

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM
ANABİLİM DALI

**XI. CUMHURBAŞKANI ABDULLAH GÜL'ÜN
PARLAMENTO KONUŞMALARINDA VE MÜLAKATLARINDA
DEMOKRASİ RETORİĞİ**

Doktora Tezi

Cangül TOSUN

Ankara, 2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM
ANABİLİM DALI

**XI. CUMHURBAŞKANI ABDULLAH GÜL'ÜN
PARLAMENTO KONUŞMALARINDA VE MÜLAKATLARINDA
DEMOKRASİ RETORİĞİ**

Doktora Tezi

Cangül TOSUN

Tez Danışmanı:
Doç. Dr. Fatih KESKİN

Ankara, 2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM
ANABİLİM DALI

Cangül TOSUN

XI. CUMHURBAŞKANI ABDULLAH GÜL'ÜN
PARLAMENTO KONUŞMALARINDA VE MÜLAKATLARINDA
DEMOKRASİ RETORİĞİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fatih KESKİN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı Soyadı
Doç. Dr. Fatih KESKİN
Prof. Dr. Gülcan SEĞKİN
Prof. Dr. Mehmet Şenar TÜRK
Doç. Dr. Halise KARASLAN SANCI
Doç. Dr. Seyr. Can YAĞCI AKSEF

İmzası

Tez Sınav Tarihi 16.3.2018

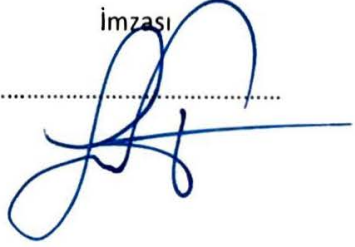
TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (26/03/2018)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

Congül Tosun

İmzası

İÇİNDEKİLER

Giriş	1

BİRİNCİ BÖLÜM

RETORİK VE KAMUSAL/POLİTİK KONUŞMA

1.1. Klasik Retoriğin Ortaya Çıkışı	26
1.1.1. Antik Yunan'da Retorik.....	26
1.1.1.1. Platon'un Retorik Eleştirisi	31
1.1.1.2. Aristoteles'in <i>Retorik</i> 'i	34
1.1.2. Roma <i>Rhetorica</i> 'sı	41
1.1.2.1. Cicero - <i>İdeal Orator</i> Tasarımı	44
1.1.2.2. Quintilianus - <i>İyi Konuşma Bilgisi</i>	48
1.2. Retorik Çalışmalarının Yeniden Doğuşu	53
1.3. Kamusal/Politik Konuşma ve Söylem	60
1.4. Eleştirel Retorik Analizi	69

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE POLİTİK YAŞAMINDA DEMOKRASİ KÜLTÜRÜ VE DELEGATİF DEMOKRASİ

2.1. Türkiye'de Demokratik Politik Kültür	82
2.1.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Demokrasi	96
2.1.2. Tek Parti Döneminde Demokrasi Kavrayışı	105
2.1.3. 1950-1980 Döneminde Demokrasi Anlayışı.....	110
2.1.4. 1980 Sonrası Dönem: Yeni Sağ ve Demokrasi	121
2.2. Türkiye'de Muhafazakâr Demokrasi Retoriği ve Delegatif Demokrasi	137
2.2.1. Muhafazakâr Demokrasi	141
2.2.2. Delegatif Demokrasi	151

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XI. CUMHURBAŞKANI ABDULLAH GÜL'ÜN DEMOKRASİ RETORİĞİ

3.1. Abdullah Gül Göreve Geldiğinde Türkiye'deki Genel Politik Bağlam	165
3.2. Abdullah Gül'ün Parlamento Konuşmalarında Demokrasi Retoriği	174
3.2.1. Milli İrade: "Müracaat Edilen", "Tecelli Eden", "Temsil Edilen", Zaman Zaman da "Askıya Alınan" Güç	177
3.2.2. TBMM: "Demokrasinin Ocağı", "Demokratik Düzenin Kalbi"	181
3.2.3. Seçimler: "Demokrasi Şöleni", "Demokrasinin Temel Mekanizması"	186
3.2.4. Temel Hak ve Özgürlükler: "Güvence Altına Alınan", "Korunan" ve "Genişletilmesi Arzu Edilen" Demokrasi İlkesi	190
3.2.5. Hukukun Üstünlüğü: "Demokrasinin En Temel ve Vazgeçilmez İlkelerinden Biri"	195
3.2.6. Modernleşme/Çağdaşlaşma: "Muasır Medeniyetin Politik Yüzü Demokrasidir"	198
3.2.7. Avrupa Birliği: "Bir Devlet Politikası", "Türkiye'nin En Önemli Hedeflerinden Biri"	203
3.2.8. Ekonomi: "İşleyen Demokrasi, Gelişen Ekonomi", "Ekonominin ve Demokrasinin Güçlendirilmesi", "Demokrasisi ve Ekonomisi Güçlü Bir Ülke"	206
3.2.9. Türkiye'nin Bölgesindeki Konumu: "Çevresinin Demokratik Değişim ve Dönüşümüne Katkı Sağlayan Türkiye"	209
3.2.10. Hoşgörü: "Başarılı Bir Demokrasinin Ölçütlerinden Biri"	213
3.2.11. Çoğulculuk: "Demokratik Çoğulcu Zihniyet", "Çoğulcu Demokratik Politik Yapı"	217
3.3. Abdullah Gül'ün Mülakatlarında Demokrasi Retoriği	222
3.3.1. Ulusal Basın Yayın Organlarına Verilen Mülakatların Analizi	224
3.3.1.1. Demokratik Standartlar: "Topyekûn Yükselen Standartlar"	225
3.3.1.2. Demokratik Laik, Hukuk Devleti: "Türkiye, Demokratik, Laik,	

Sosyal Bir Hukuk Devletidir”	227
3.3.1.3. Hukukun Üstünlüğü: “Demokrasinin Temel İlkelerinden Biri”	228
3.3.1.4. Güçlü Türkiye/Büyük Türkiye: “Türkiye, Giderek Daha İtibarlı Hale Gelmektedir”	230
3.3.1.5. Avrupa Birliği: “Türkiye’nin İstikameti, Bir Devlet Politikası”	232
3.3.1.6. ABD: “Türkiye’yi Takdir Eden Müttefik”	234
3.3.1.7. Terör: “Demokratik Gelişmelerin Engeli”	235
3.3.1.8. Kürt Konusu (Meselesi/Sorunu): “Demokrasi Eksikliğinden Neşet Eden Bir Problem”	236
3.3.1.9. Soft Power (Yumuşak Güç): “Demokrasi Türkiye’nin ‘Yumuşak Gücü’dür”	239
3.3.1.10. Türkiye’nin Bölgesindeki Konumu: “Demokratik Açından Bölgeye İlham Veren Ülke”	240
3.3.2. Yurtdışı Basın Yayın Organlarına Verilen Mülakatların Analizi.....	244
3.3.2.1. Batı Coğrafyasında Yer Alan Basın Yayın Organlarına Verilen Mülakatların Analizi.....	246
3.3.2.1.1. Avrupa Birliği: “Türkiye’nin Stratejik Yönelimi”, “Politika Üstü Bir Konu”	247
3.3.2.1.2. İlham Kaynağı Türkiye: “Demokratik Standartlarını Yükselten, Büyük Bir Müslüman Nüfusa Sahip Ülke”	250
3.3.2.1.3. Laiklik ve Başörtüsü Tartışmaları: “Din ve Devlet İşleri Ayrıdır”, “Başörtüsü Tartışması Türkiye’nin Demokratikleştirilmesiyle İlgilidir”	252
3.3.2.1.4. Suriye: “Bu Yüce Halkın İsteddiği Demokrasidir”	254
3.3.2.1.5. Ermenistan Konusu: “Ermenistan ile Dostluğumuzu ve İlişkilerimizi Geliştirmek İstiyoruz”	256
3.3.2.1.6. NATO: “Türkiye, NATO’nun İlk ve En Aktif Üyelerinden Biridir”	257

3.3.2.2. Doğu Coğrafyasında Yer Alan Basın Yayın Organlarına Verilen Mülakatların Analizi	261
3.3.2.2.1. Bölgesinde Hâkim Ülke Türkiye: “Yardım Eden, Yol Gösteren, Model Ülke Türkiye”	262
3.3.2.2.2. Demokratik Standartlar: “Demokratik Standartları Yükseltiyoruz”..	264
3.3.2.2.3. ABD: “Dünyaya Yön Veren Ülke”	265
3.3.2.2.4. Filistin: “Filistin Devletinin Kurulmasını İstiyoruz”	267
3.3.2.2.5. Kardeşlik-Kardeş Ülke Retoriği: “Kardeş Filistin”, “Kardeş Ülke Suriye”, “Kardeş Tunus”	268
Sonuç	271
Kaynakça	285
Ekler	
Özet	
Abstract	

GİRİŞ

Demokrasinin dünya genelinde gelişmesi/yayılması rastgele ve epizodik (aralıklı, süreksiz) olmuş, Samuel Huntington'ın ünlü benzetmesiyle demokrasi “dalga dalga” gelmiştir (Runciman, 2011: 536). 1989 yılından itibaren hızla yayılan demokratikleşmenin üçüncü dalgası¹, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasının ardından Orta ve Doğu Avrupa'daki komünist rejimlerin yıkılmasıyla zirveye ulaşmıştır. 1990'lı yıllarda egemen düşünce; küresel bir demokratik devrimin gerçekleştiği, liberal demokrasinin her yerde zaferini ilan ettiği yönündeydi. Demokrasi, Francis Fukuyama'nın *Tarihin Sonu ve Son İnsan*'da (1993) “insanlığın ideolojik evriminin son noktası ve nihai insani hükümet biçimi olarak Batılı liberal

¹Samuel Huntington, *Demokrasinin Üçüncü Dalgası*'nda (1991), metnin kaleme alındığı yıllarda yaşanan demokrasiye geçiş döneminin, modern dünya tarihindeki demokratikleşmenin üçüncü dalgasını oluşturduğunu söyler. Huntington, demokratikleşmenin ilk iki dalgasını ise şöyle açıklar: “İlk ‘uzun’ demokratikleşme dalgası, Amerika Birleşik Devletleri’nde erkek nüfusun büyük bir bölümünün oy kullanma hakkı elde etmesiyle 1820’lerde başladı ve 1926 yılına kadar neredeyse bir yüzyıl boyunca 29 demokrasinin kurulmasıyla devam etti. Ancak 1922’de İtalya’da Mussolini’nin iktidara gelmesi, 1942’de dünyadaki demokratik devletlerin sayısını 12’ye düşüren ilk ‘ters dalga’ın başlangıcı oldu. İkinci Dünya Savaşı’ndaki Müttefiklerin zaferi ise demokrasiyle yönetilen 36 ülkeyle 1962’de zirveye ulaşan ikinci bir demokratikleşme dalgası başlattı, bunu demokrasilerin sayısını 30’a düşüren ikinci bir ters dalga (1960-1975) izledi. Üçüncü dalganın hangi aşamasındayız? Uzun bir dalganın ilk dönemleri mi yoksa kısa bir dalganın sonu mu? Eğer üçüncü dalga durma noktasına gelirse, bunu 1970’lerde ve 1980’lerde demokrasinin kazanımlarının birçoğunu ortadan kaldıracak önemli bir üçüncü ters dalga mı takip edecek?” (Huntington, 1991: 12).

demokrasinin evrenselleşmesi” (Fukayama 1993’ten aktaran Huntington, 1996: 3) iddiasını doğrular şekilde daha önce kendisine direnç gösteren bölgelere de yayılmıştı. Anti-demokratik direnç boş bir savunma, tarihsel açıdan demode şeylerin savunusu ve eskinin yeniyle mücadelesi olarak düşünülüyordu (Schmitt, 2006: 37).

Dönemsel inişler ve çıkışlar olsa da tüm demokrasilerin yirminci yüzyılın galibi olduğu, Fukuyama’nın “demokrasinin insanlık tarihinin temel sorunlarına tek makul yanıt olduğu” iddiasında kuşku olabilir. Demokrasiler, uygulamada ve zaman içinde ne kadar başarılı olursa olsun, bu konuda birçok şeyin ters gittiği ve sistemin kriz² içinde olduğu konusunda her zaman kaygı duyanlar olmuştur. Bir başka deyişle, demokrasinin ileriye doğru yürüyüşüne, entelektüel kaygı her zaman ısrarla eşlik etmiştir. *“Demokrasi, bir taraftan mevcut sorunlarımıza uzun süreli çözüm anlamına gelirken diğer yandan mevcut sorunlarımız, uzun dönemli düşünüldüğünde demokrasilerin kifayetsiz olduğunu göstermektedir. Hangi hikâyenin doğru olduğunu nasıl bilebiliriz?”* diye soran Runciman’a göre belki de demokrasi koşusunda şans sona ermek üzeredir. Yine O’na göre, demokrasinin politik tarihi bir başarı hikâyesi olmakla birlikte

² Siyasal felsefe ve siyasal teori tarihinin önde gelen isimlerinden Platon, Aristoteles, Tocqueville, Marx ve Max Weber, demokrasinin sürekli bir krizde olduğu düşüncesiyle ilişkilendirilebilir. Ancak özellikle 1970’li yıllardan bu yana bu düşünce daha belirgin olarak dile getirilmiştir. Jürgen Habermas, Claus Offe, Samuel Huntington ve yakın geçmişte Colin Crouch bu isimlerden sadece birkaçıdır. Varsayılan “demokrasi krizi” etrafında öne çıkan üç söylem bulunmaktadır: Kamusal söylem, siyasal teori söylemi ve deneysel (ampirik) demokrasi araştırması (Merkel, 2012: 9). “Temsili demokrasinin kriziyle ilgili günümüzde sıkça dillendirilen ve medyada da tartışılan tez politik bilimsel perspektif açısından yeni değildir. Özellikle 1960’lı yıllardan itibaren devamlı olarak liberal demokrasinin kriz durumu saptanmıştır. Claus Offe (1972) kapitalist demokrasilerin yapısal sorunlarına, Jürgen Habermas (1973) ise geç kapitalizmde meşruiyet krizine eğilmiş, buna karşılık Samuel P. Huntington, Joji Watanuki ve Michel Crozier (1975) demokrasilerin yönetilemezliği üzerinde durmuşlardır” (Keskin, 2017: 482).

demokrasinin entelektüel tarihinin bununla uzlaşması genellikle kolay olmamaktadır (Runciman, 2011: 536, 537).

Günümüzden 2500 yıl önce Antik Yunan’da halkın yönetimi anlamında kullanılan, *demos* (halk, halk kitlesi) ile *kratie* (egemen olmak, iktidar kullanmak) sözcüklerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan demokrasi kavramının gelişimi, bilgelerin diliyle başlamıştır (Keskin, 2014: 56). Bu dil, demokrasinin bir yönetim biçimi ya da rejim olarak tanımlanmasından öte retorikle ilişkili olarak ele alınmıştır. Demokrasiyi, “çoğunluğun egemenliği” olarak tanımlayan Aristoteles’e³ göre demokraside halk, *demos* egemendir. “Muktedir” *demos*’un en azından potansiyel olarak sınırsız hükümlanlığı M.Ö. 5. yüzyıldan 4. yüzyıla kadar Atina demokrasisinin belirgin özelliği ve aynı zamanda Aristoteles’in demokrasi öğretisinin konusu olmuştur. Aristoteles, demokrasiye eleştirel bakış açısı bakımından öğretmeni Platon’un kuramına bağlıdır. Demokrasi, Platon’un *Devlet* adlı eserinde “yozlaşmış devlet şekilleri” alt başlığıyla tartışılmıştır (Schmidt, 2002: 25-28). Bilgi kılıfı altında ortaya çıkan cehaletin demokraside uzman ve profesyonelin değil, vasat ve acemi olanın egemen olmasıyla sonuçlandığını düşünen Platon için demokrasi, cahilin hatalı yönetme hakkı anlamına geliyordu (Platon, 2011: 10). *Polis*’in (kent devleti) yaşadığı sorunların temelinde demokrasiyi gören Platon, çözüm olarak demokrasiden uzaklaşmayı ve onun tam tersi olarak gördüğü cumhuriyeti tavsiye etmiştir (Keskin, 2014: 56).

³ “Aristoteles’e göre oligarşi gibi demokrasi de doğru olandan sapmış kötü bir yönetim biçimidir. Demokrasi insanların mutlak eşit oldukları düşüncesine dayanır. Demokrasi, ılımlı bir mülkiyet koşulu aranıp aranmadığına göre kendi içinde sınıflandırılır. En iyisi, ılımlı bir mülkiyet koşulunun bulunduğu ve halkın, yöneticilerin yasalara bağlılığını sıkı bir biçimde denetlediği türüdür” (Ağaoğulları, vd., 2011: 147).

Demokrasi üzerine tartışmalar günümüzde iki ana çizgi; normatif demokrasi yaklaşımı ile ampirik demokrasi yaklaşımı üzerinden yürütülmektedir (Gözler, 2004). Demokrasiyi sözlük anlamından hareketle tanımlayan, kavramı “halkın, halk tarafından halk için yönetimi”⁴ şeklinde ele alan normatif demokrasi teorisinde demokrasi, bir ideali, olması gerekeni yansıtır. Toplumsal kişilere, gruplara ve kurumlara karşı görev ve duygusal bağları nedeniyle aktörlerin demokratik sürece katılmalarından hareket eden normatif demokrasi teorisinde aktörlerin kişisel çıkarlarını gönüllü bir biçimde toplumsal normlara göre yönlendirmeleri söz konusudur. Demokratik düzenin; bireysel faydacılığının dışında bağımsız değerlere sahip olunmasıyla, demokrasinin toplumsal normatif düzenin parçası haline gelmesiyle sağlanabileceğini vurgulayan normatif teoride, demokratik süreç, sivil toplumdaki örgütlenmeler ve buradaki demokratik eylemlerle ilişkilendirilir (Keskin, 2014: 58, 59). Ampirik demokrasi teorisi ise ideal anlamda demokrasiyi değil, bu ideale yaklaşan gerçek demokrasileri esas almaktadır. Demokrasinin tanımı konusunda olması gerekene değil, olana bakan, demokratik olarak kabul edilen mevcut rejimlerin ortak özelliklerinin neler olduğunu ortaya koymaya çalışan bu teoride demokratik rejimlerin özelliği, tam bir demokratik duyarlılık değil, nispeten çokça bir yurttaş gurubunun uzun bir zaman boyunca arzularına cevap verebilmesidir. Robert Dahl⁵, bu tür rejimleri, onları ideal demokrasilerden ayırt etmek

⁴ Abraham Lincoln, 1863 yılında Gettysburg Nutku’nda demokrasiyi; “halkın, halk tarafından halk için yönetimi” şeklinde tanımlamıştır (Sartori, tarihsiz, 18).

⁵ “Demokrasi gerçekte nasıl anlaşılmalıdır sorusuna 20. yüzyılın en önemli demokrasi teorisyenlerinden biri olan Robert Dahl, “kamusal çekişme ve katılım hakkı” yanıtını vermiştir. Poliarşi olarak adlandırdığı demokrasinin gerçek halinin iki yapıcı boyutundan bahseden Dahl, bunları politik mevkilerle güç/iktidar için açık rekabet ve aynı zamanda politik katılımı mümkün

için “poliarşi (polyarchy)” olarak adlandırmaktadır (Gözler, 2004). Kelime anlamıyla “çokluğun egemenliği” anlamına gelen poliarşi, Dahl’ın kullandığı anlamda oligarşiye ve demokrasinin ideal formuna karşıtlığı vurgular. Poliarşi; açık siyasal rekabetin ve siyasal katılmanın güvenceye alındığı bir düzen olarak oligarşik olmayan bir egemenlik veya devlet yönetimi olarak nitelenir. Yetişkin nüfusun büyük bir kısmı medeni haklara sahipse ve vatandaşlık hakları, etkili muhalefet yapma ve en yüksek devlet görevlerinde bulunanları görevden alma imkânını kapsıyorsa tam gelişmiş poliarşiden söz edilebilir (Schmidt, 2002: 256, 257). Dahl, *Polyarchy Participation and Opposition*’da (1971) bir poliarşi için gerekli olan özellikleri şöyle sıralar:

1. Örgütlenme, çıkar gruplarının oluşturulması ve bunlara katılma özgürlüğü,
2. İfade özgürlüğü,
3. Oy verme hakkı,
4. Politik liderlerin destek sağlamak için rekabet edebilme hakkı,
5. Alternatif bilgi kaynakları,
6. Serbest ve adil seçimler,
7. Kamu görevi için seçilme liyakati,
8. Oylara ve diğer tercihlere bağlı olarak hükümet politikaları oluşturan kurumlar (Dahl, 1971: 3).

Modern demokrasilerin çoğunluk yönetimine, en çok oyu sağlayanın vekâlet elde ettiğine, parlamentoda en çok sandalyesi olanın da yönettiğine, seçim mekanizmalarına

kılacak yeterli açıklık olarak ortaya koymuştur. Bu unsurun ayırt ediciliği farklı demokrasi teorilerini özgürce politik katılımın varoluşsal anlamı konusunda uzlaşmaya götürmüştür” (Keskin, 2017: 488).

ve iktidarın el değişimine dayandığını söyleyen Giovanni Sartori, demokrasiyi; Dahl'ın eşitlikçi poliarşi tanımından farklı olarak seçimli poliarşi olarak ifade etmiştir (Sartori, Tarihsiz, 16, 84). Demokrasiyi “açık, birbiriyle yarışan azınlıkları sürekli olarak yaratan bir yöntem” olarak ele alan Sartori'ye göre demokrasi “öyle bir siyasal sistemdir ki çoğunluğun etkisi, onun tevdi edilmiş olduğu ve birbiriyle yarışan azınlıklar tarafından sağlanır.” O'na göre demokrasi, seçilen elitlerin bir poliarşisi olmalıdır, bir başka ifadeyle demokrasi birbiriyle yarışan seçilmiş azınlıkların seçip-ayırıcı bir sistemi olmalıdır (Sartori, Tarihsiz, 85).

Bu çalışmada ise demokrasi kavramı; demokrasiyi “kendini sürekli olarak biçimsel ve kontrollü bir biçimde dönüştüren bir yapı” olarak tanımlayan ve demokraside bir karardan etkilenenlerin yalnızca karar vermede değil, kararın nasıl oluştuğunun belirlenmesinde de katılımcı olmalarını gerektiğini söyleyen Alex Demirović'in (2003b: 214, 225) yaklaşımı çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmada Demirović'in yaklaşımının benimsenmesinin sebebi; Türkiye'de politik kültürün seçimlere, çoğunlukçuluğa ve parti liderlerine yaptığı vurguyla delegatif demokrasinin bazı özelliklerini sergilemesinin aksine Demirović'in değişen, gelişen bir demokrasi anlayışıyla birlikte çoğulculuğu-katılımcılığı öne çıkararak demokrasiyi toplum merkezli bir yaklaşımla ele almasıdır. Yeni muhafazakârlıkla beslenen yeni sağın yaygınlaştırdığı delegatif demokrasi (DD); yönetememe krizine çare olarak üretilen, “olması gerekene değil, olana bakan”, “gerçek demokrasileri esas alan” ampirik demokrasi anlayışının bir uzantısı olarak modern demokrasi üzerine yürütölen tartışmalarda egemen yaklaşımlardan biri olarak kabul edilmektedir. Seçimi kimin kazanırsa onun uygun

gördüğü şekilde yönetme hakkına sahip olduğu önermesine dayanan “delegatif demokrasi”ye göre seçimi kazanan kişi sadece mevcut iktidar ilişkileri ve anayasayla belirlenen görev süresiyle sınırlandırılmaktadır. Çoğunlukçu anlayışı benimseyen, demokrasiyi ağırlıklı olarak seçimlere indirgeyen delegatif demokraside politik süreçler kadar politik söylemler de oldukça duygusaldır (O’Donnell, 1994: 59, 60), seçimlerde yurttaşların aklına değil, duygularına seslenilir ve demokrasilerde binyıllardır başvurulmuş politik retorik egemenliği tekrar gün yüzüne çıkar.

Eş zamanlı olarak ortaya çıkan demokrasi ile retorik üzerine tartışmalar başlangıçtan bu yana aynı zeminde yürütülmektedir. Demokraside hitap etme yoluyla kitleleri etkileme ve/veya yönlendirme, Antik Yunan’dan günümüze kadar uzanır. Antik Yunan’da retorik ile demokrasinin ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlı olduğunu düşünen David Cohen’e göre konuşulan söz aracılığıyla ikna etme sanatı olan retorik gücünü ciddi bir şekilde kabul eden Atinalılar, aynı zamanda retorik eylemde bulunma ya da karar vermede bireyleri akıl yerine duygu⁶ temelinde harekete geçirme kapasitesinin de farkındaydılar. Eleştirenlere göre bu, Atina demokrasisinin felce uğratan zayıflığı iken retorik olumsuz gücünü bütün yönleriyle kabul eden Atina radikal demokrasisinin savunucuları ise gerçek bir demokratik politik topluluğun ortaklaşa müzakere etmesinin zorunlu olduğuna inanıyorlardı (Cohen, 2004: 22).

⁶ Duygular ikna edilebilir, duygular pratik eylem için makul enerji kaynağı olabilir. Aristoteles, başkalarının duygularını anlama sorununu, insanları ve durumları makul değerlendirme ihtiyacı olarak ele alır. Duygu üretme durumunda bir konuşmacı, karakterinin inandırıcı olduğunu göstermek için kanıtları kullanmalıdır. Konuşması kendisinin mantıklı olduğunu kanıtlamalıdır. Konuşmacılar, konuşmasında pratik konular hakkında bilgece ve etkili bir şekilde akıl yürütebileceklerini kanıtlamalıdır. Özetle; izleyiciler konuşmacıların “sağduyu, erdem ve iyi niyet”lerini gösterme ihtiyacı duyarlar (Olmsted, 2006: 18, 19).

Ortaya çıkışından bu yana 2500 yıllık geçmişe sahip olan retoriğe ilgi, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artmıştır. Retoriğin yeniden doğuşu, bir sivil altyapının inşasıyla ilişkilendirilmiştir: Mücadele eden gazeteler, yetişkin eğitimi, kamusal tartışma ve akademik bölümler, İlerleme Dönemi boyunca gelişti (King, 2006: 365). Retorikle ilgili bilimsel eserler her ne kadar Aristoteles'ten günümüze kadar yazılmış olsa da akademik bölümler, 20. yüzyılın başında kurulmaya başladı. Akademisyenler klasik geleneğin tüm alanlarını yeniden ele aldılar ve retorik çalışmalarını büyük ölçüde genişlettiler. Retorik; kitle iletişim araçları, modern propaganda ve yüzyılın ilk yarısının devasa toplumsal hareketleri ve devrimleriyle gerçekleştirilen muazzam değişiklikleri açıklamak için alana ilgi duyanlarca genişletildi. (Kuypers ve King, 2009: 3, 4). Günümüzde ise retorik kamuya yönelik konuşmalardan çok daha fazlasını içermektedir; sembolik eylemi anlamaya odaklanarak, basılı ortamda, radyo, televizyonda ve internette birçok farklı biçimde ve ortamdaki söylemi kapsamaktadır. Kuypers ve King'e (2009: 4) göre retoriğin çok sayıda akademik alanda incelenmesine ve günümüzün merkezi disiplinlerinden biri haline gelmesine "şaşırmamak gerekir."

"Yurttaş katılımının artırılması gerekliliğine yapılan vurgu" da retoriğin yeniden doğuşunda etkili olan faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir (Ueding 2000'den aktaran Köker, Eser, 2010: 130). Eser Köker'e göre politikacıların özellikle de politik liderlerin rekabetinin aracı olan söz hakkının karşılıklı kullanımı çoğulculuğun unsuru kabul edildiğinden, "cevap ve düzeltme hakkının" kurumsallaşması, iletişim özgürlüğünü düzenleyen yasal çerçevelerin radyo ve sonrasında televizyon

konuşmalarını kapsayacak şekilde genişletilmesi, politik konuşmanın “demokratikleşmesi” yönünde bir aşama olarak ortaya çıkmıştır (Köker, Eser, 2007: 110). Günümüzde parlamento konuşmaları ya da politik lider konuşmaları analizi dünyanın birçok ülkesinde özellikle de Amerika Birleşik Devletleri’nde⁷ önemli bir çalışma alanı olarak görölmektedir. Bu alanda günümüze kadar yeterince araştırmanın yapılmadığı Türkiye’de⁸ ise politik retorik konusu geliştirilmeye ihtiyaç duymaktadır.

XI. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün demokrasi retoriğini ortaya koymayı amaçlayan bu

⁷ Bu alandaki çalışmalardan bazıları şunlardır: 1) “Başkanlık Retoriğinde Beş Yönelim: George Washington’dan Bill Clinton’a Bir Retorik Analizi - *Five Trends in Presidential Rhetoric: An Analysis of Rhetoric from George Washington to Bill Clinton*” (Elvin T. Lim, 2002), 2) “Savaşacağız: Churchill’in Ünlü Konuşmasının Retoriksel Bir Analizi - *We Shall Fight: A Rhetorical Analysis of Churchill's Famous Speech*” (John M. Murphy, 2003), 3) “Başkanın Savaş Gündemi: Retoriksel Bir Bakış - *The President's War Agenda: A Rhetorical View*” (Justin Rex, 2011), 4) “William McKinley ve Retoriksel Başkanlık - *William McKinley and the Rhetorical Presidency*” (Robert P. Saldin, 2011), 5) “Kelimelerde ve Eylemlerde Obama - *Obama in Words and Deeds*” (Donna R. Hoffman - Alison D. Howard, 2012), 6) “Barack Obama ve Seçim Mantiğının Retoriği - *Barack Obama and the Rhetoric of Electoral Logic*” (Julia R. Azari, Justin S. Vaughn, 2014).

⁸ 2017 yılı itibarıyla Türkiye’de politik lider konuşmaları üzerine yazılan beş yüksek lisans tezine rastlanmıştır. Her biri iletişim fakóltesi bünyesinde hazırlanan bu tezler tarih sırasına göre şöyledir: “Demokrasi Retoriği: VIII. Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın Konuşmalarında Demokrasi” (Emel Uzun-2008), “Siyasal İletişim Sürecinde Hitabet Sanatının Kullanımının Liderin Başarısına Etkisi: Recep Tayyip Erdoğan” (Ayře Aslı Yıldırım-2008), “Bir Siyasal İletişim Tarzı Olarak Popölizm: Turgut Özal’ın ‘İcraatın İçinden’ ve Recep Tayyip Erdoğan’ın ‘Ulusa Sesleniř’ Konuşmalarının Karşılaştırmalı İncelemesi” (Barış Yetkin-2010), “Süleyman Demirel ve Recep Tayyip Erdoğan’ın Seçim Öncesi Büyük Kongre Konuşmalarının Karşılaştırmalı Söylem Analizi” (Arda Sür-2011), “Haber Değeri ve Objektiflik: Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Tarafından Yapılan Açıklamaların Basında Temsili” (Hacı Mehmet Doğan-2016). Yapılan araştırmalarda Adnan Menderes ve Bülent Ecevit gibi politik figürler üzerine yazılan doktora tezlerine rastlanmakla birlikte politik lider konuşması üzerine yazılan sadece iki doktora tezine ulaşılmıştır. Bunlardan biri Ankara Üniversitesi İletişim Fakóltesi Öğretim Üyesi Halise Karaaslan şanlı tarafından 2010 yılında hazırlanan “Milli şef Dönemi Maarif Vekili Hasan-Áli Yücel’in Politik Konuşmalarında Ulusal Kimliğin İnşası ve Yurttaş Terbiyesi” başlıklı doktora çalışmasıdır. Diğeri ise Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde 2016 yılında Çiğdem Yasemin Ünlü tarafından hazırlanan “2014 Cumhurbaşkanlığı Seçiminde Retoriksel Stratejiler” başlıklı doktora tezidir. 2012 yılında İnan Özdemir Taştan tarafından hazırlanan “Devrimci Yol’un Retoriği: Devrimci Yol Dergisinde Bir Kurtuluş ve Gelecek Tasavvuru Olarak Devrim” başlıklı doktora çalışması da yine retorikle ilgili yapılan çalışmalardan biridir.

çalışmanın Türkiye’deki politik retorik alanına sınırlı da olsa bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Politik retoriğin içinde yeşerdiği demokrasi kavrayışı Türkiye’de Batı medeniyetinin yönetim biçimi olarak gelişmiştir (Çaha, 2000). Batı’da demokrasi toplumsal, tarihsel ve kültürel gelişmelerin doğal sonucu iken, Türkiye’de modernleşme sürecinde dış etkileşim ve arayışların sonucu gündeme gelmiş, ayrıca Batı’dakinden farklı olarak Türkiye’de güçlü merkezi yapı demokrasinin gelişmesine olumsuz etkide bulunmuştur (Bilge, 2011: 53). Bir başka ifadeyle, Batı’nın kendine özgü şartlarından ortaya çıkan “Batı demokrasisi”nden farklı olarak burjuvalaşma, Sanayi Devrimi ve ileri sanayileşme hareketlerinden yoksun olan Osmanlı İmparatorluğu, “Batı demokrasisi”ne kolayca geçememiş, geçmeyi denediği zaman da bu, “şekil demokrasisi” olmuştur (Savcı, 1966: 107). Osmanlı İmparatorluğu’nda demokratikleşme; Batılı ülkelerde olduğu gibi sınıf savaşının bir sonucu değil, devletin kötüye gidişini önlemek ve devleti eski gücüne kavuşturmak, çağdaş dünyada varlığını sürdürmek ve saygınlığını artırmak için yapılan reform hareketinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Güneş, 2009: 914).

İlk adımları Osmanlı İmparatorluğu döneminde atılan demokratikleşme çabaları 1923’te kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde de devam etmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan 1946’ya kadar olan dönemde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Türkiye politik hayatında hâkim güç olmuştur. Tek parti döneminin, Cumhuriyet sonrası Türkiye tarihinin “demokrasi sorunu” bakımından önem taşıdığını söyleyen Levent Köker’e göre de bu dönem; “vesayet rejimi”, Cumhuriyet Halk Partisi; “vesayet partisi” olarak nitelendirilmektedir (Köker, Levent, 2000: 14, 15). Ahmet İnsel de bu dönemin “otoriter

bir demokrasi” olduğunu söylemektedir: “Disiplinli bir hürriyet, nizamlı bir toplum ve devlet otoritesine mutlak itaati içeren bu otoriter demokrasi anlayışı için aslolan yönetimin rahat çalışabilmesidir. Bu anlayış; devlet otoritesi dışında kalan otorite simge ve merkezlerinin toplumda yer almasına şiddetle karşıdır (İnsel, 2009: 23, 24). 1946 yılında Demokrat Parti’nin (DP) kurulmasıyla birlikte Türkiye’de tek parti dönemi sona ermiştir. DP, kurulduğu tarihten iktidara geldiği 1950 yılına kadar süren muhalefet yıllarında meşruiyetini ve ideolojik söylemini demokrasiye dayandırmaya çalışmıştır. Muhalefette bulunduğu yıllarda (1946-50), tek parti döneminden gelen uygulamaları eleştiren ve demokratikleşme sözü veren DP’ye göre (Arı, 2012: 712) demokrasi, partinin kuruluş gayesi olmuştur. Bir başka ifadeyle var oluş nedenini, “demokrasi” olarak açıklayan DP, demokrasiyi milli iradenin ve halkın menfaatinin hâkim kılınması, yurttaşların kişisel ve sosyal tüm haklara sahip olmaları ve yurttaşlar arasında hukuki eşitlik olarak görmüştür (Bingöl ve Akgün, 2005: 3, 4, 7). Muhalefet yıllarında demokrasi savunuculuğu yapan, iktidara geldikten sonra ise demokrasinin ve bu bağlamda savunduğu hak ve hürriyetlerin sınırlarını çizmeye başlayan DP, 27 Mayıs 1960⁹ askeri darbesiyle iktidardan uzaklaştırılmıştır. Bu darbe aynı zamanda Türkiye’de

⁹ 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahaleleri Türkiye politik hayatında oldukça önemli kırılma noktalarıdır. 27 Mayıs sonrasında 1961 Anayasası yapılmış, 1971 Muhtırası’ndan sonra ise anayasanın bazı maddeleri (özellikle temel hak ve hürriyetlerle ilgili kısımları) sınırlandırılmış ancak yapılan hiçbir düzenleme sosyal ve siyasi huzursuzluklara çare olamamıştır. 12 Eylül 1980’de ise anayasayı tamamen değiştirmek suretiyle sorunlara çözüm yolu aranmış ve yeni bir anayasa yapma süreci yaşanmıştır (Bulut, 2009: 84, 85). Ahmet İnsel’e göre, 12 Eylül rejimi “kutsal devlet” kavramını geliştirmiştir. Bu kavram, cumhuriyetçilik ilkesinin merkezinde radikal bir devletçiliği yerleştirmiş ve bu ilke *Demokles’in Kılıcı* gibi siyaset üzerinde sallanmıştır (İnsel, 2003: 293-295).

demokrasiyi kesintiye uğratacak darbeler zincirinin de ilk halkasını oluşturmuştur (Bingöl ve Akgün, 2005: 30).

1950 sonrası dönemin en dikkat çekici yönü, sol bir partinin hiçbir zaman tek başına iktidara gelememiş olmasıdır. Bazı dönemler koalisyon olsa bile Demokrat Parti iktidarı; 10 yıl, Adalet Partisi iktidarı; 6 yıl, Anavatan Partisi iktidarı; 6 yıl (Arı, 2012: 708) ve Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) iktidarı da; 16 yıl olmak üzere 68 yılın toplam 38 yılı tek parti hükümetidir. Sağ partilerin hükümet ettiği süreç içinde bu partilerin ortak kavramı “milli irade” olmuştur. Türkiye’de milli irade kavramına seçimde çoğunluk olan partinin “birçok şeyi yapabilme hakkı” anlamı yüklendiği görülmektedir. Buradaki yaklaşım; çoğunluk arayışının seçimden çok parlamentoda kazanılan sandalye sayısına kaydırılmış olmasıdır. Türkiye’de geleneksel olarak demokrasi anlayışının çoğulcu değil çoğunlukçu olduğu merkez sağ ve sol partilerde, bu çoğunluk tercihi “milli irade” olarak kavranmakta ve anayasalarda yer alan milli egemenliğin temsili olarak kullanılmaktadır. Türkiye solunda halk ve halkçılığa yapılan vurgu milli irade kavramıyla paralellik göstermektedir. Milli iradenin milli egemenlik kavramıyla özdeşleştirildiği sağda ise çoğunluk iradesine karşı çıkanların, milli egemenlik kavramına karşı çıktıkları düşünülmektedir. Özellikle 1987 ve 2002 seçim sonuçlarında üçte bir oy kazanılarak parlamentoda elde edilen üçte ikilik sandalye oranı; “milli irade” olarak ifade edilmektedir. “Milli irade kavramının parlamento çoğunluğuna eşitlenmesi, “egemenlik kayıtsız şartsız milletindir ve millet egemenliğini temsilcileri aracılığıyla kullanır” ilkesinin bir sonucu gibi düşünülmektedir. Bu ilkenin anayasada yer alması, seçimlerde iradesini belirten milletin bu iradeyi bir dahaki seçime kadar

parlamento çoğunluğuna emanet ettiği gibi bir anlayış özellikle Türkiye sağında egemen bir zihniyet olarak görülmektedir. Burada önemli olan demokrasinin çoğunlukçu bir yorumuyla bütünleştirilen milli irade kavramının, meclis çoğunluğuyla bütünleştirilerek, demokrasinin çoğulcu kavranışının göz ardı edilmesidir. Özellikle çoğulculuğun bir göstergesi olarak muhalefete yüklenen anlam ve görev çoğunlukçu yaklaşımda adeta muhalefete tahammülsüzlüğe dönüşmektedir” (Arı, 2012: 708, 712, 715).

Türkiye’de çoğu zaman aynı ya da benzer politik söylemlerle birbirine gönderme yapan muhafazakâr sağ siyasetin önde gelen figürleri “milli irade” kavramına sıklıkla başvurmakta, demokrasiyi neredeyse bu kavramla eş tutmaktadır. Adnan Menderes gibi Süleyman Demirel’in de demokrasi anlayışı “milli irade” vurgusuna dayanırken Turgut Özal’ın en önemli politik özelliği ise demokrasiyi siyasal çoğunluğun, parlamento çoğunluğunun kararlarını uygulama hakkı olarak yorumlamasıdır. Muhafazakâr sağ ideolojinin günümüz Türkiye’sindeki temsilcisi olan AK Parti de “milli irade” kavramına sıklıkla başvurmakta ve demokrasiyi “milli iradenin” sandıktaki “tecellisi” olarak kabul etmektedir. Genel olarak bakıldığında muhafazakâr sağı temsil eden partilerin “milli irade” kavramıyla aslında bir anlamda çoğunlukçuluğa da gönderme yaptıkları söylenebilir. Bu yorumlamada, Türkiye’de farklı dönemlerde uygulanan seçim sistemlerinin ve seçim barajının siyasal partilere aldıkları oyun çok daha ötesinde temsil hakkı ve “gücü” verdikleri görülmektedir.¹⁰ Özetle, partiler ve liderler tarafından

¹⁰ 14 Mayıs 1950 seçimlerinde iktidara gelen DP, 27 yıllık tek parti dönemini sona erdirmiş ve çok partili dönemin başlangıcı olmuştur. 1950 seçimlerinde yüzde 53 oy oranıyla Meclis’te yüzde 86 oranında temsil hakkı kazanan DP, 1954 seçimlerinde ise yüzde 58’lik bir oranla Türkiye demokrasi tarihinin en yüksek oyununu alarak Meclis’te yüzde 93’lük temsil hakkı elde etmiştir. Üçüncü seçimi olan 1957 seçimlerinde ise DP, yüzde 48’lik oyla Meclis’te yüzde 70’lik bir temsil hakkı kazanmıştır

birbirlerinin politik söylemlerinin güncelleştirilerek kullanıldığı, bir nevi aynı ya da birbirine yakın söylemler üzerinden politik selamlaşmanın yapıldığı Türkiye sağ siyasetinin demokrasi algı ve tutumunda; çoğunlukçuluk ve milli irade temelli bir parlamento temsiliyeti ve beraberinde söz hakkı inancı hâkimdir. 2002 seçimlerinde iktidara gelen ve halen (2018) iktidarda bulunan AK Parti, Türkiye muhafazakâr sağ siyasetinin günümüzdeki en güçlü temsilcisi olarak bu ideolojinin demokrasi algısı ve tutumunu açıkça ortaya koymaktadır.

AK Parti'nin 2002'den itibaren birbirini izleyen seçimlerdeki başarısının Türkiye politik hayatında dikkate değer iki gelişmeyi getirdiğini düşünen Fuat Keyman'a göre; bunlardan ilki "seçim hegemonyası" iken ikincisi de bu seçim hegemonyasının sonucunda, AK Parti'nin Türkiye siyasetinde "egemen parti" konumuna yükselmesidir. Keyman'a göre; seçim hegemonyası kavramı; seçimleri kazanma ve Türkiye'yi yönetme kapasiteleri açısından iktidardaki parti ile muhalefet partileri arasındaki artan mesafeyi ifade etmektedir. AK Parti'nin güçlü bir muhalefet olmadan Türkiye'yi yöneten bir parti gibi davrandığına işaret eden Keyman'a göre; AK Parti, rakiplerini yenerek, sosyal desteğini artırarak, hem ulusal hem de yerel yönetim bölgesini genişleterek, kendi sınıf, sektör ve kimlik tabanlı sosyal ittifaklarını ve seçmenlerini güçlendirerek bir "egemenlik döngüsü" kurmuştur (Keyman, 2014: 23, 24). "Küreselleşen dünyada Türkiye'nin dönüşümü"nü, rakiplerine göre daha etkin bir şekilde sürdürdüğünü iddia eden AK Parti,

(Arı, 2012: 710). 3 Kasım 2002 seçimlerinde uygulanan yüzde 10'luk ülke barajını sadece iki parti (AK Parti ve CHP) aşmış ve bu partilerin aldıkları toplam oy yüzde 53.67 olmuştur. AK Parti; yüzde 34,2 oy alarak 363 sandalyeyle parlamentoda yüzde 66 oranında temsil hakkı elde ederken, CHP ise yüzde 19,39 oy almasına karşın 178 sandalyeyle parlamentoda yüzde 33,3 oranında temsil hakkı elde etmiştir (Bingöl ve Akgün, 2005: 2, 13).

kendisini İslami bir partiden çok bir merkez sağ parti olarak tanımlayarak, toplumsal desteğini ve küresel meşruiyetini genişleterek derinleştirmiştir (Müftüler-Baç ve Keyman, 2012: 90, 97). 1950 ve 1954’te DP’nin, 1965 ve 1969’da AP’nin, 1983 ve 1987’de ANAP’ın, 2002 genel seçimlerinde ise AK Parti’nin, Türkiye’de demokratik siyasetin kilometre taşlarını oluşturduğunu düşünen Ersin Kalaycıoğlu’na göre Türkiye parti siyasetinde muhafazakârlığın günümüzdeki şampiyonu AK Parti’dir. “2002 yılında AK Parti’nin yıldız gibi yükselişi, Türkiye sağının geleneğe bağlı, muhafazakâr kitlelerinin gözünde kendi liderlik ve bir siyasi cazibe hareketini üreten sembolizm gerçeğinin bir göstergesidir” (Kalaycıoğlu, 2007a: 233, 239).

2001 yılındaki kuruluşundan bu yana Adalet ve Kalkınma Partisi liderleri kendi partilerinin tam olarak bir “muhafazakâr demokrat parti” olduğunu söylemeyi sürdürmektedir. “Muhafazakâr demokrat” kimlik tanımının pek çok bakımdan “zamanın ruhunu” yakalayan anahtar bir kavram olduğunu düşünen Birol Akgün’e göre; AK Parti kendisini “muhafazakâr demokrat” bir siyasi kimlikle tanımlarken, partinin isminde “adalet” ve “kalkınma” gibi Türkiye’deki merkez sağ siyasetin iki anahtar kavramına da yer verilmesi, parti liderliğinin aynı zamanda kendilerini bilinçli bir şekilde merkez sağa konumlandırmak istediklerini de göstermektedir (Akgün, 2006: 26). 12 Ekim 2003 tarihinde gerçekleştirilen 1. Olağan Büyük Kongresi’nde “muhafazakâr demokrasi” anlayışına vurgu yapılan AK Parti’nin muhafazakâr demokratlığı, “toplumsal merkezi kavrayan” bir çizgi olarak tanımlanmış, muhafazakâr demokrasi de devletle toplumu, merkezle çevreyi birleştirecek bir köprü olarak ifade edilmiştir (Özbudun ve Hale, 2010: 65). Yalçın Akdoğan tarafından kaleme alınan ve 2003 yılına AK Parti tarafından

yayımlanan “Muhafazakâr Demokrasi” adlı kitapta, demokrasinin iki özelliği; “halkı özgürleştirmek ve halkı yetkilendirmek” olarak vurgulanırken, klasik demokrasilerde partilerin, seçim, meclis gibi kurumlar ön planda olduğu, 21. yüzyılda ise çoğulculuk, insan hakları, özgürlükler, tolerans ve uzlaşma gibi kavram ve değerlerin ön plana çıktığı belirtilmektedir (Akdoğan, 2003: 77). Akdoğan için uzlaşmaya dayalı bir temsil demokrasisi olan liberal demokrasi yerini radikal demokrasi kavramına terk etmekte, çoğulcu siyaset anlayışı ve farklılıkların meşruluğunu savunan kimlik politikaları gündeme gelmektedir (Akdoğan, 2003: 77, 79, 81). Ahmet Yıldız (2004), AK Parti muhafazakârlığının “yeni sağ söylemle büyük ölçüde örtüştüğünü, yerli kaygılardan hareketle öne çıkarılan sosyal duyarlıkların neoliberalizmin soğuk duvarında eridiğini” düşünürken, William Hale ise devlet merkezli otoriter laiklere karşı kültürel muhafazakârlığı ön plana çıkaran AK Parti’nin, Türkiye’nin yeni muhafazakârlarının temsilcisi konumunda olduğunu söylemektedir (Hale, 2005: 293, 307).

Kurulduğu günden bu yana “muhafazakâr demokrat” kimliğiyle hareket ettiğini söyleyen AK Parti’nin, demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti konularını vurgulayan “Kalkınma ve Demokratikleşme Programı”na göre; “özgürlükler demokrasinin temelini oluşturur; bireyin hak ve hürriyetlerine saygı, demokratik bir siyasal rejimin toplum tarafından benimsenmesinin, toplumsal barış ve huzurun temel şartıdır” (Özbudun ve Hale, 2010: 58). Liberal demokratin; bireyi merkeze yerleştirirken, muhafazakâr demokratin ise devletin kimi gözetici fonksiyonlarının ve bireysel özgürlüğün korunması gerektiği düşüncesiyle toplumsal olana önem atfettiğini düşünen Yalçın Akdoğan, “Muhafazakâr Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı”

başlıklı çalışmasında, AK Parti'nin geliştirmeye çalıştığı muhafazakâr demokrat siyasal kimliğin parametrelerini şöyle özetler: “Siyaset alanı uzlaşî kültürüne dayanır; toplumsal alandaki farklılıkların siyasal alanda dile gelmesi ancak siyasal alanın uzlaşî temelinde kurulmasıyla mümkündür. Toplumsal ve kültürel çeşitlilikler demokratik çoğulculuğun üreteceği hoşgörü zemininde bir renklilik olarak siyasete katılmalıdır. Katılımcı demokrasi de kendini bu farklılıklara temsil olanağı sağlayarak ve siyasal sürece katarak geliştirir. Sınırlandırılmış ve tanımlanmış bir siyasal iktidardan yana olan muhafazakâr demokratlık, dayatmacı ve baskıcı, otoriter ve totaliter anlayışları kabul etmez... Muhafazakâr demokratlık halk egemenliğine dayanan siyasal meşruiyet ile anayasa ve evrensel normlara dayalı hukuki meşruiyeti önemser” (Akdoğan, 2010: 61, 70).

2002 yılından bu yana iktidardaki 16 yılı genel olarak değerlendirildiğinde AK Parti'nin demokrasi yaklaşımının parti yöneticilerinin ifade ettiği “muhafazakâr demokrasi”den çok Arjantinli Siyaset Bilimci Guillermo O'Donnell tarafından 1994 yılında geliştirilen “delegatif demokrasi” anlayışına yakın özellikler sergilediği görülmektedir. O'Donnell'a göre, delegatif demokrasiler başkanlık seçimini kimin kazanırsa onun uygun gördüğü şekilde yönetme hakkına sahip olduğu önermesine dayanır, burada başkanlığı kazanan kişi sadece mevcut iktidar ilişkileri ve anayasayla belirlenen görev süresiyle sınırlandırılır. Başkan, ulusun simgesi ve onun koruyucusu ve savunucusu olarak cisimleştirilir. Bu baba figüründen tüm ulusun sorumluluğunu üstlenmesi beklenir (O'Donnell, 1994: 59, 60).

Latin Amerika ülkeleri ile komünizm sonrası demokrasinin kurulduğu bazı ülkelerin (Arjantin, Brezilya, Peru, Ekvador, Bolivya, Filipinler, Kore gibi)

deneyiminden yola çıkarak “delegatif demokrasi” kavramını geliştirdiğini söyleyen O’Donnell’a göre, “Bu ülkelerin çoğunun kendi otoriter seleflerinden miras kalan derin toplumsal ve ekonomik kriz, temsili demokrasi yerine delegatif demokrasi yönündeki belirli uygulamaları ve algılamaları pekiştirir” (O’Donnell, 1994: 56). 1991-2002 arası dönemde koalisyonlarla idare edilen Türkiye’de 1999 genel seçimleri sonrasında koalisyon krizleri zirveye ulaşmıştır. 1991 seçimlerinden sonra hiçbir partinin tek başına iktidar olacak oy oranına ulaşamaması neticesi yaşanan politik istikrarsızlık beraberinde ekonomik istikrarsızlığı getirmiştir. Bu dönem içerisinde 28 Şubat sürecinin yaşanması tepki oylarını artırmış, mevcut partilere olan güveni sarsmış (Bingöl ve Akgün, 2005: 2, 13), 2000 Kasım krizi ve çok geçmeden yaşanan 2001 Şubat krizi, Cumhuriyet tarihinin en derin ekonomik krizleri olmuştur (Akgün, 2006: 33, 34). Bu şartlarda yapılan 3 Kasım 2002 seçimlerinde AK Parti aldığı üçte bir oyla parlamentoda üçte ikilik bir temsil hakkı elde etmiştir.

O’Donnell’a göre, demokratik geleneğe yabancı olmayan delegatif demokrasi, temsili demokrasiden daha demokratik ancak daha az liberaldir. Son derece çoğunlukçu olan delegatif demokrasi, açık seçimler yoluyla, ulusun yüksek çıkarlarının şekillenmesi ve yorumlanması için bir kişinin rüştüne dayanır. Delegatif demokrasilerde seçimler, oldukça duygusaldır ve önemli sonuçları olan bir olaydır. Bu demokrasilerde seçimden sonra, seçmenlerden pasif olmaları ancak bunun yanında başkanın (liderin) yaptıklarını alkışlamaları beklenir (O’Donnell, 1994: 59, 60). Guillermo O’Donnell’in seçimlerle ilgili olarak ortaya koyduğu bu özelliklere özellikle AK Parti dönemi Türkiye’inde yapılan seçimlerde sıklıkla rastlanılabilmektedir. Türkiye örneğine uyan en iyi

demokrasi şeklinin delegatif demokrasi olduğunu söyleyen Ergun Özbudun’a göre Adalet ve Kalkınma Partisi’ndeki liderlik tarzı, güçlü misyon duygusuyla açık bir şekilde personalismo’ya (kişisel liderlik tarzı) dayanmaktadır. Buna benzer olarak tek hesap verebilirlik aracı ve demokratik meşruiyet kaynağı olarak görülen “sandık” üzerinden ifade edilen ‘milli irade’, neredeyse kutsal bir statüye yükselmektedir (Özbudun, 2014: 8). Demokrasinin önemli bir unsuru olan seçim vurgusunun yanında “delegatif demokrasi”de ayrıca lidere atfedilen rol ve yetkiler ile liderin seçimi kazanmasının (iktidara gelmesinin) ardından seçmenlerinden beklediği davranış biçimleri de AK Parti’nin bu konulardaki algısı, tutumu ve uygulama biçimleriyle oldukça benzer özellikler sergilemektedir.

Bu çalışmada ele alınan XI. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) açılış konuşmalarındaki/mülakatlarındaki demokrasi tanımı, anlayışı ve vurgusu “delegatif demokrasi” etrafında ve beraberinde “muhafazakâr demokrasinin” söylemsel olarak öne çıkardığı (çoğulculuk, insan hakları, özgürlükler, çokkültürlülük, farklılık, tolerans ve uzlaşma gibi) kavramlar çerçevesinde incelenmektedir. Çalışmada politik figür olarak XI. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün seçilmesinin sebebi; AK Parti’nin kurucularından biri olan Gül’ün aynı zamanda AK Parti döneminde hem başbakan¹¹ hem de cumhurbaşkanı olarak görev yapmış bir isim olmasıdır. Abdullah Gül’ün, kurucusu olduğu AK Parti oluşumunun içinden

¹¹ İlk AK Parti Hükümeti olan 58. Hükümet, Abdullah Gül’ün Başbakanlığında 18 Kasım 2002 tarihinde kurulmuştur.

gelmesinden hareketle, parlamento konuşmalarında¹² ve mülakatlarında ortaya koyduğu demokrasi retoriğinin aynı zamanda AK Parti'nin demokrasi söylemiyle benzerlik gösterip göstermediği de çalışma kapsamında tartışılmaktadır.

Abdullah Gül'ün TBMM'nin açılışında yaptığı konuşma metinleri (2007-2014 dönemini kapsayan yedi konuşma metni) ile Cumhurbaşkanlığı süresince yurt içi ve yurt dışı basın yayın organlarına verdiği mülakat metinlerinin analiz edildiği bu çalışmada Gül'ün metinlerine şu sorular sorulmuştur:

- Abdullah Gül, Cumhurbaşkanlığı süresince yaptığı parlamento konuşmalarında “demokrasi”yi hangi kavramlar üzerinden kurmuştur? Ulusal ve uluslararası basın-yayın organlarına verilen mülakatlar arasında demokrasinin konumlandırılışındaki farklılıklar nelerdir?
- Türkiye'deki ve Batılı olmayan (özellikle Doğu coğrafyası) ülkelerdeki basın yayın organlarına verilen mülakatlarda Türkiye demokrasisinin mevcudiyeti hangi söylemlerle inşa edilmiştir? Batılı basın yayın organlarına verilen mülakatlarda Türkiye demokrasisi hangi kavramlarla birlikte ele alınmıştır? Batılı ve Batılı olmayan ülkelere verilen mülakatlarda inşa edilen demokrasi söylemi aynı mıdır?

¹² “Politik konuşmaların temel merkezlerinden biri olan, Teun A. van Dijk'ın ‘ulusal retoriğin tipik mekânları’ olarak adlandırdığı, farklı kimlik tasavvurlarının dile getirildiği, ulusal tip ve karakterin niteliklerinin belirlendiği, ulusal kimliğin inşasına yönelik tartışmaların yapıldığı, yasaların çıkarıldığı parlamentolarda dile getirilen görüşler kimlik inşasının temel süreçlerini ve politik seçkinlerin yurttaş tasavvurlarını anlamak açısından kritik önemdedir (Karaaslan-Şanlı, 2010: 11).

- Abdullah Gül'ün Türkiye demokrasisine ilişkin söylemi “delegatif demokrasi”ye hangi açılardan gönderme yapmaktadır? Abdullah Gül'ün demokrasi söylemi, delegatif demokrasinin çoğunlukçu vurgusu ile yurttaş katılımını sınırlayıcı özellikleriyle ne ölçüde uyumludur? Abdullah Gül'ün demokrasi vurgusu, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin muhafazakâr demokrasi söylemiyle örtüşüyor mu?

Bu sorular, eleştirel retorik analizi yöntemi aracılığıyla yanıtlanmış, bunun yanında Aristoteles'in klasik retorik kavramlarından da faydalanılmıştır. Bir başka ifadeyle metinlerin üslup, sözcük seçimi, anlamsal stratejiler gibi politik retorikğin başat unsurları çerçevesinde ele alındığı çalışmada zaman zaman Aristoteles'in retorik kuramı çerçevesinde klasik retorikğin kavram ve araçlarına da başvurulmuştur. Politik retorik analizinin üç belirgin özelliği bulunmaktadır: 1) Retoriksel bağlam, 2) Retoriksel kanıt ve 3) Retoriksel etkiler.

- 1) *Retoriksel bağlam*; konuşma ortamına yol açan şartlara gönderme yapar.
- 2) *Retoriksel kanıt*; kısıtlamanın ve/veya fırsatın söylemsel olarak yeniden tasarlandığı konuşmanın dili ve performansında yapılandırılan durumla ilgilidir.
- 3) *Retoriksel etki*; retoriksel eylemin ardından durumla ilgili değişikliğin yorumlanmasını içerir (Martin, 2014: 100, 101).

Bu çalışmada metinler, Ann M. Gill and Karen Whedbee'nin (1997) “*Rhetoric*” adlı çalışmalarında önerdikleri eleştirel retorik analizi etrafında ve politik retorik

analizinin James Martin tarafından tanımlanan üç özelliği de göz önünde bulundurularak incelenmiştir. Gill ve Whedbee, ele alınacak metnin üzerinde durduğu konuya, temel görünümüne ve nasıl işlev gördüğüne odaklanmak, metinde kullanılan argüman biçimlerini, kelime tekrarlarını ve metaforları ortaya çıkarmak, retoriksel karakteri, metnin olayları/nesneleri tanımlayarak ve yeniden adlandırarak sunduğu bağlamsal kavrayışları, zamansal özellikleri ve metinde kurgulanan retoriksel stratejileri incelemek amacıyla metne üç temel soru sormuşlardır (Gill ve Whedbee, 1997: 170-174):

1. Bağlamın oluşturduğu beklentiler/olasılıklar nelerdir?
2. Metin/konuşma dinleyiciye ne sunmaktadır?
3. Metnin/konuşmanın belirgin özellikleri nelerdir?

“Eleştirel retorik analizlerinde, klasik analizlere özgü biçimsel özelliklere de yer verilmekle birlikte, analizin odağına anlatı yerleştirilerek konuşma metninin anlam ve önemini açığa çıkaran siyasal-toplumsal-tarihsel kültürel koşullar, konuşmanın diğer metinlerle etkileşimi, nasıl bir ortam ve mekânda yapıldığı, hedef kitlenin ya da dinleyicilerin genel nitelikleri gibi bağlamsal unsurlar daha vurgulu bir şekilde ele alınmaktadır. Ayrıca, klasik retorik analizleri konuşmacının amacını ‘ikna’ ya da ‘etkileme’ gibi kavramlarla açıklarken, eleştirel retorik analizlerinde konuşmaların amacı ‘özdeşlikler yaratma’, ‘kolektif bilinç ve gerçekliği inşa’ gibi işlevlerle ilişkilendirir. İki tür arasındaki bir diğer fark ise konuşmayı yapan ve dinleyiciler arasındaki ilişkinin değerlendirilme biçimidir” (Karaaslan-Şanlı, 2010: 20, 21). Eleştirel retorik alanındaki son gelişmeler, klasik söylemin en iyi biçimde kendi teorik ilkeleriyle analiz edildiği varsayımına karşı çıkmıştır. Nitekim eleştirel retorik alanında son yarım

yüzyıldaki ilerlemeler, klasik söylemin yeniden ele alınmasına olanak sağlamıştır. Bugün retorik alanı, “Aristoteles'in çalışmalarında o kadar zekice anlattığı Atina'nın erkek egemen kavgacı sivil söyleminden çok daha geniş ve daha derindir” (Enos, 2006: 363, 364). Retorik artık politikanın kullandığı bir araç olarak değil, politikayı oluşturan temel unsurlardan biri olarak görülmektedir. Bu görüşün ardında politik söylemin ideolojik olduğu, kendi içinde özerk bir sembolik sistem olan ideolojinin ise retoriksel bir biçimde kurulduğu savları yer almaktadır. Bu savlar retorik ile ideoloji arasındaki ayrımları bulanıklaştırdığı gibi, retorik analizleri ile ideoloji analizlerini de eş tutmuştur (Gaonkar, 1993'ten aktaran Özdemir-Taştan, 2012: 16).

Bu tez çalışmasında incelenen metinler daha önce de bahsedildiği gibi eleştirel retorik çalışmaları ışığında ele alınmış ancak aynı zamanda klasik retorik geleneğin bazı kavram ve araçları da göz önünde bulundurularak zaman zaman bunlara başvurulmuştur. Belirlenebilir hedefleri gerçekleştirmek için sözlü veya yazılı iletişimin stratejik kullanımı olarak ifade edilebilen retorığın bu tanımında iki temel vurgu vardır: Birincisi; kullandığımız dilin stratejik veya tasarlanmış doğasını içerirken; ikincisi ise kullandığımız dil aracılığıyla hangi hedeflere ulaşmak istediğimizi bilmemize gönderme yapmaktadır. Bu iki temel amaç doğrultusunda retorığın özellikleri şöyle sıralanabilir: “Retorik; stratejiktir çünkü tasarlanmıştır. Retorik; bir hedef doğrultusunda işler. Retorik; hedefe yöneliktir” (Kuypers ve King 2009: 4, 6, 8). Çalışmada politik figür olarak seçilen Abdullah Gül'ün parlamento konuşmalarında ve mülakatlarında

“demokrasi” söylemini özellikle hitap ettiği hedef kitleye¹³ bağlı olarak hangi kavram ve bağlamlar (konuşmanın içinde geçtiği bağlam) üzerinden inşa ettiği ve beraberinde demokrasinin farklı biçimlerde konumlandırılışı analiz edilirken retoriğin bu özellikleri de göz önünde bulundurulmuştur.

Çalışmanın ilk bölümü; “Retorik ve Politik Konuşma”ya ayrılmış, Platon ve Arsitoteles’in retorik yaklaşımlarıyla birlikte Roma *Rhetorica*’sının anlatılmasının ardından retoriğin özellikle 21. yüzyılda başlayan “yeniden keşif” seyri de tartışılmıştır. Politik konuşmanın günümüzdeki öneminin ele alındığı bir başka alt başlığın ardından çalışmanın yöntemini oluşturan “eleştirel retorik analizi” farklı yaklaşımlarla birlikte sunulmuştur.

Çalışmanın “Türkiye Politik Yaşamında Demokrasi Kültürü ve Delegatif Demokrasi” başlıklı ikinci bölümünde ise ilk örneklerine Osmanlı İmparatorluğunda rastlanan ve günümüzde de devam eden demokrasi çabaları, XI. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün içinden geldiği politik kültür de göz önünden bulundurularak incelenmiş ve Türkiye’deki demokrasi kültürünün ana hatları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Günümüzde adı tam olarak konmasa da birçok ülkede uygulama örneklerine rastlanan ve demokrasiyi daha çok biçimsel bir açıdan ele alan “delegatif

¹³ Abdullah Gül’ün TBMM konuşmalarında hitap ettiği kitle; parlamento üyeleri ve milleti temsilen mecliste bulunmaları dolayısıyla da tüm ülke yurttaşlarıdır. Yurt içi basına verdiği mülakatlarda hitap ettiği kitle; ilgili basın-yayın organlarının okuyucu/izleyici ve dinleyicileri başta olmak üzere yine tüm ülke yurttaşlarıdır. Yurt dışına verdiği mülakatlarda ise (mülakatlar iki başlık altında incelenmektedir: Batı basını ve Doğu basını-özellikle de Orta Doğu coğrafyası) hitap ettiği kitle; mülakat verilen basın-yayın organının yayın/yayım yaptığı ülke yurttaşları olarak ele alınmıştır.

demokrasi” de bu bölümde ayrı bir başlık altında detaylı bir şekilde ele alınmış, Türkiye’deki delegatif demokrasi uygulamalarına da dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

XI. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün, Cumhurbaşkanlığı döneminde sunduğu demokrasi retoriğinin ortaya konulmaya çalışıldığı tezin üçüncü ve son bölümünde ise Gül’ün parlamento konuşmalarındaki ve mülakatlarındaki demokrasi tanımı, demokrasiyi ele alış biçimi, demokrasi anlayışı ve vurgusu incelenirken, tezin Türkiye’deki demokratik politik kültür tartışmalarının yapıldığı ikinci bölümünde ele alınan Alex Demirović’in çizdiği demokrasi tasavvuru (çoğulculuk, insan hakları, çokkültürlülük, katılım, uzlaşa gibi) arka planda ideal demokrasi olarak kabul edilmiş ve metinler, hem muhafazakâr demokrasinin önem atfettiği kavramlar hem de delegatif demokrasinin genel özellikleri göz önünde bulundurularak analiz edilmiştir. Bu bölümde önce Gül’ün parlamento konuşmaları (TBMM’nin açılışında yaptığı konuşmalar-2007-2014 dönemini kapsayan yedi konuşma metni) analiz edilmiş, ardından mülakatlarda sunulan demokrasi retoriği incelenmiştir. Çalışmanın bu bölümünde önce ulusal basın mülakatları, ardından yurt dışı basın yayın organlarına verilen mülakatlar analiz edilmiş, bu mülakatlar ise kendi içinde Doğu ve Batı coğrafyasındaki basın yayın organlarıyla yapılan mülakatlar olarak iki ayrı başlık altında ele alınmıştır.

AK Parti’nin iktidarda olduğu dönemde yedi yıl süreyle (2007-2014) Cumhurbaşkanlığı görevini yürüten Abdullah Gül’ün konuşmaları ve mülakatları üzerinden demokrasi retoriğini inceleyen bu çalışmanın ülkede demokratik politik kültür üzerine yapılan çalışmalara kısıtlı da olsa katkı sağlayacağı umut edilmektedir.

I. BÖLÜM

RETORİK VE KAMUSAL/POLİTİK KONUŞMA

1.1. KLASİK RETORİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI

1.1.1. Antik Yunan’da Retorik

Eş zamanlı olarak ortaya çıkan demokrasi ile retorik¹⁴ üzerine tartışmalar başlangıçtan bu yana aynı zeminde yürütülmektedir. Demokraside hitap etme yoluyla kitleleri etkileme ve/veya yönlendirme, Antik Yunan’dan günümüzden kadar uzanır. Öncelikli olarak mahkemelerde¹⁵ erkeklerin nasıl etkili konuşacakları konusunda bir eğitim sistemi olarak başlayan ve özellikle Atina’da katılımcı demokrasinin ihtiyaçları için geliştirilen retorik, Atina demokrasisi altında M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllarda en radikal biçimine ulaşmıştır (Sloane, 2006: 105). Katılımcı demokrasi ile retorik’in yakından ilişkili olduğu Antik Yunan politikasında retorik’in rolünün birincil tarihsel kaynağı olan

¹⁴ Eski Yunancada “retorik” [ῥητορικέ] kelimesinden daha önceleri kullanılmış olan “retoreia” [ῥητορεία], hatibin, “retor”un söylevi, sanatla çekilmiş söylev anlamına gelir. Retor” [ῥητορ] kelimesi, konuşma sanatını bilen ya da icra eden kişiyi belirtir ve söz sanatı icra etmek, topluluk önünde konuşmak, söylev çekmek anlamına gelen “retoreuo” [ῥητορεύω] fiilinden türemiştir. “Retorikos” [ῥητορικός] sıfatı ise hatiplere özgü, hitabet maharetine/sanatına has anlamlarına gelir (Altınörs, 2011: 82).

¹⁵ Polis’te güzel söz söylemek hem önemli, saygın bir sanattır hem de politik anlamda çok işlevseldir. Örneğin büyük jürilerden oluşan mahkemelerde, her suçlanan kişi kendini sözlü olarak savunurdu (Ağaoğulları, vd., 2011: 68).

Antik Yunan Tarihçisi ve Atinalı General Thucydides, bu ilişkiyi Atina'daki politik gelişmelerin merkezi olarak görmüştür. *Peloponnesos Savaşları* kitabında neredeyse 30 yıl süren büyük bir savaş sırasında Atina demokrasisinin işleyişini anlatan Thykidides'e göre, Atina demokrasinin politik kaderi, bir politik karar verme aracı olarak retoriğin rolüne bağlıydı (Cohen, 2004: 24, 25, 29).

Retorik, demokrasiyle birlikte yaygınlaşmış, bir sanata dönüşmüş, her özgür yurttaşın, gündelik yaşamının bir parçası olmuştur. Özgür bir yurttaş, hemen her gün ya etken ya da edilgen olarak retorikle iç içeydi. Hemen tüm işler, köleler tarafından yapıldığı için *polis*in özgür yurttaşı, günün büyük bir kısmını kamusal alanlarda geçirirdi. Antik Yunan'da propaganda ve iletişimle ilgili kavram ve oluşumlar böylece kamusal alanda ortaya çıkmıştır. Kamusal alanı süsleyen heykel ve freskler, görkemli anıtsal binalar, resmigeçit törenleri, müzik, politik konuşmalar, politik ve dinsel etkinlikler ve edebiyatın birer politik iletişim etkinliği ve örgüsü olarak değerlendirildiği Antik Yunan'ın iki önemli iletişim tekniği; retorik ve propagandadır (Ekinci, 2016: 151, 154).

Yunanlılar “söylenen sözün”¹⁶ gücüne inanıyorlardı ve çekişmeli tartışmalardan keyif alıyorlardı hatta Olimpiyatların bir parçası olarak hatiplik yarışmaları düzenliyorlardı. Hukuk mahkemelerinde, yönetim meclislerinde ve tören ortamlarında kamuya yönelik konuşma teorisi ve uygulaması konusunda sistematik bir bilgi kütüğü olan retoriğin özgün modelinin geliştirildiği Antik Yunan'da (Kuypers ve King, 2009: 2)

¹⁶ Retorik klasik biçimde, yani dilbilgisi, biçim ve söylem yapısının, dil kullanımının birçok yönünü içerecek “iyi konuşma (veya yazma) sanatı” olarak yorumlanabilir (van Dijk, 1991: 216).

konuşmaların üç kamusal bağlamı vardı: Mahkemeler, meclisler ve övgü ya da kınamanın yapıldığı cenaze törenleri. Antik Yunan’da retorik, izleyicileri; karar vermelerine ve hizmet etmelerine, *geçmiş, bugün veya gelecek* konusundaki yargılarına göre ayırır. Müzakereci retorik, gelecekteki sonuçlarla ilgilenen kişilere hitap eder, epideiktik konuşmacılar, kişileri sanki onlar şimdideymiş gibi över ya da suçlarlar ve son olarak mahkemelerdeki oratorlar geçmişte yapılan işleri değerlendirenlerle konuşurlar. İzleyicilerin farklı beklentileri vardır, onların amaçlarını ve sosyal bağlamlarını dikkate almayan konuşmacı konunun dışına odaklanmış olur (Olmsted, 2006: 14).

Antik Yunan’da retorik’in beslendiği en önemli alan felsefe olmasına rağmen felsefe, uzun bir süre retorikle herhangi bir bağı kabul etmemiştir. Yunanlı filozof Platon¹⁷, demokrasiyi ve hocası Sokrates’in¹⁸ ölümünden sorumlu tuttuğu Sofistleri

¹⁷ “MÖ 427 yılında, Atina’da soylu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Platon’un çocukluğu ve gençliği aristokratik bir ortamda, edebiyat ve felsefeye dönük ilginin gelenekselleşmiş olduğu bir çevrede geçmişti. “Çağdaş politikada mevcudiyetini tespit ettiği iki büyük kusurun, Yunan uygarlığının daha önceki dönemlerde yükselişinde etkili olan demokrasinin sonunun hazırlanmasının kaçınılmaz olduğunu düşünmesine yol açtı. Her şeyden önce, bilgi kılıfı altında ortaya çıkan cehaletin demokraside uzman ve profesyonelin değil, vasat ve amatör olanın hâkim olmasıyla sonuçlandığını savunan Platon açısından demokrasi, Atina’da sadece cahilin hatalı yönetim hakkı anlamına geliyordu. Platon’un çağdaş politikada teşhis ettiği ikinci büyük kusur, devletin kurum ve hizmetlerinin kendi bencil çıkarlarının peşinde koşanlar tarafından doldurulmasına yol açan azgın bireycilik ruhuydu. Özel olarak oligarşinin kendine özgü yanlısını veya olumsuzluğunu ifade eden söz konusu bireycilik, ona göre, her kent devletinin zengin ve yoksul, tahakküm edenler ve bastırılanlar olarak ikiye bölünmesiyle sonuçlanmıştı. Toplumu ve devleti düşman kamplara bölen bu durum ve olumsuzluğun temelinde ise politikaya da sirayet eden madde ya da para aşkı da vardı. Demokrasiye özgü cehalet ya da amatörlik ile oligarşinin olduğu kadar demokrasinin de bir özelliği olan politik çıkarıcılık ve bireycilik, onun gelecekte hedef alacağı düşmanlar olarak Platon’un bilincine, işte bu dönemde yerleşmiş olmalıdır” (Cevizci, 2011: 8, 10).

¹⁸ Ardında hiçbir felsefi metin bırakmamış olmasına karşın öğrencisi Platon’un diyaloglarında kendi ağzından dillendirdiği düşüncelerle kendisinden sonraki tüm felsefe tarihinde son derece derin etkiler

birçok konuda suçlamıştır. Bunlardan biri de, Sofistlerin¹⁹ değer sisteminin olmadığı ve her türlü düşünceyi savunabilmeleridir. Platon, retorığı, bu inandırma tekniğini uygulayanların gerçek bilgiye saygı duymaksızın, sadece ikna yollarını aradıkları için reddetmiştir. Platon’a göre kendi üstünlüğünü kurmak ve bunu yaparken de hitap ettiği kitlenin hoşuna gitmek isteyen hatip/söylevci, iktidar arzusunun kölesidir ve tümüyle sahte değerler üzerinden işini görmektedir (Ekinci, 2016: 162).

birakan Atinalı Filozof Sokrates, tüm yaşamı boyunca insanın nasıl yaşaması gerektiği sorusuna yanıt aramış, konuşmalarını Atina’nın kamuya açık alanlarında bazen dönemin önde gelen düşünürleriyle bazen sofist retorikçilerle ama daha çok aralarında Platon’un da bulunduğu felsefeye yakın gençlerle yapmıştır. Edilgen bir dinleyici kitlesine seslenmek yerine, her iki tarafın da doğruyu birlikte aradıkları yüz yüze söyleşme yöntemini en doğru felsefe yapma biçimi olarak görmüştür (Ulaş, 2002: 1316, 1317). Cevizci’ye (2011: 11) göre genel olarak felsefenin özel olarak da Yunan felsefesinin kilit ismi olan Sokrates, “Sofistlerin tersine parayla ders verme yoluna gitmemiş, Atina sokaklarında, meydanlarında ya da zengin evlerdeki şölenlerde önüne çıkan her sınıftan kişiyle konuşup tartışmış ve böylece halkın saplanıp kaldığı önyargılarının, yanlış kanılarının bilincine varmasına uğraşmıştır” (Ağaoğulları 1994’ten aktaran Köker, Eser, 2010: 158). Kendisi hiçbir şey yazmadığı için Sokrates hakkındaki bilgilerin kaynağı en başta öğrencisi Platon’un yazdıklarıdır. Platon eserlerini yazarken diyalog formunu kullanmış ve neredeyse tüm diyaloglarının baş konuşmacısı Sokrates olmuştur (Ağaoğulları, vd., 2011: 79).

¹⁹ Sözle inandırma yeteneği ve sanatına sahip olan kişi anlamına gelen sofist, filozofun antitezidir (Meyer, 2004: 8). Sofist para karşılığı ders veren kişidir, Sofistlik ise sahte felsefecilik ve laf kalabalığı yapmayla özdeşleştirilir. Buna göre Sofistler felsefe öğretmenleri değildir; öğrencilerine bilgi yerine salt ikna yöntemleri satarlar. Antik dünyadaki gezgin öğretmenler ve sürgün kişiler olan Sofistler, genellikle retorığı, şöhret ve başarıya hırslı gençleri hazırlamak üzere tasarlanmış popüler bir ders olarak öğretiler (Kuypers ve King, 2009: 2). -“Platon, Sofistleri gerçek bilgisine sahip olmadıkları sanatları öğretme iddiasında bulunan dolandırıcılar olarak suçlamaktadır. Bundan dolayı sofist adı kötü bir üne sahiptir. Ayrıca sofistler öğrencilerine, bir konuyu farklı bakış açılarından nasıl tartışabileceklerini öğretiyorlardı. Bu yetenek de onlara kötü bir olayı, iyi bir şey olarak ortaya çıkarma fırsatı veriyordu çünkü onlar diğerlerini zekâlarıyla alt edebilecek yeteneği ve tekniği öğreniyorlardı. Bu teknik ve yetenek sayesinde mahkemede herhangi birinin avukatlığını üstlendiklerinde, davanın sonucunu değiştirebilirlerdi. Suçlu birini suçsuz gösterebilirler ya da suçsuz birini suçlu gösterebilirlerdi. İnsanları ve mahkemeyi bu şekilde yanıltabilirlerdi. Bu gibi şeyler yanında sofistlerin inanç ve ahlakla ilgili yıkıcı fikirler öne sürmeleri, öğrencilerinden ücret talep etmeleri kınanmalarına ve paragöz, ahlaksız, sahtekâr, yozlaşmış gibi kötü sıfatlar almalarına yol açmıştır” (Akgün-Kaya, 2015: 3).

Retorik, tarihte önemsiz bir araç değil, başlangıçtan bu yana var olan bir güç olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, her zaman manipölasyonun ve aldatmacalığın yan anlamlarını beraberinde taşıyan retorik kavramı Antik dünyanın kaçınılmaz uyarılarıyla birlikte anılmaktadır. Antik Yunan'da retorikçilere hayranlık duyulmasının yanında onlara kuşkuyla yaklaşılıyordu. Beceriyle yazılan ancak gerçeği anlatmayan konuşma metinleri büyük bir kalabalığı eğlendiriyor ve ikna ediyordu, retorik gücü. Dolayısıyla Gorgias'ta retorüğün büyüü, Helen'i etkisi altına alacak güçlü bir uyuşturuu gibi görüldü. Retorik, akılcılık görünümünde bir sahtelikti. Bu nedenle, savunuculuk gerçeklik ve sahtelik arasında hiçbir ayırım yapmayan nesnellik kavramından koparak kendi başına var olmaya başladı. Platon, oratorları bilgiden çok inancı savundukları için reddeden ilk ve en büyük eleştirmen iken Aristoteles'e göre retorik akılcılık ile duyguyu sentezlemiştir: Retoriğın alanı, bilgi (*episteme*) değil, kanıydı (*doxa*) idi. Retoriksel ikna, *ethos* (güvenilirlik, örneğın konuşmanın bilgeliğinde açıklık); *logos* (rasyonel içerik) ve *pathos*'tan (duygusal çağrılar) oluşmaktadır. Bugün retorik pratiğı, görünür bir şekilde Aristoteles'in üçlüsünden biri olan *pathos*'a odaklanmıştır ve retorüğın kamu kavramı duygusal ikna düşüncesiyle yakından ilişkili hale gelmiştir (O'Shaughnessy, 2014: 17).

1.1.1.1. Platon'un Retorik Eleştirisi

Önde gelen retorik muhalifi olarak görünse de retorik tarihinin başlangıç noktası olarak kabul edilen Platon'a²⁰ (Richards, 2008: 62) göre retorik akıl (mantık) ile ilişkisi karmaşık ve tartışmalıdır. "Akıldışı ikna" olarak gördüğü retorik Platon için bir izleyicinin ruh halinin (*pathos*) duygusal manipölasyonudur²¹ ve dolayısıyla O'na göre bu bir tür zorlamadır (Dryzek, 2010: 320, 321). James Martin'e göre Platon, politikanın kuramsal bilgisine sahip olmaması sebebiyle retoriğe karşı çıkmıştır. Bir başka ifadeyle, ikna becerilerinin politik topluluğu mümkün kılan temel koşulları açıklayamadığı düşüncesinde olan Platon'a göre retorik, politik düzeni yapılandıran temel ilkelerle değil, yalnızca kısa vadeli stratejilerle ilgileniyordu (Martin, 2014: 88). Platon, yapıtlarını diyaloglar biçiminde yazmıştır. Bu diyalogların büyük bir kısmı ustası Sokrates ile farklı Sofistleri²² tartıştığı diyaloglardır. *Gorgias*²³ adlı diyalogunda

²⁰ Bryan Garsten'a göre Platon'un diyaloglarından Hobbes'un *Leviathan* imgesi ve sonrasına kadar, politik düşünürler *retorik üzerine tartışmak için yine retoriği kullanıyorlardı* (Garsten, 2006'dan aktaran Martin, 2014: 32).

²¹ Retorik doğası gereği manipölatiftir. Bir savunuculuk alanı olarak retorik fonksiyonu etkileyici ve baskılayıcıdır; dikkati bir davanın en zayıf yerinden en güçlü noktalarına yönlendirir. Ancak manipölasyon insanlara mutlaka kurbanlar olarak dayatılan bir şey değildir; bazen, sanığın manipölatif amacını bir dereceye kadar kabul etmek için örtük bir isteklilik de vardır (O'Shaughnessy, 2014: 25).

²² "Platon için Sofist, zengin delikanlı avlamaya çalışan bir avcı, bilgi ticareti yapan bir tüccardan öte değildir. Aristoteles de ondan geri kalmaz. Sofizm ipe sapa gelmez, sudan işler biliminden başka bir şey değildir. Fakat unutulmamalıdır ki, bıçak çift ağızlıysa iki yanı da keser. Sokrates ve ardıları, kendilerini Sofistlerden ayırmak için kendilerine *philosophos*, yani *bilgiseven* derken, Sofist İsostrates ve Gorgias'ın öğrencileri de kendilerini suçlayan Platon'u aynı aşağılayıcı anlamıyla Sofistlikle suçlayıverirler! Aslında Sofistler, her nasıl aşağılanmaya ve küçümsenmeye çalışılırsa çalışılsın, bizi bu aşağılanma çabasının varlığı bile onların Yunan düşüncesinde önemli bir yerleri ve etkileri olduğunu göstermektedir (Ağaoğulları, vd., 2011: 67, 68).

Sokrates, bir sofist olan Gorgias ve öğrencileriyle tartışır. Atinalı olmayan Gorgias, Atina'ya Sicilya'dan retorik öğretmeye gelmiş bir sofisttir. Atina'da şöhret ve servet kazanmıştır. Diyalogda, Sokrates, Gorgias'a öğrettiği şeyin ne olduğunu sorar. Gorgias, retorik sanatı olduğunu söyleyince Platon bu kez bu sanatın ne ürettiğini öğrenmeye çalışır. İknanın (ikna etmenin) kendisinin başlı başına bir iş olmadığını düşünen Platon'a göre retoriğin ve demokrasinin tehlikesi bu anlamda demagogların halkı kandırmasıdır (Ekinci, 2016: 163).

Retoriğin tümünden reddedildiği *Gorgias*'ta retorik, “mahkemelerde ya da diğer toplantılarda doğru olan ya da olmayan şeylerle ilgili kandırma sanatı” ve “dalkavukluk” olarak görülür (Platon, 2011: 22, 56, 69). Cohen'e göre Platon'un *Gorgias*'taki retorik yaklaşımında zaman zaman gözden kaçırılan şey, onun sadece retoriği kınaması değil, aynı zamanda müzakereci sürecin kendisini ve onunla birlikte işleyen demokratik politikaların bağlamını da suçlamasıdır. Bu nedenle Platon, Perikles ve Themistocles gibi Atina'nın en saygın devlet adamlarını ayaktakımına hizmet verenler olarak görür. *Gorgias*'ta cahil hatiplerin aynı derecede cahil kitleyi manipüle etmesi olarak gördüğü retoriği reddeden Platon'a göre bu, demokrasi çılgınlığının özüdür (Cohen, 2004: 32).

²³ Platon'un, en uzun Sokratik diyaloglarından biri olan ve Sokrates'in retorik sanatını eleştirdiği Gorgias diyalogu, dönemin Atina toplumunda retorik sanatının ve hukuka bakışın bir tasvirini yapması açısından önemlidir. Sofistler ve Platon arasındaki bilgi ve ahlâka ilişkin kadim çelişki, bu diyalogda da açığa çıkar (Çataloluk, 2008: 34). *Gorgias*'ın önsözünde Ahmet Cevizci bu diyalogla ilgili şunları söyler: “*Gorgias* Platon'un en uzun, ortaya konulan fikirler yanında edebi kalitesiyle de en seçkin ve etkili Sokratik veya gençlik diyaloglarından biridir. Bu diyalogda Sokrates'in felsefesi ve yöntemiyle ilgili her şey yer alır, başka deyişle *Gorgias*'ta, Sokrates'in ahlak öğretisinin temellerini ve bilimum ayrıntılarını, çürütme yönteminin farklı örneklerini, bildik ironi ve sanatlardan yapılan analogiyi görmek mümkündür.... *Gorgias* retorik konusu etrafında dönen bir diyalogdur. Üç ana bölümden oluşan diyalogda her üç bölümde de Sokrates, hem muhataplarının hem de temsil ettikleri retoriğe dayalı eğitim ve siyaset anlayışıyla ahlak görüşünü, tek tek her birine sıkı bir mantıksal çürütme tekniği uygulayarak, onları eleştirir” (Cevizci, 2011: 19, 23).

Platon'un *Gorgias*'ı Sofistleri kendi çıkarlarını genişletmek için izleyicilerin hoşuna giden şeyleri söylemekle eleştirir. Sokrates, retorığın, zevk vermeye yönelik bir beceriden başka bir şey olmadığını iddia eder ve Gorgias'ın hukuk mahkemelerinde ve meclislerde bir ikna etme aracı olarak ifade ettiği retorik tanımını, retorların cahilleri ikna ettiklerini ve dinleyicilerde bilgi değil inanç ürettiklerini iddia ederek eleştirir (Olmsted, 2006: 10, 11). Platon'a göre Sofistler, filozof yaradılışlı gençleri bile sözde bilgileriyle baştan çıkarmakta ve kötü yetişmelerine neden olmaktadır. Kalabalıklar önünde attıkları nutuklarla onların gözünü boyamalarını, "hayvan terbiyeciliği"ne benzetir: Hayvanların hangi etkiye ne tepki vereceğini, nasıl kızdırılacağını, nasıl sakinleştirileceği bilen terbiyeciler gibi Sofistler de kalabalıkları galeyana getirmede veya teskin etmede ustalaşmıştır. Bu ustalıklarını da hiç utanmadan "bilgi" adı altında gençlere satarlar (Altınörs, 2011: 85). Platon'un tek retorik tartışması *Gorgias* değildir. Platon ilginç biçimde, *Gorgias*'tan on beş yıl sonra felsefi retorığın temelini araştırdığı başka diyalog olan *Phaedrus*'u yazmıştır. *Phaedrus*²⁴, her biri retorik eğitiminin iki çağdaş biçimini eleştirel olarak yansıtan iki bölümden oluşan bir diyalogdur: Bir yanda, bir gerçekleştirilen konuşmayı ezberleme, diğer yanda ise retorik el kitapları (Richards, 2008: 27).

²⁴ Platon, retorığı ve onun ortaya koymuş olduğu her şeyi toptan suçlayan *Gorgias*'tan çok daha sonraları yazmış olduğu bir diyalog olan *Phaedrus*'ta, sıradan retorik uygulamalarının bir başka suçlamasıyla, gerçek felsefi retorik için ayrıntılı bir tasarımı yan yana koymuştur. Bu yeni görüşü, Platon'da "*ruhların biçimlerini tanıması*" olarak kendini gösterir. Bunlar, bir anlamda kişilik tipleridir. Her *ruh biçiminde*, *ruhun* farklı bir parçası egemendir. Bu da, kimilerinin bir *coşkunun*, diğerlerinin de bir başka *coşkunun* etkisi altında olması demektir. Platon'un *felsefesi*, *diyalektik düşüncesi*, bu coşkusal arzularla ilgilenmeyi, basitlik olarak görmüştür. Çünkü bunlar, insana *akıllı* bir varlık olarak yönelmektedir. Platon'a göre; retorığın, *felsefenin* işini tamamlayarak, ona değerli bir yardımda bulunacağı yer işte burasıdır. Eğer ruhun farklı biçimleri inceleniyorsa ve bunları bireylerde tanımlama noktasına geliniyorsa, felsefi kanıtın, farklı türden insanlara nasıl uydurulacağının da bilinmesi gerekmektedir. Çünkü gerçekten de bu durumda kanıt, dinleyiciye hiç bakmaksızın, ancak tek bir şey olabilir; bir işlem yöntemi ve gerçeğe ulaşma yolu (Ekinci, 2016: 163).

1.1.1.2. Aristoteles'in *Retorik*'i

Aristoteles, hem retorik'i yalnızca duyguların harekete geçirilmesi yoluyla inandırma sanatı olarak anlamış olan Sofistlerin tutumunu hem de *Gorgias*'ta retorik'i aynı nedenle kınayan Platon'un tutumunu reddeder²⁵. İki görüşe karşı Aristoteles retorikte ussal bir öz saptar; bu da kanıt, daha doğrusu kanıtlardır.²⁶ “Kanıtlar, retorikle uyumsuzluk şöyle dursun, retorik'in temel çekirdeğini oluşturur (Ginzburg, 2006: 52, 65). Platon, cahillerin yönetimi olarak çığırından çıkmış halk müzakeresini reddederken, genel (kolektif) tartışmanın sağladığı olanaklar konusunda daha iyimser olan öğrencisi Aristoteles ise halk yığınının ayrı ayrı cahil olabileceğini ancak toplu olarak etkin bir şekilde müzakere edebileceği düşüncesine inanır. Aristoteles böylece çok kişinin ortak müzakeresinin birkaç uzmanın müzakeresinden daha iyi olduğunu iddia eder (Cohen, 2004: 34). Politik konuşma konusundaki düşünceleriyle birçok politik kuramcıya referans olan Aristoteles, insanın politik doğası ve konuşma gücü arasında ilişki kurar,

²⁵ Platon'un ile Aristoteles'in *Retorik Anlayışlarının Karşılaştırılması* başlıklı çalışmasında Atakan Altınörs, Sofistler'in nezdinde “her şey”, Platon'da ise “hiç” olan retorik'in abartılmadan ve küçümsenmeden de anlaşılabilirliğini gösteren, bir başka ifadeyle retorik'i yerli yerine oturtan kişinin Aristoteles olduğunu söyler: “Böylece Sokrates tarafından *Gorgias* diyalogunun başında sorulan ‘retorik'in gücünün neden ibaret olduğu’ sorusu, Aristoteles tarafından cevaplanır: Hatip tarafından ortaya konan muhakemenin şeklinden” (Altınörs, 2011: 91).

²⁶ Retorik hakkındaki ilk ders kitaplarında yer alan bir diğer önemli kavram da “kanıt biçimleri”ydi. Aristoteles'e göre, bir konuşmacının bir izleyiciyi bir tezi kabul etmek için üç “kanıt biçimi” ya da “ikna etme” yolu vardır. Birincisi, izleyiciler *ethos* ya da konuşmacı karakteriyle ikna edilir. İkincisi, izleyiciler *pathos* veya duygu yoluyla ikna edilir. Üçüncü olarak, izleyiciler konuşmanın kendisi veya *logos* yoluyla ikna edilir: İnsanlar, bir tez sunan ve daha sonra tezi kanıtlarla ve mantıkla destekleyen konuşmacılar tarafından daha kolay ikna edilir (Gill ve Whedbee, 1997: 158, 159).

konuşmayı, neyin “yararlı”, neyin “zararlı”, neyin “adaletli” neyin “adaletsiz” olduğuna işaret eden bir hizmet olarak tanımlar (Fairclough ve Fairclough, 2012: 18, 19).

Retorik, Aristoteles tarafından M.Ö. 335 yıllarında yazılan ünlü bilimsel eseri Retorik’te sistemleştirilmiştir. Aristoteles, retorîği; bugünkü yaygın “tumturaklı söz” ve “aldatmaca” nitelemelerinden çok daha kapsamlı ve entelektüel olarak saygın bir anlam atfetmiştir. “*Retorik, diyalektiğin eşdeşidir*” ünlü açılış ifadesiyle başlayan ve retorîği yeniden konumlandırmaya girişen Aristoteles retorîği, “belli bir durumda, elde var olan inandırma yollarını kullanma yetisi” olarak tanımlar:

- Retorîğe, bize sunulan hemen hemen her konu üzerinde inandırma yollarını kullanma gücü olarak bakıyoruz; işte bunun için de, teknik karakteriyle, onun herhangi bir özel ya da kesin bir konu sınıfıyla ilişkili olmadığını söylüyoruz.
- Retorîğin görevi, karmaşık bir tartışmayı bir çırpıda anlayamayan ya da uzun bir usavurma zincirini izleyemeyen kişilerin karşısında, bize yol gösterecek sanatlar ya da sistemler olmaksızın üzerinde düşündüğümüz konularla uğraşmaktır.
- Retorik inandırma yalnızca gösteren kanıtla değil, aynı zamanda etik kanıtla da başarılı; eğer konuşmacının kendisinin iyilik ya da bize karşı iyi niyet veya her ikisi gibi bazı niteliklere sahip olduğuna inanırsak, bizi ikna etmesine yardımcı olur bunun. (Aristoteles, 2001: 33, 37, 40, 63).

James Martin’e göre (2014: 93) konuşmacıyla izleyici arasındaki ilişkiyi zorunlu kılan “ikna” izleyiciyi sadece bilgilendirmez aynı zamanda bir konu etrafındaki görüşlerini de şekillendirir. *Retorik*’in, retorik konusuyla ilgili daha sonraki tüm anlayışı şekillendiren bir metin olduğunu ve aynı zamanda retorîği bir sanat olarak kurduğu için de çığır açıcı olarak kabul edildiğini düşünen Richards’a göre “Retorik, Aristoteles’e

göre hem keşif hem de bilginin sunumunda bir bütündür ve bu, retorîği felsefî çabaya daha yakın hale getirir (Richards, 2008: 19, 20, 21). Retorik üzerine çalışmanın tam anlamıyla inandırma tarzlarıyla ilgili olduğunu ve inandırmanın da bir tür gösteri olduğunu düşünen Aristoteles (2001: 35) retorîği pragmatik bir sanat olarak kuramsallaştırır (Richards, 2008: 62). Dinleyiciye, zamana ve konuşmacının niyetine göre farklılaşan retorîği; “politik”, “adli” ve “törenselle (epideiktik)” olarak üç türe ayıran Aristoteles’e göre politik retorikte kişi, neyin tercih edileceği ya da nelerden kaçınılacağı konusunda müzakerelerde bulunur (Fairclough ve Fairclough, 2012: 18, 19). Aristoteles retorîği, üç sınıf dinleyiciye göre üç bölüme ayırır. Çünkü O’na göre konuşma isteminin üç ögesinden – konuşmacı, konu ve seslenilen kişi – konuşmanın amacını ve hedefini belirleyen sonuncusu, yani dileyicidir. Dinleyici, ya geçmiş ya da geleceğe ait şeyler üzerinde bir karar verme durumunda olan bir yargıç ya da bir gözlemci olmalıdır. Bir konuşma yaparken üç nokta göz önünde tutulmalıdır: Birincisi, inandırma yolları; ikincisi kullanılacak biçim ya da dil; üçüncüsü, konuşmanın çeşitli bölümlerinin uygun düzenlenişi (Aristoteles, 2001: 43, 165).

İyi biçimin temeli dilin doğruluğudur, bu da beş başlık altında toplanabilir: (1) Önce bağlayıcı sözcüklerin yerinde kullanımı ve bunların, bazılarının gerektirdiği doğal ardışıklık içinde düzenlenmesi... (2) Şeyleri belirsiz genel adlarla değil, kendi özel adlarıyla çağırmak.... (3) Anlam belirsizliğinden sakınmaktır... (4) Adları erkek, dişi ve cansız diye ayıran Protagoras sınıflamasını uygulamaktır çünkü bu ayrımlar da doğru şekilde verilmek zorundadır... (5) Çoğulluğu, azlığı ve birliği doğru biçimde ifade etmektir (Aristoteles, 2001: 174, 175).

Aristoteles konuşmaları da üçe²⁷ ayırır: (1) Politik, (2) adli ve (3) törensel gösteri söylevi. Politik konuşma bizleri ya bir şeyi yapmaya ya da yapmamaya iter: Kamu meclislerine seslenen kişiler gibi özel danışmanlar da bu iki yoldan birini tutar. Mahkemelerdeki konuşma bir kişiye ya saldırır ya da onu savunur: Bu iki şeyden biri ya da diğerinin bir davada daima taraflarca yapılması gerekir. Törensel gösteri söylevi birini ya över ya da kötüler. Bu üç tür retorik farklı üç zaman türüne işaret eder. Politik söylev gelecekle ilgilidir: Lehine ya da aleyhine konuştuğu, bundan sonra yapılacak şeyler üzerinedir. Yasada, bir davadaki taraf geçmişle ilgilidir; yapılmış olan şeylerle ilgili olarak, biri öbürünü suçlar, öteki ise kendini savunur. Tören hatibi, şimdiki zamanla ilgilidir çünkü herkes aynı zamanda geçmişi anımsatmayı ve gelecek hakkında tahminler yapmayı çoğu kez yararlı görürse de, o sırada var olan şeylerin durumunu göz önünde tutarak ya över ya da suçlar. Retoriğin, her biri üç türden birini yansıtan üç amacı vardır: Politik hatip, önerilen bir eylem yolunun uygunluğunu ya da zararlı olduğunu tanıtmayı amaç edinir. Bir davada taraflar, bir eylemin haklılığını ya da haksızlığını saptamayı amaçlar, onlar da bütün diğer noktaları buna yardımcı ya da bağlı şeyler olarak sunarlar. Bir insanı öven ya da ona saldıranlar, onun onurlu ya da tersi olduğunu kanıtlamayı amaçlarlar, bütün diğer düşünceleri bu amaçla ilgili olarak ele alırlar (Aristoteles, 2001: 44).

²⁷ Retorik, izleyicileri; karar vermelerine ve hizmet etmelerine, geçmiş, bugün veya gelecek konusundaki yargılarına göre ayırır. Müzakereci retorik, gelecekteki sonuçlarla ilgilenen kişilere hitap eder, epideiktik konuşmacılar, kişileri sanki onlar şimdideymiş gibi över ya da suçlarlar ve mahkemedeki oratorlar geçmişte yapılan işleri değerlendirenlerle konuşurlar. İzleyicilerin farklı beklentileri vardır ve onların bariz amaçlarını ve sosyal bağlamlarını dikkate almayan konuşmacı konunun dışına odaklanır (Olmsted, 2006: 14).

Adli retorik, geçmiş olayların nedeni ve yapısıyla ilgilidir. Mahkeme salonlarında sık kullanılan tür olmasına rağmen bir kişiyi veya grubu savunmak veya mahkûm etmek isteyen herhangi bir söylem bu kategoriye girebilir. Epideiktik retorik, güncel konulara ve bir şeyi veya birini suçlamaya ya da övmeye odaklanır. Davranış, konuşma ve düşünmenin kabul edilebilir ve kabul edilemez yollarını tanımlamak için kullanılır. Son olarak müzakereci retorik, başkasının bir şeyi yapması ve/veya belirli bir bakış açısını kabul etmesiyle ilgilidir (Corbett 1999; Leach 2000; Summers 2001'den aktaran Winton, 2013: 160). “Bu üç retorik biçiminde Aristoteles, öven ya da kınayan bir konuşmada müzakereci argümanların asla kullanamayacağını ya da adli bir konuşmada epideiktik retoriğin kullanılamayacağını söylemez. Bunun yerine, her retorik türünün belirleyici amacı olduğunu ve ‘diğer faktörleri tesadüfi olarak içerdiğini’ iddia eder. Örneğin, *Perikles'in Cenaze Töreni Söylevi*, bulunulan ortamı öğüt vermek için kullanır. Perikles, dinleyicilere savaş sırasında dinlenmenin olmadığını söyler ve onları Atina için önceden verdiklerinden daha fazla şey vermeye ikna eder. Bu örnekte olduğu gibi, öğüt ve övgü birbirini destekleyebilir. Bu yolla Aristoteles, konuşmacıların dinleyicileriyle olan ilişkilerini geliştirme yeteneklerini artırır” (Olmsted, 2006: 15).

Aristoteles'in düşüncesine göre önemli olan retoriğin, toplu olarak müzakere edebilmek için akli ve iknayı birlikte kullanabilen politik topluluklarca kullanılan bir yöntem sağlamasıdır (Cohen, 2004: 32). İletişimsel olan ile politik olanın birliğine gönderme yapan Aristoteles, Atina'da yaşayan yurttaşların “ortak iyi”lerini yeniden tasarlayabilmelerinin tek yolunu iknaya dayalı konuşma tekniklerinin geliştirilmesinde görür (Köker, Eser, 2007: 84). Aristoteles, *Retorik*'te müzakereci retoriğin konumunu

yüceltirken, bilimsel eseri *Politika*'da ise müzakereci sürecin eksikliklerinin radikal demokrasilerde ölümcül kusur olabileceği düşüncesini açıklığa kavuşturur (Cohen, 2004: 33). Richards'a (2008: 32) göre orijini muhtemelen ders notları olan Retorik, büyük olasılıkla farklı zamanlarda yazılmış ancak hiçbir zaman tam olarak gözden geçirilip düzeltilmemiştir. Retoriği ikincil bir sanat olarak kabul edilse de bir gereklilik olarak savunan Aristoteles için retorik, eğitimsiz ve eğitilemez dinleyicileri ikna için önemli bir sanattır (Richards, 2008: 32). Aristoteles'in düşüncesine göre önemli olan retoriğin, toplu olarak müzakere edebilmek için aklı ve iknayı birlikte kullanabilen politik topluluklarca kullanılan bir yöntem sağlamasıdır (Cohen, 2004: 32). İletişimsel olan ile politik olanın birliğine gönderme yapan Aristoteles, Atina'da yaşayan yurttaşların "ortak iyi"lerini yeniden tasarlayabilmelerinin tek yolunu iknaya dayalı konuşma tekniklerinin geliştirilmesinde görür (Köker, Eser, 2007: 84).

Olmsted'e göre Aristoteles, *Retorik*'te konuşmacılara karakterlerini²⁸ sunmanın yollarını nasıl keşfedeceklerini gösterir. Konuşmacılar kendilerini sözlü bir eylemle tanımlarlar. Dürüst olduğunu ve pratikte düşünebileceğini ispatlayan bir konuşmacı, özellikle belirli bir davranış biçiminin daha iyi olduğunun kesin delilleri bulunmadığı durumlarda, duygu ve karakter yoksunu birinden daha inandırıcı olacaktır. Nitekim Aristoteles, "*karakter ikna etmede kontrol faktörüdür*" der (Olmsted, 2006: 16). "Konuşmalar için malzeme (konu) bulma konusunda konuşmacılara tavsiyelerde bulunmaya gelince, görev daha da göz korkutucu hale gelir. Retorik metinlerinin

²⁸ Hatibin karakterine güven esinleyen üç şey vardır; sağduyu, iyi ahlaki karakter ve iyi niyet. (Aristoteles, 2001: 97, 98).

yazarları, durumlarını bilmediği okuyuculara nasıl akıl verebilir? Aristoteles, bu sorunu *topoi*'yi bularak çözer. Kelimenin tam anlamıyla “yerler” olarak tercüme edilen ve konuşmacılar için kullanılmak üzere bir kaynak anlamına gelen *topoi*, “konular” olarak İngilizceye çevrilmiştir. Konular, konuşmacıların muhtemelen avantajlı, iyi veya el altında olan şey üzerinde düşünmesine yardımcı olur. Aristoteles, konuları üç başlık altında toplar:²⁹ Konuşanın dünya görüşü veya karakteri; *ethos*, argüman veya konuşma; *logos* ve izleyicilerin duyguları; *pathos*. Her üçü de, retorik konuşmaları sona erdirilirken, erdemler övülürken, adalet değerlendirilirken ikna araçlarını belirlemede devreye girer; bunlardan hiçbirisi, konuşmacının karakteri ve izleyicinin duygularından bağımsız olarak yapılamaz” (Olmsted, 2006: 15).

²⁹ Söylenen sözün sağladığı üç tür inandırma tarzı vardır. İlki konuşmacının kişisel karakterine bağlıdır; ikincisi dinleyiciyi belli bir ruh haline sokmaya bağlıdır; üçüncüsü ise, konuşmacının kendisinin sözcüklerinin sağladığı tanıta ya da sözde tanıta. Konuşma, bize, konuşanın inanılacak biri olduğunu düşündürecek biçimde yapıldığında, inandırma, konuşmacının kişisel karakteriyle başarılı olur. İyi insanlara ötekilerden daha tam ve daha kolay bir şekilde inanırız: Sorun ne olursa olsun bu genellikle doğrudur, tam bir kesinlik olanaksızsa ve fikirler bölünmüşse mutlak olarak doğrudur... Konuşmacının karakterinin, sahip olduğu en etkili inandırma yolu olduğunu söyleyebiliriz.... İkinci olarak, konuşma, coşkularını harekete getirmişse, inandırma, dinleyicilerden de gelebilir. Mutlu ve dostluk duygularıyla dolu olduğumuz zamanlardaki yargılarımız, sıkıntı içinde ve düşmanlık duygularıyla dolu olduğumuz zamanlardakilerin aynı değildir.... Üçüncüsü, söz konusu duruma uygun inandırıcı kanıtlar yoluyla bir gerçeği ya da sözde gerçeği kanıtladığımızda, inandırma, konuşmanın kendisi aracılığıyla olur.... Öyleyse inandırmayı etkileyen üç yol vardır. Bunlara egemen olan insanın, (1) mantıksal olarak düşünebilmesi, (2) insan karakterini ve erdemi çeşitli biçimleri içinde anlayabilmesi, (3) coşkuları anlayabilmesi - yani onları adlandırabilmesi ve tanımlayabilmesi, nedenlerini ve harekete geçirilme yollarını - bilmesi gerekir (Aristoteles, 2001: 38). Retorik'te üç konuşma türü vardır: Adli, müzakereci ve epideiktik. Aristoteles'in gruplamasındaki üç söylev türünü üç terimle ilişkilendirildiği görülür: *logos*, *ethos*, *pathos*. Üç söylev türünün her birinde, bu üçünden biri daha baskındır. Konunun içerdiği iknaya hizmet eden şeyler yoluyla kanıtlamaya çalışan söylev türünde *logos*, yani bizzat nutuk/ mantık baskındır. Müzakereci söylevde ise hatibin mizacı, faziletleri, tavırları inandırıcılığını artırdığından *ethos* ön plana çıkar. Epideiktik söylev ise dinleyicilerde duygulanma oluşturmaya *pathos* merkezlidir (Altınörs, 2011: 88).

Aristoteles'in *Retorik*'i özetle, retorik konusuyla ilgili daha sonraki tüm anlayışı şekillendiren bir metin olarak değerlendirilmekte, retorığı bir sanat olarak kurduğu için aynı zamanda çığır açıcı olarak da kabul edilmektedir (Richards, 2008: 19, 20). Olmsted'e (2006: 12) göre retorığın izleyicinin duygularını kolayca yönlendirebileceğini kabul eden *Retorik* okuyuculara argümanlar üretip kanıt bulma yöntemlerini gösterir. Bunu yaparken de, Platon'un *Gorgias*'ının ortaya koyduğu sorunlara karşılık verir. “*Gorgias*, bilim ile ikna edici retorik arasında, bilgi ile sadece inanç ya da görüş arasında keskin bir ayırım yaparken, Aristoteles *Retorik*'i diyalektik argümana karşı bir ‘muadil’ olarak konumlandırır.”

1.1.2. Roma *Rhetorica*'sı

Roma Cumhuriyeti'nde en azından seçkin yöneticiler arasında, mahkemelerde, kamu meclislerinde³⁰ ve törensel etkinliklerde sözlü ikna sanatı kullanımı yaygındı (Gagarin, 2010: 119). Eski Yunan ve Roma'nın düşünsel ve kurumsal gelenekleri içinde biçimlenen, yurttaşlık, kamusalılık, ortak iyinin belirlenmesine katılım, müzakere etme ve karar verme süreçlerinde yerleştirilmeye çalışılmış olan hukuki ve diğer boyutlarıyla özgürlük ve eşitlik idealleri, iyi konuşma ile iyi topluluk (*polis* veya *cite*) hedeflerini özdeşleştirmektedir (Ağaoğulları 1994'ten aktaran Köker, Eser, 2010: 168).

³⁰ Her ne kadar Roma bir cumhuriyet olarak adlandırılrsa da, Roma'yı yönetmekte asıl rolü Senato'yu (*Senatus*) oluşturan aristokrasi görmektedir. Senato düşüncelerini tavsiye niteliği taşıyan *senatus consultum* ile dile getirirdi ve Roma hükümet sistemindeki tek hakiki müzakere organıydı. Yüksek devlet görevlisinin yasa tasarısını halk meclislerinden birine göndermeden önce tartışılması için Senato'nun önüne getirmesi beklenirdi (Ağaoğulları, 2011: 168, 169).

Antikçağ'da geniş anlamıyla, 'dili ikna edecek biçimde kullanma sanatı' olarak bilinen *rhetorica*, Eski Yunanca *rhetorike tekhne* (konuşmacının sanatı; konuşma sanatı) terimi ile karşılanmıştır (Dürüşken, 2001: 1). Birkaç basit unsur dışında Yunan retoriğini tamamen uyarlayan Romalılar (Gagarin, 2010: 119,120) Eski Yunan *rhetorica* tekniklerini benimsedikten sonra, *rhetorike tekhne* terimini kendi dillerinde *rhetorike* sözcüğü ile ya da bunun Latinceleştirilmiş biçimi olan *rhetorica* sözcüğü ile karşılamayı tercih ettiler. Eski Yunanca'da *rhetor* (söz sanatı öğretmeni, söz sanatı ustası) terimi ise yine özgün bir Latince terim olan *orator* (konuşmacı, söz sanatı ustası) ile karşılanmış ve söz sanatının kuramcısı değil de uygulayıcısı anlamında kullanılmıştır. Romalılar, İ.Ö. II. yüzyıl sonu ile I. yüzyıl başında Eski Yunanca *rhetorike tekhne* teriminin içeriğini genişleterek, siyasal olarak ikna etmenin yanında, kişinin kendisini ifade edebilmesi için özgün bir biçem kazandırmak ve sanatsal bir etki yaratmak anlamında da kullandılar. Roma miras olarak aldığı Eski Yunan *rhetorica*'sını kendi toplumsal ve politik yapısına hatta kendine özgü zihinsel ve ahlaksal düşünüş modeline uyarlayarak, belki de, *rhetorica* eğitimine Eski Yunan'dan daha fazla sahip çıkmıştır. *Rhetorica* sanatı, Roma'nın genel eğitim biçimini, bir başka deyişle, Roma'nın kültürünü oluşturmuştur. *Rhetorica*'nın bu geniş anlamda kullanımında, Cumhuriyet döneminde Cicero (M.Ö. 106-43), İmparatorluk döneminde ise Quintilianus öncü olmuşlardır (M.S. 35-95). Cicero'nun yarattığı *Humanitas* anlayışı *rhetorica* eğitimini temel alır; Quintilianus'un eğitim ideali olan *Vir bonus dicendi peritus*'u (konuşma ustası, iyi bir kişi-doğru düşünmenin ve doğru davranmanın simgesi) yaratacak olan ise yine *rhetorica*'dır (Dürüşken, 2001: 2, 3, 10, 11).

Romalılarda, belagat/retorik/güzel konuşma sanatı, Antik Yunan'ın da etkisiyle, kamusal yaşamın önemli bir parçası haline gelmişti. Yunan retorikçileri, burada öylesine büyük bir itibar sahibi olmuşlardı ki, bunlar arasında bazıları kendi okullarını kurmuşlardı. Retorik; sözlü ve yazılı anlatımın, insanlığın ayrılmaz bir parçasına dönüşmüş, bireye yansiyarak, yükselmesine neden olmuştu. Roma retoriği, pratik bir yaklaşım benimsemesine, kurgul ve kuramsal yansımalarına karşın Yunan temellerine geniş ölçüde sadık kalmıştır. Bununla birlikte, gerçekte, Romalılar, Yunan düşüncesine yeni hiç bir şey getirmemişlerdir. Roma için hukuk, hep felsefeden önce gelmiştir (Ekinci, 2016: 166, 167). Jennifer Richards'a göre retoriğe mantıksal bir temel sağlayan Aristoteles'in *Retorik*'i M.Ö. ve M.S. ilk yüzyıllarda Roma elkitaplarında tercih edilse de retoriğin bir sistem olarak anlaşılmasında Roma geleneği etkili olmuştur. Retoriğin altın çağının, demokratik Atina ile cumhuriyetçi Roma'ya ait olduğunu düşünen Richards, Romalı teorisyenlerin retoriği, bu devletlerin kaderiyle yakından ilişkili gördüklerini söyler. Örneğin, Romalı tarihçi Tacitus (M.S. 56-117) Roma'da cumhuriyetin çöküşünün ardından retoriğin inişe geçtiğine inanır (Richards, 2008: 62, 65). Antik Yunan'da politik iletişimin temel aracı konuşmaydı. Konuşma da retorik aracılığı ile güçlü bir konuma ulaşmıştı. Roma'da *sözün* yanına bir araç daha eklendi: *Yazı*. Roma'da özü konuşmaya dayanan retoriğin kuramı bile yazılı hale geldi. İki yetkin *hatip/söylevci* Cicero ve eğitimci Quintilianus, retorik tarihinde en önde gelenleri olarak kabul edildi. Roma'nın bu iki ünlü retorik ustası Cicero ve Quintilianus, retorik sanatı üzerine kitaplar yazdı (Stron, 2010'dan aktaran Ekinci, 2016: 167). Cicero'da retoriğin ayrıcalıklı alanı hukuk ve bir davayı savunma sanatıdır (Meyer, 2004: 21) Quintilianus ise daha çok etkilemeye yönelik figürlerin yönetime dair hitabeti üstünde durur.

1.1.2.1. Cicero - *İdeal Orator* Tasarımı

Aristoteles, politik topluluğun temeli haline getirmek için müzakereci retorikçi yücelttiyse, Cicero³¹ da “insanlığın yararına” katkıda bulunması sebebiyle güzel söz söyleme sanatını göklere çıkarır. Cicero, güzel söz söyleme sanatının insanoğlunu “yabani” bir hayattan, yurttaş olarak “uygar” bir varlığa dönüştürdüğünü iddia eder. Güzel konuşma, karakteri şekillendiren ve halkın enerjisini yükselten cumhuriyetçi devlet adamına aittir (Olmsted, 2006: 25). Retorik, bilim dallarından biri olarak kabul edildiği ve retorik öğretmenlerinin Roma İmparatorları tarafından desteklendiği Roma Cumhuriyet çağının retorik eğitime ilişkin en önemli bilgiler Cicero ve eseri *De Oratore*’dan³² (Orator Üzerine) edinilmektedir. Yalnızca Roma politik düşüncesinin değil, aynı zamanda Roma tarihinin de en büyük söylevcisi kabul edilen Cicero, Platon ve Aristoteles’ten farklı olarak bir iletişim pratisyeni, politikacı, hukukçu ve konuşmacıydı. Politikanın kalabalığın önünde ve hitabet sanatının mekânı olan

³¹ M.Ö. 106 yılında Orta İtalya’daki Arpium kentinde doğan Marcus Tullius Cicero (M.Ö. 106-43), Roma’da hukuk, Atina’da, Rodos’ta ve Magnesia’da (şimdiki Manisa’da) felsefe öğrenmiştir. Akademia filozofu Antiokhos’tan Platon’un felsefesini, Stoacı filozoflardan Stoacı felsefeyi dinleyen Cicero, siyasal yaşamına Roma’da avukatlık yapıp büyük bir ün kazanarak başlamıştır. Atlılar sınıfından politikaya atılan Cicero konsüllüğe dek yükselip, bu görevi sonunda, anayasa gereğince patricilerin çoğunlukta olduğu Senato’ya girmiştir (Şenel, 1997: 195). Sonradan aristokrat sınıfına giren siyaset adamı, hatip ve filozof Cicero’nun nutuk ve mektupları M.Ö. I. yüzyıl tarihi için önemli kaynaklar olarak kabul edilmektedir (Atlan, 1970: 200).

³² Cicero, Roma Cumhuriyeti’nin çöküş dönemine gerek devlet adamlığı sırasında yaptıklarıyla, gerekse yazdığı yapıtlarıyla damgasını vurmuştur. Siyasetten çekildiği dönemlerde, başta *De Re Publica* (Devlet Üzerine), *De Legibus* (Yasalar Üzerine), *De Natura Deorum* (Tanrıların Niteliği Üzerine), *De Amicitia* (Dostluk Üzerine) ve *De Officiis* (Görevler Üzerine) olmak üzere birçok yapıt vermiştir (Ağaoğulları, 2011: 179). Yunanlıların eğitim ideallerini Roma’ya taşıyıp yeni bir sentezle yeni bir dil felsefesi ve retorik Latincesi yaratan kişi Cicero’dur (Özsarı, 2006: 13).

forumlarda gerçekleşmesi gerektiğini düşünen Cicero için bu mekânlarda sergilenecek olan iletişim, güç/iktidar anlamına gelmekteydi (Keskin, 2014: 42, 43). Wendy Olmsted, *Rhetoric An Historical Introduction*'da Cicero ile Aristoteles karşılaştırmasını şöyle yapar: *De Oratore*, konuşmacıların konu bulmalarına, iyi niyet oluşturmalarına ve izleyicilerini harekete geçirmelerine yardımcı olmak için Aristoteles'in *ethos*, *pathos*, *logos* ve diğer kategorilerini kullanır. Ancak duygudaşlığın, kamu saygınlığının ve tutkulu konuşmanın önemini vurgulamak için kategorileri yeniden tanımlar. Bu yeniden tanımlamalar, *De Inventione*'in konuları ele alış biçiminden ayrılır. Cicero'nun ikna üzerine yaptığı vurgu, retoriğin temel amacının tutkuyu harekete geçirmek olduğunu gösterir. Cicero *ethos*, *pathos* ve *logos* için yeni anlamlar bulur ve kullanır. *De Inventione*, ortak konuları düzenli bir şekilde bir araya getirir, belirli bir durumda kullanılan ve başka bir duruma uygulanabilecek konulardan övgüyle söz eder. *De Inventione*, Aristoteles'in *Retorik*'i gibi konuşmacılara malzemeyi (konu) nasıl bulacaklarını ve hangi görüşleri savunacaklarını gösterir. Aristoteles'in konuşmacı, konuşma ve izleyici başlıkları (*ethos*, *logos* ve *pathos*) konuşmacılara konuları başlıklara nasıl ayırabileceğini gösterir. Aristoteles'in son derece açık, çok yönlü yaklaşımına kıyasla, *De Inventione* tercih alanlarına oldukça dar biçimde odaklanır. Fakat *De Oratore* buluşu daha geniş kapsamlı olarak değerlendirir. Aristoteles gibi, Cicero da kanıt gibi karakteri de önemli yapar ancak Cicero duyguya Aristoteles'ten daha çok değer verir. Aristoteles gibi, Cicero da konuşmayı daha etik hale getirmek için konuşmacının karakteri üzerinde durur. Aristoteles konuşmacının *ethos*'unun konuşmasında göz önüne serilmesi savunur ancak Cicero konuşmacının kamu görevini temsil eden karakterine güvenir. Aristoteles'in konuşmacısı, konuşmasında güvenilir

olduğunu göstermek için sağduyu göstermeye ihtiyaç duyarken, Cicero ise konuşmacının iyi niyet ve sempati kazanmak için yeteneğini sergilemesine vurgu yapar. (Olmsted, 2006: 27-30).

De Oratore'da retorîği, insanı barbarlıktan çıkarıp uygarlığa ulaştıran bir sanat olarak gören Cicero, retorik eğitim sistemini oluştururken eklektik (seçmeci) bir yöntem uygular. Temel amacı; retorîği ve ilgili bilim dallarını ileride iyi bir devlet adamı olacak *orator*'un³³ işine yarayacak şekilde düzenleyip sunmak olan Cicero için konuşma sanatı toplumların uygarlaşması için yönlendirici bir etken olduğuna göre bu sanatı devletin iyiliği için kullanması gereken kişinin aynı zamanda bilge bir kişi olması gerekir (Dürüşken, 2001: 53-56).

Tarihin belki de en büyük oratoru olan Cicero'nun (IJsseling, 1976: 34) önemi bireysel felsefece usamlamalarından daha çok, Helenistik felsefenin başlıca okullarının öğretilerini açıklaması ve bunları Latin dünyasına aktararak "Latince konuşulan dünyaya felsefe öğretmesine" dayanmaktadır. Bu özelliğiyle Cicero Latin felsefe söz dağarcığının yaratıcısı ve kendi döneminin önde gelen felsefe okullarının (Akademia, Stoacılık ve Epikurusçuluk) paha biçilmez kaynağıdır. Düşünceleri Ortaçağ düşüncesini, etik ve hukuk, özellikle de doğal yasa kuramlarını derinden etkilemiştir. Erasmus ve diğer insancıl düşünürler onun eleştirel ruhunu, dünyevi bakış açısını ve tümhristiyanlıkçı-Hristiyan birliğini savunan- düşüncelerini geliştirmeye çalışmışlardır (Ulaş, 2002: 287).

³³ Cicero'nun ideal orator yaratma tasarımı, Roma'nın Cumhuriyet döneminden İmparatorluk dönemine geçmesi sonucu, politik söylevin forumdan çekilmesiyle ya da başka bir ifadeyle rhetorica'nın gerçek toplum yaşamından kopmasıyla birlikte son bulmuştur (Dürüşken, 2001: 68,69).

Cicero'nun ideali, filozof, devlet adamı ve orator'u tek bir kişide birleştirmekti ve bu yüzden bir felsefe, politika ve retorik sentezi oluşturmak için uğraştı (IJsseling, 1976: 34). Cicero, devlet adamı, felsefeci ve orator üçlemesini birbirinden ayrı görmediği için eğitiminde edebiyat, tarih, hukuk, politik bilim, felsefe ve *rhetorica*'yı ayrılmaz birer disiplin olarak görmüştür. Bu geniş çaplı eğitim anlayışı, Cicero'ya özgü bir insan ideali olan *humanitas* (insancılık) kavramıyla açıklanmaktadır. *Humanitas*'ın ideal tiplemesi, insan davranışlarındaki nezaket ile konuşmadaki zihinsel aralık ve olgunluğu dengede tutan kişi, yani *doctus orator* (ideal orator)'dur (Dürüşken, 2001: 53,54).

Bir devlet adamı olarak orator'un zengin ve akıcı konuşma yeteneği kazanması için felsefe, ahlak, edebiyat, tarih ve hukuk eğitimlerinden geçmesi gerektiğini vurgulayan Cicero, bir karar alma sürecini (*deliberative*) ve yargısal (*judicial*) boyutlarını özellikle öne çıkarmıştır (Ueding ve Steinbrink 1994'ten aktaran Köker, Eser, 2010:166). Cicero, kuramsal Eski Yunan *rhetorica*'sına pratik Romalı ruhunu katarak, yapay okul araştırmalarıyla değil, insanlığın daha yüce amaçlarıyla uğraşan ideal bir orator yaratma girişiminde bulunmuştur. Eski Yunan'daki politik konuşma ile Roma'daki politik konuşmanın farklı olduğu; bunun Eski Yunan'da daha çok ikna etmeye yönelik iken, Roma'da ise Cumhuriyetle birlikte müzakere etme pratiklerinin başladığı söylenebilir. Herhangi bir otoriteye dayanmadan tartışma anlamını da taşıyabilen müzakereci konuşma olan Cumhuriyet *rhetorica*'sı, İmparatorluk döneminde yerini ezberden okuma alıştırmaları ile kurgusal konuşma alıştırmalara bıraksa da bu *rhetorica* türüne İmparatorluk döneminde de (özellikle de Quintilianus tarafından) tekrar

geri dönme çabaları olmuştur. Ancak Dürüşken'e göre (2001: 112) bir gün mutlaka Cicero çağının soylu *rhetorica*'sına geri dönüşün gerçekleşeceğini belirten Quintilianus'un bu düşüncesi hem onun hem de onun gibi düşünen birçok retor'un her zaman özlemini duydukları bir hayal olarak kalmıştır.

1.1.2.2. Quintilianus – İyi Konuşma Bilgisi

Tarihteki belki de en büyük orator olan Cicero'nun yanında Quintilianus³⁴ da Roma *rhetorica*'sının önde gelen isimlerinden biridir (Ijsseling, 1976: 34, 36). Vespasianus döneminde (M.S. 69-79) *rhetorica* kürsüsüne maaşlı öğretmen olarak atanan Quintilianus'un temel amacı, Isokrates'in³⁵ eğitim sistemini ve Cicero'nun *humanitas* anlayışını gümüş çağı *rhetorica*'sına uyarlamaktır. Bu düşünceden hareketle, temelde karakter eğitime yönelik sistemini, çağının ahlaksal açıdan yozlaşan eğitim anlayışı ile bir Romalıya yakışmayacak türdeki süslü ve abartılı biçimini yok edecek şekilde düzenlemeyi tasarladı. Bu sistemin ürünü olan *ideal orator*'u ise Cato'nun,

³⁴ Aristoteles'ten sonra en büyük ikinci retorik kuramcısı olarak gösterilen Romalı filozof Marcus Fabius Quintilianus (35-95), İspanya'nın Calagurris bölgesinde doğmuştur. Retorik sanatını öğrenmesi amacıyla, babası tarafından gönderildiği Roma'da dönemin büyük retorik hocalarından dersler alan Quintilianus, eğitimini tamamladıktan sonra İspanya'ya dönmüş, burada retorik ustası olarak büyük bir saygınlık kazandıktan sonra yeniden Roma'ya dönerek retorik üstüne dersler vermeye başlamıştır. Quintilianus gerçek anlamda tarihin ilk retorik okulunun kurucusu olması yanında, devletten okulun giderlerinin karşılanması için aldığı ödenekle de yine tarihin devlet tarafından desteklenen tek retorikçisidir (Ulaş, 2002: 1195, 1196). Aralarında belki de en dikkat çeken Quintilianus olan retorik öğretmenleri Roma İmparatorları tarafından resmen desteklenmekteydi (Gagarin, 2010: 121).

³⁵ Sofist Gorgias'ın öğrencisi olan Isokrates (MÖ 436-338) demos'un kapsamından rahatsızdır. O'na göre politik haklardan yararlanan yurttaş sayısı azaltılmalıdır. Sayının azaltılması yetmez, yurttaşlar arasındaki eşitlik de değiştirilmelidir. Matematiksel eşitlik yerine geometrik (orantılı) eşitlik getirilmelidir (Ağaoğulları, vd., 2011: 50).

Stoalı felsefecilerden aldığı bir deyimle tanımladı: “*vir bonus dicendi peritus*-konuşmada usta, iyi bir insan” (Dürüşken, 2001: 88).

Antik dünyadan retorik üzerine en geniş elkitabını yazan Quintilianus, Dominik ve Hall’a göre (2007: 7) Roma İmparatorluğu’nun en önemli figürüdür. Quintilianus, meslek yaşamından ayrıldığı yıllarda (M.S. 96) kaleme aldığı ve Roma *rhetorica* eğitiminin en önemli eseri *Institutio Oratoria*’da (*Konuşma Sanatının Eğitim-Öğretimi*)³⁶ yetiştirmeyi planladığı ideal orator’un, bebekliğinden başlayarak (*ab infantia*) yaşamının son dönemine kadar alması gereken eğitimin ayrıntılı bir tanımını vermiştir (Dürüşken, 2001: 88). Doğrudan kendi hocalık deneyimlerinin bir ürünü olan *Institutio Oratoria*’da Quintilianus, yeni retorik kuramları geliştirmekten çok, var olanları derli toplu bir biçimde sunarak bunlardan en etkili olanlarını değerlendirmeye almak olduğunu dile getirmektedir. *Institutio Oratoria*’nın bir diğer belirgin özelliği ise sürekli ahlak konusu üzerinde duruyor olmasıdır. Öğrencilerin en az zihinsel gelişimleri kadar ahlaksal gelişimlerinin de önemli olduğunu düşünen Quintilianus, iyi bir konuşmacının her şeyden önce iyi bir yurttaş olması gerektiğini ileri sürmektedir (Ulaş, 2002: 1197, 1198). Antik çağa ait hitabetin en önemli yazılı kaynağı olan bu eserde hitabet sanatının teorik yönü en ince ayrıntısına kadar işlenmiştir. Ayrıca M.S. I.

³⁶ IJsseling’e göre (1976: 36) oldukça etkileyici bir eser olan ve her zaman olumlu bir şekilde değerlendirilen *Institutio Oratoria*, on iki kitaptan oluşur. Kitaplarda şu konular yer alır: I. Kitap, bir retorik çalışması için gerekli olan eğitimle uğraşır. II. Kitap, retorikğin doğasını, amacını ve kapsamını tanımlar. III ve VII arasındaki Kitaplar, malzemenin bulunuşu (*inventio*) ve düzenlenmesinin (*dispositio*) önemiyle hitabeti ele alır. VIII ve X arasındaki Kitaplar, üslubu inceler. XII. Kitap mükemmel bir hatip olmanın şartlarıyla uğraşır (aktaran Özsarı, 2006: 15). Quintilianus’a göre retorik “iyi söyleme sanatıdır çünkü hem söylemin tüm yetkinliklerini hem de hatibin ahlakını kucaklar çünkü iyi insan olmadan gerçekten iyi konuşmak mümkün değildir” (Meyer, 2004: 12).

yüzyılda, yani hitabetin Batı kültüründeki gelişiminin doruk noktasına rastlayan tarihte yayımlandığı için hitabetin bütün tarihi birikimini kapsamaktadır (Altan, 1995'ten aktaran Özsarı, 2006: 15).

Quintilianus'un en önemli eseri *Institutio Oratoria*, kamusal erdem temelinde tüm yurttaşların ideal olarak sahip olmaları gereken iyi insan-iyi yurttaş-iyi (usta) konuşmacı özdeşliğini yeniden canlandırmanın arayışını ifade etmektedir: “Özetle, Quintilianus'un retorik eğitim sistemi, ideal Romalı konuşmacıyı yaratmayı amaçlamıştır: Erdemli, etkili, cesaretli, zarif bir adam. Bu hedefe erişmek için gerekli yetenekler, doğuştan sadece belirli insanlara verilmiştir ama hiç kimse bu hedefe eğitimin yardımı olmaksızın varamaz. Konuşma sanatı her ne kadar Quintilianus olgunluk dönemindeki bir konuşmacı bakımından ılımlı bir serbest sanatlar eğitimini öngörmüşse de, kendi içinde, konuşmacının eğitimi için yeterlidir. Quintilianus bu programı, devleti düzenleme amacı için bilgeliği ikna ile birleştirebilecek bir konuşmacı-filozof-devlet adamı yetiştirmek için tasarlamıştır. Bir biçimde gerçekleştirilemez olan bu hedef, zarafete değer verip büyük meseleler hakkında konuşma özgürlüğüne izin vermeyen bir toplumda eğitim için yararlı bir standart oluşturmuştur. ‘İkinci Sofistik’ dönem diye adlandırılan bu dönem, aslında, Quintilianus'un yurttaş-konuşmacı idealinin otokratik Roma imparatorlarının siyasal gücü tarafından nasıl çarpıtılabileceğini de göstermiş olmaktadır” (Ochs 1995'ten aktaran Köker, Eser, 2010: 167-168).

Quintilianus'a göre *rhetorica* sanatının en doğru tanımı *iyi konuşma bilgisi*'dir. Quintilianus bu tanımdan yola çıkarak ideal orator için *iyi bir insan olunmadıkça orator olunamayacağını* söylemiştir. Quintilianus birçok sanatın desteğine gereksinim duyan

rhethorica sanatında en ufak bilgi eksikliğinin bile olmaması için Roma edebiyat okullarında müzik, geometri, astronomi ve felsefeden oluşan yardımcı nitelikteki derslerin verilmesine önem vermiştir. Rhethorica sanatında eğitim gören orator'ları, zorlu çalışma koşullarından dolayı atlete benzeten Quintilianus ideal bir orator'un öğreniminin okul dışında da, sanki okuldaymış gibi, sürdürölmesi gerektiğini vurgulamıştır. İleri düzeyde ve oldukça geniş bir okuma programı sunan Quintilianus ayrıca güçlü bir karakter eğitimi üzerinde de durmuştur. Quintilianus karakteri geliştirmek için belirlenen çalışma alanlarının özellikle *inventio* (buluş), *dispositio* (düzenleme), *memoria* (bellek) gibi *rhethorica* teknikleriyle de desteklenerek daha sağlıklı hale getirilmesini önermiştir. Quintilianus'a göre belirlediği ideal eğitim aşamalarından geçen kişi artık hem zihinsel hem de ahlaksal açıdan doğruyu yanlıştan ayırt edecek düzeyde eleştirel bir düşünceye sahip olmuştur ve artık mahkemelerde, halk toplantılarında, senato toplantılarında kendinden beklenen görevi gerçekleştirmemesi için bir neden kalmamıştır (Dürüşken, 2001: 88-112).

Quintilianus en büyük idealinin, Roma'nın eski yönetim biçimi cumhuriyetin yıkılmasıyla gerçekleşmesi daha da olanaksızlaşan, devlet ile yurttaşlarını hep iyiye yönlendiren konuşma ustası devlet adamları dönemine ulaşılması olduğunu söylemiştir. Ahlaksal ve düşünsel eğitimin aynı derecede önemli olduğu yönündeki düşünceleriyle Quintilianus, XV. yüzyıl ile XVI. yüzyılda yerleşiklik kazanan "insancıl" eğitim anlayışına damgasını vurmuştur. Ne var ki XVII. yüzyıldan başlayarak egemenliğini iyiden iyiye duyumsatan klasik yapıtların gözden düşüşüyle birlikte Quintilianus'un eğitim anlayışları üstündeki doğrudan etkisi de ortadan kalkmıştır. Yine de karakter

gelişiminin önemini savunan modern eğitim kuramlarının I. yüzyıl Roma'sının bu büyük retorik ustasından dolayı da olsa birtakım etkiler aldıkları göz ardı edilemez (Ulaş, 2002: 1198). Yine benzer şekilde güç, irade, birikim ve ahlaki bakımdan ideal insan tiplerini vurgulayan Quintilianus, Cicero ile birlikte İngiltere ve Amerika'da retoriğe ilişkin eğitim üzerinde etkili olmuştur (Özsarı, 2006: 15, 16).

James Murpy'e göre (2006: 579); Romalı eğitimci Quintilianus, *Institutio Oratoria*'da Romalı retorik öğretilerini yalnızca güçlendirmede aynı zamanda gramer, literatür ve retorikte ana hatlarıyla sistematik bir eğitim programı çizmiştir ki bu program, Avrupa ve Amerika'da yaklaşık 2000 yıldır bir eğitim standardı olarak izlenmektedir. Richards'a göre retoriğe mantıksal bir temel sağlayan Aristoteles'in *Retorik*'i M.Ö. ve M.S. ilk yüzyıllarda Roma elkitaplarında tercih edilse de retoriğin bir sistem olarak anlaşılmasında Roma geleneği etkili olmuştur. Retoriğin altın çağının, demokratik Atina ile cumhuriyetçi Roma'ya ait olduğunu düşünen Richards, Romalı teorisyenlerin retoriği, bu devletlerin kaderiyle yakından ilişkili gördüklerini söyler. Örneğin, Romalı tarihçi Tacitus (M.S. 56-117) Roma'da cumhuriyetin çöküşünün ardından retoriğin inişe geçtiğine inanır (Richards, 2008: 62, 65).

1.2. RETORİK ÇALIŞMALARININ YENİDEN DOĞUŞU

Atina demokrasisinin³⁷ düşüşünün ve sonrasında Roma cumhuriyetinin çöküşünün ardından politik yaşamdaki önemli yerini yitiren retorik ancak Rönesans döneminde, özellikle İtalya'nın önde gelen merkezlerinde, klasik bilimin yeniden canlanmasının bir parçası olarak yeniden ortaya çıktı. Dışarıdan gelen otokrat imparatorlara karşı bir tepki olarak, Aristoteles ve Cicero'nun fikirleri yeniden keşfedildi ve cumhuriyetçi politika düşüncesinin inşası için bunlara başvuruldu. Buna, sınırlı sayıda yurttaşın toplum işlerine aktif bir şekilde katıldığı, kendi kendini yöneten şehirlerden oluşan politika fikrinin yeniden yapılandırılması da eklendi. Retorik artık bir kez daha kamu yararını tartışmak amacıyla önemli bir unsur olarak görülüyordu.

³⁷ “Retoriğin ve demokrasinin birlikteliği Antik Yunan kent demokrasilerine özgü bir durum veya bir tesadüf değildir. Tarih boyunca demokrasinin her yükselişi retoriğe ilişkin bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Retorik tarihi bir praksis olarak retoriğin Antik Yunan demokrasilerinde olduğu gibi her daim toplumsal yaşamın merkezinde olmadığını göstermektedir. İniş çıkışlarla dolu bu tarihe bakıldığında, retoriğin Antik çağdan sonra iki ana parlama dönemi olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki retoriğin soylular ile din adamlarının mektup yazıp vaaz verme tekniğine indirgendiği uzun ortaçağın ardından Rönesans ile birlikte XIV. ve XV. yüzyıllarda ortaya çıkan İtalya kent devletleri dönemi olmuştur. Bu dönem hakkında çalışmalar yapan Hans Baron, özellikle Floransa’da ortaya çıkan özgürlük ve ortaçağ hiyerarşilerinden arınma çabasının, Aristo, Roma dönemi ve İtalyan komünlerinin özelliklerini bir araya getiren yeni bir hümanist yaklaşımı oluşturduğunu ve bu yaklaşımda kentlilerin kent yönetimine sözleri aracılığıyla katılmalarının retoriğe olan ilgiyi canlandırıldığını ileri sürmüştür. Retoriğin bir sonraki canlanması ise kitle demokrasilerinin dünya çapında tesis edildiği XX. yüzyılda olmuştur. Bu yüzyılın başında yeni demokrasilere uygun yurttaş yetiştirme projesinin bir ürünü olarak konuşma eğitimi önemsenirken, 1960’larla birlikte retorik, belirli aralıklarla seçilen temsilciler aracılığıyla işleyen ve rasyonel tercih, bireysel çıkar, oyun teorisi gibi kavramlara dayalı, politik etkinliği ekonominin diliyle kavrayan bireysel demokrasiye eleştirilerin yükseldiği bir dönemde, yurttaşların bir yargıya varabilmek üzere müzakere etmelerine dayalı alternatif bir demokrasi anlayışının temellerinden biri olarak yeniden ilgi görmeye başlamıştır. Retorik ve demokrasi arasında bir kere daha kurulan bu bağ ile birlikte günümüzde birçok yazar retoriği anlamak için demokrasiyi, demokrasiyi anlamak için ise retoriği anlamak gerektiğini vurgulamaktadır” (Baron 1993; Fontana, Nederman ve Remer, 2004; Bentley, 2004; Hauser ve Amy, 2008’den aktaran Özdemir-Taştan, 2012: 7).

Aristoteles'in ve Cicero'nun eserleri böylece *insan bilgeliliğinin* bir parçası olarak, politik birlikler kurulmasına katkıda bulunmak üzere tasarlandı. Teolojik dogmaya ve despotça yönetilmeye karşıt olarak retorik bir kez daha politik toplulukların yurttaşlar tarafından kurulmaları ve yönetilmeleri için bütünüleyici bir unsur olarak düşünüldü. Bununla birlikte, yine klasik retorik³⁸ fikrinin ve retorik alanın yeniden doğuşu, demokrasinin savunması değil, yalnızca kamu işleri üzerine düşünen az sayıdaki yurttaşın “özgürlük savunması” olarak kabul edilebilir (Martin, 2014: 25, 26).

Ortaçağ boyunca eğitimin kalbinde yer alan ve katedral okullarında öğretilen retorik, büyük üniversite müzakerelerine ve tartışmalarına ilham verdi, vaazların ve kraliyet bildirilerinin hazırlanmasıyla ilgili kurallar oluşturdu. Etki alanını şiir ve mektup yazımı üzerine genişleten retorik ifade biçimleri hükümet bürokrasilerine rehberlik etti. Retorik, Rönesans döneminde Cicero zamanında elde ettiği yüksek statüyü yeniden kazanarak daha da önemli hale geldi. Bu dönemde retorik sadece bir sanat değildi; aynı zamanda en azından erkek çocuklar için farklı taraflarla tartışma yürütme uygulamasını içeren bir eğitim programıydı (Richard, 2008: 64). Rönesans liderleri, Cicero'yu devletin ve halkın hizmetinde ideal retorisyen olarak kabul edip büyük saygı duydular. On beşinci³⁹ ve on altıncı yüzyıllarda retorik; felsefe, edebiyat ve politikaya hakim oldu. On

³⁸ Özellikle mahkemede veya parlamentoda kamuya açık konuşmalar için ilgi çekici olan klasik retoriiktir (Van Dijk, 1980: 130).

³⁹ Retorik çalışması ve uygulaması köklü bir tarihe sahiptir. Retorik, köken itibarıyla konuşmayla ilişkiliyken, on beşinci yüzyılda matbaanın icadıyla yazılı söylemlere de geniş bir şekilde uygulanmaya başladı. İlk retorik öğretmenleri, retoriği beş ana ilkeye (kurallara/esasa) ayırdı: Buluş, biçim, düzenleme, bellek ve sunuş. Anlamları ve ilişkileri (uygunluğu) yüzyıllar boyunca değişmiş olsa da bu kurallar çağdaş retorik çalışmalarında halen kullanılmaktadır (Corbett 1999; Jasinski 2000'den aktaran Winton, 2013: 160).

yedinci yüzyılın başlarında, büyük İtalyan hatip Giambattista Vico'nun çalışmaları, dilin ve toplumun gelişimini içerecek şekilde retorikteki entelektüel kapsamı genişletti (Kuypers ve King, 2009: 3).

Matbaa, uygulanabilir bir iletişim ortamı haline gelene kadar, retorik neredeyse politik konuşmayla aynı anlama geliyordu; ders kitapları öğrencilere mahkemelerde, meclislerde ve törenlerde kamuya açık etkili bir konuşma hazırlamanın ve sunmanın nasıl yapılacağını anlatıyordu. Matbaanın gelişmesiyle, retoriğin kapsamı, sadece etkili konuşmayı değil, aynı zamanda etkili yazmayı da kapsayacak şekilde genişletildi. Retorikle ilgili yazılan kitapların çoğu “Roma retorik kurallarına” göre yapılandırılmıştır. İlk önce filozof ve politikacı Cicero tarafından ayrıntılı olarak geliştirilen beş kural, genel hatlarıyla bir kamu konuşmasının hazırlanması ve sunum aşamaları şeklinde tanımlanmıştır: İlk kural *buluş*'tur. Bu ilk aşamada, konuşmacılar bir tezi desteklemek için getirilebilecek muhtemel tüm savları keşfeder. Konuşmacılar, savları bir araya getirdikten sonra, en güçlü savları tespit edip bunları ikna edici bir yapıya göre düzenlerler. İkinci kural, *düzenleme*'dir, bir konuşmanın giriş, gövde ve sonuç bölümlerinde savları düzenlemenin en etkili yollarını açıklar. Üçüncü kural, *hitap etme*'dir, düşüncelerin ve savların açık ve etkili bir dilde ifade etmeye odaklanır. Ders kitapları, öğrencilere fikirlerini “taslaklar” (tekrar, benzerlik ve zıtlık) ve “mecazlar” (metafor, teşbih ve karşılaştırma) gibi konuşma şekilleriyle nasıl renklendireceklerinin yollarını gösterir. Dördüncü kural, *hafıza*, konuşmanın tasarımını ve dilini hatırlamak için çeşitli anımsatıcı yollar sunar. Son olarak, beşinci kural olan *konuşma biçimi*, etkili

sözlü ve sözsüz sunum için jestler ve beden hareketleri kadar sesin tonu ve hızını da içeren stratejileri kapsar (Gill ve Whedbee, 1997: 158).

On sekizinci yüzyılın sonlarında, İngiltere ve Kuzey Amerika'da orta sınıfın büyük ölçüde genişlemesi, okuryazarlığın muazzam bir şekilde artması, basın ve yayıncılık endüstrisinin büyümesiyle aynı ekseninde gerçekleşti. Bugünün interneti gibi, matbaa da bilginin dolaşımı ve genişletilmesinde bir dinamo etkisine sahipti. Sonuç olarak retorik, politik ve yasal konuların ötesinde, okuma, eleştiri ve yargı alanlarına da yayılmıştır. Sanayi Devrimi vasıtasıyla büyük servetler yapılmaktaydı ve sayıları artan yeni zengin bireyler, üst düzey meslektaşlarının konuşmalarını, fikirlerini ve davranışlarını benimsemeye hevesliydi. Dönemin en büyük üç retorik teorisyeni Hugh Blair, Richard Whately ve George Campbell idi. Her biri bir Hristiyan bakanıydı ve her biri kendi retorik teorisinde ahlak konuları ve bireysel hesap verebilirlik konularını vurgulamıştır (Kuypers ve King, 2009: 3).

Günümüzde süslü dili anlatmak için de kullanılan retoriğe on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda Amerikan hatiplik pratiğinde de rastlanmaktadır. Radyo, televizyon ve internetten önceki bu yüzyıllar boyunca halka yönelik konuşmalar, dinleyicilerin hem bilgilendirildiği hem de eğlendirildiği fırsatlar olarak kabul ediliyordu (Kuypers ve King, 2009: 1). On dokuzuncu yüzyıl, Avrupa'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde devasa endüstriyel, politik ve eğitimsel genişleme dönemi idi. Parlamenter demokrasi, dünyanın pek çok noktasına nüfuz etti. On dokuzuncu yüzyıl retorik uygulayıcıları disiplini bireysel bir entelektüel eğitim şekli olarak geliştirdiler. On beşinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar retorik bilgisinin, herhangi bir konuşmacı ya da yazarın

herhangi bir kitleyi herhangi bir vesileyle istediği zaman bilgilendirmek, ikna etmek ya da eğlendirmek için hazırlayabileceği etkisine inanıldı (Kuypers ve King, 2009: 3).

Retoriği “güzel söz söyleme sanatı” ya da “verili bir durumda iknanın en uygun yollarını bulma” gibi tanımlarla sınırlandırılan, on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar kısmi değişimlerle birlikte genel kabul gören klasik retorik çalışmaları; argümantasyon ve mantığın genel standartlarına odaklanan, belirli dinleyiciler üzerinde konuşmanın etkisini ölçmeye yönelik, kamusal hitapların teorik temellerini, nasıl yapılacağını reçeteler yoluyla sunmayı ve öğretmeyi amaçlayan tanımlar ve önermeler doğrultusunda sürdürülmüştür. Bu yaklaşım tarzı, dilin kullanıma ilişkin en eski disiplin olan retorığın 19. yüzyılın sonunu kadar daha çok söylev, yazın ve mantığın içinde kalarak “sıradan bir söz sanatları listesine” dönüşmesine neden olmuştur.

XX. yüzyıla değin, genellikle daha ciddi şeylerin tamamlayıcısı ya da süsleyicisi olarak düşünülen retorik, felsefi düşünce ve politik tarihteki yeni gelişmelerle birlikte sosyal bilimler alanında merkezi bir yer edinmeye başlamıştır (Karaaslan-Şanlı, 2010: 19).

Retoriğin yirminci yüzyılın başlarındaki yeniden doğuşu, bir sivil altyapının inşasıyla ilişkiliydi. Mücadele eden gazeteler, yetişkin eğitimi, kamusal tartışma ve akademik bölümler, İlerleme Dönemi boyunca gelişti (King, 2006: 365). Retorikle ilgili bilimsel eserler her ne kadar Aristoteles’ten bugüne yazılmış olsa da akademik bölümler yirminci yüzyılın başına kadar var olmamıştır. Akademisyenler klasik geleneğin tüm alanlarını yeniden ele aldılar ve retorik çalışmalarını büyük ölçüde genişlettiler. Eleştiri, çalışmanın (retorik çalışmalarının) itici gücü haline geldi ve teori, kitle iletişim araçları, modern propaganda ve yüzyılın ilk yarısının devasa toplumsal hareketleri ve devrimleriyle gerçekleştirilen muazzam değişiklikleri açıklamak için geliştirildi. Yüzyılın ikinci yarısında ve yirmi birinci yüzyılın başlarında, retorik öğrencileri klasik

geleneğin çok ötesine geçtiler. Geleneksel olarak bilim insanları, örnek konuşmacıların (yetenekli ve etkili kişilerin) dünyayı biçimlendirmek ve toplumsal değişimi etkilemek amacıyla retorik sanatını nasıl kullandıklarına odaklanırlar. Yakın zamanda bilim insanları bu ilişkiyi tersine çevirmişler ve tarih ile kültürün retorik uygulamasını şekillendiren yollarını incelemeye başlamışlardır (Kuypers ve King, 2009: 3, 4). Retorik günümüzde kamuya yönelik konuşmalardan çok daha fazlasını içermektedir; sembolik eylemi anlamaya odaklanarak, basılı ortamda, radyo, televizyonda ve internette birçok farklı biçimde ve ortamdaki söylemi kapsar. Kuypers ve King'e (2009: 4) göre retorik çok sayıda akademik alanda incelenmesine ve günümüzün merkezi disiplinlerinden biri haline gelmesine "şaşırmamak gerekir."

Ortaya çıkışından bu yana 2500 yıllık geçmişe sahip olan retoriğe ilgi, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artmıştır. Retoriğin İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden doğuşunda üç faktörün rol oynadığı ileri sürülmektedir: "Bunlardan ilki, yirminci yüzyılın ilk yarısında Nazizm ve Faşizm ile birlikte yükselen propaganda etkinliklerine duyulan ilgidir. Asya ve Avrupa'da totaliter devletlerin yükselişi ve onların yurttaşların zihinsel bağımsızlığını yok etmek için yeni araçlar geliştirmek yoluyla retorik biçim ve sembolleri o zamana dek görülmemiş ölçüde kullanmaları, retoriğe olan ilgili artırmıştır... İkinci faktör ise yeni iletişim araçlarının ortaya çıkışıdır. Radyo ve televizyonlar dilsel ve görsel sembollerin kullanımı için yeni olanaklar yaratmıştır... Son faktör ise yurttaş katılımının artırılması gerekliliğine yapılan vurgudur" (Ueding 2000'den aktaran Köker, Eser, 2010: 129, 130). Eser Köker'e göre politikacıların özellikle de politik liderlerin rekabetinin aracı olan söz hakkının karşılıklı

kullanımı çoğulculuğun unsuru kabul edildiğinden, “cevap ve düzeltme hakkının” kurumsallaşması, iletişim özgürlüğünü düzenleyen yasal çerçevelerin radyo ve sonrasında televizyon konuşmalarını kapsayacak şekilde genişletilmesi, politik konuşmanın “demokratikleşmesi” yönünde bir aşama olarak ortaya çıkmıştır (Köker, Eser, 2007: 110). Günümüzde parlamento konuşmaları ya da politik lider konuşmaları dünyanın birçok ülkesinde özellikle de Amerika Birleşik Devletleri’nde önemli bir çalışma alanı olarak görülmektedir. Bu alanda günümüze kadar yeterince araştırmanın yapılmadığı Türkiye’de ise politik retorik konusu geliştirilmeye ihtiyaç duymaktadır.

1.3. KAMUSAL/POLİTİK KONUŞMA VE SÖYLEM

Retorik; konuşma ve ikna sanatıdır. Retorikçiler için *politika*, sadece gözlemlenmeyen aynı zamanda gerçekleştirilen bir yetenek iken politik bilimciler için ise *retorik*, cazibesi müphem bir üne sahiptir: Retorik; bir yandan politik söylemin istenmeyen yüzü olarak her zaman hor görülmüş, öte yandan politik konuşma örnekleri, önemli ifadelerin sanal bir *pantheon*'unda (en büyük tapınakta) simgesel bir konum elde etmiştir ki bunlar da çoğu zaman “zamanımızın büyük konuşmaları” olarak adlandırılmıştır (Martin, 2014: 94). Retorik; belirlenebilir hedefleri gerçekleştirmek için sözlü veya yazılı iletişimin stratejik kullanımıdır. Bu tanımla ifade edilen iki temel fikir vardır: Birincisi, kullandığımız dilin stratejik veya tasarlanmış doğasını içerir; ikincisi ise kullandığımız dil aracılığıyla hangi hedeflere ulaşmak istediğimizi bilmemize vurgu yapar. Kuypers ve King bu iki görüş etrafında retorikğin özelliklerini şöyle sıralar: “Retorik; stratejiktir çünkü tasarlanmıştır. Retorik; bir hedef doğrultusunda işler. Retorik; hedefe yöneliktir.” Aynı zamanda demokratik kültürün devamını sağlayan retorik, diğer taraftan yeni inançlar üretmek için kabul edilmiş mevcut inançları kullanır ve böylece toplumsal bilgeliliği inşa eder (Kuypers ve King, 2009: 4, 6, 8).

Bilim insanları tarafından tarih boyunca sürekli yeniden tanımlanan *retorik* kelimesinin anlamı konusunda çok az bir fikir birliği vardır. Retorikğin tanımları çeşitlilik göstermekle birlikte genel olarak iki ana yaklaşım bulunmaktadır: İlkinde retorikğin temel eylemleri politik zeminde konumlandırılır. Örneğin Antik dönemin retorik üzerine çalışan önde gelen yazarları - Isokrates, Platon, Aristoteles, Cicero, Quintilianus -

politikanın, retorikğin temel yörüngesi (konumu) olduğuna inanırlar ve bu sebeple retorik teorilerini politik aktörlerin kullanımı için şekillendirirler. Çoğu çağdaş yazar ise retorikğin işlevlerinin aynı zamanda din, bilim, felsefe, edebiyat gibi alanlarla ilgili olduğunu öne sürerler, bu yazarlar ayrıca politik konuşmayı ve yazmayı retorik pratiğinin en önemli ögesi olarak kabul ederler. İkinci olarak retorik bir kitleyi bir dereceye kadar etkilemek için düşünülp taşınılmış (planlanmış) söylem olarak ele alınır. Kuramlar, retorik tanımları bakımından geniş çeşitlilik göstermektedir. Bazı yazarlar, retorik dinleyicileri ikna etmek için bir araç olarak tanımlarken, diğerleri ise retorik bir toplulukta güvenilir yargılara ve kararlara ulaşmak için bir yöntem olarak görürler. Retorik tanımları geniş ölçüde değişiklik gösterse de genel kanaat; retorikğin etkili bir söylem türü olduğu yönündedir (Gill ve Whedbee, 1997: 157). Aynı zamanda pragmatik bir kavram olan retorik için Charles Bazerman şöyle yazar: “Retorik, beşeri amaçları ve beşeri faaliyetleri gerçekleştirmek için insanların dili ve diğer sembolleri nasıl kullandığı üzerine bir araştırmadır. Retorik, sonuçta, insanların sembolik faaliyetleri üzerinde daha fazla kontrol sunan uygulamalı bir çalışmadır. Retorik zaman zaman politik ve adli iknanın belirli görevlerine uygun sınırlı tekniklerle de ilgilidir” (Bazerman, 1998’den aktaran Kuypers ve King, 2009: 9). Umberson and Henderson’a göre (1992) retorik, politik ikna sürecinin özüdür; dil ve dilin tanımlamaları, rasyonel seçim teorisinin aksine; seçenekler arasından seçim yapmaya ikna edildiğimiz ve sözlü strateji becerisiyle ve bunun güçlü duyguları harekete geçirebilme yeteneğiyle seçim yaptığımız temel yollardır. İkna, kültürel ve politik manzaranın değişmez bir özelliğidir, ikna ve bu nedenle retorik birçok şeyle ilgilenir (Umberson and Henderson, 1992’den aktaran O’Shaughnessy, 2014: 26-27). İknanın bir dalı olan retorik, temel ikna

stratejilerinin büyük üçlüsünün araçlarından biridir: *Mit*, *Retorik* ve *Sembolizm*. Schopflin (1997) için de ikna, tarihin ana dinamiğidir, dayanak noktası ise insan etkinliğinin özüdür, çoğunlukla olmasa da, ikna bir eylemdir. “Öklid’in dışında ikna, sahip olduğumuz her şeydir” (Schopflin, 1997’den aktaran O’Shaughnessy, 2014: 27).

Politika doğası gereği retorikseldir. Politik sorunlardan bahsetmek için uygulanabilecek birçok eylem şekli olduğundan yurttaşları ikna etme ihtiyacı için belirli bir eylem biçimi ortaya çıkar. Politika metinleriyle sınırlı olmayan ikna, tüm politika faaliyetlerinin önemli bir unsuru haline gelir. Politik eylem alanları içerisinde çeşitli politika metinleri (örneğin, konuşmalar, dokümanlar ve medya bültenleri) bulunur. Politika metinleri, retoriksel metinler olarak hem metin hem de söylemler şeklinde aynı anda işlev görür. Metin yönelimli bir politika, politikayı “uygulamada metinsel müdahaleler” olarak görür. Bu anlayış, uygulamada olması gereken politika metnlerinin argümanını ve bu argümanı (retorik) oluşturmak için kullanılan stratejileri kapsamaktadır. Ancak politika metinleri aynı zamanda söylemdir. Söylemler, “konuştukları nesneleri sistematik olarak biçimlendiren uygulamalar”dır. Söylem olarak politika metinleri, politika tartışmalarında söylenebilecek ve düşünülebilecek şeyleri sınırlar. Sue Winton’a (2013: 160, 161) göre politika metinlerini retorik ve söylem olarak görmek, retoriği anlamsız konuşma ya da eylemsiz konuşma olarak gören popüler görüşlerle ters düşer. Bunun yerine politik retorik, bireylerin dünyayı nasıl anlayacağını etkilediği ve dinleyicileri harekete geçirmeyi amaçladığı için güçlüdür. Bu eylem dinleyicileri, eşitsizliği sürdüren eylemlerle birlikte, gerçeklik ve doğruluğun inşasını kabul etme konusunda ikna etmeyi de içerebilir.

Sonja K. Foss’a göre “retorik, düşünce ve eylemi etkilemek için sembollerin kullanılması anlamına gelir. Retorik iletişimdir; basitçe söylemek gerekirse günümüzde iletişim diye adlandırdığımız şeyin eski adıdır... Konuşmalar, makaleler, sohbetler, şiirler, romanlar, hikâyeler, televizyon programları, filmler, sanat, mimari, oyunlar, müzik, dans, reklamlar, mobilya, sokak gösterileri ve kıyafet, bunların hepsi retorik biçimleridir” (Foss, 1996’dan aktaran Kuypers ve Jim, 2009: 5). Antik Yunan’da konuşma, insan temsilinin her zaman her yerde bulunan aracıydı ve sadece sınırlı yazılı metinler tarafından kesintiye uğratılmıştır. 2500 yıl sonra ise konuşma; reklam panoları, radyo dalgaları, fiber optik kabloları, bloglar, tişörtler, televizyon istasyonları, film yığınları, cep telefonu mesajları arasında kaybolmaktadır (Condit, 2006: 369).

Dinleyicileri inandırmada ve kamuyla ilgili konular üzerinde iyi konuşmada başarılı olmak için en önemli ve en etkin nitelik, bütün yönetim biçimlerini anlayabilmek ve onların her birine ait töreleri, kurumları ve çıkarları birbirinden ayırabilmektir. Retorik, kararlar vermeyi etkilemek için var olduğuna göre - bir politik konuşmacı ile bir diğeri arasındaki kararı dinleyiciler verir - hatip, konuşmasındaki kanıtı apaçık ortaya koymaya ve inanılır kılmaya çalışmakla kalmayıp, kendi karakterinin de doğru olarak görünmesini sağlamalı ve karar verecek olan dinleyicilerini doğru bir düşünüş tarzına sokmalıdır. Özellikle politik söylevcilikte, aynı zamanda davalarda da, kendi karakterinin doğru olarak görünmesi ve dinleyicilerine karşı dürüst duygular taşıdığının düşünülmesi bir hatibin yapacağı etkiye çok şey katar; bir de dinleyicilerinin kendilerinin de doğru bir düşünce tarzı içinde olmadı gerekir. Politik konuşmalarda hatibin karakterinin doğru olarak görünmesi, davalarda dinleyicilerin

doğru bir düşünce tarzı içinde olması özellikle önemlidir (Aristoteles, 2001: 62, 63, 97). Politik retoriğin, önermelerin veya argümanların hazırlanma biçimlerini düzenleyen yönü de vardır. İkna sürecinin içeriğinden veya özünden az ya da çok bağımsız olarak, bu yönler (1) bellekteki metinsel bilgiyi temsil etmeye; (2) bu bilgileri daha iyi düzenlemeye; (3) bilgiyi bulma ve kullanma şansını artırmaya ve son olarak, (4) amaçlanan inanç ve görüş değişikliklerini etkilemeye yardımcı olabilir (Van Dijk, 1988: 84).

John Wilson'a göre politik söylem, iki olasılığa gönderme yapar: İlkin, kendisi politik olan bir söylem ve ikincisi de, yalnızca söylem tipi örneği olarak, politik içeriğe ve politik bağlama açık bir şekilde gönderme yapmayan bir politik söylem. Bazı tanımlamalarda verildiği gibi, neredeyse bütün söylem politik olarak düşünülebilir, o zaman söylemin bütün çözümlemeleri potansiyel olarak politiktir ve bu bağlamda bütün söylem çözümlemesi politik söylemdir. Politik söylem çalışması politikaya dayanır. Yunanlıların retoriğe verdiği önem bu anlamda iyi bir örnektir. Aristoteles'ten Cicero'ya dek retoriğin ilgi konusu, temel olarak, belirli amaçları gerçekleştirmekte kullanılan toplumsal ve politik edimin özgün yöntemleriydi. Aristoteles bu genel amaçlara daha formel bir yaklaşım gösterirken, kamunun iyiliği için politika ve eylemlerle ilgili bilgiyi ifade etmenin genel kuralı değişmeden kaldı. Çoğu şey politik söylemde tek sözcüklerle yapıldığı halde gerçek şudur ki, birçok durumda, politik iletiyi taşıyan sözcüklerin iyice düşünülmüş biçimleri ve bağlamıdır (Wilson, 2015: 101, 103,117). Retoriğin bağlamsal etkisi, yalnızca grup kimliğinin ve katılımcıların ilişkilerinin değil, sosyal olarak paylaşılan görüşlerinin de bağlamıdır. İkna edici metin ve konuşma, ideolojik grup

üyeliğini düzenler ve retorik yapılar ikna sürecine katkıda bulunmak için tipik söylemsel yöntemler arasında yer alır. Bu nedenle hangi ideolojik gruba ait olduğumuzu, kendimizi alıcının grubundan nasıl ayırttığımızı ya da muhalefet kazanmak için nasıl davrandığımız konusundaki görüşümüze ya da inancımıza işaret ederiz. Bu anlamda, söylem oldukça bağlamsaldır (Van Dijk, 2008: 193).

Söylem ve İdeoloji – Çokalanlı Bir Yaklaşım başlıklı çalışmasında Teun Van Dijk politik söylem ve retorikğin özelliklerini şöyle açıklar: (1) *Aktör tanımı*; insanlar ve eylem üzerine olan tüm söylem çeşitli aktör tiplerinin tanımını içerir. Genel ideolojik strateji olumlu kendini-sunma ve olumsuz ötekini-sunmadır. (2) *Otorite*; bir tartışmadaki, parlamentoda da, pek çok konuşmacı verdiği örneği desteklemek için birtakım otoritelerden, genellikle kuruluşlar ya da parti politikalarından, genellikle uzman ya da ahlaki liderler olarak tanınan insanlardan söz ederler. (3) *Kanı birliği*; ulusal önem üzerine yapılan tartışmalarda sık sık kullanılan politik stratejilerden biri de kanı birliğinin (konsensüs) sergilenmesi ya da istenmesidir. (4) *Karşıt-gerçeklik*; bir uyarı ya da tavsiye olarak karşıt-gerçeklikler parlamentodaki politik tartışmada önlemler “alınmaz” ya da politika/yasa “üretilmezse” ne olacağını göstermekle ilgilidir. (5) *Örtmece*; anlamı yumuşatmadır, olumlu kendini-sunmada etkilidir. (6) *Örneklerle açıklama*; konuşmacı tarafından savunulan genel bir konuyu açıklayan kısa anlatı biçiminde örnekler vermektir.⁴⁰ (7) *Ders olarak tarih*; bir savda bugünkü durumun

⁴⁰ Teun Van Dijk’a (2015: 80) göre; “genel ‘gerçekler’den çok somut örnekler vermek hem kolayca hayal edilebilme ve daha iyi hatırlanabilme hem de zorlayıcı deneysel kanıt biçimlerini akla getirme gücüne sahiptir... Somut örnekler aynı zamanda konuşmaları da daha ‘canlı’ hale getirir ve parlamento üyelerinin doğrudan deneyimlerine dayanıyorlarsa, sonuçta insanların temsilcisi olma rolünü ciddiye alan bir konuşmacının demokratik değerlerini de dolaylı olarak belirtir...

tarihte daha önce meydana gelmiş olaylarla karşılaştırılabilir olduğunu göstermektedir.⁴¹

(8) *Örtüklük*; birçok ‘edimsel’ nedenden dolayı konuşmacıların bildikleri ya da inandıkları her şeyi söylememesidir, söylemin büyük bölümü örtük kalır ve bu örtük bilgi dinleyicilerce ortak bilgi ya da tutumlardan çıkarılabilir. (9) *Metafor*; soyut, karmaşık, bilinmedik ya da yeni kavramları daha bilinen ve somut hale getirir. (10) *Ulusal övünç*; kendi ülkesinden olumlu söz etme, ülkeyi, ilkelerini, tarih ve geleneklerini övme. (11) *Kutuplaşma*, biz-onlar sınıflandırması; kutuplaşma dostlar ve müttefiklerin bir yanda, düşmanların öte yanda olduğu durumlar gibi dış grupların iyi ve kötü alt sınıflarına da uygulanabilir. (12) Konuşmacılar bir konu hakkında belirli bir bilgili yokmuş gibi davranabilir ama yine de ima yollu olarak bildiklerini söylerler (Van Dijk, 2015: 71-93).

Metafor kullanımı, politikacıların konuşmalarında sık sık başvurdukları bir yoldur. Çoğu politikacı için metafor, kendilerinin politik retorikteki uzmanlıklarını başlıca dilsel özelliklerin bilgisi yoluyla göstermelerini sağlayan bir yöntemdir. Politik retorikte kullanılan metaforların temel amacı alternatif görüşleri ortadan kaldırarak politik konuların nasıl görüldüğünün veya algılandığının çerçevesini çizmektir. Politikacılar metaforları, sorunlu olarak yorumlanan durumların *olumsuz* temsillerini ve sorunlara çözüm olarak yorumlanan önerilerin *olumlu* temsilleri için kullanırlar. Politikacılar bunları aynı zamanda ayrıca grupları dış grupların (yani rakiplerin) ve iç

Unutmayalım ki somut örnek aynı zamanda çoğu kez anlatılan olayın tipik örnek olduğunu ve dolayısıyla da genelleştirilebileceğini de akla getirir.”

⁴¹ Abdullah Gül, demokrasi söylemini kurarken zaman zaman içinden geldiği politik kültüre göndermeler yapmaktadır.

grupların (yani destekçilerin) olumsuz ve olumlu temsilleri için de kullanırlar. Politik söylemlerdeki yoğun metafor kullanımının önemli bir amacı konuşmacıyı meşru bir otorite kaynağı olarak kurmaktır ve bunun bir parçası demokratik gelenekte, “politik muhaliflere ve onların düşüncelerine silahla değil, kelimelerle saldırmaktır” (Charteris-Black, 2011: 32-50). Politik iletişim, metaforların önemli bir rol oynadığı bir alandır. Metaforlar belirli bir politik tutumu ifade edebilir, insanları belirli bir bakış açısı hakkında ikna edebilir ve insanların politik konulardaki görüşlerini etkileyebilir. Metaforlar, insanlara gündelik sorunları anlamalarına ve dolayısıyla ikilemlerin nasıl çözümleneceğine ilişkin insanların seçimlerini etkilemelerine yardımcı olur. Metaforik çerçevelerin insanların görüşlerini etkileyebileceği varsayımı büyük ölçüde kabul edilmektedir ve bunların etkileri kapsamlı yöntemlerle çeşitli açılardan incelenmektedir (Mio, 1997; Ottati et al., 2014; Bougher, 2012; Ottati et al., 2014; Robins & Mayer, 2000; Charteris-Black, 2005; Mio, 1997’den aktaran Boeynaems, vd, 2017: 119).

Politik konuşmada retorik düzen türleri arasında en iyi bilinen; *üç ifadeli söz* (*tricolon*) ya da *üçlü listedir*. “Üç” retorikte zaman zaman sihirli bir sayı gibi görünmektedir; bu sebeple giderek daha vurgulu hale gelen düzenli adımları gerektirir (iki çoğunlukla doğrudan bir hiyerarşi oluşturan bir antitezdır). *Tricolon*, güçlü bir sonuç inşa eden (*Dostlar, Romalılar, Yurttaşlar*) üç benzer kelimeyi (*Geldim, Gördüm, Yendim*) içerebilir. Yine, birçok düzende olduğu gibi, etki bir dereceye kadar eş zamanlı olarak kendi çağrışımsal anlamlarını renklendiren kelimelerin sıralamasıdır. Üçüncü adım genellikle diğerleriyle ilişkili olarak başarılıdır, bu ilk ikisinin ardıllık sırasına göre eklenir ve onları tamamlar (Martin, 2014: 76). Van Dijk (2015: 53) ise politik retorikte

genel stratejinin *ideolojik (dördöl alan) kare* etrafında geliştiğini söyler: 1) Bizim hakkımızda olumlu şeyleri vurgula, 2) Onlar hakkında olumsuz şeyleri vurgula, 3) Bizim hakkımızda olumsuz şeyleri vurgulama, 4) Onlar hakkında olumlu şeyleri vurgulama. Jonathan Charteris-Black ise (2011: 318-323), *Politicians and Rhetoric The Persuasive Power of Metaphor*'da politik retoriğin ilkelerini şöyle sıralar:

- Politikacının *ethos*'unu inşa etme: *Doğru* niyetli olma.
- *Pathos*'u harekete geçirme: *Doğru* seslenme.
- İletişim kurma ve politik ilkeleri açıklama: *Doğru* düşünme
- Politik mitte ideolojinin iletişimi: *Doğru* hikâyeyi anlatma.

1.4. ELEŞTİREL RETORİK ANALİZİ

Karlynn Campbell, *Cultural Challenges to Rhetorical Criticism* başlıklı çalışmasında retorik⁴² özelliklerini şöyle açıklar: (1) Retorik her zaman her yerde bulunur. Kültür ve dilin olduğu yerde retorik de vardır. Zorluk, retorik⁴²in kültürel biçimlerini ve işlevlerini ortaya çıkarmaktadır. (2) Retorik doğaldır, kültürel tarihle, geleneklerle ve değerlerle bağlantılıdır. Aristoteles eski bir Yunan kent devletinin (*polisinin*) retorik⁴²ini resmetmiştir ve tüm retorik ve onu temel alan teori Aristoteles'te olduğu gibi zaman, mekân ve kültür ile de yakından ilişkilidir. (3) Retorik, dil araştırmasıdır, dilin algılama, tanıma, yorumlama ve yanıt vermeyi nasıl şekillendirdiğini araştırmasıdır (Campbell, 2006: 360). Retorik analizi ise “söylemsel ve metinsel uygulamaların ikna etme veya etkileme yollarını içerir. Retorik analiz ayrıca hakikatin, doğruluğun ve eylem biçimlerinin belirli yapılarını kabul etmeleri ve desteklemeleri için izleyicileri ikna etmeye yönelik tartışmaların nasıl oluşturulduğunu belirlemek için bir yöntem sunar. Retorik analizi son olarak; politik metinlerin retorik durumunun, ikna edici söylemlerin ve beş retorik kuralın⁴³ incelenmesini zorunlu kılar” (Winton, 2013: 161, 162).

⁴² Brockreide, dönüm noktası olarak kabul edilen çalışmasında bir argümanı bir araya getirilen beş özelliğini geliştirdi: (1) mevcut inançlardan yeni bir inanç veya eski bir inancın güçlendirilmesi hususunda çıkarımsal bir sıçrayış; (2) bu sıçramayı meşrulaştıracak bir mantık; (3) İki veya daha fazla rakip iddia arasında bir tercih; (4) seçilen iddiayla ilgili belirsizliğin düzenlenmesi ve (5) bu iddia ile birinin grup üyeleriyle tartışmaya girme isteği (Brockriede, 1974'ten aktaran. Kuypers, 2009: 17). Bir eleştirmen tarafından kullanılan önermeler ve iddialar genellikle eleştiri üzerine farklı perspektiflerin kullanılması yoluyla genişletilir. Bir retoriksel eser çok boyutlu, karmaşık ve incelikli bir olay olduğu için onu incelemenin en iyi yolu yoktur (Kuypers, 2009: 17).

⁴³ Buluş, biçim, düzenleme, bellek ve sunuş (Winton, 2013: 163).

Retorik analizi, sosyal eylemin yapılandırılmasında dilin rolüyle ilgilenmekle birlikte özellikle ikna ve etki üzerine odaklanır. Bu bağlamda ele alındığında retorik söylem analizinin bir alt alanını oluşturduğu söylenebilir. Söylem, dili “sosyal eylemin bir biçimi”, söylem analizini de “metinlerin sosyokültürel uygulamada nasıl işlediğine dair bir analiz” olarak görürken retorik ve özellikle de “yeni retorik” açık bir biçimde politik söyleme odaklanır. Kenneth Burke’ün (1969) “sembolik eylem olarak dil” kavramından beslenen çağdaş retorik analizi, söylem üzerinde sosyobilişsel bir görüş benimsemiştir. Bu görüşe göre toplumsal değişim bağlamında muhalif kişiler belirli bir söylem topluluğunun değerlerini ve ideolojisini bilinçaltında yansıtan ve bilerek yönlendiren konuşma ve yazma biçimlerini benimser. Toplumsal değişim de böylece biçimlerin yeniden kavramlaştırılması ve değiştirilmesi yoluyla kolaylaştırılır. Bu bağlamda, retorik analizi, hem toplumsal değişime karşılık olarak özellikle üretilen ikna edici metinlere odaklanması hem de konuşmanın retoriksel yapıları ile aktörlerin eylemi arasındaki doğrudan ve dinamik ilişkinin bilişsel varsayımlarına odaklanması bakımından söylem analizinden ayrılır. Bu anlamda “iş birliğini harekete geçirmenin sembolik yolu” olarak retorik, bilişsel meşruluğun planlanmasında vazgeçilmez bir unsur haline gelir (Fairclough, 1995; Freedman and Medway, 1994’ten aktaran Suddaby ve Greenwood, 2005: 39, 40).

Edwin Black, eleştirel retorikğin önemini vurguladığı *On Objectivity and Politics in Criticism*’de “ahmak” (*idiot*) kelimesinin Yunanca “politik olmayan kişi” kelimesinden geldiğini söyler: “Bir ahmak tarafından yazılan retorik eleştirilerini

okumak istemeyiz, bu da aslında bizzat politik boyut taşımayan retorik eleştirileri okumak istemediğimiz anlamına gelir. Saf müzik ya da soyut resimle ilgili bir eleştiri gibi politikayla ilgili olmayan şeyler yazmak mümkündür ancak politik olmayan eleştirel retorik hayal etmek güçtür. Öyleyse, evet, eleştirel retoriğin eleştirel bir politik boyuta sahip olması muhtemeldir ve öyle de olması gerekir” (Black, 2009: 32). Kuypers’e göre retorikte eleştirel eylemin üç aşaması vardır: Kavramsal aşama, iletişim aşaması ve karşı iletişim aşaması. Kuypers, bu aşamaları şöyle açıklar:

- **Kavramsal aşama:** Kavramsal evre eleştirmenin zihninde gerçekleşir; bu bir düşünme eylemidir. Bu özel bir eylemdir ve amacı retorik eserle ilgili birtakım kavrayışlar üretmektir. Oldukça kişisel bir eylemdir, bir eleştirmen için önemli olan bir başkası için önemli olmayabilir.
- **İletişim aşaması:** Eleştirel eylemin ikinci aşaması, eleştiriyi başkalarıyla paylaşmaya hazırlanmak için eleştiriyi yazma eylemidir. Eleştirel eylemin bu aşaması, özel yazma eylemini, güvenilir arkadaşlar ve meslektaşlarla ilk (baştaki) fikirleri paylaşmayı ve sonunda daha geniş bir kitleyle paylaşmayı kapsar.
- **Karşı iletişim aşaması:** Eleştiri gerçekleştirildikten sonra eleştirel eylemin son aşaması olan karşı-iletişim aşamasına geçilir. Bu bir kamusal eylemdir ve bu aşamada eleştirmen görüşlerini başkalarıyla açıkça paylaşır (Kuypers, 2009: 15, 16, 19).

Çağımızda retorik, normatif kavramlardan oluşan geniş bir yapıdan çoğu zaman geleneksel metin ve konuşma kitaplarında bulunabilen konuşma şekillerinin

incelenmesiyle sınırlandırılmıştır. 1960'lı yıllarda klasik söylemin⁴⁴ daha fazlasını sunacağı fark edildi. Retorik, yeni retorik olarak yeniden tanımlandı ve örneğin edebi araştırmalarda söylemin yapısal analizlerinin geliştirilmesinde rol oynamaya başladı (Lausberg, 1960; Barthes, 1970; Corbett, 1971, Kahane, 1971'den aktaran Van Dijk, 1988: 18). Yirminci yüzyılın sonlarında eleştirel retorikteki güçlü değişimlere rağmen klasik eserlerin klasik yöntemlerle ele alınması gerektiğine inanç uzun zamandır devam etmektedir. “Klasik retorik, klasik eleştirel retorik yönteminin son kalesidir” (Enos, 2006: 363).

Yirminci yüzyılın başlarında, eleştirmenler klasik retorik teorilerini tarihsel olarak önemli politik metinlerin analiz çerçeveleri olarak kullandılar. Böylece, Cicero'nun kurallarının, Aristoteles'in kanıt biçimlerinin ve retorik yapı konusundaki teorilerin diğer kavramlarının yollarını aradılar. Çağdaş eleştiri hâlâ klasik retorik düşüncelerinden kaynaklanıyor ancak çalışma için uygun metinler ve eleştirmenlerce kullanılan metinler önemli ölçüde genişledi. İletişim devrimi aynı zamanda retorik izleyici kitlesiyle ilgili değişen kavramlara da yol açtı. Örneğin, bilgisayarlar, “izleyici”nin yazar olmasına, hikâyeleri bölerek metinlerin yeniden oluşturulmasına ve ekranda ne kadar çok bilgi ya da açıklama görüntüleneceğini seçmesine izin vermektedir. Çağdaş eleştirel retorik özel hedefleri farklı şekillerde adlandırılmış ve

⁴⁴ Birçok söylem, klasik retorikteki “hitabet” bölümünde tartışılan “konuşma biçimleri”nden bildiğimiz gibi, çeşitli “retorik” yapıları sahiptir. Bu tür özel yapıların çeşitli söylem düzeylerindeki (sesler, sözdizimi, anlam, vb.) temel işlevleri ikna edicidir: Genellikle söylem anlamlarını geliştirir (veya azaltırlar) ve böylece etkileşimli ve iletişimsel niyetleri vurgularlar (veya tonu hafifletirler). Haber metinleri, göçün tehdit edici özelliğini yaymak istiyorsa, göçü bir “istila”, yani “muazzam göçmen akını” ya da retorik sayı oyununun parçası olarak tekrar eden rakamlar (binlerce kişi gibi) şeklinde mübalağalı ifadeler kullanan bir metafor olarak tanımlar (Van Dijk, 2008: 191).

tartışılmıştır; bununla birlikte, en azından iki büyük düşünce okulunun eş zamanlı olarak faaliyet gösterdiği görülmektedir. Birinci okula göre, eleştirel retorik, retorik metnlerinin (özellikle de söylevlerin) tarihi öneminin değerini artırmayı amaçlamaktadır. Bazı eleştirmenler, konuşmaların ve yazıların politik etkilerini açıklığa kavuşturmaya çalışıyor; bazıları, kuralsal (*kanonik*) metnlerin iç işleyişini ve yapısını incelemeye çalışıyor ve diğerleri de geçmişte değer görmeyen retorik metnlerini ve retorlarını (konuşmacılar ve yazarlar) bulmayı hedefliyor. İkinci okul, retorüğın olayları ve olguları nasıl yapılandırdığını veya yeniden yapılandırdığını belirlemeyi amaçlıyor. Benzer kritik süreçleri kullanan bu iki okulun her ikisinin de en azından bir ortak hedef var; retorüğın nasıl faaliyet gösterdiğine dair bilgimizi artırmak (Gill ve Whedbee, 1997: 159,160).

Esas olarak, eleştirel retorüğın alt alanı Herbert Wichelns'in 1925'te yayınlanan *Retorüğın Edebi Eleştirisi (The Literary Criticism of Oratory)* adlı makalesiyle başlamıştır. Klasik kaynaklara olan ilginin yirminci yüzyılda yeniden ortaya çıkmasını ve yoğun hacimli antolojilerin yayınlanmasını Wichelns, retorikle ilgili çalışmaların eleştirel araştırması olarak adlandırmıştır. Amaç, büyük edebi eserlerle karşılaştırılabilir bu kuralsal metnleri anlamak ve değerlendirmektir. Ancak Wichelns'in gördüğü gibi, retorik ve geleneksel edebi eleştiri arasındaki temel fark, retorik sanatın pratik yapısında saklıydı: Wichelns'in yazdığı gibi retorik kalıcılık ya da güzellikle değil, etkiyle ilgilendi (Zarefsky, 2006: 383). Eleştirel retorik teorisi ve uygulaması iletişim çalışmalarında “Retorik Rönesans (canlanma)” olarak adlandıran şeye neden olmuştur. Geçmişe bakıldığında Rönesansın ne zaman başladığını bilmek zordur. Son 30 ya da 40 yılda

yapılan retorik çalışmalarının artmasında farklı uğrakları ve farklı faktörleri işaret edebiliriz. Medhurst’a göre, Rönesansın gelişmesine izin veren üç önemli “an” vardır: (1) Edwin Black’in 1965’te *Eleştirel Retorik: Yöntem Üzerine Bir Çalışma*’yı yayınlanması, (2) 1965-1980 yılları arasında Black’in yeni Aristotelesçiliğe karşı saldırısının tepkileri ve bunun oluşturduğu karmaşık durum ve (3) 1981’den günümüze kadar kitapların sistematik olarak yayınlanmasına yol açan sürdürülebilir retorik araştırma programlarının geliştirilmesi. Bugün, eleştirel retorik, retorik çalışmalarının daha geniş dünyasında yaşamsal bir güçtür ve önemli bir bilimsel araştırma yöntemidir. Medhurst için retorik, düşünme, yapma ve en nihayetinde bir var olma biçimidir. Retorik, eleştirmenlerin önemli soruları sormasına, kamu kültürünün önemli boyutlarını keşfetmesine yardımcı olan bir analitik düşünme biçimidir. Retorik kamusal bağlamlarda liderlikle doğrudan ilişkili, hem stratejik hem de yaratıcı bir sanattır (Medhurst, 2006: 380, 381). Eleştirel retorik alanındaki son gelişmeler, klasik söylemin en iyi biçimde kendi teorik ilkeleriyle analiz edildiği varsayımına karşı çıkmıştır. Nitekim eleştirel retorik alanında son yarım yüzyıldaki ilerlemeler, klasik söylemin yeniden ele alınmasına olanak sağlamıştır. Bugün retorik alanı, Aristoteles’in çalışmalarında anlattığı Atina’nın erkek egemen kavgacı sivil söyleminden çok daha geniş ve daha derindir (Enos, 2006: 363, 364). Retorik artık politikanın kullandığı bir araç olarak değil, politikayı oluşturan temel unsurlardan biri olarak görülmektedir. Bu görüşün ardında politik söylemin ideolojik olduğu, kendi içinde özerk bir sembolik sistem olan ideolojinin ise retoriksel bir biçimde kurulduğu savları yer almaktadır. Bu savlar retorik ile ideoloji arasındaki ayrımları bulanıklaştırdığı gibi, retorik analizleri ile

ideoloji analizlerini de eş tutmuştur (Gaonkar, 1993'ten aktaran Özdemir-Taştan, 2012: 16).

James Martin, *Politics and Rhetoric A Critical Introduction* başlıklı çalışmasında politik retorik analizinin üç belirgin özelliği olduğunu söyler; 1) retoriksel bağlam, 2) retoriksel kanıt ve 3) retoriksel etkiler.

1) *Retoriksel bağlam*; konuşma ortamına gönderme yapar. Bir retoriksel bağlamın yorumlanması, konuşmanın tarihsel zamanı ve yerini, bunun bir şeye (fark edilen bir problem) yanıt olma gerekliliğini ve konuşmanın şekillenmeye başladığı daha geniş şartları kapsar. Klasik retoriğin bunları üç bölüme ayırdığı yerde, günümüzde parlamento konuşmaları, basın konferansları, parti konferans konuşmaları, politik mülakatlar vb. gibi her birinin genel unsurlarını birleştiren biçimleri tanımlanabilir.

2) *Retoriksel kanıt*; kısıtlamanın ve/veya fırsatın söylemsel olarak yeniden tasarlandığı konuşmanın dili ve performansında yapılandırılan durumla ilgilidir. Düşünceler, bir izleyici (ve genellikle birden fazla izleyici) için bir kanıtla dönüştürülür. Retoriksel kanıt, genel anlamda, etkisini ve dolayısıyla ikna edici gücünü en yüksek düzeye çıkarmak için biçimlendirilmiş klasik kuralları (buluş, düzenleme, hitap etme, hafıza, konuşma biçimi) içerir. Burada konu seçimi merkezi önemdedir.

3) *Retoriksel etki*; retoriksel eylemin ardından durumla ilgili değişikliğin yorumlanmasını içerir; başka bir deyişle, herhangi bir soruna çözüm üretilip

üretildiğine ve bazı eylemlerin mümkün olup olmadığına dikkat çekilmesi gerekir. Bu tür etkiler hemen de olabilir (bir karara veya davranış biçimine neden olmak), daha uzun vadeli olabilir. (Martin, 2014: 100, 101)

Klasik retoriğin kavram ve araçlarının eleştirel retorik analizi çerçevesinde ve önerileri bağlamında kullanılacağı bu tez çalışmasında metinler, Ann M. Gill and Karen Whedbee'nin (1997) "*Rhetoric*" adlı çalışmalarında önerdikleri eleştirel retorik analizi etrafında ve politik retorik analizinin yukarıda anlatan üç özelliği de göz önünde bulundurularak incelenecektir. Gill ve Whedbee, ele alınacak metnin üzerinde durduğu konuya, temel görünümüne ve nasıl işlev gördüğüne odaklanmak, metinde kullanılan argüman biçimlerini, kelime tekrarlarını ve metaforları ortaya çıkarmak, retoriksel karakteri, metnin olayları/nesneleri tanımlayarak ve yeniden adlandırarak sunduğu bağlamsal kavrayışları, zamansal özellikleri ve metinde kurgulanan retoriksel stratejileri incelemek amacıyla metne üç temel soru sormuşlardır:

1. Bağlaman oluşturduğu beklentiler/olasılıklar nelerdir?

Bir metni incelerken eleştirmen, metnin oluşturulduğu bağlama ya da belirli bir izleyicinin metni deneyimlediği (gördüğü, duyduğu, okuduğu) bağlam üzerine odaklanabilir. Retorik eleştirmenleri metinleri pragmatik olarak görürler: Retoriksel bir metin toplumsal konulara ya da sorunlara yanıt verir ya da bunlarla etkileşim kurar, bazı eylemler üretir ya da değiştirir. Bu görüşte retorik; meydan okuma ile yerinde yanıt verme, kusur (eksiklik) ve çare, kriz (buhran) ve sakinlik arasında çabalar. Burada dört nokta üzerinde durulur: *Gereklilik*; metnin üzerinde durduğu sorun veya konu,

izleyiciler/dinleyiciler; retorun hitap ettiği gerçek insanlar, *tür*; metnin doğası, retorun *güvenilirliği*; hitap edilen kitle karşısında retorun sosyal konumu.

- *Gereklilik*; kamuya açık politik konuşmaları veya yazıları analiz eden eleştirmenler, hemen hemen her zaman gerekliliği analizlerinin bir parçası olarak kullanırlar çünkü bir metnin kendisine hitap ettiği veya yanıt verdiği tarihsel olaylar metnin anlaşılmasında merkezi önem taşır.
- *İzleyiciler/dinleyiciler*; bir retorik eleştirmeni için aynı derecede önemli olan şey, metnin hitabet ettiği gerçek izleyici/dinleyicinin (hedef kitlenin) kim olduğunu tespit etmektir. Eleştirmen, retorun yakın çevresinde bulunanların, retorun hitap ettiği gerçek kitleyi temsil edip etmeyeceği konusunda dikkatli olmalıdır.
- *Tür*; belirli söylemsel özellikleri paylaşan bir metin grubudur. Örneğin bir tür, cenaze töreni gibi tekrar eden benzer bir duruma karşılık olarak oluşturulabilir. Metinler benzer tartışmalı veya biçimsel stratejileri kullandığında bir tür oluşturulabilir. Türler durağan değil, dinamiktir yani beklentiler değişiklik gösterebilir.
- *Retorun güvenilirliği*; uzman konuşmacılar ve yazarlar, devlet yönetimindeki ya da toplumdaki statülerinden, daha önceki çalışmalarından ya da uzmanlık/bilgelik konusundaki saygınlıklarından dolayı beklenti oluştururlar ve bir metnin sürecini etkilerler. Konuşmak veya yazmak için kullanılan bu geçmiş özellikler ve nitelikler, bir metnin nasıl anlaşıldığını ve nasıl bir etkiye sahip olduğunu etkiler (Gill ve Whedbee, 1997: 162-165).

2. Metin/konuşma dinleyiciye ne sunmaktadır?

Bazı eleştirmenler, bir metnin etkili ve ikna edici olup olmadığını belirler. Bununla birlikte, çağdaş eleştirmenlerin çoğu, bir metnin meydana getirdiği veya görmezden geldiği/yok saydığı nesneleri, olayları veya belirli kavrayışları işaret ederek bir metnin okuyucuya ya da dinleyiciye ne sunduğunu belirler. Bir metnin oluşturabileceği pek çok şey arasında; konuşmacı veya yazar için bir *retoriksel karakter*, bir *zımni (örtük) izleyici/dinleyici* ve *bağlamsal kavrayışlar* vardır. Bir metin aynı zamanda bazı şeylerin ortadan kaldırılmasını veya belirli seslerin susturmasını da sağlayabilir (Gill ve Whedbee, 1997: 166).

- *Retoriksel karakter*; edebi eleştiride, bir edebi eserin yazarı ile eserde yaratılmış hayali bir yazarın karakterini birbirinden ayırmakta görülür. Benzer şekilde, retorik eleştirmenleri genellikle bir retor (veya konuşmacı) ile retorik metinde yaratılmış olan karakteri birbirinden ayırır.
- *Zımni (örtük) izleyici/dinleyici*; tıpkı gerçek bir retor ile retoriksel karakter arasında ayırım yapıldığı gibi gerçek bir kitleyle “zımni (örtük) izleyici” arasında da ayırım yapılabilir. “İma edilen (kastedilen/örtük) izleyici” (retoriksel kişilik gibi) kurgusaldır çünkü metin tarafından meydana getirilir ve yalnızca metnin sembolik dünyasında bulunur.
- *Bağlamsal kavrayışlar*; bir metin, olayların, nesnelerin ve bağlamın diğer yönlerinin belli bir biçimde adlandırılması yoluyla bağlamsal bir anlayış veya belirli bir bilinç sunabilir (Gill ve Whedbee, 1997: 166-167).

- *Bulunmama/yokluk*; çoğu çağdaş eleştirmen, bir metnin bulunmama durumuna/yokluğa yol açması ya da “susturma” konusuna odaklanır. Wander'ın belirttiği gibi, bir metnin “komuta etme” potansiyeli, aynı zamanda “kabul edilemez, istenmeyen, önemsizleştirme” potansiyelini de içerir. Televizyon karakterleri genel olarak “geleneksel güzellik standartlarına” ve “beyaz ya da beyaza yakın, iyi görünümlü, genç, düzgün vücutlu ve ortalama boylu” olmayla uyumludur. Burada olumsuzlanan ise yaşlı, aşırı kısa veya uzun, şişman, yaralı veya aksak bireylerdir (Wander, 1981'den aktaran Gill ve Whedbee, 1997: 169).

3. Metnin/konuşmanın belirgin özellikleri nelerdir?

Bir eleştirmeni ilgilendiren özellikler genellikle eleştirmen tarafından verilen başka bir kararla ilgilidir. Örneğin, metin son derece anlamlı ya da ikna edici olarak kabul edilirse, eleştirmenin tanımladığı özellikler, metnin anlatım gücünü ya da ikna edici özelliklerini ödünç alan niteliklerdir. Metnin, retoriksel bir karakteri, zımni bir izleyiciyi, bağlamsal bir anlayışı ya da yokluğu sunduğu kabul edilirse, eleştirmen de böyle bir etki yaratan özellikleri tanımlar. Eleştirmenlerin bir metnin önemli özelliklerini tanımlamada kullandığı birçok yapı arasında, yapı ve zamansallık, kanıt, metafor ve ikoniklik vardır (Gill ve Whedbee, 1997: 170).

- *Yapı ve zamansallık*; bir konuşmanın girişi, gövdesi ve sonucu gibi metinlerin yapısına odaklanma, retorik sanatının kendisi kadar eskidir. Metinlerin yapısıyla ilgilenen modern kavrayış, söylemle doğrusal bir biçimde karşılaştığımız Saussure'ün anlayışıyla ilişkilidir. Böylece, bir metnin yapısı zamanla iç içe geçer.

- *Kanıt*; retorik eleştirmenleri çoğu kez bir metindeki kanıtlar üzerine odaklanır ve bunu çeşitli perspektiflerden yapar. Belirgin retorik biçimlerden biri *enthymeme*'dir (örtük tasım). İlk olarak Aristoteles'in Retorik çalışmasında ilk tanıtılan *enthymeme* retorik analizin en eski kavramlarından biridir. Birçok kişi *enthymeme*'yi sadeleştirilmiş bir tasım olarak tanımlar. "Sadeleştirilmiştir" çünkü bir öncülü dâhil etmez; izleyici kendi inanç sistemindeki "eksik halka"ya başvurarak bilinçli ya da bilinçsizce tamamlanmamış kanıtta bütünlük sağlar. *Enthymeme*'nin teorik yapısı eleştirmene bir konuşmacı, bir metin ve bir izleyici arasındaki etkileşimi incelemesine izin verir.
- *Metafor*; metaforlar da dahil olmak üzere konuşma biçimleri, metnin estetik çekiciliğini açıklamak için tanımlanabilir. Metafor konusunda yapılan çalışmalar, metaforun bir metne süs eklemeden çok daha büyük bir rolü olduğunu ileri sürer. İnsan kavrayışının temel biçimi mecazi bir süreçtir; zihin yabancı bir düşüncüyü ancak bilinen bir şeyle karşılaştırarak kavrar. Böylece bir metindeki metaforik dil, bir fikri daha önce anlaşılan bir şey anlamında yapılandırarak gerçekliğin belirli bir görüşünü sunar. Bu görüşe göre metafor, insan deneyimini şekillendirir. Eleştirmenler retorik metinlerinde "arketipsel (örnek teşkil eden) metaforlar" da arar. Arketipsel metaforlar nesiller boyunca, ilişkili oldukları konularda değer yargıları yerleştirmek için çalışırlar. Osborn (1967) aydınlık ve karanlığın arketipsel metaforlar olarak nasıl işlev gördüğünü detaylı bir şekilde açıklar: Işık, hayatta kalma, görme ve sıcaklıkla ilgilidir; karanlık ise bilinmezlik korkusunu, savunmasızlığı ve soğuğu çağırır.

- *İkoniklik*; bir ikon, temsil ettiği şeye benzeyen bir simgedir. Örneğin, bir portre, portrede kim tasvir ediliyorsa onun simgesidir. Çoğu kelime ikonik olmaktan ziyade semboliktir, çünkü kelime ile kelimenin temsil ettiği şey arasındaki ilişki gelişigüzeldir; kelime ile kelimenin anlamı arasında hiçbir benzerlik yoktur. Basitçe başka kelimedenden ziyade bir kelime kullanırız çünkü bu belirli bir dilin kullanıcıları tarafından benimsenmiş bir düzendir. Bununla birlikte, cümleler ve ifadelerle kelimeleri birleştirdiğimizde, karmaşık ikonellik şekilleri meydana getiririz (Gill ve Whedbee, 1997: 170-174).

II. BÖLÜM

TÜRKİYE POLİTİK YAŞAMINDA DEMOKRASİ KÜLTÜRÜ VE DELEGATİF DEMOKRASİ

2.1. TÜRKİYE’DE DEMOKRATİK POLİTİK KÜLTÜR

Türkiye’de demokratik politik kültür tartışmasının yapıldığı bu bölümde demokrasi kavramı; demokrasiyi “kendini sürekli olarak biçimsel ve kontrollü bir biçimde dönüştüren bir yapı” şeklinde tanımlayan ve demokraside bir karardan etkilenenlerin yalnızca karar vermede değil, kararın nasıl oluştuğunun belirlenmesinde de katılımcı olmalarını gerektiğini söyleyen Alex Demirović’in⁴⁵ (2003b: 214, 225)

⁴⁵ Demirović, *Ecological Crisis and The Future of Democracy. Capitalism Nature Socialism* (1988) adlı çalışmasında, devlet politikası krizinde, idari karar alma süreçlerine yön veren demokratik irade oluşumunun devlet merkezli biçimlerinin son yıllarda belirsiz hale geldiğini söyler. Demirović’e göre, toplumun hukuksal olarak kendi kendini düzenlenmesine ilişkin bu durum, ekolojik problemlerin de ortaya çıktığı toplumsal alanların çeşitliliğini (üretim süreçleri, ürünler, kolektif ve bireysel tüketim) “anlamak”ta yetersiz olduğundan dolayı irrasyoneldir. Bu normlara dayanan programlardan türetilen yasal normlar ve idari müdahaleler, günümüzün karmaşık teknolojileri ve toplumsal sorunların geçerli teknik-bilimsel tanımları açısından eski halini almaktadır. Demokrasinin geleceği açısından, biri politik, diğeri ekolojik olmak üzere iki farklı sorun vardır. Gelecekte ancak müzakereye ve kararlılığa, yani kendi kendini belirleyen toplumsallaştırma biçimlerine açık olan yapılar toplum ile doğa arasındaki çeşitli ilişkilerin muhasebesine izin verecektir (Demirović, 1988: 41, 42). Demirović (1988) eleştirel sosyal teoride, ekolojik ve demokratik bakış açılarını, anayasal teori doğrultusunda bütünleştirmeye çalışan iki yaklaşım olduğunu söyler; Thomas Blanke ve Ulrich Preuss’un görüşleri. Bu görüşlere göre gözden geçirilmiş bir anayasal yaklaşımın, ekonomik kalkınma, teknik ve ekolojik değişikliklere müdahale edebilecek demokratik kurumların, devletin

yaklaşımı çerçevesinde ele alınmaya çalışılacaktır. Çalışmada Demirović'in yaklaşımının benimsenmesinin sebebi; Türkiye'de politik kültürün seçimlere, çoğunlukçuluğa ve parti liderlerine yaptığı vurguyla delegatif demokrasinin bazı özelliklerini sergilemesinin aksine Demirović'in değişen, gelişen bir demokrasi anlayışıyla birlikte çoğulculuğu-katılımcılığı öne çıkararak demokrasiyi toplum merkezli bir yaklaşımla ele almasıdır. Normatif demokrasi kavrayışlarını bir araya getiren ve bunların en iyi yönlerine dikkat çeken Demirović aynı zamanda eleştirel kuramın günümüzdeki önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Günümüzde iktidarın yeni biçiminin aynı zamanda politik ve hükümet krizinin yeni biçimlerine zemin hazırladığını düşünen Demirović, *Materialist State Theory and the Transnationalization of the Capitalist State*'de (2010) bu biçimleri şöyle sıralar: "Politik partiler yıpranır (Almanya, Japonya); demokratik, parlamento süreçleri yoluyla hükümet ve muhalefet arasındaki iktidar devrinin düzenlenmesi zayıflar (İtalya); parti bağlantılı çıkarları zayıflatmak için büyük koalisyonlar oluşur (Almanya, Fransa, ABD); resmi devlet aygıtları gittikçe yolsuzluğa maruz kalır; devrimci, otoriter hükümet biçimlerine yönelik eğilim artar; bu da kolektif kararlar almayı ya da bunları uygulamayı daha zor hale getirir. İşsizliğin bir sonucu olarak terörizm ve ulus ötesi göç oldukça büyük bir kriz olarak ortaya çıkar. Piyasa yönelimli bir geçiş, eğitim sistemini ve

müdahalesi de dahil olmak üzere toplumsal kalkınmanın uzun vadeli sonuçlarını yansıtan şekillerde geliştirebileceği düşünülmektedir. Bu açıklamalarda, demokratik kurumlar, devlet müdahalesini kolektif kararların tasarrufuna yerleştirmelidir. Bu önerilerin amacının, değişen sosyal çıkarların demokratik koordinasyonunu sağlayan bir anayasal teori açısından değerlendirmek ve bu arada özgürlüğü ve usul normlarını güvence altına almak olduğunu düşünen Alex Demirović'e göre böylece, beklentiler ve karar verme anlayışları istikrar kazanacaktır. Çünkü O'na göre "yeni sorunlu alanlar, sosyal ilişkiler ve eylem kalıpları eski normlar sistemi çerçevesinde düzenlenemez" (Demirović, 1988: 42).

dolayısıyla gençlerin eğitimini, araştırma ve inovasyon alanlarında olduğu gibi zayıflatır.” Bu gelişmeler ise sonuç olarak, özgürlükçü ve demokratik politika için muazzam bir mücadele meydana getirir. Bir yandan küresel sosyalizasyondaki yükseliş, diğer yandan çözülmemiş küresel sosyal sorunların artışı, radikal demokratik değişim için bir fırsat oluşturur. Ulusal devlet politikasının aşınması aynı zamanda özgürlükçü süreçleri geliştirenler açısından daha zor hale gelir (Demirović, 2010: 57).

Demokrasiyi paradoksal⁴⁶ bir buluş olarak gören Demirović’e göre demokrasi, kimsenin özellikle üstlenmeyi istemediği bir düzenleme rolü oynayabilen politik bir yapıdır. Demokrasi, uygun koşullar mevcut olduğu sürece (bu koşullar zamanla değişebilir), çıkar gruplarının toplumun yapılarının oluşturulmasında yer almasını mümkün kılar. Bu şekilde anlaşıldığında, demokrasi diğer yönetim biçimlerine benzemez. Burjuva devleti için gerekli olan bir yapı oluşturan demokrasi, ardı arkası kesilmeyen bir devrimin (burjuva toplumunun politik olarak düzenlenmiş kendi kendini dönüştürmesi) devam eden kurumsallaşmasıdır (Demirović, 2003b: 225). Önde gelen birçok kapitalist ülkede, parlamenter demokrasi (genel oy hakkı, sosyal ve politik haklar, kadınlar için eşit haklar ve ırksal eşitlikle sınırlı bir demokrasi şekli) İkinci Dünya

⁴⁶ Demirović’e göre işçi sınıfının dışında, kapitalist toplumda başka hiçbir sınıf demokrasi istemiyordu. Bugün bile burjuvazinin büyük bir kısmı, güçlü bir hukuku güvence altına alan ve otoriter hükümet biçimlerini destekleyen eğilimleri tercih eder (güçlü kişilik kültürleri ve popülizm, başkana çok fazla güç verilmesi ve teknokratik hükümet). Ancak, burjuva toplumdaki çeşitli gruplar arasındaki çatışmalar onları karşılıklı tavizler vermeye zorlar. Çıkarların ve hakların karşılıklı tanınması gerekir. Aksi takdirde, burjuva toplumu, yıkıcı iç çatışmalara maruz kalır. Her gruplaşma, politikacıların ve memurların kendi özel çıkarlarına destek almak için lobi yapmak zorunda kalacaktır. Burjuva sınıfı daha sonra politikaya katılmak zorunda kalacak ve böylece toplumsal işbölümünün onlara sunduğu avantajı kaybedecektir. Demokrasi, bu nedenle paradoksal bir buluştur (Demirović, 2003b: 225).

Savaşı sonrasına kadar tamamen kurulmamıştır. Parlamenter demokrasi o dönem bile bir politik tartışma konusu olmakla birlikte Demirović'e göre son dönemlerde pek çok faktör demokrasiyi zayıflatmıştır: "Hükümetlerin 'acil durum' ilan etmesine izin veren yasalar; polis ve güvenlik güçlerinin artan yetkileri; politik partiler ve devlet yönetimindeki yolsuzluk; medyanın ekonomik ve politik kontrolü; birçok demokratik başarıyı felakete sürüklemekle tehdit eden ırkçı eğilimler (ana akım politik partilerde bile); sendikaların ve politik partilerin zayıflaması. Bütün bunlara ek olarak, uluslararası anlaşmalarla ciddi biçimde kısıtlanan demokratik süreçlerin aşıldığı ve uluslar üstü düzeyde kararlar alındığı görülmektedir" (Demirović, 2003b: 225, 226).

Demokrasi tartışmalarında "kamusal alan"a sıklıkla değinen Demirović için kamusal alan, oldukça muğlak bir kavramdır. Kamusal alan; "düşünce ve örgütlenme özgürlüğü, açık ve kamusal tartışma imkânı, sanatçıların ve bilim insanlarının özgürlüğü ve ortak tartışma ortamından doğan yaratıcılık" gibi bir yandan demokratik toplumların önemli bir realitesine işaret etse de Demirović'e göre bütün bunlar yalnızca diktatörlüklerde değil, sırtında uzun bir demokratik gelenek taşıyan toplumlarda da sürekli tehdit altındadır. Bu yüzden de bu kazanımlar her yerde ve her zaman talep edilmek ve korunmak zorundadır (Demirović, 2004: 57). Modern demokratik devletin ve iktisadi anlamda liberal kapitalist bir toplum olduğu ölçüde, sivil toplum veya kamusal alan mekanizmasının da var olacağını düşünen Demirović (2004: 58) için bir toplumun kamusal alanı genişlediği sürece demokratikleşmesi beklenir – kamusallık; toplumun eylem, sevk ve idare merkezi olur. Bu vesileyle katılımcı yurttaşlar kamusal tartışmalar tarafından sağlanan, kendi kendine yeten sivil toplum olarak adlandırılan

eylem çerçevesinde bulunurlar (Demirović, 2003a: 78). “Kamusallığın ve kamusal tartışmaların her türlü iyi niyetine rağmen kapitalist toplumları demokratikleştiremedikleri, akılcılaştıramadıkları ve medenileştiremedikleri normatif bakış açısı tarafından istemeyerek de olsa teyit edilir. Burada sahne ile seyirciler arasındaki fark kabul edilir ve sadece belli toplumsal kategorilerin, yani aydınların, kamusal olarak konuşabileceği fikri savunulur” (Demirović, 2003a: 85).

Yeni bir demokratik çağın başlangıcı olarak kabul edilen 1989 sonrası neoliberal anayasalcılığın küresel sistemi yerleşik hale gelmiştir. Bir başka ifadeyle ulus devletin kurumsallaşmış demokratik denetiminden fiilen uzaklaştırılan özellikle özel mülkiyet, yatırım özgürlüğü ve pazarın açılımı güvence altına alınmıştır. Bu savın kökeni de “politik demokrasinin toplumdan ayrıldığı ve bunun sonucunda sermaye sahiplerinin kendi özgül çıkarlarını genel yararmış gibi sundukları savına dayandırılmıştır” (Hirsch, 2005; Alex Demirović, 2013’ten aktaran Keskin, 2017: 484, 485). Her şeyden önce, parlamenter demokrasinin gelişmesinin, iktisadi yeniden üretim sürecini ve zamanla toplumu tümüyle yönetmesi için devletin bugüne kadar bir refah devletini mümkün kılacağı varsayılmıştır. Ayrıca, bu sınıfsal uzlaşmanın kurumsallaşmasının geri döndürülemez olduğu düşünülmüştür. Muhalif sınıfsal çıkarlar devam etmiş ancak çatışmaları çözmek için kalıcı bir mekanizma kurulmuş, bu da, demokrasinin yaygınlaşmasıyla birlikte toplumun gelişiminin yarattığı sorunlara dikkat çekmeyi mümkün kılmıştır (Demirović, 2003b: 226, 227).

Demirović’e göre “Demokrasi teorisiyle ilgili varılan sonuç ancak bir dereceye kadar açıktır. Alt sınıflar ve gruplar gerçekten politik karar alma süreçlerini etkileyebilir

ve ulus-devlet çerçevesinde uzlaşmaları zorlayabilir. Bağlayıcı anlaşmaları demokratik kontrolle ve gönüllü olarak yapan ve sadece zor kazanılmış uzlaşmalar sonucunda kurulan kurumlar, yalnızca ulus-devlet içinde var olabilir. Politik karar oluşturma süreci uluslarüstü bir alana taşındığında, söylenebilecek sonuçlardan biri, politika yapımının ulusal arenaya geri döndürülmesi için savaşmamızdır” (Görg ve Hirsch 1998; Jessop 1999’dan aktaran Demirović, 2003b: 228).

Demokraside bir karardan etkilenenlerin yalnızca karar vermede değil, kararın nasıl oluştuğunun belirlenmesinde de katılımcı olmalarını gerektiğini söyleyen Alex Demirović için “Bu, geniş kapsamlı bir kararın mekânsal (uzamsal), toplumsal ve zamansal koşullar açısından ele alınmasında da geçerlidir. Bu nedenle, küresel düzeyde herkes, zaman ve mekânda geniş bir etkisi olan karar verme süreçlerine dâhil olmalıdır” (Demirović, 2003b: 214, 215). Demirović’in, *NGOs, the State, and Civil Society: The Transformation of Hegemony, Rethinking Marxism*’de çizdiği demokrasi tasavvuruna göre ne demokrasi ne de demokrasi kavramları ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerle sınırlandırılmalıdır çünkü bu, devlet gücünün yeniden yapılandırılmış yönetsel organlarının yeni biçimlerini yeterli bir şekilde hesaba katamamaktadır (Demirović, 2003b: 231).

Çalışmalarından görüldüğü gibi Alex Demirović genel olarak, gelişen ve zamanla dönüşen, kurumsallaşmış, katılımcı, çoğulcu, kamusal alana da yaptığı vurguyla toplum merkezli ve müzakereci bir demokrasi tasavvuru ortaya koymaktadır. Demokrasi çabalarının ilk kez ortaya çıktığı tarihten, çalışmanın yapıldığı 2018 yılına kadar genel

olarak bakıldığında Türkiye’de demokrasinin⁴⁷ hemen her zaman devleti merkeze alan bir biçimde ya da devlet eliyle yapıldığı ve bunun karşılığında da demokrasi düşüncesinin toplumsal yaşama sirayet edemediği gözlemlenmektedir. Bir başka ifadeyle demokrasinin devlet merkezli değil, toplum merkezli olması gerektiği düşünen Demirović’in aksine Türkiye’de demokrasi kültürünün hiyerarşik olduğu ve seçimlerin sandıkla özdeşleştirildiği söylenebilir. Bu bölümde detaylı bir şekilde ele alındığı gibi böyle bir demokrasi yaklaşımı ise Demirović tarafından da vurgulanan demokrasinin çoğulcu, katılımcı ve müzakereci özellikleriyle uyum sağlamadığı ve bunun bir sonucu olarak demokrasinin salt sandıkla anıldığı (sadece seçime indirgendiği) bir politik kültürü beslemektedir.

Bir politik sistemde, toplum üyelerinin politik sisteme ilişkin inançları ve tutumları ve politikaya ilişkin davranış kurallarının tümü o toplumdaki politik kültürü oluşturur. Politik kültür; bir toplumun maddi koşulları, toplumsal kültürün diğer boyutları, politik sistemi yönetenlerin tercihleri ile toplumsal olaylar ve tecrübelerinden etkilenir (Huntington, 1991’den aktaran Ercins, 2012: 85). “İnsanların içinde yaşadıkları toplumun yönetimiyle ilgili algı, ilgi, bilgi, değer ve eylemleri ile bunları

⁴⁷ “Demokrasinin kurumsal ve yasal düzenlemelerle desteklenmesinden ziyade toplumsal temeller üzerinde gelişmesi; demokratik değerlerin yerleşmesi, demokratik kişilik özelliklerinin bireyler tarafından içselleştirilmesi, devlet temelli yukarıdan demokratikleşme projeleri yerine, sivil toplum temelli aşağıdan demokratikleşme projelerinin gerçekleştirilmesi, devlet ile toplum arasında anlayış ve güvenin kurulması, yurttaşın sadece oy veren seçmenler olarak kaldığı pasif katılım düzeyinden alınarak, birlikler oluşturan, soran, danışılan ve karar veren bireyler olarak aktifleştirilmesiyle söz konusu olabilir. Türkiye, dönem dönem kesintiler olsa da çok partili hayata ve temsil geleneğine sahip bir ülkedir. Ancak modernleşme sürecinde devlet, bireyi ve bir bütün olarak toplumu kuşatmış; onları sosyal, kültürel, ekonomik, hukuksal ve siyasal yönlerden düzenlemeye, diğer bir deyişle dönüştürmeye çalışmıştır. Ekonomik alanda uygulanan devletçi politikalar, siyasal alanda da devlet iradesi doğrultusunda sonuçlar doğurmuştur” (Ercins, 2012: 81).

etkileyen maddi ve manevi şartların bütünü” olarak tanımlanan politik kültür, aynı zamanda “bütünsel kültürün politik yönleri” olarak da ifade edilmektedir. İlter Turan, politik kültürün politik süreç açısından iki temel işlevi olduğunu söyler: Birincisi; kültür, bazı inanç ve davranış kurallarının standartlaşması yoluyla politik sürecin işleyişini kolaylaştırmaktadır. İkincisi de; politik kültür, mevcut politik sistemin benimsenmesini, yönetmekte haklı görülmesini ve dolayısıyla devamlılığını sağlayan bir araç niteliğini taşımaktadır (Ozankaya, 2011; Turan, 1997’den aktaran TASAM, 2017).

Türkiye’de politik kültürün demokrasi açısından sergilediği özellikler, *Türkiye’nin Demokratikleşmesinde Toplumsal Sorun Alanları* (2012) başlıklı çalışmada özetle şöyle tartışılmıştır: “*Toplumsal ve politik güven eksikliği*: Demokratik sistemlerin sağlam, etkin ve kalıcı olmasını sağlayan önemli etkenlerden biri toplumsal güvendir. Güven, demokratik sivil toplumun üretici kaynağı olan toplumsal sermayenin beslendiği damarlardan biridir. Toplumsal güvenin güçlü olduğu toplumlarda aynı zamanda demokrasinin daha etkin bir şekilde çalıştığı görülmüştür. Birbirine güvenmeyen insanlardan ya da insan topluluklarından oluşan bir ülkenin sağlam bir demokrasi kültürü inşa etmesi oldukça zordur. Türkiye’de güven olgusunun demokratikleşme açısından daha belirleyici olan diğer boyutu; bireyler arası güvensizlikten çok, toplumun kurumlara özellikle de politik kurumlara olan güvensizliğidir. *Toplumsal hoşgörü eksikliği*: Hoşgörü, demokratik bir politik kültürün vazgeçilmez unsurlarındandır. Farklı kimliklerin ve hayat tarzlarının herkesçe kabullenilmesi ve saygı görmesi demokrasinin yerleşip sağlam bir zemine oturması açısından büyük önem taşımaktadır. Toplumsal hoşgörü, bir ülkedeki toplumsal düzen ve barış ile yakından ilişkilidir. Eğer bir ülkede

farklı düşüncelere ve farklı olanlara tahammül gösterilmiyorsa orada demokrasi toplumsal anlamda yeterince gelişmemiştir. Birbirine karşı hoşgörü göstermekten uzak bireylerden oluşmuş toplumlarda, demokrasilerin kurulabilmesi, kurulsada uzun süreli olması ya da pekişmesi zordur. *Siyasal seçkincilik*: Toplumu yönetme ve siyasal süreçlere katılma hakkının yalnız belli bir gruba ait olmasıdır. Bunun aksine siyasal eşitlik ilkesi demokrasinin vazgeçilmez unsurudur. *Devlete eklemlenen sivil toplum kuruluşları*: Sivil toplum unsurları demokrasilerde çoğunluk diktasının önünde önemli bir engeldir. Sivil toplumun gerçek anlamda etkin olabilmesi için toplumsal güven ve hoşgörüyü de içine alacak şekilde demokratik kültürün yaygınlık kazanması önem taşımaktadır (Ercins, 2012: 88-98).

Çoğunlukçu-delegatif bir demokrasi kültürünün yaygın olduğu Türkiye’de çok partili politik hayata geçildiği 1950 sonrası dönemin en dikkat çekici yönü, sol bir partinin hiçbir zaman tek başına iktidara gelememiş olmasıdır. Sağ partilerin hükümet ettiği süreç içinde bu partilerin ortak kavramı “milli irade” olmuştur. Türkiye’de milli irade kavramına seçimde çoğunluk olan partinin “birçok şeyi yapabilme hakkı” anlamı yüklendiği görülmektedir. Buradaki yaklaşım; çoğunluk arayışının seçimden çok parlamentoda kazanılan sandalye sayısına kaydırılmış olmasıdır. Demokrasi anlayışının çoğulcu⁴⁸ değil çoğunlukçu olduğu Türkiye’de bu çoğunluk tercihi “milli irade” olarak

⁴⁸ Çoğulcu demokrasi yaklaşımına göre çoğunluğun yönetme hakkı bulunmakla birlikte, bunun karşısında azınlık hakları da vazgeçilmez öneme sahiptir. Dolayısıyla kamunun ortak iyiliği yanında, toplum içindeki çeşitli gruplar ve onların özgür tartışma ve pazarlıkları da önemli rol oynamaktadır. Çoğulcu demokrasi anlayışında yine çoğunluğun yönetimi hakkı temel bir ilke olarak kalmaktadır. Hatta bu anlayışta en önemli karar alma organı olan parlamentonun yeri de aynen korunmuştur. Çoğunlukçu demokrasi anlayışında parlamento sınırsız yetkilere sahiptir ve parlamentonun tartışılmaz üstünlüğü vardır. Oysa çoğulcu anlayışta yine parlamentonun üstünlüğü korunmuştur

kavranmakta ve anayasalarda yer alan milli egemenliğin temsili olarak kullanılmaktadır. Çoğunlukçu demokrasi anlayışı⁴⁹, milli irade ya da genel irade olarak adlandırılan ve çoğunluk iradesi olarak ortaya çıkan iradenin daima kamunun iyiliğine yöneldiği, toplumun ortak çıkarı ile çoğunluğun çıkarının asla çatışmayacağı varsayımından hareket eder. Dolayısıyla, çoğunlukçu demokrasi anlayışında eğer çoğunluk iradesinin daima halkın ortak iyiliğine yöneldiği ve asla yanılmadığı kabul edilirse, o zaman bu iradeyi sınırlayacak, azınlık haklarını çoğunluk karşısında koruyacak ve güvence altına alacak tedbir ve kurumlara da gerek kalmayacak hatta bunlar zararlı sayılıp reddedilecektir. Herhangi bir konuda çoğunluğun iradesi bir defa belirdikten sonra, bundan böyle bu iradenin karşısında hiçbir biçimde sınırlayıcı ve bir güç çıkamayacaktır. Çünkü böyle bir durumda bu iradenin gerçekleşmesi engellenmiş olacak ve bu da demokrasi ile çelişecektir. Bu demokrasi anlayışı azınlığın haklarını korumak için olsa bile çoğunluğun iradesini kısıtlayabilecek hiçbir unsur kabul etmediği için “mutlak” bir niteliğe sahiptir (Özbudun, 1995; Kapani, 1993’ten aktaran Hakyemez, 2003: 75).

ancak onun yetkileri sınırsız değildir. Yusuf Şevket Hakyemez’e (2003) göre çoğunlukçu demokrasi anlayışında devletin yasama, yürütme ve yargı organları içerisinde yine en önemlisi olarak yasama organı karşımıza çıkmaktadır. Çünkü yürütme ve yargının görevini yerine getirebilmesi için yasama organının kanun çıkarması gerekir. Bu nedenle parlamento asli düzenleme yetkisine sahiptir ve bu bağlamda parlamentonun üstünlüğü devam etmektedir Hakyemez, 2003: 76).

⁴⁹ *Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi*’nde (2003) Hakyemez, Türkiye’de anayasal gelişmelerine bakıldığında, Rousseau’nun çoğunlukçu demokrasi anlayışından etkilenen anayasaların, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında yapılanlar olduğu söyler. “Hem 1921 hem de 1924 Anayasasında çoğunlukçu demokrasi anlayışı biraz farklı kapsamda da olsa açıkça etkisini göstermektedir. 1961 ve 1982 Anayasalarında ise bu anlayış terk edilerek onu yerine çoğunlukçu demokrasi anlayışının gereklerine yer verilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki anayasalarda çoğunlukçu demokrasi anlayışının benimsenmesinin nedeni bu dönemde demokrasinin ülkemizde yeni yeni kökleşmeye başlamasıyla açıklanabilir. Konjonktürel olarak 1921 ve 1924 Anayasalarının bu biçimdeki demokrasi anlayışıyla donatılması, dönemin koşullarında öngörülen bazı hedefleri gerçekleştirme konusunda elverişli bir ortam sağlamaktaydı” (Hakyemez, 2003: 82).

Çoğunlukçu demokrasi anlayışına göre çoğunluk iradesi hiçbir zaman yanılmaz; sürekli biçimde halkın ortak iyiliğini yansıtır ve bundan dolayı da çoğunluk karşısında azınlıkta kalan görüş yanlıştır ve bunun halkın ortak iyiliğini temsil etme imkânı yoktur. Bu demokrasi anlayışı, sayı üstünlüğüne dayanan iradeye sırf bu özelliğine dayalı olarak üstünlük sağlamak ve onu toplumdaki “mutlak doğru” konumuna getirmektedir (Hakyemez, 2003: 75). Bu anlayışa göre çoğunluk iradesine karşı çıkanlar, milli egemenlik kavramına karşı çıkmaktadır. Özellikle 1987 ve 2002 seçim sonuçlarında üçte bir oy kazanılarak parlamentoda elde edilen üçte ikilik sandalye oranı “milli irade” olarak ifade edilmektedir. “Milli irade kavramının parlamento çoğunluğuna eşitlenmesi, ‘egemenlik kayıtsız şartsız milletindir ve millet egemenliğini temsilcileri aracılığıyla kullanır’ ilkesinin bir sonucu gibi düşünülmektedir. Bu ilkenin anayasada yer alması, seçimlerde iradesini belirten milletin bu iradeyi bir dahaki seçime kadar parlamento çoğunluğuna emanet ettiği gibi bir anlayış özellikle Türkiye sağında egemen bir zihniyet olarak görülmektedir. Burada önemli olan demokrasinin çoğunlukçu bir yorumuyla bütünleştirilen milli irade kavramının, meclis çoğunluğuyla bütünleştirilerek, demokrasinin çoğulcu kavranışının göz ardı edilmesidir. Özellikle çoğulculuğun bir göstergesi olarak muhalefete yüklenen anlam ve görev çoğunlukçu yaklaşımda adeta muhalefete tahammülsüzlüğe dönüşmektedir” (Arı, 2012: 708, 712, 715).

Türkiye politik yaşamında “milli irade” kavramı Demokrat Parti’yle birlikte ortaya çıkmıştır. Politik olarak tarafsız olabilmesi için devlet kurumlarının meşruiyetini, kendinde cisimleştiğine inandığı milli irade kavramına dayandıran Demokrat Parti, ayrıca halkı aktif siyasete bir şekilde katarak popülizmi politikaya taşımıştır (İnan, 2008:

138). Merkez sağda demokrasi ile ortaya çıkan milli irade en temel vurgudur. Merkez sağ partileri kendilerini milletin yegâne temsilcisi olarak sunarlar (Erken, 2016: 200). Devletle milleti özdeşleştiren merkez sağ partilerinin en fazla vurgu yaptığı kavramların başında milli ve millet gelir. Merkez sağda popülist milli irade söylemi aynı zamanda Rousseau'nun demokratik milliyetçiliğine benzer bir milliyetçiliktir. Merkez sağ liderleri Menderes ve Demirel çok zaman milliyetçi söylemlere başvurmuşlardır (Sunar, 1985'ten aktaran Erken, 2016: 204).

Türkiye genelinde 13 il merkezinde altı sağ-muhafazakâr partiye (AK Parti, MHP, SP, DP, ANAP, BBP) mensup 126 politikacıyla yüz yüze yapılan görüşmeler sonucu elde edilen verilerin yorumlandığı *Türkiye’de Sağ-Muhafazakâr Siyasetçilerin Siyasal Toplumsallaşmalarını ve Kimlik Aidiyetlerini Belirleyen Faktörler Üzerine* (2013) adlı çalışmada, görüşülen politikacıların politik toplumsallaşma süreçlerinde öne çıkan unsurların başında *ailenin geldiği* görülmüştür. Çalışmada elde edilen bulgulardan biri; sağ muhafazakâr gelenekte “aile” kurumunun siyasetle buluşmada ve siyasal kimliğin/aidiyetin oluşumunda merkezi bir rol oynadığı yönündedir. Aileden sonra ise öne çıkan bir diğer faktör *Demokrat Parti* (ve *Adnan Menderes*) olmuştur. Demokrat Parti, sağ-muhafazakârlığın kolektif hafızasında güçlü bir politik sembolizmi temsil etmektedir. “Siyasal aidiyetin oluşumunun toplumsal ve kültürel köklerinin politik karşılığı Demokrat Parti’de kurumsal ifadesini bulmuştur. Türkiye’de sağ politikaların zeminini belirleyen, çok partili hayata geçiş sürecinde gelişen merkez sağ politika alanı ve bu alanda gelişme ve politikaya tercüme imkânı bulan; muhafazakâr düşüncedir” (Suveren, 2013: 27, 28, 36, 39). Çalışmanın bir diğer sonucuna göre sağ-muhafazakâr

politik geleneği ve beraberinde politikacıları birbirinden ayıran özgül ideolojik ve politik söylemler/kurumsal yapılar olmasına karşın bu geleneği ortaklaştıran esas öğelerin; temelde din, dini kültür ve milliyetçilik olduğu görülmüştür (Suveren, 2013: 53).

Türkiye’de çoğu zaman aynı ya da benzer politik söylemlerle birbirini selamlayan muhafazakâr sağ siyasetin önde gelen figürleri “milli irade” kavramına sıklıkla başvurmakta, demokrasiyi neredeyse bu kavramla eş tutmaktadır. Adnan Menderes gibi Süleyman Demirel’in de demokrasi anlayışı “milli irade” vurgusuna dayanırken Turgut Özal’ın en önemli politik özelliği ise demokrasiyi politik çoğunluğun, parlamento çoğunluğunun kararlarını uygulama hakkı olarak yorumlamasıdır. Muhafazakâr sağ ideolojinin günümüz Türkiye’indeki temsilcisi olan AK Parti’nin temsilcileri de “milli irade” kavramına sıklıkla başvurmakta ve demokrasiyi “milli iradenin” sandıktaki “tecellisi” olarak kabul etmektedir. Genel olarak bakıldığında muhafazakâr sağı temsil eden partilerin “milli irade” kavramıyla aslında bir anlamda çoğunlukçuluğa da gönderme yaptıkları söylenebilir. Bu yorumlamada, Türkiye’de farklı dönemlerde uygulanan seçim sistemlerinin ve seçim barajının politik partilere aldıkları oyun çok daha ötesinde temsil hakkı ve “gücü” verdikleri görülmektedir.⁵⁰ Bu

⁵⁰ 14 Mayıs 1950 seçimlerinde iktidara gelen DP, 27 yıllık tek parti dönemini sona erdirmiş ve çok partili dönemin başlangıcı olmuştur. 1950 seçimlerinde % 53 oy oranıyla Meclis’te yüzde 86 oranında temsil hakkı kazanan DP, 1954 seçimlerinde ise % 58’lik bir oranla Türkiye demokrasi tarihinin en yüksek oyununu alarak Meclis’te % 93’lük temsil hakkı elde etmiştir. Üçüncü seçimi olan 1957 seçimlerinde ise DP, % 48’lik oyla Meclis’te % 70’lik bir temsil hakkı kazanmıştır (Arı, 2012: 710). 3 Kasım 2002 seçimlerinde uygulanan yüzde 10’luk ülke barajını sadece iki parti (AK Parti ve CHP) aşmış ve bu partilerin aldıkları toplam oy % 53.67 olmuştur. Adalet ve Kalkınma Partisi; % 34,2 oy alarak 363 sandalyeyle parlamentoda % 66 oranında temsil hakkı elde ederken, CHP ise % 19,39 oy almasına karşın 178 sandalyeyle parlamentoda % 33,3 oranında temsil hakkı elde etmiştir (Bingöl ve Akgün, 2005: 2, 13).

tez çalışmasında Cumhurbaşkanlığı süresince yaptığı parlamento konuşmalarıyla birlikte ulusal ve uluslararası basın-yayın organlarına verdiği mülakatlarının analiz edildiği XI. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün de hem konuşmalarında hem de mülakatlarında “milli irade” kavramına sıklıkla başvurduğu zaman zaman da demokrasi ile milli iradeyi özdeşleştirdiği görülmektedir.

Özetle, partiler ve liderler tarafından birbirlerinin politik söylemlerinin güncelleştirilerek dile getirildiği, bir nevi aynı ya da birbirine yakın söylemler üzerinden ortak politik dilin kullanıldığı Türkiye sağ siyasetinin demokrasi algı ve tutumunda; çoğunlukçuluk ve milli irade temelli bir parlamento temsiliyetinin ve söz hakkı inancının hâkim olduğunu söyleyebiliriz. İktidara geldiği 2002 yılından bu yana ülkeyi tek başına yöneten AK Parti ve beraberinde parti yöneticileri ise Türkiye muhafazakâr sağ siyasetinin günümüzdeki en güçlü temsilcisi olarak bu geleneğin demokrasi kavrayışını sürdürmektedir.

Türkiye politik yaşamında demokrasi kültürü⁵¹ ve söyleminin tartışılacağı bu bölümde önce Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk demokrasi denemelerinin anlatılmasının ardından Cumhuriyet dönemi demokrasi girişimleri; “Tek Parti Döneminde Demokrasi”, “1950-1980 Döneminde Demokrasi” ve “1980 Sonrası Dönem: Yeni Sağ ve Demokrasi”

⁵¹ İlter Turan, Türkiye’de demokrasi kültürünün tam olarak gelişmemesinin nedenlerini şöyle sıralar: “Birincisi, toplum kendi içinde farklılaşmamıştır. Kişiliğini topluluk dışında algılayan, bireysel çıkarını önceleyen bir birey yoktur. İkincisi, Osmanlı’dan gelen bir gelenek olarak devletin otoriter anlayışı; sosyal, ekonomik ve kültürel hayatın siyasal alanın dışında gelişmesine fazla olanak tanımamıştır. Aynı devlet anlayışı, siyasal alanın dışında bir sivil alanın gelişmesine de izin vermemiştir. Üçüncüsü, farklı çıkarları olan kişi ve grupların uzlaşarak biraz kazandığı, ancak hiç kimsenin bütünüyle kazanmadığı bir rekabeti öngören hoşgörü kültürü yoktur. Son olarak, kişilerin siyasal etkinlik duygusu zayıftır. Kişilerde, yurttaşlık bilincinden ziyade, tabi olma anlayışı hakimdir (Turan, 1999’dan aktaran Uluç, 2012: 10).

başlıkları altında ele alınacaktır. Ardından bölümün “Muhafazakâr Demokrasi Retoriği ve Delegatif Demokrasi” başlığı altında ise 2002 yılından bu yana iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi’nin “Muhafazakâr Demokrasi” yaklaşımı, Arjantinli Siyaset Bilimci Guillermo O’Donnell tarafından 1994 yılında geliştirilen “Delegatif Demokrasi-DD” anlayışıyla birlikte tartışılmaktadır.

2.1.1. Osmanlı İmparatorluğu’nda Demokrasi

Demokrasinin Türkiye Serüveni adlı eserinde Bernard Lewis tarafından “İktidarı elinde bulunduranların, şiddete başvurulmaksızın ve evrensel olarak anlaşılmış ve kabul edilmiş kural ve yöntemlerle değiştirilip, yerlerine yenilerinin getirildiği anayasal ve temsili bir yönetim sistemi” olarak tanımlanan demokrasi (Lewis, 2007: 58) günümüzde çok geniş ve çok yönlü bir kavram olarak kullanılmaktadır. Giovanni Sartori’nin⁵² belirttiği gibi, “İnsanlar 1940’lara gelinceye değin, ister beğensinler, ister beğenmesinler, demokrasinin ne olduğunu biliyorlardı; o tarihten beri hepimiz demokrasiyi beğendiğimizi, ondan hoşlandığımızı ileri sürüyoruz ama artık onu ne biliyor, ne anlıyor ne de üzerinde anlaşıyoruz. Onun için de tipik bir demokrasi karmaşası çağında yaşıyoruz” (Sarıbay, 2007: 546). Demokrasinin “bütün yönetim biçimlerinin, muhtemelen en iyisi, kesinlikle en zoru” olduğunu düşünen Lewis’e göre “Günümüzde dünyanın büyük bölümünde şöyle veya böyle bir demokrasi biçimi

⁵² Demokrasiyi “açık, birbiriyle yarışan azınlıkları sürekli olarak yaratan bir yöntem” olarak ele alan Sartori’ye göre demokrasi “öyle bir siyasal sistemdir ki çoğunluğun etkisi, onun tevdi edilmiş olduğu ve birbiriyle yarışan azınlıklar tarafından sağlanır.” O’na göre demokrasi, seçilen elitlerin bir poliarşisi olmalıdır, bir başka ifadeyle demokrasi birbiriyle yarışan seçilmiş azınlıkların seçip-ayırıcı bir sistemi olmalıdır (Sartori, Tarihsiz, 85).

uygulanmakta veya hiç olmazsa resmen açıklanmaktadır ve hatta özgün demokratik kurumlar hatırı sayılır ilerlemeler kaydetmektedir” (Lewis, 2007: 48).

Demokrasiyi her şeyden evvel ayrı düşünceleri uzlaştıran, farklılıkları hoş gören bir rejim olarak ele alan ve bunu ‘demokrasi kültürü’ şeklinde tanımlayan Kemal Karpat’a göre “bu kültürün yerleşmesi uzun zaman alır ve Türkiye, demokrasi kültürünü halen tam anlamıyla yaratamamıştır” (Karpat, 2008: 58, 59). Türkiye’de hâkim olan demokrasi algı ve anlayışının özgürlükçü içerikten yoksun bir mahiyet arz ettiğini düşünen Süleyman Seyfi Öğün için “Türkiye’de demokrasi kültürü ya da anlayışı, Antik demokrasinin saflığı düzeyinde kalmıştır. Demokrasiden anlaşılan kuru bir eşitlikçiliktir. Bu anlamda Türk demokrasisi bütün modern donanımına rağmen dünyanın en arkaik demokrasilerinden biridir” (Öğün 2004’ten aktaran Bilge, 2011: 54). Ersin Kalaycıoğlu’na göre İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve İsviçre’de demokrasi kendiliğinden, politik sistemin evrimiyle ortaya çıkmış ve gelişmişken Almanya, İtalya ve Japonya’da demokrasi İkinci Dünya Savaşı sonrasında çeşitli çabalar sonucunda zamanla istikrar bulmuş ve pekişmiştir. Türkiye ise bu iki grup ülkeden daha çok ikincisine benzer bir konumdadır (Kalaycıoğlu, 2008’den aktaran Ercins, 2012: 87).

Türkiye’deki demokratikleşme sürecinde⁵³, birçok Batı ülkesindeki gibi, önce sosyoekonomik ve politik rejime ilişkin temel hususlarda uzlaşma, sonra özgül bir

⁵³ Bernard Lewis, Türkiye’nin demokratikleşme sürecini şöyle yorumlar: “Demokraside Türk deneyiminin başlangıcından bu yana neredeyse iki yüzyıl geçti. Türklerin demokrasi deneyimi önemli sorunlar yaşadı, ağır engellerle karşılaştı ancak bunlardan sağ çıkmayı başardı. Bu sorunlara ve engellere karşın Türk demokrasisi benzer deneyim ve geleneklere sahip ülkeler arasında en başarılı olandır. Bundan sonraysa diğerleri için bir model oluşturabilir. Türkiye’de demokratik kurumların tarihinin kilometre taşları vardır; Sened-i İttifak, Tanzimat Reformları, ilk anayasa (I. Meşrutiyet), Jön Türk Devrimi (II. Meşrutiyet) ve hepsinden önemlisi Kemalist ve post-Kemalist

demokratik rejimin uygulamaya konması gibi uzlaşmacı bir yöntem uygulanmamıştır. Bunun aksine, önce demokratik mekanizmalar eski dönemin sorunlarını çözme noktasında oluşturulmuş, sonra bir referandum ile bunların biçimsel meşruluğu temin edilip demokratik rejim uygulamaya konma yoluna gidilmiştir. “Bu yöntemin demokrasinin yerleşmesini sağlamakta başarılı olduğunu söylemek olanaksızdır” (Kalaycıoğlu, 2007b: 495). Türkiye demokrasisinin “ne miras bırakıldığı ne de zorla benimsetildiği”ni düşünen Lewis’e göre “Türkiye örneğinde sapmalar ve müdahaleler olmuştur ve bunlar büyük gerilimlerin ve sınırlı demokratik deneyimin bulunduğu durumlarda doğaldır. Önemli ve ayırt edici olan ise her sapmadan sonra demokratik süreçler tekrar rayına oturtulmuş ve Türk halkı özgürlük ve demokrasi yolculuğuna devam etmiştir” (Lewis, 2007: 31, 49).

Türkiye demokrasisinin bir türlü Batı demokrasileri düzeyine ulaşamamasında tarihî-sosyolojik nedenlerden dolayı toplum tarafından içselleştirilememesi kadar, modernleştirici hâkim ideolojinin, demokrasiye yüklediği anlam, demokrasi algısı ve niyeti de önemli bir etken olarak görülmektedir (Bilge, 2011: 54). Modernleşme, toplumların aynı zamanda gittikçe farklılaştıkları ve merkezileştikleri bir süreçtir. Batı Avrupa’da feodalizmin çöküşüyle başlayan bu süreç, burjuvazinin gelişmesi, sanayileşme ve politik hakların nüfusun daha büyük kesimlerine yayılması gibi unsurları da kapsamaktadır. Bu gelişme esnasında, toplumun bazı fonksiyonları merkezde

Cumhuriyet. Hikâyede sapmalar ve kesintiler vardır, büyük bir gerilimin söz konusu olduğu ve demokratik deneyimin yetersiz kaldığı durumlarda bu normaldir. İlginç ve çarpıcı olan her yoldan çıkışının ardından, demokratik sürecin tekrar yoluna koyulması ve Türk halkının özgürlük yolculuğunu sürdürmesidir” (Lewis, 2007: 50, 51).

toplanırken, öte yandan yeni gruplar oluşmakta, toplumun fonksiyonları birbirinden ayrılmaktadır (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2007: 32). Mustafa Gencer'e (2008) göre 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında Osmanlı reformcuları modernleşmeyi Osmanlı toplum hayatının tüm alanlarına Batı bilgi birikiminin yerleştirilmesi olarak tanımlıyorlardı; “modernleşme bu dönemde temelli ve kapsamlı bir dönüşüm süreci olarak algılanmıyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısının Osmanlı reformcuları ise İmparatorluğun artık kapsamlı bir reforma ihtiyacı olduğunun bilincindeydiler” (Gencer, 2008: 355, 356). Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme Batı Avrupa'daki gibi Sanayi Devrimi ile bir arada, onunla sıkı sıkıya bağlı bir süreç olarak ortaya çıkmamıştır. Askeri yenilgi, toprak kaybı ve hazinede büyüyen açık yüzünden oluşan tehdidi ortadan kaldırmanın çaresini arayan politik otoritelerin giriştikleri yenilik çabaları ve Batı Avrupa'ya özgü düşünce ve fikirlerin Osmanlı toplumunda, yavaş da olsa yayılması ve özellikle Babıali'de görev yapanların önemli bir kısmı tarafından benimsenmesiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme olgusu ortaya çıkmıştır (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2007: 7).

Türkiye'de demokrasi Batı medeniyetinin yönetim biçimi olarak gelişmiştir (Çaha, 2000). Batı'da demokrasi toplumsal, tarihsel ve kültürel gelişmelerin doğal sonucu iken, Türkiye'de modernleşme sürecinde dış etkileşim ve arayışların sonucu gündeme gelmiş, ayrıca Batı'dakinden farklı olarak Türkiye'de güçlü merkezi yapı demokrasinin gelişmesine olumsuz etkide bulunmuştur (Bilge, 2011: 53). Batı'nın kendine özgü şartlarından ortaya çıkan “Batı demokrasisi”nden farklı olarak burjuvalaşma, Sanayi Devrimi ve ileri sanayileşme hareketlerinden yoksun olan Osmanlı

İmparatorluğu, “Batı demokrasisi”ne kolayca geçememiş, geçmeyi denediği zaman da bu, “şekil demokrasisi” olmuştur (Savcı, 1966: 107).

Türkiye’de demokratikleşme süreciyle ilgili sorunların modernleşmeden başladığını düşünen Vahap Uluç, sonradan modernleşen diğer toplumlar gibi Türkiye’nin de, Batı’nın yüzyıllara dayanan modernleşme sürecini kısa sürede gerçekleştirme niyetiyle devletin öncülüğünde toplumu dönüştürmeye çalıştığını düşünür. Cumhuriyetin asker ve sivil bürokratları ve onlara eşlik eden aydın sınıfın, Osmanlı’dan miras aldıkları otoriter devlet anlayışıyla toplumu modernize etmeye çalıştığını düşünen Uluç’a göre “Bu seçkinci anlayış, toplumu her zaman için bir tebaa olarak gördü. Devletin otoriter yapısı kendine güvenen, siyasal etkinlik duygusuna sahip ve sivil toplum örgütleri biçiminde örgütlenebilecek bireylerin oluşmasına fazla olanak tanımadı. Aynı zamanda, tebaa kültürü de toplum tarafından büyük ölçüde benimsendi. İkincisi; devletin aynı anlayışı, serbest piyasaya dayanan bir ekonomik yapının oluşmasına gerekli imkânı tanımadı. Piyasa ekonomisi zayıf kalınca modern anlamda bireyi yaratacak orta sınıf da fazla gelişemedi. Orta sınıf yetersiz kalınca, sivil toplum da gerekli düzeyde etkili olamadı. Sonuçta, sivil toplumu zayıf bir toplumsal yapının demokratik bir sistemi yaşatması zordur” (Uluç, 2012: 12).

Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. yüzyıl bir geçiş dönemi olmakla birlikte 19. yüzyıl ise Batı etkisiyle modernleşme sürecine girildiği dönemdir. Bu dönem, değişik yazarlara göre “Batılılaşma” ya da “laikleşme” şeklinde adlandırılmaktadır⁵⁴ (Timur,

⁵⁴ Osmanlı Devletinin 19. yüzyılda uğradığı değişimi bir “çağdaşlaşma” ya da “Batılılaşma” süreci olarak görmenin mümkün olmadığını söyleyen Taner Timur, bunu şöyle açıklar: “*Çağdaşlaşma* ya

2013: 25). Tüm politik sistem için özellikle 19. yüzyılın⁵⁵ sonlarına doğru bir başka gelişme ortaya çıkmıştır. Merkezde var olan Batıcılık veya modernleşme taraftarlarıyla, statükocular veya muhafazakârlar ikilemi Tanzimat'ın uygulanmasıyla birlikte önem ve anlam, yavaş yavaş da taraftar kazanmaya başlayan bir ayrım oluşturmaya başlamıştır (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2007: 10, 11). Bu görüşler etrafında ele alındığında Osmanlı Devleti'nde demokratikleşmenin⁵⁶ Batılı ülkelerde olduğu gibi sınıf savaşının bir sonucu değil, devletin kötüye gidişini önlemek ve devleti eski gücüne kavuşturmak, çağdaş dünyada varlığını sürdürmek ve saygınlığını artırmak için yapılan reform hareketinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir (Güneş, 2009: 914).

da *Batılılaşma* gibi kavramlar ister istemez olumlu bir değer hükmü taşımakta, belli bir sürecin eksikliklerini ve olumsuz yönlerini de yer yer belirtmekle beraber bütün olarak bu süreci olumlu bir yaklaşımla ele almaktadır. Oysa 19. yüzyıl Osmanlı gerçeğine bakıldığında şu olgularla karşılaşılır: O zamana kadar varlığını koruyabilmiş sanayi ve zanaat dallarının Batı rekabetine dayanamayıp çöküşü; uluslararası ticaret anlaşmaları ve kapitülasyonlar aracılığı ile bu çöküşü kolaylaştırıcı ve hızlandırıcı bir iktisat politikasının uygulanışı; gitgide artan dış borçlanmalar; mali iflas ve Düyun-u Umumiye İdaresi ile Avrupa'nın bizzat Osmanlı gelirlerine el koyması ve devletin siyasal bağımsızlığını da büyük ölçüde kaybetmesi; devamlı savaşlar ve sonucu belli fakat amacı belirsiz bu savaşlar sonucu cephelerde ne uğruna olduğunu bilmeden hayatını kaybeden on binlerce, yüz binlerce insan; 'askeri reform' adı altında ordunun gitgide Batı'nın denetimine terki ve sonunda komutanları Avrupalı generaller olan bir ordu; nihayet, çöküş ve bütün bu sürecin yaptırımını teşkil eden Sevr Anlaşması. Bu süreç bir 'reform' süreci olarak kabul edilebilir mi?..... Osmanlı reformizmi ülkeyi Kemalizme değil, Sevres Anlaşmasına götürmüştür ve Kemalist hareket bu anlaşmaya bir isyan olarak doğmuştur" (Timur, 2013: 32, 33, 58).

⁵⁵ "19. yüzyıl Osmanlı devlet yapısı 'müstebit' ya da 'patrimonyal' bir iktidarın egemen olduğu bir yapı olmaktan uzaktı ve çok uluslu bir çoğulculuk içindeydi" (Timur, 2013: 44).

⁵⁶ Kemal Karpat'a göre demokrasi ancak ondan manen ve maddeten (ekonomik anlamda) yarar bekleyen, manen kendi dünya görüşünü ifade eden, onun uğruna düşünce üreterek mücadeleyi göze alanların sayesinde gerçekleşebilir. Bu mücadeleyi verecek olan modern orta sınıftır. Osmanlı'da ve Türkiye'de demokrasinin gelişimi, bu sınıfın ortaya çıkışıyla paralellik izler (Karpat, 2008: 31).

Osmanlı İmparatorluğu’nda padişahın egemenliğini sınırlayan ve bu sınırlamayı tüm halka duyuran ilk belge 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı⁵⁷ iken yerel yönetimler ve cemaat meclislerinde halkın temsil edilmesi düşüncesini tartışmaya başlayan ilk resmi bildirge ise Islahat Fermanı (1856) olmuştur. Tanzimat’ın Osmanlı politik sistemi üzerindeki etkileri yalnızca yönetime ilişkin olarak kalmamış, aynı zamanda yöneten-yönetilen ilişkisinde önemli değişimler de ortaya çıkmıştır. Gerek merkezde ve genel kapsamlı, gerekse yerel ve bölgesel yönetimlerin birer unsuru olarak meclisler, yönetilenlerin politik temsilini sağlamaya yönelik ilk girişimleri oluşturmuştur. Tanzimat dönemi idari ve politik uygulamalarıyla, hukuk konusundaki gelişmelerle Osmanlı politik sisteminin politik fırsat yapısında önemi yadsınamayacak bir değişime yol açmıştır (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2007: 13, 15).

Tanzimat’tan bu yana sürüp giden demokratikleşme çabalarının bir bakıma Batı’ya öykünme olarak ortaya çıktığını düşünen Tevfik Çavdar’a göre, Türkiye’de demokratik anayasal hareketin düşün temeli 1860’lı yılların başında filizlenen, sonra da yaygınlaşan “Yeni Osmanlılar” tarafından atılmıştır (Çavdar, 2004: 15, 24, 26, 37). Yeni

⁵⁷ Türkiye, demokratikleşme sürecine Sened-i İttifak ile başlayan Tanzimat ve Islahat Fermanları ile gelişen bir dizi gelişmeyle girmiştir. Osmanlı’nın son dönemlerinde meşruti bir yönetim ilan edilmiş, tam demokratik bir usul ile olmasa bile seçimler yapıp bir parlamentonun oluşturulmasına olanak tanınmıştır. Demokratikleşme sürecinde önemli bir unsur olarak karşımıza çıkan seçimlerle, Türk halkı 1876 yılında tanışmıştır. Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte demokrasinin yerleşmesine yönelik önemli kurumsal ve yasal düzenlemeler yapılmıştır. 1946 yılında çok partili hayata geçiş ve özellikle 1950 seçimleri ile çok partili demokrasi deneyimi neticesinde demokratik bir siyasal yapı oluşturma yönünde önemli adımlar atılmıştır.” Gülay Ercins’e göre bu bağlamda değerlendirildiğinde Türkiye, demokratikleşme açısından kurumsallaşma noktasında önemli bir aşamayı gerçekleştirmiş görülmektedir. Ancak demokratik kurum ve yapıların yerleştirilmesine yasal çerçevenin önemli ölçüde tamamlanmış olmasına rağmen Türkiye’de demokrasinin önünde, siyasal kültüründen kaynaklanan toplumsal engeller mevcuttur (Ercins, 2012: 87).

Osmanlılar, Tanzimat'la birlikte gücünü kaybetmeye başlayan geleneksel seçkinlerin yükselen, Batı'ya uygun yeni bir seçkin zümresine karşı başkaldırması olarak da yorumlanabilmektedir (Timur, 2013: 45).

Yeni Osmanlı Düşüncesi (2009) adlı çalışmasında Osmanlı İmparatorluğu'nda demokrasi düşüncesinin Yeni Osmanlılarla birlikte ortaya çıktığını söyleyen Şerif Mardin, 1860'larda ortaya çıkan ve kendilerince *Türkistanın erbab-ı şebabı (Fransa'da Jeune Turquie)*⁵⁸ olarak bilinen hareketin en genel anlamda *liberalizm* olduğunu söyler. “Yeni Osmanlılar’ın, hedefi, ikinci kuşak Tanzimatçıların bizzat kendileriydi. Aslında mukayeseli tarih açısından bakıldığında bir liberal hareketin yüksek memurları hedeflemesinde pek de yeni bir şey yoktu” ifadelerini kullanan Mardin’e göre Yeni Osmanlılar’ın girişimi “padişahlığı kaldırmak” değildi: “Yeni Osmanlılar görünüşte geleneksel Osmanlı meşruiyet normlarından hareketle padişahı “adalet” istiyorlardı. Fakat bu isteklerin Padişah’ın adaletinden değişik bir nesne, kendi başına anlamlı ve Padişah’tan ayrı yaşayan bir adalet alanına (liberalizmin esaslarına) yapılan bir referans olarak şekilleniyordu. Oysa Osmanlı pratiğinde -ve genel İslami pratikte bile- böyle, kendi başına anlamlı bir adalet alanı yoktu. Yeni Osmanlılar şeriatın temellerinden hareket ettiklerini tekrar etseler de, sonunda adaletle dayalı geleneksel Osmanlı formülünden başka bir formül teklif ediyorlardı. Bunu ne derecede idrak ettiklerini

⁵⁸ “Yeni Osmanlılarca kullanılan *Jeune Turquie* bir bakıma Batı’nın "ayna"sına bakarak üretilen bir kavramdı. Bu tip "onların bize bakmasından yola çıkarak bizim kendimize bakmamız" durumu Tanzimat’tan bugüne kadar modernliğimizi saptayan bir değerlendirme olmuştur ve galiba "Batı’nın bilim ve fikirlerini toplumumuza yerleştiriyoruz" savından çok daha anlamlı bir değerlendirmedir” (Mardin, 2009: 44).

anlamak zordur. Fakat gazetelerde 1860’larda yaydıkları söylemin yine bu planda da çok açık olmadığını söyleyebiliriz” (Mardin, 2009: 42, 43, 47).

Osmanlı tarihinde ilk demokrat aydın muhalefeti olarak tanımlanan ve meşrutiyet mücadelesini yapıp, meşrutiyete yönelik eleştirilere cevap vermeye çalışan bir hareket olan Yeni Osmanlılar, Tanzimat’la başlayan devleti ıslah çabalarını yetersiz bulup mevcut düzene yönelik sert eleştiriler yaparak öncelikle idare usulünün değişmesiyle işe başlanması gerektiğini iddia ediyordu. Demokrasi tarihinde bir başlangıç noktası olarak kabul edilen Yeni Osmanlılar Hareketi, savunmasını yaptığı Batılı kavramları meşru bir formda sunma gayreti içinde; önce demokrasi, parlamento, modern anlamda kamuoyu ve seçim gibi kavramları İslami terminolojiden sırasıyla “meşrevet”, “şura”, “ehl-i hall ü akd” ve “biat” gibi kavramlara karşılık gelecek şekilde sunmuş, ardından da bu kurum ve kavramların özünde İslam dininin kurallarına aykırı olmadığını ve hatta dinin bir emri olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Demokrasi kavramı ve demokratik bir meşruiyet mücadelesi veren Yeni Osmanlılar Hareketi, bu mücadelede demokrasi kavramı ve demokratik bir yönetim kurumlarını ilk kez dile getirmiştir (Tekin, 2000: 156, 171).

Osmanlı’da demokratikleşmenin bir modernleşme mücadelesi olarak ortaya çıktığını söyleyen İhsan Güneş’e (2009: 897) göre hukuk devletine ve anayasal sisteme yönelişin ana unsuru olan Tanzimat Fermanı’na dayanarak yapılan reformlar Yeni Osmanlılar Hareketi’nin kurulmasından sonra mutlak monarşiden meşruti monarşiye doğru bir çizgi izlemiştir. Meşruti sistemin temel dayanaklarının belirlendiği, demokratikleşmenin somut adımı olarak değerlendirilen Kanun-i Esasi’ye (1876) göre Osmanlı İmparatorluğu’nun yönetiminde Meclis-i Umumi adı verilen iki meclisten

oluşan ve çağdaş dünyada parlamento olarak adlandırılan yeni bir kurum ortaya çıkmıştır. Meşrutiyet dönemi kısa sürmüş olsa da bu, Osmanlı İmparatorluğu'nda demokratikleşme sürecinin anayasa, parlamento ve halkın yönetime katılmasına zemin hazırlamıştır.

2.1.2. Tek Parti Döneminde Demokrasi Kavrayışı

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun sinelerinden çıkmış olmakla birlikte arada kökten bir kopuş olmuş, “Türkler bir devrimle Osmanlı Devletinin enkazını temizlemişler, mirasını reddetmişler ve yeni bir devlet kurmuşlardır” (Timur, 2013: 23, 24). Yeni kurulan cumhuriyetin ideolojisi olan Kemalist⁵⁹ söylem, her fırsatta kendisiyle Osmanlı arasındaki radikal farklılığı vurgulamış, Kemalizm'in simgesel bütünlüğü içinde, yeni Türk kimliği modernlikle, laiklikle ve ilerlemecilikle ilgili nitelendirmelerle olumlanmış, buna karşılık Osmanlılığına ilişkin her tür ifade, bu kimliğin temsili değeri yadsınması anlamında olumsuz olarak inşa edilmiştir. “Bu yadsımanın Doğulu kimliğinin batıl, gelenekçi ve akla aykırı olanla özdeşleştirilmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Böylece radikal farklılık söylemi dayandığı bu dışlama mantığı yoluyla, yeni Türk devletinin ötekiliğinin koşullarını

⁵⁹ Nur Betül Çelik, *Kemalist Hegemonya Üzerine*'de Kemalizm'i “Cumhuriyetin kurucu ideolojisi için Kemalizm'in adının ilk kez kullanıldığı 1935 yılının öncesinde, neredeyse Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminden başlayarak bir hegemonya mücadelesi vermiş yenilikçi söylemin eklenmesi serüveninin tümü” olarak ele almaktadır (Çelik, 1998). Bir başka yorumlamada ise Kemalizm, “toplumu, uygarlık ve ilerlemenin evrensel modeli olarak görülen Batı modeline göre dönüştürme çabası ve toplumsal yapıların -zihniyetlerin- bu dönüşümünü iktisadi gelişmenin sorunlu bazen de yeterli önkoşulu olarak görme şeklinde tanımlanmaktadır (Yerasimos, 2013: 170). Kemalizm/Atatürkçülük ideolojisi, modernleşme teorisinin Türkiye'deki izdüşümü olarak görülmektedir (Köker, Levent, 2009: 106).

oluşturdu ve Batı ile özdeşleşme ve bütünleşme hedefinin meşruluğunu sağlama işlevini gördü” (Çelik, 1998).

Batılılaşma yoluyla modernleşme düşüncesi⁶⁰, bir ulus ve modernleşmenin gerektirdiği yeni bir insan yaratmayı hedefleyen Kemalizm’in çekirdeğini oluşturmaktadır (Çelik, 2009: 84, 85). Cumhuriyet’in “Kemalizm/Atatürkçülük”⁶¹ esaslarında belirlenmiş olan siyasi-ideolojik temeli, önemli bir paradoks içermektedir: “İdeolojinin gösterdiği hedef, ‘modernleşmek’, yani Türkiye toplumunu ekonomik, kültürel ve siyasi düzeylerde “muasır medeniyet seviyesi”nin üstüne çıkarmaktır. Ekonomide ‘sanayileşme’, kültürde ‘fikri, irfanı, vicdanı hür’ birey-yurttaş esasını bir değer olarak hâkim kılma, siyasette ise ‘demokratikleşme’ hedeflerini içeren Kemalizm/Atatürkçülük, paradoksal biçimde, özellikle ifade ve örgütlenme özgürlükleri ile demokratik siyasetin kurumsallaşması bakımından var olan engelleri de meşrulaştırıcı bir işlev görmektedir” (Köker, Levent, 2009: 99). Cumhuriyet rejimine öncülük eden kadro, Osmanlı İmparatorluğu’ndan devraldığı iki geleneği; “katı merkeziyetçi ve kolektivist değerlere sahip paternal devletçi anlayış” ile “sivil topluma doğru evrilen bir

⁶⁰ Mete Tunçay için “Türkiye Cumhuriyeti’nin çağdaşlaşma projesi, akla ve bilime beslediği inanç bakımından, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinin (yani 1839-1918 yıllarının) devamı niteliğindeydi. Şu farkla ki, o dönemlerin sakıncan ve uzlaşmacı tutumuna karşılık Cumhuriyetçiler daha gözü kara davranıyorlardı. Osmanlı uzlaşmacılığının ‘telifçi’ (eklektik, hatta senkretik) olduğu, içinde çelişkiler barındırdığı doğrudur. Fakat “uzlaşma” çağdaş liberal demokrasi kültürünün önemli bir ögesidir. Erken Cumhuriyetin yönetici seçkinleri, kendi doğrularından çok emindiler. Bunları topluma kabul ettirmek için, geleneklerle uzlaşmayı düşünmüyorlar, halk yığınlarını laik eğitim yoluyla ‘irşad’ ve ‘ikna’ etmeyi amaçlıyorlardı” (Tunçay, 2009: 95, 96).

⁶¹ Levent Köker, Türkiye toplumuna özgü bir demokrasiyi Tek Parti yönetiminde gerçekleştirdiği iddiasında olan Kemalizm’in daha sonra çok partili siyasi hayat içinde Atatürkçülük olarak yeniden ifade edildiğini söyler (Köker, Levent, 2009: 107).

toplum mozaiği”ni harmanlayarak “çağdaş uygarlıklar düzeyinde” bir toplum oluşturmayı hedeflemekteydi (Çaha, 1997: 258). “Batılılaşma ve modernleşme, ‘doğru’ yolun adıydı. ‘Muasır medeniyetler seviyesine ulaşma’ ideali, Batılılaşma-modernleşme yoluyla ilerleme tasarısının bir ifadesiydi” (Çelik, 2009: 76).

Savaşın sona ermesi ve ardından Cumhuriyet’in kurulması, Osmanlı politik seçkinlerinin tam Batılılaşma yanlısı kanadının da zaferi anlamına gelmiştir. Politik sistemin temelini ulus-devlet anlayışına dayandırılması ise bu kadronun Batılılaşması yönelişinin en belirgin kanıtıdır. Yeni bir politik sistemin kurulması seçkinler arasındaki bir mücadelenin sonucu olduğundan, Cumhuriyet’in kurucuları, ilk yıllarda, özellikle kendilerini destekleyen seçkinlerin yerini sağlamlaştırmaya çaba göstermişler, toplumun kültürünü topyekûn değiştirme gibi bir yol izlememişlerdir (Turan, 2007: 442). Muasır medeniyetler arasına girmeyi temel amaçlarından biri olarak belirleyen Cumhuriyet Türkiye’inde bu ilkenin temel hedef olarak benimsendiğini, “halkın egemenliği” prensibinin de yönetim tarafından temel nitelik olarak ortaya konduğunu düşünen Ömer Çaha’ya (2000) göre; “Cumhuriyet’in retoriğinde egemenliğin kaynağı haline getirilmek istenen topluma gerçekte egemenliğe dayanak teşkil edecek şekilde yanaşılmamıştır. Çünkü var olan toplum değil, yaratılacak yeni, erdemli bireylerden oluşan toplum temel dayanak noktası oluşturacaktı. Böyle olunca toplum mevcut haliyle, değerleriyle, kimliğiyle ve kurumlarıyla bir referans olarak kabul görmemiştir. Halk gerçekte devletçi elitin gözünde “cahil-cühela” ve iyileştirilmesi gereken “hasta” kitlesinden başka bir şey değildir. Devletçi elitin halka yaklaşımı seçkin ve küçümseyici biçimde olmuştur” (Çaha, 1997: 259).

Kemalist düşüncenin, demokrasiyi reddetmediğini ancak bunu halkçılığa indirgediğini ve laik cumhuriyet ilkeleriyle sınırladığını düşünen Ahmet İnsel’e göre “Kemalist düşünün doktrinleşme çabalarının en güçlü olduğu dönemler olan 1930’larda, dünya siyasal konjonktürünün de etkisiyle, Kemalizme hâkim eğilim parlamenter demokrasinin zararlı yanlarının ağır bastığı kanısındadır. Bugün bile Kemalist söylemde çok sık duyulan bir tez, halkın olgun veya ergin olmaması nedeniyle demokrasinin sınırlı tutulması gereği, o dönemde başka bir gerekçeyle güçlendirilir: İktisadî geri kalmışlıktan kurtulmak için tüm kaynakların bir elden, plan dâhilinde, düzen ve intizam içinde kullanılması gerekir” (İnsel, 2009: 20). Çok partili sisteme geçişin sağlandığı 1950 yılına kadar Türkiye’de demokrasiyle uyuşabilen ender uygulamaların söz konusu olduğunu düşünen Çaha’ya göre Türkiye’de modernleşmenin siyasi tezahürü olan ve 1876 yılında başlayan demokrasi süreci zaman zaman kesintiye uğramış, en büyük kesintiyi de tek parti döneminde yaşamıştır (Çaha, 2000).

1923’ten 1950’ye kadar olan dönemde Türkiye politik hayatına hâkim olan güç, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile partinin tabanını oluşturan ve ideolojisini belirleyen asker sivil kökenli devletçi seçkinleri olmuştur. Asker ve sivil memurların hâkimiyetinde olan CHP, halk tarafından bürokratların partisi olarak algılanmıştır (aktaran Bulut, 2009: 76). Tek parti döneminin, Cumhuriyet sonrası Türkiye tarihinin “demokrasi sorunu” bakımından önem taşıdığını söyleyen Levent Köker’e göre de bu dönem; “vesayet rejimi”, Cumhuriyet Halk Partisi; “vesayet partisi” ve dönemin ideolojisi Kemalizm de; “vesayet ideolojisi” olarak nitelendirilmektedir (Köker, 2000: 14, 15). Ahmet İnsel de Kemalist düşüncenin “otoriter bir demokrasi” olduğunu söyler: “Disiplinli bir hürriyet,

nizamlı bir toplum ve devlet otoritesine mutlak itaati içeren bu otoriter demokrasi anlayışı için aslolan yönetimin rahat çalışabilmesidir. Bu anlayış; devlet otoritesi dışında kalan otorite simge ve merkezlerinin toplumda yer almasına şiddetle karşıdır (İnsel, 2009: 23, 24).

1930-1945 döneminde⁶² uygulanan tek parti rejiminin yarattığı sorunlar, 1945'te başlayan demokrasiye dönüş çabalarının ve demokrasi mücadelesinin ana konuları olmuştur. Tek parti rejimi dönemi, “Türkiye demokrasisi için bir bakıma ulusal tarihten ve demokratik geleneklerinden gelen deneyimleri ve özlemi, Batı demokrasilerinin felsefeleri ve eylem şekilleriyle birleştirerek kendi ihtiyaç ve kültürüne uygun bir demokrasi kurma mücadelesinin başlangıcı sayılabilir. Bu mücadele hem orta sınıfın hem de alttan gelen kitlenin verdiği bir mücadeledir” (Karpas, 2008: 57). Tek parti döneminde Cumhuriyet Halk Partisi, politikayı, modernleşmeci seçkinlerin saptadığı toplumsal hedeflerin gerçekleştirilmesi için bir araç olarak görmüştür. Politik rekabete geçilmesiyle, “rasyonel” diye nitelendirilebilecek bu politika anlayışından “pragmatik” bir anlayışa geçiş başlamıştır (Turan, 2007: 452).

⁶² Nur Betül Çelik'e göre 1930-1945 arasında mitsel bir uzam olarak ortaya çıkan Kemalizm, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü izleyen yapısal yerinden oluşların sonuçlarını düzeltecek yeni bir düzen anlayışını temsil eder. “Önerilen, laik, modern ve Batılı yeni bir Türk kimliğinin yaratılmasına ve Türk ulusunun bölünmemiş, türdeş ve uyumlu bir bütünlük olarak temsiline dayalı bir düzendir. Türdeş toplum mitinin iki işlevi vardır: Tek Parti rejimini meşrulaştırma ve bir dizi yapısal yerinden oluşun yazımlanabileceği bir yüzey oluşturma” (Çelik, 2009: 75, 76).

2.1.3. 1950-1980 Döneminde Demokrasi Anlayışı

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerek egemen ideoloji ve tarih anlayışı gerekse diplomasi ve iç politika alanındaki değişimlerle Kemalist kopuş reddedilmiş hatta Kemalizm bile bu bakış açısından yeni bir yoruma tabi tutulmuştur. Türkiye'de artık yeni bir tarih anlayışı egemen olmaya başlamıştır:

“Bu yeni anlayış, Osmanlı yükseliş döneminden övgüyle ve hasretle söz ettikten sonra asıl vurguyu 19. yüzyıl reformlarına koyuyor ve Türkiye Cumhuriyetini Üçüncü Selim'den itibaren başlayan Osmanlı reformlarının doğal bir sonucu olarak gösteriyordu.... Türkiye gerek iç politikada ve siyasal düzen konusunda gerekse uluslararası ilişkilerde Kemalist politikadan uzaklaşmıştır. Bu uzaklaşma bir bakıma, Türk Devrimi'nin bazı eğilimlerinin iyice yavaşlatılması hatta tersine çevrilmesi şeklinde olmuştur. Bu dönüşüm, siyasal düzende çok parti sistemine geçiş, iktisadi politikada liberalizmin benimsenmesi, dış politikada ise tarafsızlığın terki ve NATO çerçevesinde bloklaşma politikasına katılma olarak üç başlık altında ele alınabilir (Timur, 2013: 30, 48).

Gerek kapitalist ilişkilerin toplumuna girmesiyle gündeme gelen liberal modelin çekiciliği gerekse İslami kültürel kökenlerin yeniden keşfi, gitgide Kemalizm'e açıkça meydan okuma olmasa bile en azından onun tarihe anlam kazandıran biricik düşünce tarzı olma niteliğinin yeniden değerlendirilmesi gereksinimini doğurdu ve 1946'da geçilen çok partili rejim, 1950'de zaferle sonuçlandı: “Burjuvaziyle toprak ağalarının ittifakından doğan” bir liberal olan Demokrat Parti (DP) iktidara geldi (Yerasimos, 2013: 120, 169). Nuray Mert'e (2009: 207) göre Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında ‘inkılâplara’ tepkilerin sindirilmesi ve modern, Batıcı, laik cumhuriyet programının, tek partili bir rejimle hayata geçirilmesinin ardından, laiklik ilkesi çerçevesindeki

uygulamalara karşı ilk yasal ve demokratik muhalefet, 1945'te çok partili hayata geçişle birlikte boy göstermeye başlamıştır.

Cumhuriyetin kuruluşundan 1946'ya kadar olan dönemde CHP, Türkiye politik hayatında hâkim güç olmuş, 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'nin kurulmasıyla birlikte ise Türkiye'de tek parti dönemi sona ermiştir. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde iktidara gelen DP, çok partili dönemin başlangıcı olmuştur. 1950 genel seçimleri⁶³ muhalefetin (DP'nin) şaşırtıcı zaferiyle sonuçlanmış, 27 yıldır ülkeyi yöneten CHP, özgür bir seçim ortamında yeni kurulmuş olan DP tarafından yenilgiye uğratılmıştır (Lewis, 2007: 9). 22 Mayıs 1950'de toplanan yeni meclis, Celal Bayar'ı cumhurbaşkanlığına, Refik Koraltan'ı meclis başkanlığına seçmiş, Adnan Menderes ise başbakan olmuştur (Eroğul, 2013: 184).

Demokrat Parti⁶⁴ toplumun genelinde olumlu karşılanmıştı, özellikle, ülkenin ekonomik olarak gelişmiş kesimlerince ilgi ve destek görüyordu. 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'nin üstün bir çoğunluk elde etmesiyle, Türkiye'de rekabetçi sistem tam

⁶³ Taner Timur'a göre 1950 yılında özgür seçimlerle iktidarın değişmesi ne ortaya çıkış koşulları ne de muhtevası itibarıyla gerçek bir demokrasi olabilmiştir. “Tanım gereği, bir ülkenin demokrasiye geçişi, o ülkede özgürlüklerin artması anlamına gelmez mi? Oysa Türkiye'de çok partili hayata geçilirken, Ceza Kanununda yapılan değişikliklerle zaten yasak olan sol propaganda ve örgütlenmeye karşı cezalar artırılmıştır” (Timur, 2013: 49).

⁶⁴ “1 Kasım 1945'te İnönü'nün duyurduğu siyasi kararlar başlayan ve Demokrat Parti iktidarıyla özdeşleştirilen çok parti deneyimi, bir sağ-kanat halkçılığının doğuşuyla sonuçlandı. DP'de simgeleşen bu yeni halkçılık yorumu, kitlelerle iletişimde popüler kültürün gösterenlerini kullanarak dinsel ve kırsal değerleri meşrulaştırdı” (Çelik, 2009: 89). Demokrat Parti kurulmadan daha birkaç ay öncesine dek, dört kurucu-Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü-CHP üyesiydiler. Yeni partinin başkanı olan Celal Bayar, Atatürk'ün son başbakanıydı ve parti kuruluş süreci içinde İnönü ile sürekli ilişki içinde olmuştur (Eroğul, 2013: 178).

bir işlerlik kazanıyordu. Cumhuriyet döneminde ilk kez iktidarın demokratik seçimler⁶⁵ sonucunda ve barışçıl bir yöntemle değiştiğini düşünen İlder Turan’a göre 1950 seçimleri, topluma, iktidarın seçmenlerin oylarıyla değiştirilebileceğini⁶⁶ göstermiştir (Turan, 2007: 451). Demokrat Parti’nin ekonomi politikası, liberal ekonomi ilkelerine dayanmakla beraber, özel girişimciliğe her şeyin üstünde önem veren iktisat politikası biçimindeydi. Konjonktürel olarak devletçiliğin ağır bastığı bir süreçte DP eğilim olarak liberal ekonomiye geçme düşüncesinde olsa dahi uygulamada bunu gerçekleştirmedi. Bu duruma teorik bakımdan bir açıklama yapabilmek için karma ekonomi denildi. Uygulamada ise kamu iktisadi teşebbüslerinin yoğun yatırım yaptığı bir süreç yaşandı ve kamudaki istihdam arttı. (Korkmazcan 2007’den aktaran Çavuşoğlu, 2007: 268).

DP, kurulduğu tarihten iktidara geldiği 1950 yılına kadar süren muhalefet yıllarında meşruiyetini ve ideolojik söylemini demokrasiye dayandırmaya çalışmıştır. Muhalefette bulunduğu yıllarda (1946-50), tek parti döneminden gelen uygulamaları eleştiren ve demokratikleşme sözü veren DP’ye göre (Arı, 2012: 712) demokrasi, partinin kuruluş gayesi olmuştur. Bir başka ifadeyle var oluş nedenini “demokrasi” olarak açıklayan DP, demokrasiyi milli iradenin ve halkın menfaatinin hâkim kılınması,

⁶⁵ Nur Betül Çelik’e göre Kemalist modernleşme projesinin meşruiyeti sorgulanmıyordu ancak yarattığı düş kırıklıkları ve engellemeler, türdeş ve bölünmemiş toplum miti ile karşılanamadı. “Bu yapısal yetersizlik, söylemsel alanda ‘demokrasi’nin yeni bir mit olarak ortaya çıkışının koşulu oldu. Demokrasi, egemen Kemalist söyleme bir alternatif olarak sunuldu, ona karşı bir düğüm noktası oluşturdu. Demokrasi miti, yaygın hoşnutsuzlukların ve taleplerin temsil edileceği yeni bir yüzey oluşturuyordu ve Kemalist söylemin kuruluşu sırasında dışarıda bırakılan güçleri ve öğeleri siyasal alana yeniden eklemlmeyi vaat ediyordu” (Çelik, 2009: 89).

⁶⁶ Samuel Hungtinton’a göre, bir demokrasinin “yerleşmiş” bir demokrasi olarak nitelendirilmesi için bir toplumun en azından iki kez seçim ile hükümetini değiştirmiş olması gerekir (aktaran Lewis, 2007: 28).

yurttaşların kişisel ve sosyal tüm haklara sahip olmaları ve yurttaşlar arasında hukuki eşitlik olarak görmüştür (Bingöl ve Akgün, 2005: 3, 4, 7). Demokrat Parti kendini, vurgulu bir söylemle 10 yıl boyunca sıklıkla dile getirilecek milli iradenin “yegane” temsilcisi sayıyordu⁶⁷ ve DP’lilere göre bu, aynı zamanda gerekli görülen her şeyi yapma gücü veriyordu. DP’nin kendi icraatlarının meşruluğunu, tüm ulusun ortak görüşü olduğuna inanılan “milli irade”de bulma anlayışı, devlete ait tüm kurumların iktidarın emrinde olduğu anlayışıyla sonuçlandı (İnan, 2008: 118). Meşruiyetin demokrasi üzerinde inşa edilmeye çalışılması, demokrasinin de büyük ölçüde millet iradesiyle, millet egemenliğiyle ve hür seçimlerle özdeşleştirmesi ve bu bağlamda yurttaşların hak ve hürriyetlerinin ön plana çıkarması, Demokrat Parti’ye, CHP’ye karşı yürüttüğü siyasal iktidar mücadelesinde kullanabileceği önemli ideolojik araçlar sağlamıştır (Kaya-Özçelik, 2010: 171). Demokrat Parti’nin muhalefet döneminde en önemli isteği; antidemokratik yasaların kaldırılması ile devlet yönetiminin yansızlığının sağlanmasıydı. Bu sebeple parti iktidara geldiğinde kamuoyu bu yönde önemli adımlar atılmasını bekliyordu ancak gelişmeler umulan yönde olmadı:

DP, yasaları antidemokratik hükümlerden arındırma programını tümüyle bir kenara itti. Ceza Kanunu’nun baskıcı hükümlerini daha da ağırlaştırdı. Mayıs 1951’de ise basın özgürlüğüne önemli bir darbe vuruldu, çıkarılan bir kararname ile resmi ilanları dağıtma yetkisi hükümete verildi. Böylece eleştiriye yönelen basın organlarını ilansız bırakarak boğma olanağı yaratıldı (Eroğul, 2013: 185, 186).

⁶⁷ “DP kendini, milli irade’nin (DP liderlerince sürekli kullanılan bir terimdi bu) temsilcisi ve ülkeyi değiştirme göreviyle yükümlü olarak görüyor ve tıpkı kendisinden önceki CHP gibi o da muhalefetten bu süreç içinde bir küçük ortak olmasını bekliyordu. Fakat CHP elbette ki 1946’dan sonra ülkede yaygın desteğe sahip olmadığına inanmaktayken, DP ise çoğunluğu temsil ettiği kanısındaydı ve onun demokrasi tasavvuruna göre bu çoğunluk kendisine, gerekli gördüğü her şeyi yapmak için mutlak yetki ve meşruiyet vermişti” (Zürcher, 2003: 322, 323).

1950-1960 yılları arasında yönetimde bulunan DP hükümeti, “Kemalist devrimin laikliğinden uzaklaşmış ve özellikle eğitim alanında pek çok adım atmıştı. İkinci Cumhuriyet Hükümetleri Kemalist laikliğe geri dönmediler, daha ziyade modern bir İslam inancını öne çıkararak İslami tepkiyi doğmadan yatıştırmaya çalıştılar” (Lewis, 2007: 17). 1950’ler merkez bürokrasinin, seçilmiş kenar temsilcilerinin egemenliği altına alınmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur. Şerif Mardin’in deyimiyle 1950’lerin temel çatışma eksenini olan “bürokratik” merkez ile “demokrat” kenar, ikincinin 1960’daki askeri darbede büyük bir yenilgisiyle noktalanmıştır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında inşa edilen sosyopolitik düzenin korunmasını amaçlayan devlet bürokrasisi ve aydınlardan oluşan merkezle değişim isteyen kenar biçiminde ifade edilebilecek olan bir çatışma eksenini 1960’lara da egemen olmuştur. 1961 Anayasası, getirdiği tüm hak ve özgürlükler ve örgütlenme olanaklarına karşın kenar ile özdeşleşmiş olan politik kadroların gözünde bürokratik kurumlara ve Kemalist aydınlara da dokunulmaz egemenlik hakları getirerek millet egemenliğini sınırlandıran bir hukuki-politik denklem oluşturmuştur (Mardin 1990’dan aktaran Kalaycıoğlu, 2007b: 475). Demokrat Parti’nin Mardin’in de belirttiği gibi devletle çevreyi buluşturması, halkın dini ve kültürüyle ilişki kurması, köy ve kasabalardaki bütünleşmeyi sağlaması gibi çok önemli icraatlarını görmezden gelmek mümkün değildir. Ancak, demokrasinin olmazsa olmaz unsurlarından olan muhalefet etme ve bunun politik alanda tüm çeşitliliğiyle vücut bulabilmesine Demokrat Parti’nin de pek sıcak bakmadığı görülür (Bilge, 2011: 54, 55).

Demokrat Parti, halk arasında “Demir Kırat” olarak adlandırılmış, “Demir Kırat” kısa sürede Türkiye politik hayatında “46 ruhu” olarak bilinen mücadelenin ve

demokrasinin simgesi haline gelmiştir. 1950 seçimlerine giden süreçte “46 ruhu” olarak adlandırılan ideal giderek ivme kazanırken 1950 seçim kampanyasına damgasını vuran slogan ise “*Yeter, Söz Milletindir!*” olmuştur. Bu slogan daha sonraki yıllarda AP, DYP, ANAP, AK Parti gibi bazı partiler tarafından da kullanılmıştır (Bulut, 2009: 74, 76). Özellikle 1965’te iktidara gelen Adalet Partisi’nden bu yana, Türkiye’de sağ hatta İslami kesimi temsil eden politik partilerin hemen hepsi, 1946’da bu sloganla başlayan “hürriyetçi” söyleme özel bir önem atfetmişler ve “1946 ruhu”nu kendilerinin temsil ettiklerini dile getirmişlerdir (Çaylak, 2007: 18).

Demokrat Parti 1954⁶⁸ seçimlerinde ise yüzde 58’lik bir oranla Türkiye demokrasi tarihinin en yüksek oyununu alarak Meclis’te yüzde 93’lük temsil hakkı elde etmiştir. Üçüncü seçimi olan 1957 seçimlerinde ise DP, yüzde 48’lik oyla Meclis’te yüzde 70’lik bir temsil hakkı kazanmıştır (Arı, 2012: 710). Demokrat Parti döneminde laiklik politikalarının gevşetilmiş olması, muazzam kentleşme olgusu yüzünden kırsal kesim kültürünün daha da hissedilir hale gelmiş olduğu kentlerin günlük yaşamı içinde dini çok daha belirgin hale getirmiştir. DP, muhafazakârların yeniden filizlenip politik arenada söz hakkı taleplerini dillendirdikleri bir politik ortamı oluşturmuştur. Bu bakımdan kendisinden sonra gelecek AP, ANAP, RP ve AK Parti gibi sağ-muhafazakâr partilere iktidarın yolunu açacak süreç DP ile başlamıştır (Bingöl ve Akgün, 2005: 9).

⁶⁸ 1954 genel seçimlerinin öncesinde ülkenin genel görünümü özetle şöyleydi: Türkiye, Batı’nın en sadık dostlarından biriydi, dışta ve içte yoğun bir komünizm düşmanlığı egemendi, Atatürk’ün laiklik siyaseti bir kenara itilmişti, halk, henüz enflasyon ve yokluğa dönüşmemiş olan iktisadi liberalizmin sağladığı genel canlanmadan, bürokrasinin gücünün kırılmış olmasından hoşnuttu, muhalefet ya ortadan kaldırılmış ya da tüm servetine el konularak sindirilmişti, DP içinde Menderes’in kişisel yönetimi giderek yoğunlaşmıştı (Eroğul, 2013: 191, 192).

Demokrat Parti'nin, tek başına iktidar olduğu 1950-1960 arası dönemde “milli irade” kavramına sığınarak baskın bir yönetim tarzı gösterdiğini, DP kurucularının siyasal söylem ve eylem biçiminin, zaten otoriter politik kültür geleneğine sahip Türkiye demokrasisinde otoriteryenizmi daha da pekiştirdiğini düşünen Adem Çaylak (2007: 39) gibi “*Demokrat Parti'nin Demokrasi Söylemi*” adlı çalışmasında, Parti'nin demokrasi söylemini; 1946-1950, 1950-1954 ve 1954-1960 tarihleri arasındaki üç dönemde inceleyen Pınar Kaya-Özçelik'e göre de DP'nin “demokratlıktan” bahsedilebilecek tek evre; 1946-1950 dönemi muhalefet yıllarıdır. Demokrat Parti'nin muhalefette kaldığı yıllar, partinin demokrasi söyleminin en gelişkin ve ileri olduğu tarihsel aralıktır. 1950-1954 yılları arasındaki ikinci evrede, birinci evredeki Demokrat Parti'nin ‘demokrasi mücadelesi’nin hızını kestiğini ve bu yöndeki ürkek ve tedrici adımlara rağmen giderek demokrasinin sınırlarından söz edilmeye başlanmıştır. 1954-1960 tarihleri arasını kapsayan üçüncü evrede ise Demokrat Parti giderek otoriteryan bir yönetim kurmaya başlamış, demokrasiden giderek uzaklaşmıştır. Örneğin Adnan Menderes, hürriyetlerin hiçbir yerde hudutsuz olmadığını ve bütün memleketteki anlayışa uygun olarak, hürriyetlerin tecavüzden korunması için sınırlandırılması gerektiğinden bahsetmektedir. Hürriyetin tek taraflı olmadığını ve mağdurların da hürriyeti olduğunu vurgulayarak, demokrasinin bir teminatlar rejimi olduğunu belirterek, hukuk devletinin tatbikinden de söz etmektedir. Demokrat Parti'nin giderek otoriterleşmesine verilebilecek bir diğer örnek de hükümetin radyo olanağından, en azından seçim dönemlerinde, muhalefetin de yararlanmak istemesi talebinin geri çevirmesidir (Kaya-Özçelik, 2010: 164, 165, 177-181).

Muhalefet yıllarında demokrasi savunuculuğu yapan, iktidara geldikten sonra ise demokrasinin ve bu bağlamda savunduğu hak ve hürriyetlerin sınırlarını belirlemeye başlayan DP, 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle iktidardan uzaklaştırılmıştır. Bu darbe aynı zamanda Türkiye’de demokrasiyi kesintiye uğratacak darbeler zincirinin de ilk halkasını oluşturmuştur (Bingöl ve Akgün, 2005: 30). Türkiye’de 1965-1971 arasında yaşanan AP dönemi, ülkenin tarihinde çok partili düzene en fazla yaklaşıldığı dönem olarak nitelendirilmektedir (Eroğul, 2013: 223). 1965 yılında yapılan seçimler sonrası mecliste yine sağ ideoloji egemen olmuştur. Ekim ayında yapılan 1965 seçimlerinde Adalet Partisi, geçerli oyların yaklaşık yüzde 53’ünü ve dolayısıyla Parlamentodaki sandalyelerin çoğunu kazanmıştır. Tek başına iktidara gelen AP’nin Genel Başkanı Süleyman Demirel’in de demokrasi anlayışı “milli irade” kavramına dayanırken (aktaran Arı, 2012: 713), 6 Kasım 1983 seçimlerinde yüzde 45 oy oranıyla tek başına iktidar olan ANAP’ın Genel Başkanı Turgut Özal’ın (aktaran Bulut, 2009: 85) en önemli politik özelliği ise demokrasiyi politik çoğunluğun, parlamento çoğunluğunun, kararlarını uygulama hakkı olarak yorumlamasıdır.

27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980⁶⁹ askeri müdahaleleri Türkiye politik hayatında oldukça önemli kırılma noktalarıdır. 27 Mayıs sonrasında 1961 Anayasası yapılmış, 1971 Muhtırasından sonra ise anayasanın bazı maddeleri (özellikle temel hak ve hürriyetlerle ilgili kısımları) sınırlandırılmış ancak yapılan hiçbir

⁶⁹ “Türkiye’de askeri darbelerle ‘demokrasisi kurtarma’ denemeleri, demokrasinin daha da kısıtlanmasına ve sonunda bir askeri vesayete yönelmesine yol açmıştır.... 1971 ve 1980’de ordu, ‘kardeş kavgasını önlemek ve demokrasiyi kurtarmak’ için kamuoyunun alkışları arasında iktidarı ele geçirmiştir.... Türkiye demokrasisi de gerçek demokrasi olmaktan uzaktır. Üstelik devamlı askeri harekâtlarla daha da kısıtlanmakta ve Edward Shils’in 1960’larda ortaya attığı ‘vesayetli demokrasi’ kavramına somut bir örnek teşkil eder hale getirilmektedir” (Timur, 2013: 50, 52, 58).

düzenleme sosyal ve politik huzursuzluklara çare olamamıştır. 12 Eylül 1980’de ise anayasayı tamamen değiştirmek suretiyle sorunlara çözüm yolu aranmış ve yeni bir anayasa yapma süreci yaşanmıştır. Her üç müdahalede görülen ortak nokta ise politik partilerin kapatılmasıdır. 27 Mayıs müdahalesi tamamen DP’yi hedef almış iken 1971 Muhtırası ise muhatabı belirsiz olmakla birlikte Süleyman Demirel’in istifasına yol açmıştır. Ancak bu dönemde kapatılan partiler anayasaya muhalefet ettikleri ileri sürülen ve iki uçta görülen Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve Necmettin Erbakan’ın kurduğu Milli Nizam Partisi (MNP) olmuştur. 12 Eylül müdahalesi ise ilk ikisinden farklı olarak tüm politik partileri mevcut durumun sorumlusu olarak görmüştür. Neticede bütün politik partiler kapatılmış, parti yöneticilerinin politika yapmaları da yasaklanmıştır (Bulut, 2009: 84, 85).

12 Eylül’ü anlamada kritik öneme sahip olan birbiriyle yakından bağlantılı üç temel noktadan söz edilebilir: Yapılış biçimi sebebiyle toplumun önemli bir kesimince meşruluğu tartışılan 1961 Anayasası ve bu Anayasanın getirdiği Türkiye koşullarına uygunluğu tartışılabilen olan düzenlemeler; 1960’ların hızlı toplumsal değişim süreci ve ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin tıkanması; 1960 sonrası düzende demokratik merkezi oluşturmaya en yakın olan AP ve CHP gibi siyasi partilerin, çeşitli sebeplerle bunu başaramamaları. Böyle bir yaklaşım, ordu, politik partiler ve basın gibi aktörleri, yapısal olarak nitelendirilen faktörlerin hiç bir özerklik sahibi olmayan taşıyıcıları olarak görme hatasına düşmediği gibi, aktörlerin içinde bulundukları ortamı görmezden gelen, bu nedenle de manevra alanlarının oldukça geniş olduğunu düşünen subjektivist bir yoruma düşülmesini de engelleyebilecektir (Demirel, 2001: 50).

Bir başka yorumlamada 12 Eylül rejiminin “kutsal devlet” kavramını geliştirdiği düşünülür. Bu kavram, cumhuriyetçilik ilkesinin merkezinde radikal bir devletçiliği yerleştirmiş ve bu ilke *Demokles’in Kılıcı* gibi siyaset üzerinde sallanmıştır. 12 Eylül rejiminin⁷⁰ mimarları, devletin merkezinde politik bir dünya inşa etmek istemişlerdir. Bu proje, merkez olarak devlet ve çevre olarak toplum şeklinde algılanan bir politik anlayışı yansıtıyordu. 12 Eylül rejimi, Türkiye tarihinde çok sayıda partinin kapatıldığı politik bir dönem başlatmıştır. Sadece parlamento dışındaki küçük ve marjinal partiler değil, parlamentoda temsil edilen partiler de kapatılmıştır (İnsel, 2003: 293-295).

Tanel Demirel’e göre ise 12 Eylül, genel anlamda, Osmanlı-Türk patrimonyal siyasal geleneklerinin -ki bunlar demokratik kültür açısından sorunlu bir mirastır- izlerini taşıyan, azgelişmişlik sürecinin çeşitli sancılılarıyla boğuşan ve demokratik rejimlerin yaşamasına pek de elverişli olmayan uluslararası bir konjonktürde demokrasiyi sürdürmeye çalışan bir toplumun yaşadığı sıkıntıları demokratik rejimi rafa kaldırarak aşma çabası olarak algılanabilir (Demirel, 2001: 50).

Bernard Lewis’e göre Türkiye’nin demokrasi yolu kolay olmamış, tersine, ilerleme engellerle kaplı ve birçok bozulmalarla kesintiye uğrayan bir yol boyunca güçlkle gerçekleşmiştir. “Çığır açıcı 1950 genel seçimlerinden, bir siyasi iktidar

⁷⁰ 12 Eylül yönetiminin politik otoritesinin içeriğini meydana getiren en belirgin özellikleri sıralamak gerekirse, hiç şüphesiz ilk sırada akla gelecek olan tek bir liderin merkezi ve pederşahi görüntüsüdür. Politik otorite, halkın babası görüntüsündeki, “Türk idare geleneklerindeki” güçlü, üstün, hayırsever, tatlı sert ve doğal olarak kişisel, öznel bir geleneksel otorite görüntüsündedir. Burada karizmadan çok “milli” gelenek ve görenekler atıf noktası oluşturduğundan sultani tip özellikleri ağır basan bir patrimonyal yönetim biçiminden söz edilebilir. Bu yönetim üslubu yasal- ussal önermelere göre oluşturulmuş olan bir bürokratik yapıya nüfuz ederek varlığını sürdürmüştür (Kalaycıoğlu, 2007: 489).

tekeline birkaç on yıl elinde tutmuş bir partinin serbest bir seçimi kaybetmeyi ve halkın iradesine boyun eğmeyi kendiliğinden kabul etmesinden beri, Türklerin değişleriyle, üç askeri ‘müdahale’den başka bir şey olmamıştır. İlginç olan müdahalelerin yapılmış olması değil fakat her üç müdahaleden sonra da askerlerin kışlalarına geri çekilmiş ve demokratik sürecin yeniden başlamasına izin vermiş hatta bunu kolaylaştırmış olmasıdır. O zamandan bu yana Türkiye demokratik değişim sınavını, sade bir kere değil fakat birçok kez geçmiştir” (Lewis, 2007: 59). Çınar’a göre 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, 28 Şubat gibi “ara dönemler” alaturka bir politika beklentisinin ve bu beklentinin sonucu oluşan belli bir sınıfın sonucudur. Bu alaturka demokrasi, politikanın kimlik ve çıkar farklılıklarının tanınmasına dayanan özerk ve meşru bir toplumsal faaliyet alanı olduğunu/olması gerektiğini kabul etmez. Bu nedenle kimlik ve çıkar farklılıklarının tanınmasına dayanan bir demokratik politik anlayıştan yoksundur (Çınar, 2011: 12).

2.1.4. 1980 Sonrası Dönem: Yeni Sağ ve Demokrasi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen bir dizi politik, sosyokültürel ve ekonomi politikler bütününe işaret eden refah devleti; devlet, emek ve sermaye arasındaki uzlaşmanın 1970'lerden itibaren çözülmeye başlamasıyla birlikte ağır bir krize girerek 1980'lerin başında yerini yeni sağa bırakmıştır. Yeni liberalizm ile yeni muhafazakârlığı birbirine eklemleyen yeni sağ⁷¹ söylemi; yeni liberallerin sınırlı devlet, pazar ekonomisi, ekonomik verimlilik, birey özgürlüğü gibi talepleriyle yeni muhafazakârların otorite ve geleneklere dayalı kanun ve düzen arayışının özgün biçimde birleştiren bir nitelik sunar. Yeni sağda; aile ve din gibi 'ulusal' gelenekler, piyasa toplumunun gerektirdiği disiplin, tutum, sıkı çalışma, itaat, ılımlılık, girişimcilik gibi değerler çerçevesinde yeniden yorumlanarak öne çıkarılır (Özkazanç, 2007: 16, 38, 42, 43).

Yeni liberalizm; “güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaret” ile nitelendirilen kurumsal bir çerçeve içinde bireysel girişimci özgürlüklerinin ve becerilerinin özgürleştirilerek insan refahının ilerletilebileceğini öngören politik bir ekonomik uygulama teorisi olarak ifade edilmektedir. 19. yüzyıl İngiliz liberalizmi üzerine kurulu olan bu teori, kamu hizmetlerinin serbestleştirilmesini, özelleştirilmesini, ticarileştirilmesini kapsayan, politik olarak da öncülük eden neoliberal tedbirlerle sonuçlanmıştır. Yeni liberalizm ayrıca, bu özelliklerin serbest piyasada etkili bir şekilde elde edilebileceğine inanan özel girişimci özgürlüğünün, rekabetin ve inisiyatifin

⁷¹ Yeni muhafazakârlığın, liberalizmle birleşme yoluna girmesiyle birlikte, 1980'ler bu iki görüşün sentezi olarak adlandırılacak yeni sağın ortaya çıkışına tanık olmuştur. Yeni sağı tanımlamak için çoğu kez “liberal-muhafazakâr”, “muhafazakâr liberal”, “yeni liberal” ya da “yeni muhafazakâr” gibi kavramlar kullanılmaktadır, bunun nedeni de yeni sağın iki temel bileşeninin liberalizm ve muhafazakârlık olmasıdır (Sallan-Gül, 2000: 3, 4).

önemini de teşvik etmektedir (Harvey, 2005; Harris, 2007'den aktaran Lall, 2012: 5). 20. yüzyılın son dönemlerinin egemen ideolojisi olarak tanımlanabilen yeni liberalizm, aynı zamanda savaş sonrası dönemin sosyal demokrasisinin yerini alan yeni “sağduyu” olarak da adlandırılmıştır (Giroux, 2002; Harris, 2007'den aktaran Lall, 2012: 5, 6). Piyasa temelli bir toplum modeli öne süren yeni liberalizmde; serbest piyasa ve rekabet, sınırlı devlet, biçimsel demokrasi, apolitik çoğulculuk, kendi kendine yeterlilik ve bireysel sorumluluk gibi ilke ve değerler savunulmaktadır. Yeni liberalizm, bir yandan “ekonominin ve sermayenin globalleşmesi”, “yeni dünya düzeni” ve “özelleştirme” gibi ekonomik söylemlerle, diğer yandan da, “devletin ve politik alanın geri çekilmesi” ya da “ulus devletin çözülüşü”, “küreselleşme-global piyasa” ve “sivil toplumculuk” ya da “yerel topluluklara dönüş” gibi muhafazakâr politik söylemlerle hem ulusal hem de uluslararası alanda başat bir ideoloji haline gelmiştir (Sallan-Gül, 2000: 4, 5).

Yeni muhafazakârlık ise⁷² aslında yeni bir olgu değil, bir bütün olarak ele alınan muhafazakârlığın içinde birkaç temel alternatiften biri olarak kabul edilmektedir. Yeni

⁷² İkinci Dünya Savaşı sonrası, büyük ekonomik atılımların sosyal refah devletine giden yolu açtığı 1950'lerin sonu ile 1960'ların başında ortaya çıkan yeni muhafazakârlık, 19. yüzyılın muhafazakârlığından oldukça farklıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısında belirginleşen durum ve koşulların muhafazakâr bakış açısıyla değerlendirilmesi olarak ifade edilebilen yeni muhafazakârlık, muhafazakârlığın günün koşullarında yeniden yorumlanmış biçimidir. Muhafazakârlıkta olduğu gibi eskinin erdemlerini ne pahasına olursa olsun savunmayı hedeflemeyen yeni muhafazakârlık, günün gerekleri ile gelenekleri uzlaştırmaya çalışır (Ergil, 1986: 283, 284, 289). Eskiye dönüşü ya da eskinin ihya edilmesini değil, onun dinamik bir yorumla yeniden üretilmesini talep eden yeni muhafazakârlığın (Yanardağ, 2013: 46) vurguladığı önemli noktalar, bireysel özgürlükler ve Soğuk Savaş döneminin getirdiği anti-komünizmdir. Yeni muhafazakârı “gerçeklerden hayal kırıklığına uğramış bir liberal” şeklinde tanımlayan Irving Kristol (Erdoğan, 2004: 9), hareketin ortak görüşlerini, “Refah devletine destek fakat bürokratik zorlama ve paternalizme muhalefet; serbest piyasa ekonomisine uymak; karşı kültüre ve onun düzene karşıt görüşlerine karşı geleneksel değerlere ve dine destek; ‘herkes her şeyden eşit pay almalı’ diyen eşitlikçiliğe muhalefet ve güçlü bir anti-komünist dış siyasete destek” şeklinde özetlemektedir (Safi, 2005: 35). Yeni muhafazakâr

muhafazakâr kimliği, belirli bir grup entelektüel tarafından genellikle 1960'larda ve 1970'lerde yeni muhafazakârlık olarak bilinecek yeni liberal politikalardan alınarak uygulanmıştır. Moderniteye muhafazakâr bir tepki olarak da görülebilecek yeni muhafazakârlık (Wolfson, 2004: 33, 34), içerisinde kültürel temel tasavvurların, sosyal-felsefî insan imgelerinin, sosyal bilimsel teori metinlerinin ve ampirik tariflerin yoğunlaştırılarak, politik savlar hâline getirildiği bir paradigmadır (Dubiel, 1998: 13).

ABD'de ortaya çıkan ve çizgileri Soğuk Savaş döneminin ikinci yarısında netleşmeye başlayan bir akım olan yeni muhafazakârlık, iktisadi planda yeni liberalizm, felsefi planda ise post modernizmden beslenmiştir (Yanardağ, 2013: 39, 41). Yeni muhafazakâr program, ahlâkî ve politik değerler üzerinde bir konsensüs yaratılması, piyasanın sosyal amaçların desteklenmesi için düzeltilmesi, toplumsal kurumların canlandırılması, çoğulcu bir siyasî sistemin ihyası ve uluslararası ilişkilerde Amerikan değerlerinin güçlü bir şekilde savunulması gibi unsurlardan oluşmaktadır (Erdoğan, 2004: 9). Helmut Dubiel'e göre bir tepki oluşumu olan yeni muhafazakârlık yeni liberal ekonomi-politikten, sosyobiyoloji ve insan genetiğinden, pozitivist Marksizmin eleştirisinden, muhafazakâr kültür eleştirisinden ve demokrasi hakkındaki elitist teoriden gelen savları, tehdit altında olduğunu hissettiği Batılı toplumların liberal akılcılığının politik savunması için seferber eder (Dubiel, 1998: 13). Yeni muhafazakârlara göre bazı politik ideolojiler insanlığın temel gereksinimlerini gidermekte diğer ideolojilere göre daha başarılıdır. Bu bağlamda liberal demokratik politik sistemler en uygun yönetim

düşüncenin önemli savunucusu olan The Weekly Standard dergisinin genel yayın yönetmeni ve Irving Kristol'un oğlu Dr. William Kristol ise yeni muhafazakâr hareketten, "Çağdaş liberalizmin yarattığı hüsrana karşısında entelektüel ortam ve üniversite dünyasından çıkan bir düşünce akımı" şeklinde bahseder (Yanardağ, 2013: 58).

biçimidir. Otoriter devletler kısa vadede kısmi bir ekonomik büyüme sağlasa da, insanların insanca yaşayabilmesi için gerekli koşulları sağlayamamaktadır. Sadece liberal demokrasiler gerçek anlamda bir ekonomik gelişme sağlayabilmekte ve insanların temel ihtiyaçlarını karşılayarak sosyal adaleti tesis edebilmektedir (aktaran Telatar, 2012: 166). Wolfson’a göre yeni muhafazakârlar, günümüz demokrasi çağında herhangi bir fütürist ütopyaadan ziyade gerçek bir insan özgürlüğü ve saygınlığını güvence altına almak isterler (Wolfson, 2004: 41).

Yeni muhafazakârlık, bireyi güvenceye alma isteğiyle birlikte yeni liberalizmle birleşme yoluna girmiş ve 1980’ler, bu iki görüşün sentezi olan *yeni sağın* ortaya çıkışına tanık olmuştur. Yeni sağda, yeni liberalizm bireye, yeni muhafazakârlık ulusa vurgu yapar; yeni liberalizmde özgürlük önemsenirken, yeni muhafazakârlıkta hiyerarşi ve itaate önem atfedilir; yeni liberalizm piyasa toplumuna öncelik verirken, yeni muhafazakârlık disiplinli toplumu ve toplumsal otoriteyi önceler. Bir başka ifadeyle yeni sağ, bir taraftan bireyin özgürlüğü, serbest piyasa ekonomisi, teşebbüs hürriyeti ve sınırlı devlet gibi liberal değerleri, diğer taraftan da aile, din, otorite, itaat ve geleneğe bağlı düzen anlayışı gibi muhafazakârlığın kadim değerlerini öne çıkarır (Uluç, 2014: 112).

İlk kez muhafazakâr düşünür Kevin Philips tarafından 1975 yılında kullanılan yeni sağ, genel hatlarıyla şu şekilde özetlenebilir: Özgür girişime, bireysel gelişime ve devletin sınırlı tutulmasına inanan yeni sağ, bununla birlikte bireyin birey olarak topluma karşı bir sorumluluğu olduğuna da inanır. Vergi indirimini savunan yeni sağ, işçi sendikalarının denetim altına alınmasını isterken, suç oranını azaltmak için daha köklü önlemlerin alınmasını gerekli görür. Eski sağ, soyut olarak “Batı’nın çöküşü”nden

söz ederken yeni sağ, somut olarak Batılı orta sınıf değerlerinin korunmasını savunur. Eski sağ, daha çok entelektüellere yönelik bir dil kullanırken yeni sağ, ortalama yurttaşların diliyle konuşur. Yeni sağın tabanı ekonomik yönden orta ve alt sınıflara ve memurlara dayanırken eski sağ, iş dünyasını, üst sınıfları ve aristokratları dikkate alır. Eski sağ daha çok anti-komünist görüşleri benimserken yeni sağ, ulusalcı bir bakış açısına sahiptir. Ayrıca, yeni sağ klasik muhafazakârlığın otoriteye uyulması, gelenekçi değerlerin benimsenmesi, ahlaki ve dinsel değerlere saygı gibi birçok ilkesini de benimser (Vural 2003'tan aktaran Türe, 2005: 48).

Birgül Ayman Güler'e göre özgürlüğün güvencesinin piyasa ekonomisi ya da kapitalizm olduğu inancına dayanan yeni sağ; demokrasiyi özgürlük olarak tanımlar, böylece piyasa ekonomisini demokrasi ve demokratikleşmenin başlıca koşulu sayar. Temel ilkeleri anti-devletçilik üzerine inşa edilen yeni sağın savları, özgürlüklerin kısıtlayıcısı hatta yok edicisi olarak görülen devlete karşı serbest piyasanın erdemleri üzerine yükselir. Bu sava göre 20. yüzyılda aşırı büyüyen, bireysel ve toplumsal özgürlüklerin kısıtlayıcısı haline gelen devletin geleneksel görevlerle sınırlandırılarak küçültülmesi sorunu çözümleyecektir. Ekonomik alanda doğrudan üretici, dağıtıcı ve düzenleyici olmaktan çıkarılan, geleneksel görev alanına çekilen devletin bir işletme gibi örgütlenmesiyle bıraktığı alan sermayeye devredilecek, böylece bireysel ve toplumsal özgürleşme, dolayısıyla demokratikleşme hedefine ulaşılacaktır (Ayman -Güler, 2005: 96, 97, 98).

1950'lerden 1980'lere kadar uygulanan stratejilerin meşruiyet aracı, "ulusal kalkınma" iken 1980'ler sonrasında yeni sağ ile birlikte az gelişmiş ülke kaynaklarını

teslim alan küresel sömürgecilik sürecinin meşruiyeti ise “demokrasi” ve “demokratikleşme” kavramlarıyla sağlanmıştır. Yeni sağın; kapitalizmi demokrasi ile eşitleyerek gerçekleştirdiği yükselişin, düşünce sisteminin gücünden kaynaklanmadığını düşünen Ayman-Güler, bu gücün kaynağının, bir yandan reel sosyalizmin beklenmeyen çöküşü, diğer yandan az gelişmiş ülkelerdeki askeri ve sivil diktatörlüklerin yaygınlığı olduğunu söyler. “Bu ortamda toplumların demokrasi özlemi, yeni sağ tarafından kapitalizmin evrensellesmesini meşrulaştırma aracı haline getirilmiştir.” 1945 sonrasının “ulusal kalkınma” hedefinin Türkiye’yi az gelişmişlikten ne kadar kurtardıysa 1980 sonrası “demokratikleşme” hedefinin de o kadar demokrasiye ulaştıracağını düşünen Ayman-Güler’e göre ulusal kalkınma “dışa bağımlı ulusal kalkınma”, demokrasi ise “kapitalist üretim ilişkilerinin gerek duyduğu kadar demokratikleşme”dir (Ayman-Güler, 2005: 96, 97, 98, 100, 133).

Atilla Güney, 2006 yılında kaleme aldığı *Postmodern İdeoloji, Siyasetten Arındırma Süreci ve Türkiye’de Siyaset* adlı çalışmasında Türkiye özelinde, 1980’lerde uygulamaya konulan egemenlik stratejisinin kuramsal ayaklarından birinin yeni-sağ, diğerinin de sağda ve solda yaygın olarak benimsenen sivil toplum ve kimlik eksenli-çokkültürlüğe dayalı-demokrasi projesi olduğunu söyler: “Büyük anlatılardan ve özellikle iktisadi belirlenimcilikten uzak durulması gerektiğine dair dogmatikleşmiş inanç, kapitalist üretim ilişkilerinin eleştirisini bir yana bırakıp, bağımsız bir ilişki biçimi olarak siyaset ile uğraşmayı, soyut demokrasi tartışmaları içinde boğulmayı tercih etmiştir. Soğuk Savaş dönemine damgasını vuran yapısal işlevselci kuram ve onun az gelişmiş ülkeler için geliştirilmiş modeli olan modernleşme kuramının söz dağarcığı,

her türlü ütopyaya karşı kurulu ve verili ilişkiler ağının savunuculuğunu yapan Batılı ve onların üçüncü dünya uzantısı entelektüellerine sirayet etmiştir” (Güney, 2006: 186).

ABD’de Ronald Reagan ve İngiltere’de Margaret Thatcher öncülüğünde uygulanan yeni liberal politikalar, 24 Ocak 1980 “Ekonomik İstikrar Programı” çerçevesinde Türkiye’de hayata geçirilmiştir. 24 Ocak’ta alınan kararlar o zamana dek mevcut olan devletçi politikaları kökünden sarsarak Türkiye’de liberal ekonomi dönemini başlatmış, böylece ihracata yönelik ekonomi politikasıyla ekonomi büyük ölçüde liberalleşmiştir (Uluç, 2014: 108, 114). Yeni muhafazakârlığın özgün niteliklerinin, ekonomideki ‘bırakınız yapsınlar’cı liberalizm, “refah devletinin” tasfiyesi yoluyla “yönetilemezlik krizinin” çözülmesi ve “cemaat” geleneklerinin yüceltilmesi öğelerinden oluşan bir sentez olarak betimlenebileceğini düşünen Levent Köker’e göre bu açıdan yeni muhafazakârlık, toplumsal ve bireysel yaşamın hemen her alanını, özellikle de “piyasa”yı, devletin erişim gücünün dışında tutulması gereken “sivil toplum”a özgü alanlar olarak kavramaktadır. “Bu ‘devlete karşı toplum’ fikrinin Türkiye’deki versiyonu, ‘piyasa’ya devletin bürokratik kontrolünün dışına çıkarmaya verdiği öncelik bakımından, Batı Avrupa ile ABD’deki yeni muhafazakâr çizgiye denk düşmektedir. Bu çizgi, piyasa ile sivil toplumu özdeşleştirmekte, demokratik sivil toplum fikrinde içsel olarak var olan katılımcı normatif standartlara ve çoğulculuğa gereken önemi vermemektedir” (Levent, Köker, 1995: 81) .

Türkiye’de yeni liberalizmin ilk adımı, 24 Ocak 1980 kararları ile atılmış, ikinci adım ise Turgut Özal tarafından 1980 darbesinden sonra kurulan ve 1983 genel seçiminde iktidar olan ANAP’ın icraatlarıyla birlikte gelmiştir (Demirhan ve Kartal,

2014: 266). Turgut Özal, küresel düzeyde liberal ve muhafazakâr değerlerin birbirine eklemlendiği bir dönemde politikaya atılmış ve özellikle ABD ve İngiltere’de uygulanan liberal-muhafazakâr politikalara öykünmüştür. Özal, hem serbest piyasayı, hem devletin küçültülmesini hem de muhafazakâr-milliyetçi değerleri yerine getirdiği toplumsal yarar açısından değerlendirmiştir. Piyasa ekonomisinin, ekonomik kalkınmanın yegâne yolu olduğunu düşünen Özal için muhafazakâr ve milli değerler toplumsal bütünleşmenin iki temel olgusu olarak görülmüştür (Uluç, 2014: 136). 1980 sonrası Türkiye’de politik kültürün değiştiğini söyleyen Nilüfer Göle⁷³, bu değişimleri üç ayrı düzeyde açıklar: “Birinci olarak gözlemlenebilir düzeyde politik söylem değişmektedir. İkinci olarak toplumsal aktörlerin devletle kendi aralarındaki ilişkilerin niteliği ve bunun politik mediasyonu değişmektedir. Üçüncü olarak ise toplum devlet arasındaki değişmelerin ne ölçüde politik partiler tarafından ifade edildiği, şekillendirildiği sorusu önem kazanmaktadır” (Göle, 2007: 515).

Türkiye’de demokrasi, birçok bakımdan özel mülkiyet ve serbest teşebbüs taraftarı orta sınıfın, devletçi bürokrasiye karşı mücadelesi şeklinde geçmiştir. DP’nin iktidara gelmesiyle serbest teşebbüse dayanan bir orta sınıfın gelişimini sağlayacak kanunlar çıkarılmışsa da, bu alanda köklü değişimler ve bilhassa yeni ekonomik düşüncelerin gelişmesi ancak 1983’te Turgut Özal’ın hem pratikte aldığı kararlar hem de

⁷³ “Yumuşama ve icraat tartışmaları 80 sonrası yaşamı sırasıyla biçim ve içerik olarak belirleyen iki anahtar kavram olarak gözükmemektedir.... 80 öncesine baktığımızda, 60’lardan itibaren politik dinamiğin sağ ve sol hareketlerin farklılaşması ve giderek 70 sonrasında birbiriyle çatışmasından oluştuğunu görürüz. Bugün ise farklı politik görüşlerin ve hatta farklı yaşam biçimlerinin bir arada var olup var olamayacağı sorusu gündemdedir. Bu nedenle politik üsluptaki yumuşama toplumda bir *consensus* arayışına da tekabül etmektedir. Çok kimsenin ileri sürdüğü gibi, 80 sonrasını *apolitik* bir dönem olarak değil, tersine yeni bir politika anlayışının gelişmekte olduğu bir dönem olarak görüyorum” (Göle, 2007: 516).

mal ve mülk sahibi olmanın, yani maddiyatın faydalarını açıkça belirtmesinden sonra başlamıştır (Karpat, 2008: 75). 1980 askeri müdahalesi⁷⁴, tarihsel olarak zaten var olan devletin toplum üzerindeki ağırlığını, güncel şekilde hissettirdiği için 1983 genel seçimleriyle demokrasiye geçişin ilk adımlarıyla beraber “devletin küçültülmesi” gerektiği sesleri de yükselmeye başlamıştır. Seçimlerin galibi ANAP bu sesleri, “bireyin devlet için değil, devletin birey için var olduğu” bir söyleme dönüştürmüştür. ANAP bunu yaparken rijit devlet-toplum karşıtlığının çatışmacı açmazına da düşmemiş, “uzlaşma”yı politik bir ilke şeklinde formüle edebilmiştir. Öte yandan ANAP, bir toplumsal değer olarak özel girişimciliği yaygınlaştırıcı politikalara yönelmiş, son

⁷⁴ “1980 sonrası sarkacın ideolojik dışlamalar üzerinde değil, consensus arayışında olduğunu ileri sürebiliriz. Bu tür göstergelerin ve gözlemlerin küçümsememesi gerektiği de farklı politik ideolojilerin ve kültürel yaşam biçimlerinin bir arada var olup olamayacakları sorusuna verilecek olan cevabın demokrasinin geleceğini tayin edeceği bilindiğinde ortaya çıkar. Çünkü demokrasi yalnızca politik kurumlara değil, aynı zamanda toplumsal aktörler arasındaki ilişkilerin de niteliğine bağlıdır. Modernleşmemiş ülkelerdeki demokrasiler devlet müdahalelerinden olduğu kadar, toplumsal aktörler arası şiddetten de zedelenmişlerdir (Göle, 2007: 517). 1980 askeri müdahalesi ile Türk toplumu politikadan arınma sürecine sokuldu. Bu süreçte devlet toplumun hemen her alanını totaliter bir biçimde kontrol altına aldı. Üç yıl sonra, 1983 genel seçimleriyle, Türkiye’de tüm ana politik akımlar, devletin toplumdaki yerinin ne olması gerektiğini yoğun biçimde tartışmaya başladılar. Bu tartışmaların ortak vurgusu, devletin topluma müdahalesinin geriletilmesi gerektiği idi ama aslında daha geniş çerçevede tartışılan, neden Doğu toplumlarında devletin toplumun üstünde baskıcı bir konumda olduğu idi. Tartışmaların işaret ettiği sonuç şu oldu: Doğu toplumlarının temel sorunu, bireyi devlet gücü karşısında koruyacak mekanizmaların ve yapıların, yani sivil toplumun olmayışydı (Sarıbay, 2007: 548).

1980 sonrasında piyasa ekonomist değerleri çoğunluk tarafından benimsenmiştir. O kadar ki, jakoben devletçi gelenekten “homoeconomicus” profiline geçiş politik kültüre de pragmatik değerlerin ağırlık kazanmasıyla yansımıştır. “Dava adamı” yerine “iş bitirici” politikacıların yeğlenmesi, popülerite kazanması da bunun bir göstergesidir. Burada üzerinde durulması gereken, sözü edilen liberal ideoloji ve hareketlerin özgürlük ve bireycilik geleneğini değil, devlet ile toplumu ayırıştıran geleneği takip ettiğidir. Bu bağlamda Türkiye’de liberalizm, Batı ülkelerinin tersine bireycilik doğrultusunda değil, daha çok ekonomik alanın politikadan ve devletten ayrışması doğrultusunda gelişmektedir (Göle, 2007: 522).

tahlide burjuva toplumu olarak sivil toplum mimarisine girişmiştir (Sarıbay, 2007: 553, 554). Türkiye’de orta sınıf elitlerin ve demokrasinin gelişiminin, Turgut Özal ile hem kemmiyet (nicelik) hem de keyfiyet (nitelik) bakımından büyük bir sıçrama yaptığını düşünen Karpat’a göre “Özal’ın hem demokrasiye hem de Türkiye’nin ekonomik kalkınmasına yaptığı en büyük hizmet, ekonominin pazar ihtiyaçlarına, arz ve talebe göre ayarlanması, döviz kurunun serbest bırakılması ve birçok alanda hürriyetin genişletilmesidir” (Karpat, 2008: 64). Türkiye 1983’te birçok politik parti ve lider seçime sokulmaksızın küçük antisistem partilerin kritik bir rol oynamasını olanaksız hale getirmek için uygulanan bir yüzde 10’luk ulusal baraj ve seçmenin zorunlu oy vermesi mükellefiyeti getirilmek suretiyle yapılan bir genel seçimle çok partili hayata yeniden adım atmıştı. Bunun sonucunda yapılan bir geçiş seçiminde kazanan ANAP, 1980 öncesi görüntüsüne uyan bir biçimde iktidara gelmiş ve iktidarını 1987 seçimlerini de kazanarak sürdürmüştür (Kalaycıoğlu, 2007b: 493).

ANAP liberal bir ekonomik politika, serbest piyasa ekonomisi, teşebbüs özgürlüğü, devletçiliğin terk edilmesi, yerel yönetimlere inisiyatif verilmesi, bürokrasinin azaltılması gibi görüşleri, İslamcı/muhafazakâr bir görüntüyle birlikte savunarak iş başına gelmiş ve iktidarını sürdürmüştür. Bu görüşler yanı sıra ekonomiyi rayına oturtmak, enflasyon ve işsizliği aşağıya çekmek, yüksek bir kalkınma hızı, bolluk içinde bir piyasa sözleri vermiştir. Ayrıca asayişin sağlandığı bir toplumsal barış ortamı vaadinde de bulunmuştur. 1984-1991 arasındaki uygulamalarına bakıldığında serbest piyasa ekonomisi, ihracata yönelik büyüme, devletçiliğin terki, 1989’a kadar güçlü, sonra zayıf bir yerel yönetim özerkliği politikaları izlemiştir. Fiyat enflasyonu ve işsizlik

konularındaysa başarı elde edememiştir. Toplumsal muhafazakârlık ve laiklikle ilgili politikaları, daha çok günün koşullarına göre değişen bir çizgi izlemiş ve sürekli bir çatışma ve tartışma konusu olmuştur (Kalaycıoğlu, 2007b: 493).

1987 seçimlerinde ANAP'ın yüzde 36,3 ile parlamentonun yüzde 65 çoğunluğunu kazanmasını “başarı” olarak nitelendiren (Arı, 2012: 713, 714), 1983 seçimleriyle birinci parti olduğu dönem “*Benim iki gömleğim var, biri bayramlık diğeri idamlık*” diyen Özal, kendisini bir anlamda Adnan Menderes’le özdeşleştiren, dindar ve muhafazakâr kimliğini ön plana çıkarmıştır.⁷⁵ AK Parti’nin seçim kampanyalarında “*Söz de milletin, karar da milletindir*” sloganıyla Demokrat Parti referansı kullanmış, “... *biz bu yola çıkarken daha önce de demokrasiye inanmış insanların söylediğini söylüyoruz. Biz o beyaz çarşafarla beraber yola çıktık, biz bu konuda bedel ödemeye hazırız, bu konuda rahatız*” şeklindeki sözlerle de Adnan Menderes’in idamına gönderme yapılmıştır (Bulut, 2009: 86, 87). XI. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün de gerek parlamento konuşmalarında gerekse mülakatlarında zaman zaman Adnan Menderes’e ve Turgut Özal’a göndermeler yaptığı görülmüştür. Turgut Özal’ın “kültürel muhafazakârlık” ideolojisi, özellikle 1990’ların ortalarından itibaren faaliyetleri daha görünür hale gelen İslamcı grupları cesaretlendirmiş, bu muhafazakârlık biçimi Türklerin “Müslüman kimliğini” muhafaza etmeyi amaçlamıştır. 1960’lar ve 1970’lerdeki Demokrat Parti gibi Özal’ın ideolojisi taşralı ve muhafazakâr geçmişe sahip alt-orta kentsel sınıflar açısından çekici gelmiştir. Kendisini dinine bağlı bir

⁷⁵ Özal için İslam önemli bir kişisel referanstı. Müslüman kimliğini alenen açıklayan Özal’ın İslam’a olan bu özel yönelimi, onun modern bir yaşam tarzına liderlik etmesine engel olmamıştır (Heper, 2013: 142).

muhafazakâr olarak tanımlayan Özal, İslamcıların Türkiye'nin güç ve statü hiyerarşisi ile bütünleşmesinde etkili olmuştur (Alemdar, 2014: 573).

DP, 27 yıllık tek parti dönemini sonlandırarak çok partili dönemin başlangıcı olurken, 3 Kasım 2002 Milletvekilliği Genel Seçimlerinde birinci parti olarak çıkan AK Parti ise 14 yıllık koalisyonlar ve ekonomik krizler döneminden sonra tek partili bir hükümeti oluşturmuştur. 1991-2002 arası dönemde Türkiye koalisyonlarla idare edilmiş ve 1999 genel seçimleri sonrasında koalisyon krizleri zirveye ulaşmıştır. 1991 seçimlerinden sonra hiçbir partinin tek başına iktidar olacak oy oranına ulaşamaması neticesi yaşanan siyasi istikrarsızlık, beraberinde ekonomik istikrarsızlığı getirmiştir. Bu dönem içerisinde 28 Şubat sürecinin yaşanması tepki oylarını artırmış, mevcut partilere olan güveni sarsmış (Bingöl ve Akgün, 2005: 2, 13), 2000 Kasım krizi ve çok geçmeden yaşanan 2001 Şubat krizi, Cumhuriyet tarihinin en derin ekonomik krizleri olmuştur. 2001 Şubat krizinin sonucu olarak, Türkiye ekonomisi yüzde 9,4 küçülmüş, kişi başına düşen milli gelir 3000 Dolarlık seviyeden 1990'lı yılların seviyesi olan 2000'li rakamlara inmiştir. Krizle mücadele için Uluslararası Para Fonu'ndan (IMF) yardım istenmiş, ekonominin başına ise yurt dışından davet edilen bir bakan atanmıştır. İstikrar önlemleri almak zorunda kalan hükümet, vergi artışları, kamu harcamalarının kısılması gibi uygulamalara başvurmuştur (Akgün, 2006: 33, 34). Bu şartlarda yapılan 3 Kasım 2002 seçimlerinde uygulanan yüzde 10'luk ülke barajını sadece iki parti (AK Parti ve CHP) aşmış ve bu partilerin aldıkları toplam oy yüzde 53,67 olmuştur. AK Parti; yüzde 34,2 oy alarak 363 sandalyeyle parlamentoda yüzde 66 oranında temsil hakkı elde ederken, CHP ise yüzde 19,39 oy almasına karşın 178 sandalyeyle

parlamentoda yüzde 33,3 oranında temsil hakkı elde etmiştir (Bingöl ve Akgün, 2005: 2, 13). Seçim sonuçları değerlendirildiğinde; seçmenin krizlerden sorumlu tuttuğu iktidar (DSP, ANAP, MHP) ve muhalefet (DYP, SP) partilerini Meclis'ten tasfiye ederken, henüz bir yıl öncesinde kurulan AK Parti ile Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk partisi olan CHP'yi desteklediği görülmüştür.

AK Parti'nin iktidara geldiği 2002 yılından itibaren birbirini izleyen seçimlerdeki başarısının Türkiye politik hayatında dikkate değer iki gelişmeyi getirdiğini düşünen Fuat Keyman'a göre; bunlardan ilki “seçim hegemonyası” iken ikincisi de bu seçim hegemonyasının sonucunda, AK Parti'nin Türkiye siyasetinde “egemen parti” konumuna yükselmesidir. Keyman'a göre; seçim hegemonyası kavramı; seçimleri kazanma ve Türkiye'yi yönetme kapasiteleri açısından iktidardaki parti ile muhalefet partileri arasındaki artan mesafeyi ifade etmektedir. AK Parti'nin güçlü bir muhalefet olmadan Türkiye'yi yöneten bir parti gibi davrandığına işaret eden Keyman'a göre; AK Parti, rakiplerini yenerek, sosyal desteğini artırarak, hem ulusal hem de yerel yönetim bölgesini genişleterek, kendi sınıf, sektör ve kimlik tabanlı sosyal ittifaklarını ve seçmenlerini güçlendirerek bir “egemenlik döngüsü” kurmuştur (Keyman, 2014: 23, 24). “Küreselleşen dünyada Türkiye'nin dönüşümü”nü, rakiplerine göre daha etkin bir şekilde sürdürdüğünü iddia eden AK Parti, kendisini İslami bir partiden çok bir merkez sağ parti olarak tanımlayarak, toplumsal desteğini ve küresel meşruiyetini genişleterek derinleştirmiştir (Müftüler-Baç ve Keyman, 2012: 90, 97). 1950 ve 1954'te DP'nin, 1965 ve 1969'da AP'nin, 1983 ve 1987'de ANAP'ın, 2002 genel seçimlerinde ise AK Parti'nin, Türkiye'de demokratik siyasetin kilometre taşlarını oluşturduğunu düşünen

Ersin Kalaycıoğlu'na göre Türkiye parti siyasetinde muhafazakârlığın günümüzdeki şampiyonu AK Parti'dir. "2002 yılında AK Parti'nin yıldız gibi yükselişi, Türkiye sağının geleneğe bağlı, muhafazakâr kitlelerinin gözünde kendi liderlik ve bir siyasi cazibe hareketini üreten sembolizm gerçeğinin bir göstergesidir" (Kalaycıoğlu, 2007a: 233, 239).

Türkiye'de yeni liberalizmin kurulduğu ANAP döneminde bireycilik, özgür girişimcilik gibi değerler toplumda hâkim kılınarak, buna hızlı muhafazakârlaşma dalgası eşlik etmiştir (Sümer ve Yaşlı, 2010: 15). ANAP, başlangıçta ABD'nin verdiği destek ve dış kaynak girişi sayesinde neoliberal dönüşümleri sağlamakta başarılı olmuş ancak dış borçların ve dış açıkların yükselişi karşısında ekonomi 1980'lerin sonlarından itibaren durgunluğa girmeye başlamıştır. Neoliberal politikaların tıkanmaya başlamasıyla ANAP Türkiye siyasetindeki egemen konumunu kaybetmiştir. 1989 yerel seçimleri ve 1991 genel seçiminin ardından Türkiye siyasal parçalanma ve istikrarsızlık sarmalına girmeye başlamış, 1990'lı yıllar ise ekonomik ve siyasal istikrarsızlığa sahne olmuştur. 1991-2002 döneminde, siyasal partiler açısından temsil krizinin, siyasal sistem açısından da meşruiyet krizinin yaşanmasına tanık olan Türkiye'de yeni liberalizm önemli derecede zayıflamıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin, temsil krizine giren merkez sağ alanını yeniden ele geçirerek yeni liberalizmi yeniden üretmeyi başarması (Ataay, 2008: 71-75, 81), 2000'li yıllarda Türkiye siyasetinin önemli değişim dinamiklerinden birini oluşturmaktadır. Daha kuruluş aşamasında serbest piyasa modeliyle ve uluslararası finans kuruluşlarıyla uyumlu bir çizgi temsil etmeye girişen Ak Parti, yeni liberal politikaları benimsediğini gösteren bir retorik sergilemektedir.

Türkiye demokrasisinin mevcut durumunu, sadece “liberal olmayan demokrasi” olarak değil, aynı zamanda “post-modern yetkecilik” olarak tanımlayan İhsan Dağı’na göre “Bu ikisi arasındaki fark, birincide; çoğunluğun kendi iradesini geri kalan üzerinde dayatırken, ikincisinde ise çoğunluğun, belirli bir yaşam tarzını yasallaştırması ve kendi ahlak, yaşam tarzı ve değer sistemi seçimini dayatmak için devlet aygıtını kullanmasıdır. Kamusal tartışmalarda, sosyal ve kültürel politikaları meşrulaştırmada giderek ‘değerler’e bel bağlayan parti lideri, bunlara “milli değerlerimiz”, “tarihi değerler”, “medeniyetimiz” ve “ulusumuzu temsil eden değerler” olarak gönderme yapar” (Dağı 2012’den aktaran Özbudun, 2014: 8). Türkiye topraklarındaki köklü aile geleneğinin otoriter ataerkil yansımaları, AK Parti kadrolarının değerlerinde ve davranışlarında görülür. Bu otoriter, ataerkil yansımaların bir milliyetçi-devletçi muhafazakârlığa dönüşümü eğilimi, Türk-İslam sentezi geleneğinden gelen kadrolar tarafından Ak Parti içinde temsil edilmektedir. AK Parti, muhafazakârlığını en net ve güçlü bir şekilde aile ve kadın konusunda ifade etmektedir (İnsel, 2003: 301, 304).

Türkiye’de 24 Ocak 1980 Kararları ile başlayan yeni liberal istikrar ve yapısal uyum sürecini sürdüren AK Parti, kapitalist üretim sürecinden (arz) dolaşım sürecine (talep), eğitimden sağlığa, çevreden sosyal politikalara kadar toplumsal ve siyasal yaşamın her alanını dönüştürecek temelleri içeren yeni liberal yeniden yapılanma sürecinin tamamlayıcılığını yapmaktadır (Altıok, 2007: 57, 58). AK Parti’nin “yeni liberal hegemonya projesinin derinleştirilmesi” görevi üstlendiğini düşünen bazı akademisyenler için bu projesinin üç ayağı vardır: İlk olarak Avrupa Birliği süreciyle birlikte hem küresel kapitalizme daha güçlü bir entegrasyon hem de liberal demokrasinin

derinleştirilmesi hedefleniyordu. İkinci olarak sürdürölen IMF programlarıyla yeni bir krizin yaşanmasını engellemek için yeni liberal ilkelere bağlı kalınarak uluslararası sermaye Türkiye'ye çekilmeye çalışılıyordu. Son olarak da ABD ile kadim sıkı müttefikliğe devam ediliyordu (Sümer ve Yaşı, 2010: 21). Çağdaş Sümer, AK Parti'nin temsil ettiği yeni rejim inşasının dayandığı ideolojik temellerin iki kaynaktan beslendiğini vurgulamaktadır: İlki, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren muhafazakâr ve İslamcı çevreler arasında revaçta olan karşı devrimci tezler iken ikinci kaynak ise 1980 sonrasında üretilmeye başlayan liberal tezlerdir. Sümer'e (2010: 66, 67) göre liberal-muhafazakâr sentez olarak adlandırılabilcek bu yeni akım, Türkiye'de siyasal İslam ile liberalizmin belirli fraksiyonları arasında kurulmuş siyasi bir ittifakın ve bu ittifakın Türkiye'yi dönüştürme yönündeki projesinin meşruiyet kaynağı olarak işlev görmektedir.

2.2. TÜRKİYE’DE MUHAFAZAKÂR DEMOKRASİ RETORİĞİ VE DELEGATİF DEMOKRASİ

Muhafazakârlık söz konusu olduğunda “muhafazakâr dünya görüşü”, “muhafazakâr politika” ve “muhafazakâr tutum” gibi bir ayrım yapılmaktadır. “Muhafazakâr dünya görüşü”; Tanrı inancı, din ve maneviyatçılığı esas alırken, muhafazakâr politika; bu tür değerler üzerinden politika üretmeyi öngören bir politika tarzıdır. Muhafazakâr politikanın ana çerçevesini ve ilham kaynağını oluşturan muhafazakâr dünya görüşü, muhafazakâr politikanın hareket noktasıdır. Muhafazakâr tutum ise daha çok iktidar odaklı bir reflekse işaret eder. Politik iktidarı elinde bulunduranların hangi dünya görüşünden olursa olsun geliştirmiş olduğu korumacı refleks, tutum muhafazakârlığı olarak okunabilir (Çaha, 2004: 15). Bir düşünce akımı olarak muhafazakârlığın ortaya çıkmasında ve gelişmesinde üç tarihsel olgu; Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi ve Aydınlanma hareketi önemli rol oynamıştır. Muhafazakârlık; tarih sahnesinde yer aldıktan sonra kendisinden önce yapısal ve düşünsel olarak ne kadar kurum, gelenek, değer ve düşünce akımı varsa hepsini yadsıyan bu tarihsel üç olgunun alt üst ettiği bir dünyada bireylerin ve sosyal grupların içine düştüğü kargaşa ve endişe duygularıyla beslenen, istikrarın ve geleneğin erdemlerini yücelten bir siyasal düşünsel akım olarak ortaya çıkmıştır (Ergil, 1986: 269). Sanayi Devrimi’nin de etkisiyle 18. yüzyılda ortaya çıkan bir dizi hızlı değişim ve değişim isteklerine bir tepki olarak doğan ve tarihsel tecrübeleri, “aklın yol göstericiliği”nden daha çok önemseyen muhafazakâr düşünce, Aydınlanma hareketine,

kapitalist ekonomi anlayışına ve burjuva sınıfının değişimci anlayışına bir itirazdır (Uluç, 2014: 110).

Muhafazakârlığı, modern zamanlarda doğan ve ona karşı ortaya çıkan entelektüel ve politik bir hareket olarak tanımlayan Philippe Beneton'a göre muhafazakâr doktrin; Avrupa uluslarının geleneksel politik ve toplumsal düzenini savunmak için oluşmuştur ve temelde anti-modern'dir. Fransız Devrimi'ne karşı bir tepkiden doğan muhafazakâr doktrin aynı zamanda karşı-devrimcidir. "Muhafazakârlar, Devrim'in uygulamalarını mahkûm etmekle kalmıyor, Devrim'in ortaya attığı ilkeleri en baştan reddediyorlardı. Bu ilkeleri, toplumsal ve ahlaki insanın doğasına aykırı buluyorlardı. Muhafazakâr düşünce Aydınlanma'ya, İnsan Hakları'na daha genel olarak modern siyaset projesine karşı çıkıyordu" (Beneton, 2011: 10-12). Beneton'a göre muhafazakârlar Fransız Devrimi'ni bir bütün olarak mahkûm ederler. "Bu genel mahkûm ediş, 1790'dan itibaren Edmund Burke tarafından ünlü *Reflections on the Revolution in France*'da (*Fransız İhtilali Üzerine Düşünceler*) ortaya konmuş ve takipçileri tarafından yeniden ele alınıp onaylanmıştır. Burke'ün *Düşünceler*'i muhafazakâr düşüncenin temel metnidir. Bu aynı zamanda muhafazakâr düşüncenin en belagatli ifadesidir ve kuşkusuz en güçlüsüdür." Beneton'a göre özetlenmesi zor bir eser olan *Fransız İhtilali Üzerine Düşünceler*, devrimci kopuşa yani yurtseverlerin geçmişi tasfiye, "parlak bir gelecek" kurma şeklindeki ideolojik özentilerine ve yıkıcı öfkelerine karşı bir iddianamedir (Beneton, 2011: 9, 15, 17).

Günümüzde genel olarak "klasik muhafazakârlık" ve "liberal muhafazakârlık" biçiminde sınıflandırabilecek iki ana muhafazakârlıktan söz etmek mümkünse de

Edmund Burke ile başlayıp günümüze kadar ulaşan klasik muhafazakârlık şeklindeki ana çizgide yaşanan toplumsal gelişmeler sonucunda birtakım farklılaşmalar yaşanmıştır. Klasik muhafazakârlıktan farklılaşan bu çizgiler; 1) “klasik muhafazakârlıktan (eski sağ) yeni sağa”, 2) “klasik muhafazakârlıktan (eski sağ) yeni muhafazakârlığa” şeklinde iki farklı akım şeklinde kategorize edilebilir (Safi, 2005: 30, 31). Yeni muhafazakârlığın temel çizgileri iki ana muhafazakâr rakibe (klasik ve liberal) karşı ortaya çıkar. Bu üç muhafazakâr yaklaşım-*klasik, liberal ve yeni muhafazakârlık*-farklı tarihi ve felsefî temellere sahiptir. Genel anlamda gelenekçiler Edmund Burke’e, liberaller Friedrich Hayek’e ve yeni muhafazakârlar da Alexis de Tocqueville’ye başvurur. (Wolfson, 2004: 34, 40). Friedrich Hayek, “Niçin Muhafazakâr Değilim?” başlıklı yazısında sosyalizmden olduğu kadar muhafazakârlıktan da farklılaşan konumunu “liberal” olarak tasvir ederken, yerinde saymakla eleştirdiği muhafazakârlık ile savunusunu yaptığı liberalizmi şu şekilde karşılaştırır: “Muhafazakârlık, doğası gereği hâlihazırdaki hareket istikametime bir alternatif sunmaz. Mevcut trendlere direnerek arzu edilmeyen gelişmeleri yavaşlatmakta başarılı olabilir ancak bir başka istikamet göstermediğinden, bu trendlerin devam etmesini engelleyemez. Bu sebepten, kendisinin seçmediği bir yol boyunca sürüklenmek her zaman muhafazakârlığın kaderi olmuştur.... Liberalizm ise durmak değil, bir başka yere gitmek ister.... Liberalizm hiçbir zaman maziye bakan bir doktrin olmamıştır. Muhafazakâr tavrın temel özelliklerinden biri, değişimden korkmadır, yeniye karşı ürkek güvensizliktir, oysa liberal tavır, nereye gideceğini önceden göremeyecek olsak bile, değişikliğin gerçekleşmesine izin verme yolunda cesaret sahibi olmaya, kendine güven duymaya ve değişime hazır olmaya dayanır” (Hayek, 1960). Hem klasik muhafazakârlar hem de

liberal muhafazakârlar için politika yeni muhafazakârların aksine ikincil öneme sahiptir (Wolfson, 2004: 40). Klasik muhafazakârlar, kültür ve tarihi insan ilişkilerinde birincil husus olarak görürken, çoğu zaman modern demokratik yaşama daha az ilgili olan liberaller için bu; ekonomidir. Genellikle yeni muhafazakârlar politikaya önem verir ve özellikle demokrasiye değer vermesi yeni muhafazakârlığın kendine özgün özelliğidir.

Muhafazakârlık, Türkiye politik yaşamında aşına bir unsur olmakla birlikte, bu politik düşünceye AK Parti tarafından eklemlenen yenileşme ve sentez vurgularıyla oluşturulan muhafazakâr demokratlık kavramı yeni bir söylem olmuştur. Muhafazakârlığın genel olarak geçmişe bağlı, değişime mesafeli bir duruşu temsil etmesi, Türkiye’de zaman zaman olumsuz söylemlerle anılması gibi sebeplerle muhafazakâr demokrat çerçevesi etrafında bir söylemin kullanılması daha uygun görülmüştür (Yılmaz, 2016: 1177). Kurulduğu 2001 yılından bu yana AK Parti liderleri kendi partilerinin dine dayalı olmadığını, tam olarak bir “muhafazakâr demokrat parti” olduğunu söylemeyi sürdürmektedir. “Muhafazakâr demokrat” kimlik tanımının pek çok bakımdan “zamanın ruhunu” yakalayan anahtar bir kavram olduğunu düşünen Birol Akgün’e (2006: 26) göre AK Parti kendini “muhafazakâr demokrat” bir politik kimlikle tanımlarken, partinin isminde “adalet” ve “kalkınma” gibi Türkiye’deki merkez sağ siyasetin iki anahtar kavramına da yer verilmesi, parti liderlerinin aynı zamanda kendilerini bilinçli bir şekilde merkez sağa konumlandırmak istediklerini de göstermektedir. Parti, böyle bir kimlik tanımıyla aynı zamanda kendini siyasal İslamcı çizgiden de farklılaştırmış olmaktadır.

2.2.1. Muhafazakâr Demokrasi

12 Ekim 2003 tarihli 1. Olağan Büyük Kongresi’nde, “muhafazakâr demokrasi” anlayışına vurgu yapılarak, AK Parti’nin muhafazakâr demokratlığı, “toplumsal merkezi kavrayan” bir çizgi olarak tanımlanmış, muhafazakâr demokrasi de devletle toplumu, merkezle çevreyi birleştirecek bir köprü olarak ifade edilmiştir (Özbudun ve Hale, 2010: 65). Yalçın Akdoğan tarafından kaleme alınan ve 2003 yılına AK Parti tarafından yayımlanan “Muhafazakâr Demokrasi” adlı kitapta, demokrasinin iki özelliği; “halkı özgürleştirmek ve halkı yetkilendirmek” olarak vurgulanırken, klasik demokrasilerde partilerin, seçim, meclis gibi kurumlar ön planda olduğu, 21. yüzyılda ise çoğulculuk, insan hakları, özgürlükler, tolerans ve uzlaş gibi kavram ve değerlerin ön plana çıktığı belirtilmektedir (Akdoğan, 2003: 77). Türkiye’de birçok sorunun temelinde demokrasi eksikliğinin yattığını düşünen Akdoğan için “sorunların çözülebilmesi de sağlıklı bir demokrasinin yerleşmesine bağlıdır. Toplumsal farklılıkların bir arada huzur içinde yaşatılabilmesinin, devlet-millet kaynaşmasının gerçekleşebilmesinin, yıpranan sistemin restore edilebilmesinin temel şartı demokratik rejimin güçlendirilmesidir... Devletin demokratikleşmesi, kurumsal yapının demokratikleşmesi, kanun ve kuralların demokratikleşmesi ve her şeyden önemlisi toplumsal kesimlerin demokratik bir kültürü özümseyebilmesi gerekmektedir.” Akdoğan için uzlaşmaya dayalı bir temsil demokrasisi olan liberal demokrasi yerini radikal demokrasi kavramına terk etmekte, çoğulcu siyaset

anlayışı⁷⁶ ve farklılıkların meşruluğunu savunan kimlik politikaları gündeme gelmektedir (Akdoğan, 2003: 77, 79, 81).

AK Parti'nin çokkültürlülük ve farklı kimliklerin bir arada yaşaması talebi üzerine kurulan demokrasi söyleminin dikkat çekici özelliklerinden birinin, bu söylemi haklarla tamamlanmış bir çokkültürlülük anlayışı düzeyine taşıyamaması olduğunu düşünen Ülkü Doğanay'a göre ise AK Parti'nin "çokkültürlülük söylemini dayandırdığı 'hoşgörü' iddiası, dil, cinsiyet, etnik kimlik temelli farklılıkların korunması yönünde yasal önlemleri de kapsayacak nitelikteki "eşitlik" taleplerini dile getirmemekte, öncelikli olarak dinsel kimlik temelinde şekillenen veya İslam dininin hoşgörü anlayışı ile açıklanan bir 'bir arada yaşanabilirlik' iddiası ile sınırlanmaktadır" (Doğanay, 2008: 79). Ahmet Yıldız (2004), AK Parti muhafazakârlığının "yeni sağ söylemle büyük ölçüde örtüştüğünü, yerli kaygılardan hareketle öne çıkarılan sosyal duyarlıkların neoliberalizmin soğuk duvarında eridiğini" düşünürken, William Hale (2005: 293, 307) ise devlet merkezli otoriter laiklere karşı kültürel muhafazakârlığı ön plana çıkaran AK Parti'nin, Türkiye'nin yeni muhafazakârlarının temsilcisi konumunda olduğunu söylemektedir.

⁷⁶ "Postmodernizm ilhamlı yeni çoğulcu demokrasi modelinde siyaset, salt sivil toplum içerisinde hareket eden, birbirleriyle etkileşime geçen farklı kimliklerin söylem düzeyinde meşruluk kazanmaları olarak tanımlanır. Burada siyasal mücadele ve dolayısıyla demokrasi, toplumsal sorunları hedefleyen bir çözüm projesi değil, çözümün imkânsızlığını baştan kabullenip ona göre davranma sürecidir. Nitekim Türkiye'de kimlik eksenli siyaset yürüten siyasal parti ve 'sivil toplum kuruluşları'nın demokratik hak ve özgürlük söylemleri dikkatle incelendiğinde, demokrasi bir hedeften çok bir araç olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla, tikel sorunların geçici ve eğreti çözümüne odaklanmış talepler, küresel radikal çıkmazın ve temel iktisadi çatışmaların kabullenilmesi ve çözümsüzlüğü varsayımını ön gerektirmektedir (Zizek, 2002'den aktaran Güney, 2006: 189, 190).

Hale'e göre; "muhafazakâr demokrat" AK Parti liderleri "Müslüman demokrat" etiketini reddetse bile bu parti ile Batı Avrupa'nın Hristiyan demokrat partileri arasında özellikle ahlaki, kültürel, eğitim konularında ve uluslararası tutumlarda benzerlikler vardır. AK Parti ile Hristiyan demokrat partileri arasındaki en çarpıcı tezat ise Batı Avrupa'daki Hristiyan demokrat hareketin genel olarak muhafazakâr, statükocu yönde gelişmesi, AK Parti'nin ise Türkiye'nin yeni muhafazakârları olarak devlet merkezli otoriter laiklere karşı kültürel muhafazakârlığı ön plana çıkarmasıdır (Hale, 2005: 293, 307). Hristiyan demokrasi hareketi, II. Dünya Savaşı öncesi büyük ölçüde antisosyalist bir söylemle ortaya çıkmış, Savaş sonrasında ise bu "anti"sine faşizmi de eklemiştir (Okutan, 2006: 317, 318). Hristiyan demokrasi, İngiltere, İskandinavya ve İber Yarımadası'nın dışındaki çoğu ülkede hızla önemli bir rol üstlenmiştir. 1948 yılı itibarıyla, Hristiyan demokrat partiler beş Avrupa ülkesinde (Avusturya, Belçika, Fransa, İtalya ve Hollanda) egemen ya da egemene yakın konuma yükselmiş, bunu kısa bir süre sonra Almanya Federal Cumhuriyeti izlemiştir (Hale, 2005: 293).

Christian Democracy and the AKP: Parallels and Contrasts başlıklı çalışmasında William Hale, AK Parti ve Avrupa Hristiyan demokrat partilerin basitçe karşılaştırılmasının, partiler açısından eksik bir tablo sunacağını söyler. Özellikle, Türkiye'nin Müslüman bir ülke olduğu gerçeği dikkat çekici zıtlıkları ortaya çıkarır çünkü geleneksel İslam ile Hristiyanlık arasında hem kurumsal ve devlete yönelik tutumlar noktasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Ayrıca, AK Parti'nin Türkiye'de iktidara geldiği tarihsel durum, Avrupa'da hemen savaş sonrası yıllarda Hristiyan demokrasinin kendini göstermesinden oldukça farklıdır. Modern Hristiyanlık, İslam'ın

daha radikal biçimleriyle karşılaştırıldığında bir devlet projesine sahip değildir. AK Parti'nin ortaya çıkışının tarihsel koşulları ise Hristiyan demokrasininkinden oldukça farklıdır. Siyasi partiler, kendilerini genellikle neyi destekledikleri kadar neye karşı oldukları açısından tanımlar. Savaş sonrası Avrupa'da, Hristiyan demokrat partiler kendilerini öncelikle anti-komünist ve anti-faşist olarak ortaya koydular. 1944-1949 yıllarında Fransa, Almanya ve İtalya yeni oluşumlarla toplumların yanı sıra devletler olarak yeni başlangıçlara sahipti. AK Parti'nin 2001 yılındaki doğuşunda ise Türkiye'de böyle bir kurumsal yeniden yapılanma yoktu. 1990'lardan 2002'ye kadar Türkiye'yi yöneten partilerin yolsuzluğu ve yeteneksizliği, onları Kasım 2002 seçimlerinde iktidardan uzaklaştırmıştır. 1940'ların Hristiyan demokrat partilerin aksine AK Parti hükümeti seleflerinden miras kalan anayasal ve ekonomik sistemle uğraşmak ve benzer şekilde mevcut güçlerin ve kurumların devlet ve ekonomiyle olan ilişkilerini çözümlmek zorunda kaldı (Hale, 2005: 299, 300).

AK Parti'nin, Hristiyan demokrasi benzerliğinden uzaklaştıran unsur sadece laikliği benimseyişi değildir. Bunun yanında, din üst kimliğiyle İslam birliği amacının olmaması ve Batı'yla bütünleşme yanlılığı bir diğer ayırıcı unsurdur. AK Parti, Necmettin Erbakan'ın belirlediği ve İslam ülkelerine öncelik veren dış politika stratejisini benimsememiştir. İktidara geldikten sonraki ilk resmi ziyaretler İslam ülkelerine değil, Batılı ülkelere yapılmıştır. Okutan'a göre Necmettin Erbakan ve ekibinin çok geç anladıklarını AK Parti, kuruluş amaçları içine yerleştirmiştir. Laiklik yanlısı ve Batı'yla bütünleşmeci olmayan bir politik hareketin Türkiye'de, en azından orduya rağmen başarı şansının olmayacağı fark edilmiştir (Okutan, 2006: 319).

Türkiye’de dini duyarlılığı bulunan siyasal örgütlenmeler açısından iki kırılma noktası tespit edilebilir: Bunlardan ilki, 1970’te Milli Nizam Partisi’nin (MNP) kurulmasıyla gerçekleşmiştir. MNP’nin ardından kurulan Milli Selamet Partisi (MSP), Refah Partisi (RP), Fazilet Partisi (FP) ve Saadet Partisi (SP) de aynı çizgidedir. İkincisi ise AK Parti’nin “milli görüş”ten⁷⁷ ayrılarak politik iktidarı ele geçirmesiyle kendini göstermiştir (Okutan, 2006: 315, 316). Din konusunda, DP ve bilhassa ondan sonra kurulan partilerin yöneticileri, kendilerinin de inançlı olduklarını göstermek için inancı demokratik haklar arasında görerek kişinin din özgürlüğünü alabildiğine genişletmek amacıyla gerekeni yapmaktan çekinmemişlerdir. Bu çeşit “halkçılık” başka ülkelerde de görülür fakat Türkiye kadar açık seçik değildir çünkü zaman zaman “gösteriş dindarlığı” olarak da nitelendirilebilecek durum Türkiye’de halka yakınlaşmanın aracı olmuştur ki, bu da sağlıklı bir gelişme değildir. Belki de iki grup arasındaki en büyük fark, halkla kurulan günlük ilişki ve halka karşı davranışlardır. “DP çizgisindeki elitlerin halka yakından temas etmelerine, halkla karışmalarına ve halkın bir parçası gibi davranmalarına karşın CHP elitleri, halka yukarıdan bakan, onu küçük gören, halkın

⁷⁷ Prof. Dr. Necmettin Erbakan’ın kurucusu ve önde gelen temsilcisi olduğu Milli Görüş Hareketi dini, siyasi, sosyal ve ekonomik bir harekettir. Milli Görüş Hareketi “Yeniden Büyük Türkiye” ideali çerçevesinde, önceliğini ahlak ve maneviyat temellerine dayandırarak güçlü bir Türkiye oluşturmayı hedeflemiştir. Bu büyüme ideali, Batının kapitalist, sömürgeci ve faiz temelli ekonomi politikalarını ve dolayısıyla Batıcılığı reddederek yola çıkmıştır. Bu harekete göre, Türkiye’yi hem maddi hem de manevi alanda kalkındıracak milli bir şuurun oluşturulması da ancak Milli Görüş ile mümkün olabilecektir. Milli Görüş’e göre, Türk milleti iki yüzyıldır dış güçler ve onların yerli ortakları tarafından milli şuur yok edilerek kendisine yabancı kılınmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede Milli Görüşün ana gayesi “milletimizin manevi ve maddi sahada kalkınarak saadet ve selamete erişmesidir” (Erbakan 1975’ten aktaran Yılmaz, 2016: 1170). “Milli Görüş, kurduğu partilerle muhafazakâr kesimi iktidar ile tanıştırmayı, dinin siyasi, toplumsal ve kamusal alanda görünür olmasını sağlamayı hedeflemiştir. Dinin, çevrede yoksul ve eğitimsiz kitlenin yaşadığı bir inanç dünyası olduğu algısından çıkarılarak, merkezde de kendine yer bulması istenmiştir. Dini referanslarını inkâr etmeyen, gizleme gereği duymayan yeni bir neslin devlet erkânında rol alması hedeflenmiştir” (Yılmaz, 2016: 1170).

vazifesinin oy vererek “efendilerinin” üstünlüklerini demokrasi yoluyla tasdik etmek olduğunu düşünen bir grup gibi hareket etme eğilimindeydiler (Karpat, 2008: 67, 68).

Demokratikleşme mutlaka İslamlaşma sonucunu doğurmayabilir, tersine demokratikleşmenin İslamcı hareketlerin reformuna yol açması muhtemeldir. AK Parti’nin kamusal söylemine, toplumsal temeline bakıldığında, İslamcı bir fraksiyondan ziyade küresel, pazar odaklı, Batı yanlısı ve popülist bir siyasi parti olduğu görülmektedir. İhsan Dağı’na göre AK Parti, sadece liderlik açısından değil, eski İslamcı çevrelerin ideolojisinden de ayrılır. AK Parti, “demokratik muhafazakârlık” iddiasıyla küreselleşme çağında İslamcılık dahil ideolojilerin sonunu ilan eder. Yeni liderlik, AK Parti’nin öncülleri olarak merkez-sağ kitle partileri olan 1950’lerin Demokrat Partisi, 1960’ların Adalet Partisi ve 1980’lerin ANAP’a gönderme yapar. Öncülleriyle uyumlu olarak, demokrasi, milli irade, insan gücü ve ekonomik kalkınma temalarını vurgulayan AK Parti’nin parti programı da “Demokrasi ve Kalkınma” olarak adlandırılmıştır. Ayrıca, AK Parti “milli görüş” liderleri tarafından “Hıristiyan Kulübü” olarak reddedilen Avrupa Birliği’ne (AB) girmeyi, Türkiye’nin modernleşme ve Batılılaşma tarihinin doğal bir sonucu olabileceğini ilan etmiştir. Bu dönüşümlerin yansıması olarak AK Parti’nin “milli görüş”le arasına mesafe koyduğu da her fırsatta dile getirilmiştir. “Siyasi” İslam fikrinden ziyade “sosyal” İslam fikrinin zemin kazanması, siyasal İslam’ın dönüşümüne ve AK Parti’nin ortaya çıkmasına yol açmıştır. AK Parti liderleri için siyasal İslam’ın yükselişi Türkiye’de İslam’ın sosyal ve ekonomik etkisi açısından zararlıydı. Umut ettikleri yeni bir “muhafazakâr demokrat” yaklaşımı, siyasal İslam’ın 1990’ların sonunda deneyimlediği kendi kendini engelleyen başarısı için

bir çıkış yolu açacaktı. Özellikle Ak Parti için insan hakları ve demokrasi dili ve Avrupa Birliği üyeliği hedefi, yurt içinde ve yurt dışında modern ve laik kesimlerle bir liberal demokratik koalisyon kurma olasılığını açtı (Dağı, 2008: 27, 28, 30).

Türkiye demokrasisi, demokratikleşme sürecini askıya alan ya da ülkeyi “ileri” demokrasiye taşımaya çalışan kendi dinamiklerinin yanında, 1987 yılında tam üyelik için başvuruda bulunduğu AB açısından da değerlendirilecek olursa; 1980’den 1985’e kadar “bekle-gör” politikası izleyen AB’nin, bu dönemde demokrasinin ve insan haklarının geliştirilmesi açısından Türkiye için etkin bir dayanak noktası olmadığı söylenebilir. *Türkiye’de Demokrasi, AB Politik Şartlılık İlkesinin Etkisi* adlı çalışmada, demokrasinin Türkiye’deki gelişimini Avrupa Birliği ile ilişkileri açısından ele alan Ali Resul Usul’e göre; 1980’lerin ikinci yarısında Türkiye’ye ilişkin yeni bir tutum geliştirmeye başlayan AB, tam üyelik başvurusunun da etkisiyle 1987 yılından sonra, özellikle demokrasi ve insan hakları konusunda Türkiye’ye baskısını yoğunlaştırmıştır. Başvurudan sonra Avrupa kurumlarının Türkiye’ye ve politik sistemine olan ilgisi de artmış, örneğin Avrupa Parlamentosu, Türkiye’nin sıklıkla tartışıldığı bir yer haline gelmiş, Parlamento’nun tartıştığı konulardan biri de, Türkiye’nin antidemokratik politikaları olmuştur (Usul, 2011: 73, 74, 75). Türkiye’nin demokratik geleceğinin Avrupa ile uyumuyla yakından ilişkili olduğunu düşünen Usul’ün (2011: 172, 179) aksine Menderes Çınar ise AB’nin bir taraftan Türkiye’nin demokratikleşmesini isterken aslında İslamileşmesini istediğini söyler (Çınar, 2011: 11). Yine Çınar’a göre AK Parti’nin, iktidarının ilk yıllarında bir dizi reform paketi geçirerek AB’ye üyelik sürecini hızlandırması ise hem Batı yanlısı bir politikayla meşruiyeti

sağlamlaştırma hem de Türkiye’yi üyelik müzakere sürecine dâhil ederek vesayetçi girişimleri ve iddiaları zayıflatma çabasının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir (Çınar, 2011: 23). AK Parti iktidarının ilk döneminde ivme kazanan AB üyelik süreciyle birlikte siyasette sivilleşme ve demokratikleşme perspektifi oldukça Batılı ve modern bir yerden savunulmaya başlanır ve ordunun sivil siyasetle ilişkisi ve bu siyaset üzerindeki etkisi böylece bir bağlamda sorunsallaştırılır (Temiz, 2011: 28).

Özellikle 1999 yılından bu yana, Türkiye demokrasisi Avrupa Birliği tarafından yakından takip edilmektedir. AB’nin, Türkiye ile müzakerelerin başlamasına yönelik Ekim 2005 kararı, AK Parti’nin İslamlaşma ölçülerine göre değil demokratikleşme ve Avrupalılaşmaya yönelik performansı için bir kabul teşkil etmiştir. AK Parti, demokratik katılımı genişletmek, ifade özgürlüğünü geliştirmek ve ordu üzerinde sivil kontrolü geliştirmek amaçlı reformlar yaparak AB’nin onayını kazanmıştır. AB’ye tam üyelik, Türkiye’yi sadece anlaşma yoluyla Batı’ya demirleme sözü vermez, bu tür üyelik; demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara saygıyla ilgili önkoşulların karşılanmasını da gerektirir. ‘Siyasal’ İslam’dan ‘sosyal’ İslam’a dönüşümü temsil eden AK Parti liderleri, İslam’a bir din olarak bağlı olmayı sürdürürler ancak İslamcı bir gündem oluşturmaktan kaçınırlar. Bu, parti liderlerinin kişisel tercihi değildir, Türkiye’de İslamcı bir girişimin karşılaştığı sosyal, politik ve kurumsal sınırların belirlediği gerçekçi bir politik stratejidir (Dağı, 2008: 28, 29, 30). Çınar’a göre de laik çevrelerin *önce laiklik sonra demokrasi* demesine benzer şekilde AK Parti de *önce anti-vesayetçilik sonra demokratikleşme* diyerek, demokratikleşmeyi bazı önkoşullara bağlamış ve destekçisi olan muhafazakâr ve liberal toplum kesimleriyle ilişki

kurabilmiştir. Çınar’a göre AK Parti, (1) vesayetçilik karşısında milli iradenin üstünlüğünü vurgulayan bir söylemle, siyaseti ağırlıklı olarak seçkinler arası bir faaliyet ve demokrasiyi seçilmiş seçkinlerin atanmış seçkinlere üstünlüğü olarak tanımlayabilmiş ve bu tanımlar çerçevesinde “demokratlık” yapabilmiş; (2) demokrasi mücadelesi olarak yansıttığı vesayetçilikle mücadelesini gerekçe/mazeret göstererek, muhafazakâr (ve liberal) tabanının taleplerini ve bağımsız siyasal eylemlerini herhangi bir itibar kaybına uğramadan, bedel ödmeden reddedebilmiş veya erteleyebilmiş ve (3) epeyce hiyerarşik bir parti örgütlenmesini önemsizleştirebilmiş ve hatta haklılaştırabilmiştir (Çınar, 2011: 12, 18, 21). “Aslında, AK Parti ve dönüşüm arasındaki diyalektik gibi AK Parti’nin sürekli zaferini tanımlamak için bir isim ve bir sosyoloji var: Bu da, Yeni Türkiye” diyen Keyman’a göre bu dönüşüm, yükselen bir gerçeklik olarak “Yeni Türkiye’yi” yaratmaktadır. Yeni Türkiye, yeni bir ordu ve yargıyı, yerli aydınların ortaya çıkmasını, yaratıcı ve aktif topluluklarla büyüyen yeni bir katmanlaşmayı içeren ve son derece kentleşmiş, küreselleşmiş yeni bir devleti, yeni bir tarihi bir bloğu zorunlu kılmaktadır (Keyman, 2014: 25-29).

Kurulduğu günden bu yana “muhafazakâr demokrat” kimliğiyle hareket ettiğini söyleyen AK Parti’nin, demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti konularını vurgulayan “Kalkınma ve Demokratikleşme Programı”na göre; “özgürlükler demokrasinin temelini oluşturur; bireyin hak ve hürriyetlerine saygı, demokratik bir siyasal rejimin toplum tarafından benimsenmesinin, toplumsal barış ve huzurun temel şartıdır” (Özbudun ve Hale, 2010: 58). AK Parti’nin demokrasi ve insan hakları yaklaşımının; selefleri olan Refah Partisi ve Fazilet Partisi’nin bu kavramlara yaklaşımında olduğu gibi din ve

vicdan hürriyetiyle eşdeğer olduğu söylenebilir. Bir başka ifadeyle önceki diğer iki parti açısından olduğu gibi AK Parti açısından da demokrasi ile din ve vicdan hürriyeti neredeyse eşdeğer tutulmaktadır. AK Parti için demokrasinin Türkiye’de iki anlamı vardır, bunlardan ilki liberalizm ve bireyselliğin öne çıkmasıdır. Burada bireysellik temelinde din ve vicdan hürriyeti kastedilmektedir. Diğeri ise sermaye girişinin daha da kolaylaştırılması ve yerel toplumlardaki dinamiklerin geleneksel değerlere bağlı kalmayı sürdürürken, liberal toplum dinamiklerini serbest bırakmaya dayanmasıdır (Teazis, 2010: 143, 144).

Liberal demokratın; bireyi merkeze yerleştirirken, muhafazakâr demokratın ise devletin kimi gözetici fonksiyonlarının ve bireysel özgürlüğün korunması gerektiği düşüncesiyle toplumsal olana önem atfettiğini düşünen Yalçın Akdoğan, *Muhafazakâr Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı* başlıklı çalışmasında, AK Parti’nin geliştirmeye çalıştığı muhafazakâr demokrat siyasal kimliğin parametrelerini şöyle özetler: “Siyaset alanı uzlaşî kültürüne dayanır, toplumsal alandaki farklılıkların siyasal alanda dile gelmesi ancak siyasal alanın uzlaşî temelinde kurulmasıyla mümkündür. Toplumsal ve kültürel çeşitlilikler demokratik çoğulculuğun üreteceği hoşgörü zemininde bir renklilik olarak siyasete katılmalıdır. Katılımcı demokrasi de kendini bu farklılıklara temsil olanağı sağlayarak ve siyasal sürece katarak geliştirir. Sınırlandırılmış ve tanımlanmış bir siyasal iktidardan yana olan muhafazakâr demokratlık, dayatmacı ve baskıcı, otoriter ve totaliter anlayışları kabul etmez... Muhafazakâr demokratlık halk egemenliğine dayanan siyasal meşruiyet ile anayasa ve evrensel normlara dayalı hukuki meşruiyeti önemser” (Akdoğan, 2010: 61, 70).

2.2.2. Delegatif Demokrasi

20. yüzyıl, dünya genelinde demokraside gözle görülür bir ilerlemeye tanık olmuş, 1970'lerin ortalarında Batı Avrupa'da (Portekiz, Yunanistan, İspanya) son diktatörlüklerin yıkılmasıyla başlayan demokratikleşmenin “üçüncü dalgası”, 1980'lerde Latin Amerika'da devam etmiştir. Daha sonra Doğu Asya'ya ulaşan demokratikleşme, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği komünist rejimlerini de ortadan kaldırmıştır. Üçüncü demokratikleşme dalgasının kalıcı bir politik miras bıraktığı düşünülmekte, bu nedenle de 20. yüzyıl, özellikle de son çeyreği “demokrasi yüzyılı” olarak adlandırılmaktadır.

Demokratikleşmeyle ilgili ana akım çalışmalarda, *otokrasiye* karşı *demokrasi* dikotomisini kullanılmakta, demokrasi ise genellikle “seçim demokrasisi” olarak ele alınmaktadır. Wolfgang Merkel'e (2004) göre yeni kurulan seçim demokrasilerinin yarısından fazlası ise kusurlu (*defective*) demokrasiler olarak adlandırılmakta ve demokrasinin farklı biçimlerini temsil etmektedir. Kusurlu demokrasinin dört alt türü vardır: Özel demokrasi (*exclusive democracy*), liberal olmayan demokrasi (*illiberal democracy*), delegatif demokrasi (*delegative democracy*) ve vesayet demokrasisi (*tutelary democracy*) (Merkel, 2004: 33). Bu demokrasi türleri, demokrasiyi oluşturan unsurlardaki belirli eksikliklere karşılık gelmektedir: Seçim ve politik katılım hakları - *özel demokrasi*; yurttaşlık hakları-*liberal olmayan demokrasi*; yatay hesap verebilirlik-*delegatif demokrasi* ve etkin hükümet-vesayet demokrasisi (Bogaards, 2009: 404). Kusurlu demokrasiler, demokratik ya da otokratik rejimler halinde gelişen geçiş rejimleri değildir. Sosyal, ekonomik ve kültürel geçmişleri kadar politik güçlerine bağlı olarak, kendilerini daha uzun bir süre için de inşa edebilirler. Belirli kusurlar hem politik

güç hem de sosyoekonomik/sosyokültürel bağlamlar tarafından desteklendiğinde ise durum böyledir. (Kusurlu) demokrasilerin birçoğu, Doğu Avrupa'nın doğusunda, Doğu Asya'da ve Latin Amerika'da kurulmuştur (Merkel, 2004: 48, 49).

Batı demokrasilerinde de biçimsel olarak (kusurlu) demokrasilerin bazı özelliklerinin olduğu görülmektedir. Bazı çalışmalarda⁷⁸ bir dönem Slovakya ile Rusya'da da delegatif demokrasinin birtakım özelliklerinin hâkim olduğu iddia edilmektedir. 1994-98 yılları arasında Başbakan Mečiar başkanlığındaki üçüncü hükümet döneminde demokratik başarısızlıkları ağır bir şekilde eleştirilen ve seçimler sonrasında hükümetin değişmesinin ardından Avrupa Birliği üyeliği kabul edilen Slovakya'nın bahsi geçen bu dönemde henüz başlangıç aşamasında olan bir “delegatif demokrasi”nin bazı özelliklerini sergilediği tartışılmaktadır (Henderson, 2004: 137). Bir başka yorumda ise Rusya'nın, kuruluş seçimlerinden sonraki ilk yılında “delegatif demokrasi”yi ve 2001'de ise “liberal olmayan demokrasi”yi deneyimlediği söylenmektedir (Bogaards, 2009: 413).

2002 yılından bu yana iktidardaki 16 yılı genel olarak değerlendirildiğinde AK Parti'nin demokrasi yaklaşımının, parti yöneticilerinin ifade ettiği “muhafazakâr demokrasi”den çok “delegatif demokrasi - DD” yaklaşımına yakın özellikler sergilediği görülmektedir. Arjantinli Siyaset Bilimci Guillermo O'Donnell tarafından 1994 yılında

⁷⁸ Bu tartışmalarla ilgili detaylı bilgi için aşağıdaki çalışmalara bakılabilir:

- Karen Henderson Senior Lecturer (2004) The Slovak Republic: explaining defects in democracy, Democratization, 11:5, 133-155, DOI: 10.1080/13510340412331304624
- Bogaards, Matthijs. (2009). How to Classify Hybrid Regimes? Defective Democracy and Electoral Authoritarianism, Democratization, 16:2, 399-423, DOI: 10.1080/13510340902777800

geliştirilen “*delegatif demokrasi*” tezinin temel noktaları şunlardır: 1) İleri kapitalist ülkelerdeki mevcut demokrasi teorileri ve tipolojileri, çeşitleri ve alt türleriyle *temsili* demokrasiye gönderme yapar. 2) Yeni kurulan demokrasilerin çoğu (Arjantin, Brezilya, Peru, Ekvador, Bolivya, Filipinler, Kore ve birçok komünizm sonrası ülkeler) Robert Dahl’ın poliarşi tanımındaki kriteri karşılaması bakımından demokrasi olarak kabul edilirler. 3) Bununla birlikte, bu demokrasiler -temsili demokrasi değildir- ve olma yolunda da görünmemektedir; bunlar, *delegatif* demokrasiler olarak adlandırılmaya sebep olan özellikler sunar. 4) DD’ler, kurumsallaşmış demokrasi değildir ancak *kalıcı* olabilirler. Birçok durumda, olması muhtemel otoriter bir gerileme ya da temsili demokrasiye doğru ilerlemeye dair bir işaret yoktur. 5) Bu ülkelerin çoğunun otoriter öncüllerinden miras aldığı *derin sosyal ve ekonomik kriz*, temsili demokrasi yerine delegatif demokrasinin yönlendirdiği politik otoritenin doğru bir şekilde uygulanması konusunda bazı uygulamaları ve görüşleri güçlendirir (O’Donnell, 1994: 56).

Latin Amerika ülkeleri ile komünizm sonrası demokrasinin kurulduğu bazı ülkelerin deneyiminden yola çıkarak “*delegatif demokrasi*” kavramını geliştirdiğini söyleyen O’Donnell’a (1994: 56) göre, “Bu ülkelerin çoğunun kendi otoriter seleflerinden miras kalan derin toplumsal ve ekonomik kriz, temsili demokrasi yerine delegatif demokrasi yönündeki belirli uygulamaları ve algılamaları pekiştirir.” 1991–2002 arası dönemde koalisyonlarla idare edilen Türkiye’de 1999 genel seçimleri sonrasında koalisyon krizleri zirveye ulaşmıştır. 1991 seçimlerinden sonra hiçbir partinin tek başına iktidar olacak oy oranına ulaşamaması neticesi yaşanan siyasi istikrarsızlık beraberinde ekonomik istikrarsızlığı getirmiştir. Bu dönem içerisinde 28

Şubat sürecinin yaşanması tepki oylarını artırmış, mevcut partilere olan güveni sarsmış (Bingöl ve Akgün, 2005: 2, 13), 2000 Kasım krizi ve çok geçmeden yaşanan 2001 Şubat krizi, Cumhuriyet tarihinin en derin ekonomik krizleri olmuştur (Akgün, 2006: 33, 34). Bu şartlarda yapılan 3 Kasım 2002 seçimlerinde AK Parti aldığı üçte bir oyla parlamentoda üçte ikilik bir temsil hakkı elde etmiştir.

Delegatif demokrasiler başkanlık seçimini kim kazanırsa onun uygun gördüğü şekilde yönetme hakkına sahip olduğu önermesine dayanır, burada başkanlığı kazanan kişi sadece mevcut iktidar ilişkileri ve anayasayla belirlenen görev süresiyle sınırlandırılır. Başkanın hükümet politikaları, kampanyasının vaatlerine benzemek zorunda değildir. Başkan, *ulusun simgesi* ve onun çıkarlarının koruyucusu ve savunucusu olarak cisimleştirilir. Bu *baba figüründen* tüm ulusun sorumluluğunu üstlenmesi beklenir (O'Donnell, 1994: 59). “Gücünü sandıktan alan”⁷⁹ AK Parti'nin iktidarda olduğu yıllarda, partinin Genel Başkanıyla özdeşleştirildiği ve seçmenlerin partiden ziyade bu baba figürü lidere oy verdiklerini söyledikleri görülmektedir.

Demokratik geleneğe yabancı olmayan delegatif demokrasi, temsili demokrasiden *daha demokratik* ancak *daha az liberaldir*. DD aynı zamanda son derece *çoğunlukçudur*.⁸⁰ Açık seçimlerle bir kişiye belirli bir süre için ulusun yüksek çıkarların

⁷⁹ “Gücümüzü sandıktan alıyoruz” ifadesi, AK Parti yöneticileri tarafından sıklıkla kullanılmaktadır.

⁸⁰ “Çoğunlukçu demokrasi ile çoğunluğun yönetimi kavramlarını birbirine karıştırmamak gerekir. Çoğunluğun yönetimi, kanunların yapılması ve kamusal alanda kararların alınmasında halkın ya da temsilcilerin çoğunluğunun zorunlu ve yeterli olması olarak tanımlanmaktadır. Oysa çoğunlukçu demokrasi bundan farklı bir anlam taşımaktadır. Çoğunlukçu demokrasi, çoğunluğun mutlak ve sınırsız üstünlüğünü, yanılmazlığını ve doğruluğunu ortaya koyan bir kavramdır. Çoğunlukçu demokrasi anlayışı, çoğunluğun iradesiyle ortaya çıkan, toplumun ortak iyiliğine yönelen, milli irade

simgesi ve tercümanı olmasına imkân tanıyan çoğunluğu sağlamaya dayanır. DD genellikle seçimlerin ilk turunda kesin çoğunluk oluşturmazsa, iki turlu seçim gibi araçları kullanır. Bu çoğunluk meşru yetkilendirme efsanesini desteklemek için oluşturulur. Bundan başka DD güçlü bir biçimde *bireycidir* ancak Locke'dan çok daha fazla Hobbes'cudur: Seçmenlerden, kimliklerine ve mensubiyetlerine bakmaksızın ülkenin kaderinin sorumluluğunu üstlenmek için en uygun kişiyi seçmeleri beklenir. Delegatif demokrasilerde seçimler, oldukça duygusaldır ve önemli sonuçları olan bir olaydır. Bu demokrasilerde seçimden sonra, seçmenlerden pasif olmaları ancak sadece başkanın (liderin) yaptıklarını alkışlayan bir kitle olmaları beklenir (O'Donell, 1994: 59-60).

Delegatif demokrasilerde yönetme yetkisini oluşturmada aşırı bireycilik, Leviathan'ın *organizma* kavramıyla birleşir. Ulus ve ulusun “özgün/authentic” politik söylemiyle, lider ve liderin “eylemi”, yaşayan organizmalar olarak kabul edilir. Bu görüşe göre lider, dağınık parçaları uyumlu bir bütün haline getirerek ulusu iyileştirmek zorundadır. Başkan ve onun en güvenilir danışmanları politikanın başı ve sonudur (alfa ve omega/*the alpha and the omega*). Ayrıca, ulusun bazı sorunları ancak teknik kriterlerle çözülebilir. Özellikle ekonomi politikasında başkan toplumun çeşitli direnişine karşı politik olarak korunmalıdır. Bir taraftan da kongre, politik partiler, çıkar

veya genel irade teorisinin ortaya koyduğu bir demokrasi anlayışıdır. Bu teoriye göre halkın ortak iyiliğine yönelik çoğunluk iradesinin toplumun ortak çıkarı ile çatışması düşünülemez.” “Çoğunlukçu demokrasi anlayışı aynı zamanda devlet organları arasında meclisin üstünlüğünü, dolayısıyla da meclisteki çoğunluğun üstünlüğünü gerektirmektedir. Dolayısıyla çoğunlukçu demokrasi anlayışında kuvvetler ayrılığı ilkesine, anayasanın üstünlüğüne ve anayasa yargısına yer yoktur” (Yavuz, 2009: 289).

grupları ya da sokaklardaki kalabalıklardan gelebilecek direnişin göz ardı edilmek zorunda olduğu aşikârdır. Bu organik söylem, teknokratların zayıf argümanlarıyla kısmen uyum sağlar ve delegasyon/yetkilendirme efsanesi erir: Başkan, kendisini önde gelen politik kurumlardan soyutlar ve sadece “kendi” politikalarının başarısının ve başarısızlığının sorumluluğunu üstlenir (O’Donell, 1994: 60, 61). Kullanılan dil her ne kadar farklı olsa da, bu kavramlar komünist rejimlerde de vardır ancak bu rejimler ile DD’ler arasında önemli farklar bulunmaktadır. DD’lerde partiler, kongre ve basın genellikle eleştiri getirmede özgürdür. Bazen mahkemeler, yürütmenin tipik olarak “yasal, biçimsel nedenlerle” reddettiği şeyleri gerekçe göstererek anayasaya aykırı politikaları engeller. İşçi ve işveren dernekleri de bu politikalardan genellikle şikâyetçi olurlar. Başkanı seçen parti (ya da koalisyon) popülaritesini kaybetme konusunda umutsuzluğa düşer ve başkanın kendilerine kabul ettirdiği politikalara verdiği parlamento desteğini reddeder. Bu, başkanın *politik yalnızlığını* (izolasyonunu), istikrarlı bir yasama koalisyonu oluşturma konusundaki zorluklarını ve diğer kurumları görmezden gelme eğilimini artırır (O’Donell, 1994: 60, 61).

Güney Amerika’daki (Arjantin, Brezilya ve Peru) delegatif demokrasi örnekleri ele alındığında bu ülkelerin kendi otoriter rejimlerinden miras kalan krizlerin derinliği açıkça görülmektedir. Böyle krizler, güçlü bir aciliyet algısı oluşturur ve belirli bir ülkede bulunabilecek delegatif eğilimlerini ortaya çıkarmak için zengin bir ortam sağlar. Tecrübesiz hükümetlerin önünde artan sorunlar ve talepler, zayıf ve parçalanmış bürokrasiyi etkiler. Başkanlar, ülkeyi kurtaracaklarını (güçlü, cesur, partilerin ve çıkarların üstünde olarak) vaat ederek seçilirler. Onları bir “*kurtarıcıların*

hükümeti”dir. Bu da, “büyülü” bir politika üretme tarzına yol açar: Sözde “çoğunluk” tarafından bahşedilen delegatif “yetki”, güçlü politik irade ve teknik bilgi kurtarıcının misyonunu yerine getirmek için yeterli görülür (O’Donell, 1994: 64, 65). Burada, *temsili demokrasiyi* delegatif demokrasiden farklı kılan şeyleri ayrıntılı bir şekilde ortaya koymak gerekiyor. Temsil, mutlaka bir yetki verme/yetkilendirme unsurunu içerir: Bazı usuller aracılığıyla bir topluluk, bazı bireylerin konuşmaları ve sonuç olarak temsilcinin kararları konusunda topluluğu bilgilendirmeleri amacıyla yetkilendirir. Bundan dolayı, temsiliyet ve yetkilendirme kutupsal karşıt değildir. “Temsili yetkilendirme” etrafında kurulmuş demokrasi türü ile delegatif unsurun temsili olanı gölgede bırakan tür arasında keskin bir ayırım yapmak her zaman kolay değildir (O’Donell, 1994: 60, 61). Temsil, hesap verebilirliği gerektirir: Temsilciler, adlarına konuşmak için kendilerine yetki verenler tarafından gerçekleştirdikleri eylemlerden bir şekilde sorumlu tutulurlar. Kurumsallaşmış demokrasilerde, hesap verebilirlik seçilen yetkilileri seçim sandığına karşı sorumlu kılarak sadece dikey olarak değil, aynı zamanda doğruluğu sorgulayan nispeten bir özerk güçler ağı vasıtasıyla yatay olarak da işler. Temsil ve hesap verebilirlik, demokrasinin cumhuriyetçi boyutunu gerektirir: Devlet memurlarının kamu ve özel çıkarları arasında dikkatli bir ayırımın varlığı ve icrası. Parti kurma ve kamuoyunu etkilemeye çalışma özgürlüğüyle birlikte dikey hesap verebilirlik hem temsili hem de delegatif demokrasilerde bulunur. Ancak temsili demokrasinin yatay hesap verebilirlik özelliği, delegatif demokrasilerde ya son derece zayıftır ya da hiç yoktur (O’Donell, 1994: 60, 61).

Guillermo O'Donnell'in seçimlerle ilgili olarak ortaya koyduğu bu özelliklere AK Parti dönemi Türkiye'sinde yapılan seçimlerde rastlanılabilmektedir. Türkiye örneğine uyan en iyi demokrasi şeklinin delegatif demokrasi olduğunu ve günümüzde bu durumun daha da geçerlilik kazandığını söyleyen Ergun Özbudun'a göre "Adalet ve Kalkınma Partisi'ndeki liderlik tarzı, güçlü misyon duygusu ve elindeki aşırı otorite yoğunluğuyla açık bir şekilde personalismo'ya (kişisel liderlik tarzı) dayanmaktadır. Buna paralel olarak, sandık tek hesap verebilirlik aracı ve demokratik meşruiyet kaynağı olarak görülmektedir. Sandık üzerinden ifade edilen 'milli irade', neredeyse kutsal bir statüye yükselmektedir. Yatay hesapverebilirlik araçları, Türkiye siyasetinde sürekli zayıflamakta ve böylece mecliste güçlü, sadık ve disiplinli AK Parti çoğunluğu yasama hesapverebilirliğini etkisiz hale getirmektedir" (Özbudun, 2014: 8). Demokrasinin önemli bir unsuru olan seçim vurgusunun yanında "delegatif demokrasi"de ayrıca lidere atfedilen rol ve yetkiler ile liderin seçimi kazanmasının (iktidara gelmesinin) ardından seçmenlerinden beklediği davranış biçimleri de AK Parti'nin bu konulardaki algısı, tutumu ve uygulama biçimleriyle oldukça benzer özellikler sergilemektedir.

Turkey – from Tutelary to Delegative Democracy'de (2015), Guillermo O'Donnell'in "Delegatif Demokrasi" çalışmasıyla özgün bir demokrasi türü söylemi geliştirdiğini düşünen Hakkı Taş, temsili demokrasi ve yetkecilik arasında yer alan delegatif demokrasinin benzersizliğini, yatay hesap verebilirliğin bulunmayışına, güçlü bir merkezi yönetime, denetimsiz güçlerle donanmış bireysel liderlik ve milletle

cisimleştirilen bir idolü (kült figür / *cult figure*)⁸¹ içeren özelliklerine bağlar. Delegatif demokrasinin üç karakteristik özelliği⁸² bulunduğunu (anti-kurumsalcılık, anti-politik bir gündem ve kayırmacılık-patronaj ilişkisi kurma) ve bunların demokrasinin aşınmasından olmasa da demokrasiyi topluma yerleştirme mücadelesinin yoksunluğundan sorumlu olduğunu düşünen Taş için delegatif demokrasiler uygulamada başkanlık sistemlerinde olmasına rağmen AK Parti Türkiye’inde de delegatif demokrasilerin belirgin özelliklerinin mevcuttur.

Bu çalışmada XI. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün parlamento konuşmaları⁸³ ve mülakatlarındaki demokrasi tanımı, anlayışı ve vurgusu “delegatif demokrasi” etrafında

⁸¹ Genel olarak başkanlıkla ilgili olan delegatif demokrasilerde anlatı ve kayırmacılık tarafından yönlendirilen bir kriz aracılığıyla mazur gösterilmiş güçlü kişiselleştirilmiş yönetim ve kontrolsüz güçler, “delegatif demokrasi” örneklerini gözler önüne serer. (Taş, 2015: 777).

⁸² İlk olarak, DD’ler kurumsal karşıtıdır. Kurumsallaşmış demokrasiler, seçilmiş politikacıları sadece seçimler yoluyla (dikey hesap verme sorumluluğu) değil, aynı zamanda parlamento, diğer siyasi partiler ya da yargı gibi özerk kurumlar ağı (yatay hesap verebilirlik) vasıtasıyla hesap vermede sorumlu tutar. DD’lerde seçimler önemlidir ancak yatay hesap verebilirlik yoktur. Delegatif demokrasiler, güçlerin, kuvvetler ayrılığının ve başkanın emrinde olan diğer düzenleyici özerk kurumların birbirinden ayrıldığı çoğunlukçu sistemlerdir. İkinci olarak, DD’ler anti-politiktir. Genellikle ağır sosyal ve ekonomik bunalımlardan sonra delegatif demokrasilerde başkanlar “ulusun simgesi ve ulusun menfaatlerinin ana koruyucusu ve savunucusu” olarak görülür. Ülkeyi artan sorunlarla kurtarmak için bu baba figürü, ulusun koruyucusu, ülkeyi en iyi olduğuna inandığı her şeye göre yönetme hakkına sahip olarak yetkili kılınır. Bu durumda, başkan, ulusal çıkarları tanımlama yetkisine sahip olur. Liderle ulusu eşitleyen bu çerçeve, lidere karşı herhangi bir politik muhalefeti bir ihanet eylemi olarak gösterir. Böyle krize dayalı bir bağlamda, çoğulculuk ya da insan hakları üzerine yapılan tartışmalar bile endişe verici çabalar haline gelir. Üçüncü olarak DD’ler, kayırmacılıkla (patronaj) ilgilidir. DD’lerde ‘iyi işleyen kurumların yerini, biçimlendirilmemiş ancak güçlü biçimde işleyen uygulamalara (kayırmacılık, patrimoniyalizm ve yolsuzluk) bırakır. Kayırmacılık, liderin yakın çevresine hizmet eden ahbap-çavuş kapitalizmine yol açar. Bu birbiriyle ilişkili üç unsur, delegatif demokrasinin temelini oluşturmaktadır. Anti-politik anlatıların ve kayırmacılığın kurumsal karşıtlığı telafi ettiği açıktır. Böylece, halk tarafından seçilen başkan mevcut kontrollerin ötesinde hareket ederken, bu iktidarın toplanması, bir kurtarıcıya ihtiyaç duyan anlatıların yaygınlaştırılması ve maddi imkânların sunulmasıyla meşrulaştırılır (Taş, 2015: 778, 779).

⁸³ Politik konuşmaların temel merkezlerinden biri olan parlamento, Teun A. van Dijk tarafından “ulusal retorik’in tipik mekânları” olarak adlandırılmaktadır (van Dijk’tan aktaran Karaaslan-Şanlı, 2010: 11).

ve beraberinde “muhafazakâr demokrasinin” öne çıkardığı kavramlar (çoğulculuk, insan hakları, özgürlükler, çokkültürlülük, farklılık, tolerans ve uzlaş) çerçevesinde incelenmektedir. Abdullah Gül’ün, kurucusu olduğu Ak Parti oluşumunun içinden gelmesinden hareketle, konuşmalarında ortaya koyduğu demokrasi retoriğinin aynı zamanda Ak Parti’nin demokrasi söylemiyle benzerlik gösterip göstermediği de çalışma kapsamında tartışılmaktadır.

III. BÖLÜM

XI. CUMHURBAŞKANI ABDULLAH GÜL'ÜN

DEMOKRASİ RETORİĞİ

Çalışmanın bu bölümünde 28 Ağustos 2007-28 Ağustos 2014 tarihleri arasında yedi yıl süreyle Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı görevini yürüten XI. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün⁸⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) konuşmaları ile ulusal ve uluslararası basın-yayın organlarına verdiği mülakatlardaki demokrasi retoriği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Abdullah Gül'ün demokrasi retoriği üzerinden aynı zamanda Türkiye'nin yakın tarih demokratik politik kültürünün genel hatlarının ortaya çıkarılmasının amaçlandığı bu çalışmada politik figür olarak Abdullah Gül'ün seçilmesinin sebebi; AK Parti'nin kurucularından biri olan Gül'ün aynı zamanda AK

⁸⁴ 1950 yılında Kayseri'de doğan Abdullah Gül, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden 1974'te mezun olmuştur. 1983'te aynı üniversiteden doktor unvanı almış, 1989'da doçent olmuştur. 1983-1991 yılları arasında merkezi Cidde'de olan İslam Kalkınma Bankası'nda ekonomist olarak çalışmıştır. 1991-2007 yılları arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde beş dönem Kayseri Milletvekili olarak hizmet vermiştir. 1996'da kurulan 54. Hükümet'te Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü olarak görev almıştır. 2000 yılında Yenilikçi Hareket'e liderlik etmiş ve Fazilet Partisi Kongresi'nde genel başkan adayı olmuştur. 2001'de ise Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kuruluşunda rol almıştır. 18 Kasım 2002'de Başbakan olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 58. Hükümeti'ni kurmuştur. 2003-2007 yılları arasında 59. Hükümet döneminde Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olarak görev yapmıştır. 28 Ağustos 2007 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türkiye'nin On Birinci Cumhurbaşkanı olarak seçilmiş, 28 Ağustos 2014 tarihine kadar bu görevi sürdürmüştür (www.tccb.gov.tr, erişim tarihi: 6 Ekim 2017).

Parti döneminde hem başbakan⁸⁵ hem de cumhurbaşkanı olarak görev yapmış bir isim olmasıdır. Abdullah Gül'ün, kurucusu olduğu AK Parti oluşumunun içinden gelmesinden hareketle, konuşmalarında ortaya koyduğu demokrasi retoriğinin aynı zamanda AK Parti'nin demokrasi söylemiyle benzerlik gösterip göstermediği de çalışma kapsamında tartışılmıştır.

Abdullah Gül'ün parlamento konuşmalarındaki ve mülakatlarındaki demokrasi tanımı, demokrasiyi ele alış biçimi, demokrasi anlayışı ve vurgusu incelenirken, tezin Türkiye'deki demokratik politik kültür tartışmalarının yapıldığı ikinci bölümünde ele alınan Alex Demirović'in çizdiği demokrasi tasavvuru (çoğulculuk, insan hakları, çokkültürlülük, katılım, uzlaşma gibi) arka planda ideal demokrasi olarak kabul edilmiş ve metinler, hem muhafazakâr demokrasinin önem atfettiği kavramlar hem de delegatif demokrasinin genel özellikleri göz önünde bulundurularak analiz edilmiştir. Abdullah Gül'ün TBMM'nin açılışında yaptığı konuşma metinleri (2007-2014 dönemini kapsayan yedi konuşma metni) ile Cumhurbaşkanlığı süresince ulusal ve uluslararası basın yayın organlarına verdiği mülakat metinlerinin analiz edildiği bu çalışmada Gül'ün metinlerine şu sorular sorulmuştur:

⁸⁵ 3 Kasım 2002 Genel Seçimlerden yüzde 34 oy alan AK Parti, 365 milletvekili çıkarmış, seçimlerin ardından 58. Cumhuriyet Hükümeti, Kayseri Milletvekili ve AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Abdullah Gül tarafından kurulmuştur. 9 Mart 2003 tarihinde Siirt'te yapılan seçimlerin ardından milletvekili seçilen Recep Tayyip Erdoğan, Başbakan Abdullah Gül'ün istifasıyla, 14 Mart 2003 tarihinde 59. Cumhuriyet Hükümeti'ni kurarak, Başbakan olmuş, Abdullah Gül ise Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olarak görev almıştır.

- Abdullah Gül, Cumhurbaşkanlığı süresince yaptığı parlamento konuşmalarında “demokrasi”yi hangi kavramlar üzerinden kurmuştur? Ulusal ve uluslararası basın-yayın organlarına verilen mülakatlar arasında demokrasinin konumlandırılışındaki farklılıklar nelerdir?
- Türkiye’deki ve Batılı olmayan (özellikle Orta Doğu coğrafyası) ülkelerdeki basın yayın organlarına verilen mülakatlarda Türkiye demokrasisinin mevcudiyeti hangi söylemlerle inşa edilmiştir? Batılı basın yayın organlarına verilen mülakatlarda Türkiye demokrasisi hangi kavramlarla birlikte ele alınmıştır? Batılı ve Batılı olmayan ülkelere verilen mülakatlarda inşa edilen demokrasi söylemi aynı mıdır?
- Abdullah Gül’ün Türkiye demokrasisine ilişkin söylemi “delegatif demokrasi”ye hangi açılardan gönderme yapmaktadır? Abdullah Gül’ün demokrasi söylemi, delegatif demokrasinin çoğunlukçu vurgusu ile yurttaş katılımını sınırlayıcı özellikleriyle ne ölçüde uyumludur? Abdullah Gül’ün demokrasi vurgusu, AK Parti’nin muhafazakâr demokrasi söylemiyle örtüşüyor mu?

Tez çalışması kapsamında altı ay süreyle (Ocak 2014-Temmuz 2014) düzenli olarak takip edilen Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı resmi web sitesinde (www.tccb.gov.tr) Abdullah Gül’ün mülakatlarının tarih sırasına (gün-ay-yıl) göre güncel bir şekilde kamuoyuyla paylaşıldığı görülmüş ve incelenen mülakatların tam

metinlerine bu siteden erişilmiştir. Yabancı basın yayın organlarına verilen mülakatlardan orijinali de paylaşılan ve dili İngilizce olan metinler yine aynı web sitesinden alınmıştır. Abdullah Gül'ün TBMM açılış konuşmalarının tam metinlerine ise Meclis'in resmi web sitesi olan www.tbmm.gov.tr'de elektronik olarak yayınlanan TBMM Tutanak Dergisi'nden erişilmiştir.

Çalışmanın devamında Abdullah Gül'ün göreve geldiği 2007 Türkiye'sindeki genel politik bağlamın özetle anlatılmasının ardından Gül'ün parlamento konuşmalarındaki ve mülakatlarındaki demokrasi retoriği incelenmiştir.

3.1. ABDULLAH GÜL GÖREVE GELDİĞİNDE TÜRKİYE’DEKİ GENEL POLİTİK BAĞLAM

XI. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün göreve geldiği 2007 yılında Türkiye politik tarihi ilki 22 Temmuz 2007 tarihinde gerçekleştirilen milletvekili genel seçimleri, diğeri Ağustos 2007’de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi olmak üzere iki önemli seçime tanıklık etmiştir. Gergin bir politik zeminde yapılan milletvekili genel seçimlerinde AK Parti toplam oyların % 46’sını alarak tek başına iktidara gelmiş, TBMM’ye giren diğer partiler ise seçimleri ikinci sırada tamamlayan CHP ile üçüncü sıradaki MHP olmuştur. 3 Kasım 2002 tarihinde % 34 oy oranıyla tek başına iktidara gelen AK Parti’nin oylarını % 46’ya yükselterek birinci parti olarak çıktığı 2007 seçimleri Türkiye demokrasi tarihinde önemli bir dönemeci oluşturmuştur.

2007 yılı cumhurbaşkanlığı seçimleri ise pek çok yönüyle önceki cumhurbaşkanlığı seçimlerinden farklı özellikler sergilemiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ten sonra göreve 10 cumhurbaşkanı gelmiş, bu kişiler 61 hükümette yürütmeye başkanlık etmiştir. Türkiye politik tarihinde sıklıkla gündeme gelen ve en çok tartışılan kurumlardan biri olan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde özellikle 1961 yılından itibaren ordu birçok kez belirleyici etmen olarak devreye girmiştir. XI. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün seçilmesine kadar ya ordu içerisinden bir aday ya da ordunun uygun gördüğü biri cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Acar ve Çelebi, 2012: 4, 5).

Cumhurbaşkanının TBMM tarafından yedi yıllığına ve bir defaya mahsus olarak seçilmesi hükümleri, 21 Ekim 2007 tarihli referandumuyla değiştirilmiş, cumhurbaşkanının halk tarafından, beş yıllığına ve en fazla iki kez seçilmesi Anayasa'ya girmiştir. Bu değişikliğe vesile olan gerilimli süreç ise X. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin dolduğu Mayıs 2007'den çok daha önce başlamıştır (Durmuş-Şenyapar, 2013: 156, 157). Cumhurbaşkanlığı seçim döneminde ise toplumdaki politik kutuplaşma belirginleşmiş, yoğun bir ideolojik mücadele yaşanmış ve bu süreç, kitlesel gösterilerle sokağa da yansımıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimleri yaklaşırken Abdullah Gül'ün adaylığına karşı bir refleks olarak gelişen, Cumhuriyet Mitingleri şeklinde de adlandırılan büyük mitingler düzenlenmiştir. 14 Nisan 2007 tarihinde Ankara'da başlayan, 29 Nisan'da İstanbul'da, 13 Mayıs'ta ise İzmir'de yapılan, Manisa, Çanakkale, Samsun ve Denizli gibi birçok ilde gerçekleştirilen bu mitinglere merkez sol partiler de destek vermiştir. Mitinglerin düzenleyicileri arasında Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Birliği, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, Atatürkçü Düşünce Derneği, Cumhuriyet Kadınları Derneği, Türk Kadınlar Birliği, İstanbul Barosu Kadın Komisyonu, Bizim Ülke Derneği, İstanbul Kadın Kuruluşları Birliği ve Çağdaş Eğitim Vakfı gibi sivil toplum örgütleri de yer almıştır (Balcı, 2007: 239). “Laik Cumhuriyetin temel değerlerine sahip çıkmak” söylemiyle düzenlenen Cumhuriyet Mitingleri, iki ideoloji (İslamcılık-Kemalizm) arasında geçmişten beri süregelen mücadelenin yeniden görünürlük kazanmasına neden olmuştur (Özdemir, 2010: 4).

Cumhuriyet Mitinglerinin yanında AK Parti'ye yönelik eleştirilere dair bir diğer tartışma Anayasa etrafında gelişmiştir. Eski Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih

Kanadoğlu, 26 Aralık 2007 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yazdığı yazıda Anayasanın 102. maddesindeki hükme dikkat çekmiş ve karar için aranan nitelikli çoğunluk üzerindeki katılımın aynı zamanda toplantı yeter sayısı olduğunu ileri sürmüştür (Acar ve Çelebi, 2012: 18). Kanadoğlu'na göre Cumhurbaşkanlığı seçiminde birinci oylamaya en az 367'nin üzerindeki TBMM üyesinin katılmadığının anlaşılması halinde, ikinci oylamaya geçilemeyecektir. Bu aynı zamanda, birinci oylama yapılmamış sayılacağından diğer oylamalara da geçilememesi anlamına gelmekteydi (Balcı, 2007: 240). Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turu 27 Nisan 2007 tarihinde yapılmış, dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ü aday gösteren AK Parti'den TBMM'de 367 şartı aranmış ancak Meclis'te 354 koltuğa sahip olan AK Parti'nin bu şartı sağlayamaması üzerine CHP'nin başvurusuyla Anayasa Mahkemesi seçimleri iptal etmiştir (Balcı ve Bal, 2008: 12). Bunun yanında Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunun yapıldığı 27 Nisan 2007 tarihinde Genelkurmay Başkanlığının internet sitesinde, TSK'nın Cumhurbaşkanı seçimine ilişkin görüşlerinin yer aldığı bildiri yayımlanmış, seçime de bu bildirinin gölgesinde gidilmiştir (Tuncer, 2007: 136):

“Türkiye Cumhuriyeti devletinin, başta laiklik olmak üzere, temel değerlerini aşındırmak için bitmez tükenmez bir çaba içinde olan bir kısım çevrelerin, bu gayretlerini son dönemde artırdıkları müşahede edilmektedir. Uygun ortamlarda ilgili makamların, sürekli dikkatine sunulmakta olan bu faaliyetler; temel değerlerin sorgulanarak yeniden tanımlanması isteklerinden, devletimizin bağımsızlığı ile ulusumuzun birlik ve beraberliğinin simgesi olan milli bayramlarımıza alternatif kutlamalar tertip etmeye kadar değişen geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.

Bu faaliyetlere girişenler, halkımızın kutsal dini duygularını istismar etmekten çekinmemekte, devlete açık bir meydan okumaya dönüşen bu çabaları din kisvesi arkasına saklayarak, asıl amaçlarını gizlemeye çalışmaktadırlar. Özellikle kadınların ve küçük çocukların bu tür faaliyetlerde ön plana çıkarılması, ülkemizin birlik ve bütünlüğüne karşı yürütülen yıkıcı ve bölücü eylemlerle şaşırtıcı bir benzerlik taşımaktadır.

Cumhuriyet'in kurucusu Ulu Önder Atatürk'ün 'Ne mutlu Türk'üm diyene' anlayışına karşı çıkan herkes, Türkiye Cumhuriyeti'nin düşmanıdır ve öyle kalacaktır. TSK, bu nitelikleri korumak için kendisine verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine getirme konusundaki sarsılmaz kararlılığını muhafaza etmektedir. Laikliğe olan bağlılığı ve inancı kesindir" (Sever, 2015: 185-187).

TSK, yukarıda özet şekliyle paylaşılan bu "e-muhtırayla", Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde yaşanan laiklik tartışmalarını endişeyle izlediğini ve TSK'nın laikliğin mutlak savunucusu olduğunu söyleyerek, laikliğe yönelik olumsuz yorumların kati bir şekilde karşısında olduğunu ve gerektiğinde tavrını açık ve net bir şekilde ortaya koyacağını "kamuoyuna saygıyla" belirtmiştir. "Bu açıklamadan da anlaşılacağı gibi Cumhurbaşkanlığı süreci ile yeniden alevlenen laiklik tartışması, kendisini Kemalizm'in ve dolayısıyla laikliğin koruyucusu olarak konumlandıran ordunun da sürece dâhil olmasıyla gündeme tam olarak oturmuştur" (Özdemir, 2010: 4). Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün görevi süresince yedi yıl süreyle basın başdanışmanı olarak görev yapan Ahmet Sever'in Mayıs 2015'te yayımlanan "*Abdullah Gül İle 12 Yıl – Yaşadım, Gördüm, Yazdım*" başlıklı kitapta, e-muhtıranın ertesi günü (28 Nisan'da) Hükümet Sözcüsü Cemil Çiçek tarafından yapılan açıklama "e-muhtıraya aynı sertlikte bir cevap"

olarak nitelendirilmiş ve “bu, demokrasi tarihimizde bir ilkti. Eşi benzeri yoktu” cümleleriyle ifade edilmiştir (Sever, 2015: 21).

TSK’nın gece yarısı muhtırasıyla gerilimi artan seçim süreci, Yüksek Yargı’nın 367 kararıyla kesintiye uğramıştır. TBMM turlarının sonuçsuz kalması sebebiyle ve ülkedeki hukuki/politik krizi aşma kaygısıyla TBMM Anayasa Mahkemesi’nin vermiş olduğu karara bir tepki olarak, 3 Mayıs 2007 tarih ve 891 sayılı kararıyla milletvekili seçimlerinin 22 Temmuz 2007 tarihinde yapılmasına yönelik erken seçim kararını almıştır (Gözler, 2010’dan aktaran Acar ve Çelebi, 2012: 22, 23). AK Parti’nin tek başına iktidara geldiği seçimler sonrasında basın açıklaması yapan Abdullah Gül’ün, “Türkiye seçimlerden demokrasisini güçlendirerek çıkmıştır. Bu, demokrasinin yerleşmesi ve derinleşmesi açısından da çok önemlidir. Herkesin bu oy oranını doğru okuması gerekir. Herkes, milli iradenin gösterdiği istikamete ve işarete göre hareket etmelidir... Meydanların ve milletimin iradesini görmelikten gelemem” (Sever, 2015: 33) ifadelerini kullanarak, görevi süresince yaptığı konuşmalarda da sıkça başvurduğu “demokrasi=milli irade” retoriği sergilemesi dikkat çekmiştir.

Seçimle birlikte meclisteki yerini alan MHP’nin Genel Başkanı Devlet Bahçeli’nin “Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde 367 sorunu yaşanmayacağını çünkü MHP’nin oylamaya katılacağını açıklaması” (Sever, 2015: 34) ve oylamada 367 şartının sağlanmasıyla Cumhurbaşkanlığı seçim süreci tekrar başlamıştır. Abdullah Gül, 28 Ağustos 2007 tarihinde Cumhurbaşkanlığı seçiminin 3. turunda, oylamaya katılan 448 milletvekilinin 339’unun oyunu alarak Türkiye Cumhuriyeti’nin XI. Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Gözler, 2010’dan aktaran Acar ve Çelebi, 2012: 23). TBMM tarafından

seçilen son Cumhurbaşkanı olan Abdullah Gül, üç ay gecikme sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’nin XI. Cumhurbaşkanı olarak yedi yıllık görevine başlamıştır. “Seçim sürecinde yaşananlar, beraberinde köklü bir sistem değişikliğini getirmiştir. Cumhurbaşkanı halkın seçmesine yönelik Anayasa değişikliği referandumda olur almış ve böylece 2007 yılı, TBMM tarafından seçilen son cumhurbaşkanının göreve geldiği yıl olarak Türkiye politik tarihine geçmiştir” (Durmuş-şenyapar, 2013: 151). Bu referandumla gerçekleşen Anayasa değişikliğiyle cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin kabul edilmesinin ardından 1982 Anayasası parlamenter yapıdan önemli ölçüde uzaklaşmıştır (Uluşahin 2011’den aktaran Acar ve elebi, 2012: 5).

Cumhurbaşkanının politik sistem içindeki rolü ve uluslararası ilişkilerin geleceğini belirleme potansiyeli ile ülkenin jeopolitik coğrafyadan kaynaklanan dış politika sorunları, cumhurbaşkanlığı seçimlerini daha da önemli hale getirmiş, bu seçimlere olan ilgiyi uluslararası alana taşımıştır. Ortadoğu’yu demokratikleştirmeyi amaçlayan Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) ile Irak, İran ve Suriye’ye yönelik politikaları, ABD’nin Türkiye’de yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimlerine ilgi duyulmasına neden olmuştur. Aynı şekilde devam eden üyelik müzakereleri nedeniyle AB ve uluslararası finans çevreleri de bu süreci yakından izlemiştir (Kahraman, 2007: 149, 150). Abdullah Gül’ün içinden geldiği muhafazakâr sağ cenahta ABD ile “kadim” müttefikliğin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu ittifakın AK Parti iktidara geldiği dönemde de dış politikanın önemli sütunlarından birini oluşturduğu ve dünyaya “ABD ile birlikte”, “ABD’nin yanında” hareket eden bir Türkiye tablosu çizilmeye gayret edildiği grlmştir. Abdullah Gül’ün göreve geldiği dönemde de ABD ile özellikle

istihbarat paylaşımı başta olmak üzere birçok alanda işbirliği adımları atılmıştır. O dönem görevde olan George Bush’la ve sonrasında Başkan olan Barack Obama ile olumlu ilişkiler kurmaya gayret eden Gül, Obama’nın göreve gelmesinin ardından ziyaret ettiği ilk ülkenin Türkiye olmasını çeşitli platformlarda özellikle dile getirmiş, bir nevi bu “önemsenmeyle” birlikte Türkiye’nin ABD nazarından da itibarının arttığına dair çeşitli göndermeler yapmıştır. 1987 yılında tam üyelik için başvuruda bulunulan Avrupa Birliği ise 1990’lı yılların koalisyon dönemlerinde yaşanan politik krizler, demokrasinin sorgulanması, zaman zaman engellenme girişimleri sürecinde daha da önemli hale gelmiştir (Okur, 2009). 2002 yılında iktidara geldiğinde yüzünü “Batı’ya ve beraberinde Avrupa Birliği”ne çeviren bir Türkiye retoriğiyle hareket eden AK Parti, iktidarının ilk yıllarında bir dizi reform paketini onaylayarak, düşünce ve ifade özgürlüğü kapsamında basın yayın, televizyon, radyo ve eğitim yasağının kaldırılması gibi adımlar atarak Batı yolundaki kararlılığını sadece söylemsel düzeyde bırakmamış, çeşitli düzenlemelerle bunu yasal zemine de oturtmuştur. Avrupa Birliği’ni zaman zaman “bir devlet politikası” olarak ifade eden Abdullah Gül Başbakanlık görevini yürütürken olduğu gibi cumhurbaşkanlığı görevine seçildiği 28 Ağustos 2007 tarihinde TBMM’de düzenlenen yemin töreni sonrasında yaptığı konuşmasında da AB süreci üyeliğine gönderme yaparak, “Türkiye hedefini doğru seçmiş, bu yolda büyük mesafeler kaydetmiştir” cümlelerine yer vermiş ve daha ilk günden AB’nin önemine dikkat çekmiştir.

Abdullah Gül’ün Cumhurbaşkanlığı seçim sonuçlarının Türkiye’nin içinde bulunduğu jeopolitik konumu gereği, uluslararası alanda da yansımaları olmuştur. Bu

bağlamda, XI. Cumhurbaşkanının politik vizyonu ve AB'ye bakış açısı, uluslararası dengeler açısından önemli olarak değerlendirilmiş, Türkiye'nin 2002 sonrası ekonomik ve politik reformları kesintiye uğratabilecek demokrasi dışı müdahalelere açıkça karşı çıkmıştır (Kahraman, 2007: 162). Ahmet Sever çalışmasında Abdullah Gül'ün, Başbakanlığından başlayarak Dışişleri Bakanlığı ve sonrasında Cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye'nin büyümesinin ve güçlenmesinin önündeki en büyük engel olarak üç sorunu gördüğü vurgulanmıştır; "Kürt, Ermeni ve Kıbrıs sorunu." Sever'e göre "Türkiye'nin büyük bir tarihsel birikime, potansiyele ve dinamiğe sahip, bölgesinde son derece önemli konumda bir ülke olduğuna, bu üç sorunun çözülmesi halinde önünün açılacağına inanan" Gül'ün "Türkiye'nin bu engellerin bertaraf edilmesiyle, birikimini, zamanını ve enerjisini ekonomi, eğitim, sağlık, bilim ve teknoloji gibi alanlarda yoğunlaştırabileceğine, AB demokrasisini tam anlamıyla benimsemiş Müslüman bir Türkiye'nin, ırkçılık, İslamofobi, terör, medeniyetler çatışması gibi küresel sorunların çözümüne de ciddi katkılar sağlayacağına inancı tamdı" (Sever, 2015: 73). İlk yurtiçi gezisini Güneydoğu'ya yapan, 81 ilin tamamını ziyaret eden ilk Cumhurbaşkanı olarak tarihe geçen Gül, görevi süresince 84 ülkeye 115 seyahat gerçekleştirmiş ve 128 kez yabancı devlet başkanını ağırlamıştır. Dışişleri Bakanlığı'nın yaptığı bir çalışmaya göre, Gül Cumhurbaşkanlığı sırasında "bu yolla Türk ekonomisine 35 milyar Dolarlık bir girdi sağlamıştır" (Sever, 2015: 74, 160). Türkiye ekonomisinin gelişmesine, güçlenmesine önem veren Abdullah Gül'ün göreve geldiği 2007 yılında dış politikada öne çıkan başlıkların genel olarak; tam üyelik müzakereleri devam eden Avrupa Birliği, Kıbrıs, ABD, Ermeni konusu ile Türkiye'nin Ortadoğu'yla ilişkileri olduğu görülmüştür. Aynı yıl, "e-muhtıra" ve "Cumhuriyet Mitingleri" yle birlikte başlayan, Gül'ün türbanlı eşi

Hayrünnisa Gül’ün “Çankaya Köşkü”ne çıkmasıyla birlikte artan laiklik tartışmaları, Ankara Ulus’ta yaşanan terör olayı, Hrant Dink’in öldürülmesi, Dağlıca’da 12 askerin şehit edilmesi gibi ülkede yaşanan olaylar da birlikte düşünüldüğünde Gül’ün hem ulusal hem de uluslararası arenada zorlu bir süreçte göreve geldiği görülmektedir.

KONUŞMALARINDA DEMOKRASİ RETORİĞİ

Çalışma kapsamında Abdullah Gül'ün görev süresi boyunca her yıl Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yasama Yılı'nın açılışında yaptığı konuşmalar (2007-2014 dönemini kapsayan yedi konuşma metni)⁸⁶ analiz edilmiştir. Politik retorik analizinin üç temel özelliği⁸⁷ (*retoriksel bağlam*, *retoriksel kanıt*, *retoriksel etki*) etrafında ele alınan

⁸⁶ Bu metinler tarih sırasına göre şöyledir:

1. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 23'üncü Dönem **İkinci** Yasama Yılı'nın Açılışında Yapılan Konuşma - 1 Ekim 2007
2. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 23'üncü Dönem **Üçüncü** Yasama Yılı'nın Açılışında Yapılan Konuşma - 1 Ekim 2008
3. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 23'üncü Dönem **Dördüncü** Yasama Yılı'nın Açılışında Yapılan Konuşma - 1 Ekim 2009
4. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 23'üncü Dönem **Beşinci** Yasama Yılı'nın Açılışında Yapılan Konuşma - 1 Ekim 2010
5. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 24'üncü Dönem **İkinci** Yasama Yılı'nın Açılışında Yapılan Konuşma - 1 Ekim 2011
6. Türkiye Büyük Millet Meclisi Yeni Yasama Yılı'nın Açılışında Yapılan Konuşma - 1 Ekim 2012
7. Türkiye Büyük Millet Meclisi Yeni Yasama Yılı'nın Açılışında Yapılan Konuşma - 1 Ekim 2013

⁸⁷ James Martin (2014: 100, 101) *Politics and Rhetoric A Critical Introduction*'da politik retorik analizinin üç özelliğini özetle şöyle açıklar: *Retoriksel bağlam*; konuşma ortamına yol açan şartlara gönderme yapar. Bir retoriksel bağlamın yorumlanması, konuşmanın tarihsel zamanı ve yerini, bunun bir şeye (fark edilen bir problem) yanıt olma gerekliliğini ve konuşmanın şekillenmeye başladığı daha geniş şartları kapsar. Klasik retorikğin bunları üç bölüme ayırdığı yerde, günümüzde parlamento konuşmaları, basın konferansları, parti konferans konuşmaları, politik mülakatlar vb. gibi her birinin genel unsurlarını birleştiren biçimleri tanımlanabilir. *Retoriksel kanıt*; kısıtlamanın ve/veya fırsatın söylemsel olarak yeniden tasarlandığı konuşmanın dili ve performansında yapılandırılan durumla ilgilidir. Düşünceler, bir izleyici (ve genellikle birden fazla izleyici) için bir kanıtla dönüştürülür. Retoriksel kanıt, genel anlamda, etkisini ve dolayısıyla ikna edici gücünü en yüksek düzeye çıkarmak için biçimlendirilmiş klasik kuralları (buluş, düzenleme, hitap etme, hafıza, konuşma biçimi) içerir. Burada konu seçimi merkezi önemdedir. *Retoriksel etki*; retoriksel eylemin ardından durumla ilgili değişikliğin yorumlanmasını içerir; başka bir deyişle, herhangi bir soruna çözüm üretilip üretilmediğine ve bazı eylemlerin mümkün olup olmadığına dikkat çekilmesi gerekir. Bu tür etkiler hemen de olabilir (bir karara veya davranış biçimine neden olmak), daha uzun vadeli olabilir (Martin, 2014: 100, 101).

metinler, eleştirel retorik analizi⁸⁸ çerçevesinde incelenmiştir. Konuşmaların üslup, sözcük seçimi, anlamsal stratejiler gibi politik retorik başat unsurları çerçevesinde ele alındığı çalışmada zaman zaman Aristoteles’in retorik kuramı çerçevesinde klasik retorik kavram ve araçlarına da başvurulmuştur.

Retorik analizinin önemli bir unsurunu oluşturan *bağlam*, parlamento konuşmalarının yapıldığı Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak ele alınmıştır. Van Dijk’a (2008) göre retorik bağlamsal etkisi, yalnızca grup kimliğinin ve katılımcıların ilişkilerinin değil, sosyal olarak paylaşılan görüşlerin de bağlamıdır. İkna edici metin ve konuşma, ideolojik grup üyeliğini düzenlenmesini sağlar ve retorik yapılar ikna sürecine katkıda bulunmak için tipik söylemsel yöntemler arasında yer alır. “Bu nedenle hangi ideolojik gruba ait olduğumuzu, kendimizi alıcının grubundan nasıl ayırttığımızı ya da muhalefet kazanmak için nasıl davrandığımız konusundaki görüşümüze ya da inancımıza işaret ederiz. Bu anlamda, retorik bağlamsal yönünün önemli olduğu söylenebilir” (Van Dijk, 2008: 193). Gill ve Whedbee’nin (1997) analizine göre ele alındığında bağlamla ilişkili unsurlardan biri olan *gereklilik*, cumhurbaşkanlarının yasama yılının ilk günü TBMM’de açılış konuşması yapma yetkisi⁸⁹ olarak

⁸⁸ Ann M. Gill and Karen Whedbee’nin (1997) “*Retic*” adlı çalışmalarında, ele alınacak metnin üzerinde durduğu konuya, temel görünümüne ve nasıl işlev gördüğüne odaklanmak, metinde kullanılan argüman biçimlerini, kelime tekrarlarını ve metaforları ortaya çıkarmak, retoriksel karakteri, metnin olayları/nesneleri tanımlayarak ve yeniden adlandırarak sunduğu bağlamsal kavrayışları, zamansal özellikleri ve metinde kurgulanan retoriksel stratejileri incelemek amacıyla metne üç temel soru sormuşlardır: 1. Bağlamın oluşturduğu beklentiler/olasılıklar nelerdir? 2. Metin/konuşma dinleyiciye ne sunmaktadır? 3. Metnin/konuşmanın belirgin özellikleri nelerdir? (Gill ve Whedbee, 1997: 170-174).

⁸⁹ 1924 Anayasasında öngörülen cumhurbaşkanının yasama yılı başında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde açılış konuşması yapma ve törenli oturumlarda TBMM’ye başkanlık etme yetkileri 1961 Anayasası ile sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda 1961 Anayasasının kabulünden itibaren cumhurbaşkanları TBMM’nin yasama yılı açılışlarında konuşma yapmamışlardır. Cumhurbaşkanının

yorumlanmıştır. Retorun (Abdullah Gül), hitap ettiği *izleyiciler/dinleyiciler* ise parlamento üyeleri (milletvekilleri) iken retorun *güvenilirliği* de Gül'ün devlet yönetimindeki en üst makamı temsil etmesinden kaynaklanmaktadır. Metinlere ilk olarak “Abdullah Gül, Cumhurbaşkanlığı süresince yaptığı parlamento konuşmalarında “demokrasi”yi hangi kavramlar üzerinden kurmuştur?” sorusu sorulmuştur. Gül'ün demokrasi retoriğinin bileşenleri olarak şu başlıklar ortaya çıkmıştır:

- 1) Milli İrade,
- 2) TBMM,
- 3) Seçimler,
- 4) Temel Hak ve Hürriyetler,
- 5) Hukukun Üstünlüğü,
- 6) Modernleşme/Çağdaşlaşma,
- 7) Avrupa Birliği,
- 8) Ekonomi,
- 9) Türkiye'nin Bölgesindeki Konumu,
- 10) Hoşgörü,
- 11) Çoğulculuk.

yetkileri 1982 Anayasası ile genişletilmiş ve gerekli görmesi durumunda cumhurbaşkanına yasama yılının ilk günü TBMM'de açılış konuşması yapma yetkisi verilmiştir. Yapılan bu düzenleme ile 1961 Anayasasında öngörülmeleyen bu gelenek, tekrar canlandırılmıştır (Tarihe Düşülen Notlar-I, Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları-1, 1 Mart 1924-14 Aralık 1987, TBMM, 2011).

Başlıklar; “Abdullah Gül’ün Türkiye demokrasisine ilişkin söylemi “delegatif demokrasi”ye hangi açılardan gönderme yapmaktadır? Abdullah Gül’ün demokrasi söylemi, delegatif demokrasinin çoğunlukçu vurgusu ile yurttaş katılımını sınırlayıcı özellikleriyle ne ölçüde uyumludur? Abdullah Gül’ün demokrasi vurgusu, AK Parti’nin muhafazakâr demokrasi söylemiyle örtüşüyor mu?” sorularının yanıtlarıyla birlikte yorumlanmaya çalışılmıştır.

3.2.1. Milli İrade: “Müracaat Edilen”, “Tecelli Eden”, “Temsil Edilen”, Zaman Zaman da “Askıya Alınan” Güç

Abdullah Gül’ün incelenen yedi parlamento konuşmasının hemen hepsinde demokrasiyle birlikte en sık anılan kavramın “milli irade” olduğu görülmüştür. Gül, “...*milletin iradesine* müracaat etme...” (1 Ekim 2009), “Referandumla, *milletimizin iradesi* tecelli etmiştir”, “*Milletimiz, iradesini* ortaya koyma konusunda hassastır” (1 Ekim 2010), “Meclisimizin hazırladığı 1921 ve 1924 anayasalarımızdan sonra yapılan tüm anayasalar, maalesef, demokrasimizin, dolayısıyla *milli iradenin* askıya alındığı, ara dönemlerin ürünüdür” (1 Ekim 2011), “*Millet iradesine* gölge düşüren, siyasi hayatımızı zaman zaman tehlikeye sokan örtülü vesayetlerin ortadan kaldırılması için Meclisimizin ve halkımızın ortaya koyduğu kararlılığa destek oldum” (1 Ekim 2013) gibi cümlelerle sık sık milli irade kavramına başvurmuştur.

Türkiye’de milli irade, seçimde çoğunluğu sağlayan partinin “birçok şeyi yapabilme hakkı” anlamına gelmektedir. Buna göre parlamentoda kazanılan sandalye sayısı önem taşımaktadır. Demokrasi anlayışının daha çok çoğunlukçu olarak

yorumlanabileceği Türkiye’de, çoğunluk tercihi “milli irade” olarak kavranmakta ve anayasalarda yer alan milli egemenliğin temsili olarak kullanılmaktadır. Abdullah Gül’ün, temsilcilerinden birisi olduğu geleneksel sağda demokrasinin neredeyse milli irade kavramıyla eş tutulduğu bilindiğinden kendisinin de bu kavramı sıkça kullanması çalışma kapsamında beklenen bir sonuç olmuştur.

Abdullah Gül’ün *bağlamı* (TBMM) da sıklıkla *mili irade* kavramıyla birlikte yorumladığı, zaman zaman da parlamento üyelerine *milli iradenin temsilcileri* olarak hitap ettiği görülmüştür:

- “Demokrasimizin ve milli irademizin yüreğinin attığı yer olan Meclisimizin çatısı altında sizlerle bir arada bulunmaktan onur duyuyorum” (1 Ekim 2007).
- “Millet iradesinin en üst düzeyde temsil edildiği Yüce Meclisin...” (1 Ekim 2009).
- “Basiretli devlet adamlarını bünyesinde barındıran Yüce Meclisimiz, Türkiye’deki her soruna bu anlayışla bakmalı, toplumumuzdaki farklılıkları milli birliğimizi güçlendirecek bir zenginlik olarak konumlandırmayı başarmalıdır” (1 Ekim 2009).
- “Egemenliğin gerçek sahibi olan yüce milletimizin iradesini temsil eden siz değerli vekilleri...” (1 Ekim 2010).
- “Milletimizin, feraseti ve basireti bizzat Meclis’in varlığında vücut bulmuştur” (1 Ekim 2010).
- “Milletin bu çatı altındaki temsilcileri, demokratik düzen ve ilkeler çerçevesinde milletin iradesinin tecellisi konusunda çok dikkatli olmalı ve milletin sesini bastıracak, iradesini askıya alacak girişimlere karşı durmalıdır” (1 Ekim 2010).

Abdullah Gül'ün bu gibi cümlelerle, klasik retoriğin üzerinde önemle durduğu *pathos*'a başvurduğu görülmektedir. Aristoteles'in üçlüsünden biri (*ethos* ve *logos*'la birlikte) olan *pathos* genel ifadeyle konuşmacının, dinleyicilerin duygularını harekete geçirmesi anlamına gelmektedir. Konuşmanın dinleyici nezdinde daha etkili olmasını sağlamak amacıyla başvurulmuş *pathos*'ta kelimeler, dinleyici kitlesinin genel özelliklerini bilen konuşmacı tarafından duygu yaratımı amacıyla özenle seçilmektedir. Gül'ün parlamento konuşmalarının önceden belirli bir hazırlık⁹⁰ çerçevesinde kaleme alındığı göz önünde bulundurulduğunda milletvekillerine hitaben kullandığı bu kelimelerin özellikle tercih edildiği düşünülmektedir.

Milli irade kavramının etrafında, *milli birlik-bütünlük*, *milli birlik-toplumsal dayanışma*, *milli birlik-farklılık*, *milli egemenlik*, *milli güvenlik*, *milli şuur*, *milli menfaatler* kelimelerine de sıklıkla başvurulması dikkat çeken başka bir nokta olmuştur. Konuşmalarda; “Türkiye’nin *milli birlik* ve huzur içinde gelişmesi”, “yeni anayasal düzenlemelerin, *milli birlik* ve *toplumsal dayanışmamızı* güçlendirecek kapsayıcı bir yaklaşıma sahip olması...” (1 Ekim 2007), “*milli güvenliğimizin* ve *milli menfaatlerimizin* teminat altına alınması” (1 Ekim 2009), “*Yakın bölgemizde yaşanan trajediler, ülkemize, demokrasimize, milli birlik ve bütünlüğümüze sahip çıkmanın ne kadar önemli olduğunu göstermiştir*” (1 Ekim 2013) gibi cümlelere sıklıkla rastlanmıştır.

⁹⁰ Abdullah Gül, 28 Ağustos 2011 tarihinde Anadolu Ajansı’ndan Parlamento Muhabiri Ali Hakan Der’e verdiği mülakatta, en önemli konuşmalarının Meclis konuşmaları olduğunu belirterek şu ifadeleri kullanmıştır: “Benim en önemli konuşmalarım Meclis açılışında yaptığım konuşmalardır. Bütün cumhurbaşkanlarının, devlet başkanlarının çok hazırlık yaptığı, yılda birkaç önemli konuşması olur. Benim de en hazırlıklı konuşmalarım Meclisin açılışında yaptığım konuşmalardır.”

Demokratik devleti, “millet olmanın esası olan ‘birlik’ fikrini ve düzenini güçlü bir biçimde geleceğe taşıırken, sosyal ve kültürel farklılıkları ortadan kaldıran değil, onları zenginlik olarak kabul edip geliştirilmesine imkân sağlayan devlet” (1 Ekim 2009) olarak tanımlayan Gül, 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan Anayasa Değişikliği Referandumunu da “Referandumla, *milletimizin iradesi tecelli etmiştir*. Mesele referandum öncesinde kimin ne dediği değil, söylenenlerin toplamının milletin sözü ve iradesi olduğunu bilmek ve bunu *milli bir şuur* olarak selamlamaktır” sözleriyle yorumlamıştır (1 Ekim 2010).

Geleneksel sağ politik yaklaşımda hakim olan milli irade retoriğinin çoğunluğun temsil edilmesinin yanında milletin bütününün de temsiliyeti olarak algılandığı söylenebilir. Milli kimliğin inşası, milli birliğin güçlendirilmesi, milli kültür ve geleneklerin korunması, milli “hasletlerin” ön plana çıkarılması gibi görevlerin de seçimlerde iktidara gelen parti/parti liderince yerine getirilmesi beklenmektedir. Bu açıdan ele alındığında da bu yaklaşımın, seçimleri kazanan liderin milletin/*ulusun* simgesi, temsilcisi ve onun çıkarlarının koruyucusu-savunucusu olarak cisimleştirildiği delegatif demokrasiyle benzer özellikler sergilediği söylenebilir.

3.2.2. TBMM: “Demokrasinin Ocağı”, “Demokratik Düzenin Kalbi”

Abdullah Gül’ün, demokrasiyi ifade ederken neredeyse milli irade kadar sık kullandığı kavramlardan bir diğeri ise *Türkiye Büyük Millet Meclisi* olmuştur. Bir başka ifadeyle TBMM, Gül’ün parlamento konuşmalarında inşa ettiği demokrasi retoriğinin temel sütunlarından birini oluşturmuştur. “Milli birlik ve beraberliğin timsali, ülkü ve özemlerinin tezahür ettiği kurum” (1 Ekim 2011) olarak gördüğü Meclis, Gül için aynı zamanda “demokrasinin en güçlü vurgusunu bulduğu çatı”dır (1 Ekim 2009).

Gül açısından “milli iradenin tecelligâhı”⁹¹ ve demokratik düzenin kalbi” (1 Ekim 2007) olan TBMM, aynı zamanda “demokrasinin ocağı, istiklal ve egemenliğin nihai teminatıdır” (1 Ekim 2013). Bu gibi cümlelerde görülebileceği gibi Abdullah Gül zaman zaman metafor kullanmayı tercih etmektedir. Politikacıların konuşmalarında sık sık başvurdukları bir yol olan metafor kullanımı, çoğu politikacı için kendilerinin politik retorikteki uzmanlıklarını başlıca dilsel özelliklerin bilgisi yoluyla göstermelerini sağlayan bir yöntem olarak kabul edilmektedir (Charteris-Black, 2011: 32). Politikacılar, kendilerini, rakiplerini ve politik gündemlerini tanımlamak için metaforları kullanırlar ve halkı belirli bir bakış açısına yönlendirmek için politik tartışmalarda metaforik bir dilden faydalanırlar (Ottati, Renstrom, Price, 2014’ten aktaran Boeynaems, vd, 2017: 118). Politika, ekonomi, eğitim, sağlık gibi çeşitli konularda konuşmak veya yazmak için kullanılan metaforların alıcıları etkileyebileceği varsayımı antik çağlardan beri

⁹¹ “Tecelli yeri. İlâhi kudretin, İlâhi sırrın meydana çıktığı, görüldüğü yer. Yansıma ve görünme yeri” (Osmanlıca-Türkçe Sözlük- www.luggat.com).

kabul edilmektedir. Bununla birlikte, metaforların insanları nasıl etkilediğine ilişkin fikirler zamanla değişmiştir. 1980’lerden bu yana, metaforların sadece bir metne veya konuşmaya retoriksel zenginlik ekleyen dilsel süslemeler olarak değil aynı zamanda kavramsal içeriği de aktarabilen bir işlev gördüğü kabul edilmektedir (Morris, Sheldon, Ames, Young, 2007; Nerlich, Hamilton, & Row, 2002; Charteris-Black, 2006; Quintilian, 1959; Steen, 2008; Lakoff, Johnson, 1980’den aktaran Boeynaems, vd, 2017: 119).

Gül’ün parlamento üyelerine “kalp”, “ocak” gibi kelimelerle hitap ederek hem klasik retorikte önemli bir yeri olan hem de günümüz retorik stratejilerinden biri olarak kabul edilen metafor kullanımında örnekler sergilediği görülmüştür. Burada tercih edilen *kalp* metaforuyla, vücut için en önemli organ olan kalbin TBMM ile özdeşleştirilerek meclisin, demokrasinin en önemli unsuru olduğu vurgulanmıştır. Kalp olmadan yaşamın sürdürülemeyeceği gerçeğinden hareketle parlamentosuz da bir demokrasi olamayacağına gönderme yapılmıştır.

Ocak ise Abdullah Gül’ün içinden geldiği geleneksel sağ politik kültürde önemli bir metafor olarak kullanılmaktadır. Gül’ün 1991 Genel Seçimlerinde milletvekili seçildiği Refah Partisi’nin Genel Başkanı Necmettin Erbakan’ın kurucularından biri olduğu derneğin adı “Aydınlar Ocağı”dır⁹². AK Parti’ye yakınlığıyla bilinen “Osmanlı

⁹² Daha önceleri Aydınlar Kulübü adlı bir oluşum olsa da resmi olarak 14 Mayıs 1970 tarihinde kurulan Aydınlar Ocağı’nın kuruluşu için bu tarihin seçilmesinin sebebi, Demokrat Parti’nin iktidara gelerek tek parti rejimini sonlandırdığı tarihin 14 Mayıs (1950) yıldönümü olmasıdır.

“İş dünyasında, üniversitede ve siyasette etkili olan kişiler tarafından 1970’te kurulan ‘Aydınlar Ocağı’nın ideolojisi birçok kişinin düşüncelerini etkilemekteydi. Aydınlar Ocağı’nın amacı, solcu

Ocakları”nın isminde de yine “ocak” kelimesinin tercih edildiği görülmektedir. Genel olarak “ev, yuva ya da varlığın sürdürülme mekânı” olarak ifade edilebilecek “ocak” metaforuyla, Gül’ün demokrasinin mevcudiyetinin ve sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından Meclis’e de bu misyonu yüklediği düşünülmektedir.

Gül’ün konuşmalarında dikkat çeken bir başka nokta; TBMM’den bahsederken “yüksek temsil/temsiliyet kabiliyeti” kelimelerine başvurulması olmuştur:

- “Yüce Meclisin *yüksek temsiliyet kabiliyeti*, ülkemizdeki ileri demokratik ortam ve siyasi partilerimiz arasındaki diyalog ve istişare geleneği...” (1 Ekim 2007).
- “TBMM’nin *yüksek temsil kabiliyeti*, ülkemizde mevcut olan demokratik tartışma ortamı” (1 Ekim 2008).

Bu ifadeler, “*Parlamenter demokrasilerde talep ve itirazların yeri Meclis’tir*”, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin temsil ettiği değerlerin hatırlatılması, hem demokrasimizin niteliklerinin korunması yolunda bugüne kadar sergilenen çabalara sahip çıkmamızı hem de Meclis’in önünde duran sorunlara büyük bir özgüvenle yaklaşmasını sağlayacaktır” (1 Ekim 2011) gibi cümlelerle birlikte ele alındığında Gül’ün, temsiliyete yaptığı vurguyla biçimsel demokrasiye yakın bir yaklaşım sergilediği söylenebilir. Talep ve/veya itirazların yapılacağı yerin sadece Meclis’le

entelektüellerin Türkiye’deki toplumsal, siyasal ve kültürel tartışma üzerindeki tekeline kırmaktı. Kültür, eğitim, toplumsal yaşam ve ekonomi alanlarındaki her türden mesele için çözümlerin önerildiği seminerler yapıyor ve yayınlara mali destekte bulunuyordu. Aydınlar Ocağı’nın önce gelen ideoloğu İbrahim Kafesoğlu tarafından geliştirilen sisteme ‘Türk-İslam Sentezi’ deniliyordu (Zürcher, 2003: 419).

sınırlandırılması, normatif demokrasinin önemli bileşenlerinden biri olan *katılımcılık* kavrayışından uzak bir anlayışa işaret etmekte, seçimlere ve temsiliyete yaptığı vurguyla delegatif demokrasiye yakın özellikler sergilemektedir.

Gül'ün, TBMM'den bahsederken “Yüce Milletimiz”, “Yüce Meclisimiz” gibi ifadelerle başvurması analizin dikkat çeken başka bir yönünü oluşturmuştur:

- “*Yüce Meclis*’in açılışının bir bayram gününe tesadüf etmesinin ülkemizde hoşgörü, işbirliği ve karşılıklı saygıya dayalı bir siyasi iklimin oluşmasına katkıda bulunmasını ümit ediyorum” (1 Ekim 2008).
- “ Milli Mücadele’ye rehberlik eden *Yüce Meclisimiz*, tüm olumsuz şartlara göğüs gererek, ulusal egemenliğin ve bağımsızlığın sembolü haline gelmiştir. Bu nedenle dünyanın tek ‘Gazi’ Meclisi’dir” (1 Ekim 2009).
- “Egemenliğin gerçek sahibi olan *yüce milletimizin* iradesini temsil eden siz değerli vekilleri...” (1 Ekim 2010).
- “*Yüce Meclis* ve demokratik düzenimiz terörün önündeki en büyük engeldir” (1 Ekim 2010).
- “Hayatım boyunca, halka hizmeti Hakk’a hizmet bilerek, *Yüce Milletimizin* hizmetinden hiç ayrılmadım. Bundan sonra da bu anlayış ve şuurla Milletimizin hizmetinde olmaya devam edeceğim” (1 Ekim 2013).

Gül'ün “millet”i ve “meclis”i “*övme*”siyle hem zaman zaman klasik retoriğin stratejilerine hem de Teun Van Dijk (2015: 89) tarafından politik retoriğin özelliklerinden biri olarak görülen ve “kendi ülkesinden olumlu söz etme, ülkeyi,

ilkelerini, tarih ve geleneklerini övme” olarak ifade edilebilen “ulusal övünç” stratejisine başvurduğu düşünülmektedir.

Analizde dikkati çeken bir başka nokta ise TBMM’nin “*muasır medeniyet*” kelimesiyle birlikte ele alınması olmuştur:

- “Meclisimiz *muasır medeniyetin* üstüne çıkma hedefinin de en büyük taşıyıcısı olmuştur” (1 Ekim 2009).
- “Kurulduğu ilk günden beri Meclisimiz *muasır medeniyet* hedefinin en büyük taşıyıcısı oldu ve olmaya devam etmektedir” (1 Ekim 2010).
- “Türkiye Büyük Millet Meclisi; ülkemizi *muasır medeniyet* düzeyine ve ilerisine taşıyacak irade ve azmin müşahhas ifadesidir” (1 Ekim 2011).

“Muasır medeniyet” yaklaşımı, hem demokrasiye geçmeye çalışan Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde hem de yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye’sinde öne çıkan bir demokrasi retoriği olmuştur. Örneklerden görülebileceği gibi Gül’ün konuşmalarında da ulaşılması istenilen bir hedef olarak konumlandırılan “muasır medeniyet”, bu kez demokrasinin “kalbi” olarak ifade edilen TBMM ile özdeşleştirilmiştir. Bir başka ifadeyle, Türkiye’yi her dönem ulaşılması arzu edilen “muasır medeniyet” hedefine taşıyacak olan güç, Gül tarafından TBMM olarak işaret edilmiştir.

3.2.3. Seçimler: “Demokrasi Şöleni”, “Demokrasinin Temel Mekanizması”

Günümüzde modern demokrasiler seçilmiş temsili yasama meclisleri fikrine dayandığından seçimler, demokrasilerin değerlendirilmesinde önemli ölçütlerden biri olarak görülmektedir. Lijphart tarafından “vatandaşların oylarının temsilcilerin sandalyelerine çevrilme mekanizması” olarak ifade edilen (Lijphart, 1994’ten aktaran Çopuroğlu-Kuzu, 2015: 102) seçimler, demokrasinin önemli bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Demokrasinin tanımlanmasında kullanılan minimalist çerçevenin *yarışmaya dayalı, adil ve serbest* seçimlerin düzenlenmesi üzerine kurulu olduğunu belirten Stein Ringen’e göre;

“Seçim yöntemi, demokrasi açısından parlak bir buluştur ve demokratik düşüncedeki üstün konumunu haklı sebeplerle kazanmıştır. Kararları, tehlikeleri ve güvenceleri açıklığı kavuşturma açısından mahirdir. Halkın oyunu kazanarak karar verme yetkisini elde edenleri anlaşıp kararlar almaya yönelten gerçek bir teşvik unsuru vardır. Bunu oy vererek iktidara gelmelerini sağlayanlara borçludurlar. Oldukça kısa bir süre sonra tekrar seçimlerle karşı karşıya geleceklerini bilirler. Vekilliği seçmenlerden almışlar ve bu durum nelere yetkili olduklarını ve nelerin yetkilerini aştığını hatırı sayılır ölçüde açıklığa kavuşturur... Yurttaşlar, seçtikleri vekillerin meşru yönetimden pek fazla sapmayacaklarına haklı olarak güvenebilirler; çünkü sonraki seçimde onları gönderme güçleri vardır” (Ringin, 2010’dan aktaran Kiriş, 2015: 27).

Günümüz modern demokrasilerinin temel katılım aracı olarak kabul edilen seçimler, Abdullah Gül’ün parlamento konuşmalarında demokrasiyle birlikte sıkça dile getirilen kavramlardan bir diğeri olmuştur. Demokrasinin “erdemini” halktan aldığını, halkın sadece demokrasilerde, serbest seçimler yoluyla işbaşına getirdiği temsilciler aracılığıyla yönetildiğini düşünen Abdullah Gül için demokrasinin iki temel mekanizmasını; genel seçimler ve referandumlar oluşturmaktadır (1 Ekim 2010). Seçimleri aynı zamanda demokrasinin işlerliğinin temel şartı olarak gören Gül, seçimlerin belirleyiciliğine olan inancını dile getirmekte ve seçimlerin ortaya çıkaracağı “milli iradenin” tüm milleti temsil edeceğini düşünmektedir. Seçimlerde tercihini yapan, “iradesini” belirleyen milletin bu iradeyi bir dahaki seçime kadar parlamento çoğunluğuna temsil ettiği gibi bir anlayış özellikle Türkiye sağında egemen bir zihniyet olarak görülmektedir. Bu yorumlamada, Türkiye’de farklı dönemlerde uygulanan seçim sistemlerinin ve seçim barajının politik partilere aldıkları oyun çok daha ötesinde temsil hakkı ve “gücü” verdikleri görülmektedir. Bu yaklaşımın günümüz temsilcilerinden biri olan Gül’ün de seçimleri ve demokrasiyi böyle bir çizgide alması doğaldır. Gül’ün, demokrasiyi ve beraberinde seçimleri zaman zaman, bir yarışma ya da bir şölen olarak görmesi ise delegatif demokrasinin seçim anlayışıyla benzer özellikler sergilemektedir:

- “Türkiye açık toplum düzeninin gereklerine uygun bir biçimde siyasi alandaki farklı görüşlerin toplum önünde *rekabet etmesine* dayalı demokrasisini güçlendirmeye devam etmelidir. Siyasi partilerin toplum önünde bu *rekabet temelinde yarışmaları* geleceğimiz açısından çok önemlidir” (1 Ekim 2009).
- “Bir *demokrasi şöleni ikliminde* gerçekleştirilen 12 Haziran seçimleri, halkımızın tercih ve özlemlerini güçlü bir şekilde yansıtan bir tablo ortaya koymuştur” (1 Ekim 2011).

- “Bir demokrasi şöleni havasında gerçekleştirileceğinden emin olduğum seçimlerin ortaya çıkaracağı milli iradeye, her zaman olduğu gibi, herkes saygı duyacak, seçimi kazananlar tüm milletimizi temsil edeceklerdir” (1 Ekim 2013).

Türkiye’de⁹³ seçim sandığı, politik dilde sıklıkla konu edilen önemli bir figür olagelmıştır. Bu bir yandan tüm kesimler için seçim sonuçlarının iktidar değişiminde belirleyici olduğunu göstermesi bakımından yerleşik bir gösterge halindeyken diğer yandan pekişmiş bir demokrasinin gereklerini sadece seçimlere indirgeyen bir bakış açısı oluşturması dolayısıyla kısıtlıdır (Kiriş, 2015: 44). Gül’ün parlamento konuşmalarında demokrasi ve seçimlerle ilgili cümlelerinde dikkat çeken bir başka nokta; demokrasiyi kimi zaman sadece seçimlerle özdeşleştirmesi ve sandık vurgusu yapmasıdır: “Çağdaş demokrasiler, demokratik ve laik değerler şemsiyesi altında, politikaları belirleme ve uygulama yetkisinin sandıktan önde çıkana ait olduğu yönetim biçimleridir. Demokrasilerde, hükümetler çoğunluğun iradesiyle kurulur ama hükümetlerin yönetim yetkisi sınırsız değildir” (1 Ekim 2009). 200 yıllık anayasa ve demokrasi geleneğinin en önemli unsurunun, seçim (sandık) olduğunu söyleyen Gül, “halkın milli iradesini er ya da geç sandığa ve ülke yönetimine yansıtacağına” olan inancının hiçbir zaman sarsılmadığını vurgulamaktadır. “Sandığın erdem ve onuru” gibi ifadeler de göz önünde bulundurulduğunda burada sunulan retorik sandık demokrasisi

⁹³ Konuşmalarında halkı “sandığa gitmeye”, “sandıklara sahip çıkmaya”, “sandığa gidip demokratik tepkisini göstermeye” davet eden CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’nun (Doğanay, vd., 2017: 182) da demokrasiyi bu bağlamda “sandık”la özdeşleştirerek araçsal bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli de seçimleri başlıca politik katılım aracı olarak görmekte ve konuşmalarında milli iradenin seçimlerde ortaya çıkacağını vurgulamaktadır (Doğanay, vd., 2017: 194).

olarak yorumlanabileceği düşünülmektedir. Sandığın çoğunluğun temsiliyetinin aracı olarak görülmesi, demokrasinin de sandıktan çıkacak çoğunlukla özdeşleştirilmesi⁹⁴; Türkiye’de normatif demokrasi anlayışının aksine biçimsel ve dolayısıyla rekabetçi bir anlayışın⁹⁵ (demokrasiyi seçimlere ve adayların rekabetine indirgeyen) hakim olduğunu göstermektedir. “Türkiye’nin, farklı görüşlerin toplum önünde rekabet etmesine dayalı demokrasisini güçlendirmeye devam etmesi gerektiğini” düşünen Gül için politik partilerin “toplum önünde bu rekabet temelinde yarışmaları gelecek açısından çok önemlidir” (1 Ekim 2009). Gül’ün konuşmalarında politik katılımı seçimlerden ibaret görmesi, demokrasiyi daha çok araçsal bir bakış açısıyla yorumladığını göstermektedir:

- “Demokrasi erdemini halktan alır. Sadece demokrasilerde, halk, serbest seçimler yoluyla işbaşına getirdiği temsilciler eliyle yönetilmektedir” (1 Ekim 2009).
- “Demokratik bir Cumhuriyetin erdemi, halkı, bütün renkleriyle, sesleriyle ve iradesiyle, siyasi iktidarın öznesi haline getirmesidir. En yalın haliyle,

⁹⁴ Doğanay ve arkadaşlarının (2017) Recep Tayyip Erdoğan, Kemal Kılıçdaroğlu, Devlet Bahçeli ve Selahattin Demirtaş’ın demokrasi söylemini analiz ettikleri *Seçimlik Demokrasi* adlı çalışmalarında üç seçim döneminde (30 Mart 2014, 10 Ağustos 2014 ve 7 Haziran 2015) 121 seçim konuşmasını inceledikleri CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’nun da konuşmalarında elitist-rekabetçi demokrasi anlayışına yakın ifadelerle yer verdiği sonucuna ulaşılmıştır. “Sandığı” işaret eden Kılıçdaroğlu’na göre seçimlerde seçmenin/yurttaşın payına düşen “sandığa gitmek ve onu kurtuluşa götürecek en doğru yolu bilen, onun adına sorunlarına çare olacak lideri/partiyi seçmektir.” Bu açıdan ele alındığında, Kılıçdaroğlu’nun demokrasiyi seçimle özdeşleştiren popülist sağ politika anlayışına yakın bir konumda olduğu söylenebilir: “CHP lideri, seçmene daha mutlu bir Türkiye için birlikte mücadele edeceklerini söylerken, bu mücadelede seçmene düşen rolün sandık başına gitmek ve oy kullanmak olduğunun altını çizmektedir” (Doğanay, vd., 2017: 167, 225).

⁹⁵ “Liberal demokrasi kuramı, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra Schumpeter’in (1942) geliştirdiği biçimiyle, demokrasiyi bireylerin farklı farklı olan çıkarlarının eritildiği bir ‘ortak iyi’ye ulaşmak değil, bunların siyasal partiler ve profesyonel siyasetçiler aracılığıyla ve rekabetçi seçim sistemi sayesinde bir araya getirildiği bir yönetim biçimi olarak tanır” (Üstüner, 2007: 316).

seçimler bu surecin başladığı ve kesintiye uğratılmaksızın devam etmesi gereken yegâne yöntemdir” (1 Ekim 2010).

Halkın politik katılımını iktidara gelecek temsilcileri seçme yetkisiyle sınırlayan bu bakış açısı aynı zamanda halkı “politik iktidarın öznesi” olarak konumlandırmaktadır.

3.2.4. Temel Hak ve zgrlkler: “Güvence Altına Alınan”, “Korunan” ve “Genişletilmesi Arzu Edilen” Demokrasi İlkesi

Günümüz liberal demokrasilerinde halkın politik yönetime katılımı temsilciler aracılığıyla dolaylı olarak gerçekleşmektedir. Temsili demokrasilerde halkın temsilcileri aracılığıyla kullandığı iktidar mutlak olmayıp bireylerin temel hak ve özgürlükleriyle sınırlandırılmıştır. Temel hak ve özgürlüklerin tanınması ve hukuki güvence altına alınması, demokrasinin vazgeçilemez asgari şartlarından biri olarak kabul edilmiştir.

Temel hak ve özgürlükler, toplumdaki herhangi bir çoğunluğun ya da devletin baskılarına karşı bireysel özerkliğin korunabilmesi için getirilmiş en önemli ilke olarak kabul edilmektedir. Liberal demokrasilerin ortaya koyduğu temel hak ve hürriyetlere ilişkin ilkelerin temel anlamı, bireyin varlığını korumak ve devlet karşısında kendini gerçekleştirmesi yönünde olası engelleri ortadan kaldırabilmektir. Liberal demokrasi, yurttaşların iktidar karşısındaki varlıklarını temel hak ve özgürlükler yoluyla korurken, seçimler arası dönemde iktidarı elinde bulunduranların eylemlerini denetleyebilmek için yönetimin hesap verebilir olması ilkesini benimsemiştir (Doğanay, vd., 2017: 16, 81, 105).

Demokrasinin temel ilkelerinden birini oluşturan “temel hak ve özgürlükler”, Abdullah Gül’ün parlamento konuşmalarındaki demokrasi retoriğinin önemli kavramlarından birini oluşturmuştur. Gül’ün, “temel hak ve özgürlükleri” daha çok “korunması”, “güvence altına alınması” gibi kelimelerle değerlendirdiği görülmüştür:

- “Yeni anayasal düzenlemelerin, milli birlik ve toplumsal dayanışmamızı güçlendirecek kapsayıcı bir yaklaşıma sahip olması, *temel hak ve hürriyetleri güvence altına alan*, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti anlayışını teyit eden bir nitelikte olması, yeni düzenlemelerin gücünü ve sürdürülebilirliğini artıracaktır” (1 Ekim 2007).
- “... özellikle *bireysel hak ve özgürlükler en geniş manada güvence altında olmalı*, yasal düzenlemelerin uygulanmasında demokratik anlayış belirgin bir şekilde gözetilmelidir” (1 Ekim 2008).

Gül, temel hak ve özgürlükleri genişleten, hesap verebilir yönetimlere sahip olan ve hukukun üstünlüğünü tesis eden devletlerin ve rejimlerin güçlendiğine dikkat çeken konuşmalarında bu değerleri birleştiren asıl unsurun demokrasi olduğunu ve bunun da “bir ülkenin istikrarının, refah ve güvenliğinin temel teminatı” (1 Ekim 2011) olduğunu söylemiştir. Temel hak ve özgürlükleri genişletilmesi hususunda vurgu yaptığı cümlelerden bazıları şöyledir:

- “Netice olarak yapılması gereken köklü anayasal tecrübemizin ışığında milletimizi layık olduğu seviyeye taşıyacak, *temel hak ve özgürlükleri genişletecek*, halkımızın birlik ve beraberliğini pekiştirecek, demokrasimizi kurumsallaştıracak bir anayasanın bir an önce hazırlanmasıdır” (1 Ekim 2012).

- “Zira *demokratik hak ve özgürlüklerin en geniş biçimde* kullanılmasına imkân sağladığı için geriye gitmiş, bundan zarar görmüş tek bir ülke dahi yoktur “ (1 Ekim 2013).

Gül’ün “temel hak ve özgürlükleri” zaman zaman da çoğulcu demokrasi yaklaşımı çerçevesinde ele alması ise çalışmanın dikkat çeken sonuçlarından biri olmuştur. Çağdaş demokrasilerin, anayasal demokrasiler olduğunu, anayasaların da toplumun *çoğulcu* yapısını ve *temel hak ve hürriyetlerini* koruyacak biçimde düzenlendiğini söyleyen Gül, 1 Ekim 2009 tarihinde yaptığı konuşmasında şu cümlelere yer vermiştir:

- “Demokratik rejimler, birbirinden farklı düşünen ve yaşayan bireyleri kucaklayan, *çoğunluktan farklı düşünenlerin de hak ve özgürlüklerini teminat altına alan* bir siyasi, kültürel ve hukuki düzen sunabildiği takdirde başarılı sayılmaktadır.”

Çoğunluk yönetiminin çoğunlukçu demokrasi anlayışına kayma tehlikesini önleme kaygısından hareketle üretilmiş bir kavram olan çoğulcu demokrasi anlayışında da çoğunluğun yönetme hakkı bulunmaktadır. Ancak azınlıkta kalan kesimin hakları da son derece önemlidir. Çoğulcu demokraside parlamentonun ve parlamentodaki çoğunluğun üstünlüğü kabul edilebilir ancak yetkileri sınırsız değildir (Yavuz, 2009: 292). Çoğulcu demokrasi anlayışında devletin yasama, yürütme ve yargı organları içerisinde yine en önemlisi olarak yasama organı karşımıza çıkmaktadır. Çünkü yürütme ve yargının görevini yerine getirebilmesi için yasama organının kanun çıkarması gerekir. Bu nedenle parlamento asli düzenleme yetkisine sahiptir ve bu bağlamda parlamentonun üstünlüğü devam etmektedir (Hakyemez, 2003: 76).

Yalçın Akdoğan'ın yazdığı “Muhafazakâr Demokrasi” adlı kitapta, demokrasinin iki özelliği; “halkı özgürleştirmek ve halkı yetkilendirmek” olarak vurgulanırken; insan hakları, özgürlükler, tolerans ve uzlaş gibi kavram ve değerlerin yanında çoğulculuğa yapılan vurgu da ön plana çıkmaktadır (Akdoğan, 2003: 77). Bu açıdan ele alındığında Gül’ün “çoğulculuk” vurgusunun, muhafazakâr demokrasi anlayışıyla olduğu gibi Demirović’in demokrasi yaklaşımıyla da uyumlu olduğu söylenebilir.

Abdullah Gül’ün konuşmalarında, evrensel hukuk kurallarına göre temel hak ve özgürlüklerden biri olan ve bir toplumun demokratik olup olmadığının anlaşılmasında temel göstergelerden birini oluşturan basın ve ifade özgürlüğü konularına da değindiği görülmüştür. “Demokrasi ve hürriyet” ortamına, “bağımsız ve tarafsız basının mevcudiyeti”ne (1 Ekim 2007) vurgu yapan Gül, (o dönem hazırlanması gündemde olan) yeni anayasada basın ve ifade özgürlüğüne ayrıca önem verilmesi gerektiğini de söylemiş, bir başka konuşmasında ise özgür basını; kuvvetler ayrılığı ve etkili muhalefetle birlikte demokrasinin “olmazsa olmazları” arasında nitelemiştir:

- “Yeni anayasa; demokrasinin tüm kurum ve gelenekleriyle ilerlemesine izin verecek, fren ve denge sistemlerini içinde barındırmalıdır. Bu meyanda, güçler ayrılığı, yargı erkinin bağımsızlığı, *basın ve ifade özgürlüğü* ilkelerine özellikle dikkat çekmek istiyorum” (1 Ekim 2011).
- “Kuvvetler ayrılığı, *özgür basın* ve etkili muhalefet demokrasinin olmazsa olmazları arasındadır. Yasama, yürütme ve yargının etkin ve verimli çalışması; ciddi, yapıcı, güçlü bir muhalefetin varlığı; *özgür, eleştiren, tarafsız ve bağımsız bir medya*; ülkelerin demokratik gelişimi açısından çok önemlidir. Anayasa ve yasalarla teminat altına alınmış özgürlüklerini kullanma iradesine sahip bir medyanın varlığı, demokrasimize güç katar (1 Ekim 2013).

Bu başlık çerçevesinde analiz edilen metinlerde dikkat çeken bir başka konu, Gül'ün Gezi olayları konusundaki yorumu olmuştur. Gül, 2013 yılında Taksim Gezi Parkı'nda ağaçların kesilmesine tepki gösteren gençlerin eylemiyle başlayan, sonrasında ise tüm ülkede çeşitli protesto gösterileriyle desteklenen Gezi olaylarını temel haklar literatüründe önemli bir yer tutan gösteri ve protesto hakkı (Doğanay, vd., 2017: 149) olarak görmüş ve bunu “demokratik gelişkinliğin yeni bir tezahürü” şeklinde yorumlamıştır:

- “Gezi Parkı'nda çevre duyarlılığı ve şehir estetiği kaygılarını sergileyen gençlerin barışçı eylemlerini, *demokratik gelişkinliğimizin yeni bir tezahürü* olarak gördüm” (1 Ekim 2013).

Gül'ün temel hak ve özgürlüklerden “basın ve ifade özgürlüğü” ile “demokratik bir gelişkinlik” olarak gördüğü Gezi olayları (beraberinde gösteri ve protesto hakkı) hakkındaki yorumları bir arada ele alındığında Gül'ün bu konularda biçimsel demokrasi kavrayışından uzaklaşarak, tezin temel ard alanı olarak kabul edilen katılımcı ve normatif bir demokrasiye daha yakın bir yerde durduğu söylenebilir. Yine benzer bir yorumlama olarak da bahsi geçen bu temel hak ve özgürlükler konusunda delegatif demokrasiden uzaklaşarak, AK Parti'nin kuruluşunda bir ideal olarak sunulan muhafazakâr demokrasinin⁹⁶ temel vurgularına benzer bir retorik sergilediği söylenebilir.

⁹⁶ Kurulduğu günden bu yana “muhafazakâr demokrat” kimliğiyle hareket ettiğini söyleyen Ak Parti'nin, demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti konularını vurgulayan “Kalkınma ve Demokratikleşme Programı”na göre; “özgürlükler demokrasinin temelini oluşturur; bireyin hak ve hürriyetlerine saygı, demokratik bir siyasal rejimin toplum tarafından benimsenmesinin, toplumsal barış ve huzurun temel şartıdır” (Özbudun ve Hale, 2010: 58).

3.2.5. Hukukun Üstünlüğü: “Demokrasinin En Temel ve Vazgeçilmez İlkelerinden Biri”

Hukukun üstünlüğü; güçler ayrılığı (yasama-yürütme-yargı), yargı bağımsızlığı, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi unsurlarla birlikte demokrasinin ana ilkelerinden birini oluşturmaktadır. Çağdaş anayasal demokrasinin temel taşlarından biri olarak kabul edilen hukukun üstünlüğü geniş bir ifadeyle; “devletin yurttaşları yalnızca resmi olarak ilan edilen hukuk kurallarına tabi kılmasını, yasama ve yargı erklerinin birbirinden ayrı olmasını ve devlet kademelerinde bulunan kişilerin de hukuka tabi olmasını gerektirir. Bu bağlamda, modern anayasacılığın⁹⁷ üç temel ve olmazsa olmaz niteliği, devlet gücünün sınırlanması, hukukun üstünlüğüne bağlılık ve temel hakların korunmasıdır” (Rosenfeld, 2014: 31).

Abdullah Gül, parlamento konuşmalarında sıklıkla vurguladığı hukukun üstünlüğü kavramını genel olarak demokrasiyle birlikte ele almıştır. “Demokrasinin en temel ve vazgeçilmez ilkelerinden biri de hiç şüphesiz *hukukun üstünlüğüdür*” diyen Gül için “*Hukukun üstünlüğü* temelinde görev yapan, insan onurunun korunmasını ve adaletin gereği gibi sağlanmasını hedefleyen bağımsız ve tarafsız bir yargı sistemi, demokrasinin ve hukuk devletinin vazgeçilmez şartlarından biridir” (1 Ekim 2011).

⁹⁷ Anayasal demokrasinin, yirminci yüzyılın ikinci yarısında yerini aldığı totaliter veya otoriter rejimlerle kıyaslandığında, vazgeçilmez görüldüğünü düşünen Rosenfeld şöyle devam eder: “Zira söz konusu rejimler, hukukun üstünlüğünü yok saymış, ihlal veya suiistimal etmiş, muhatap oldukları insanları da mağdur etmiştir. Ancak yine de bu durum, hukukun üstünlüğüne dayalı anayasal demokrasinin her zaman vazgeçilmez veya en iyi seçenek olduğu anlamına gelmemektedir. Zira bazı durumlarda anayasal demokrasi gereksiz hatta istenmeyen bir rejim olarak görülebilir” (Rosenfeld, 2014: 33).

Türkiye'nin “milli birlik ve huzur içinde gelişmesi, güçlenmesi, büyümesi, modernleşmesi ve serbestleşmesi” hedefine ancak “demokrasi ve hürriyet ortamında, laiklik ve *hukukun üstünlüğü* ilkeleri temelinde ulaşılabileceği”ne (1 Ekim 2007) inanan Gül, aynı zamanda Türkiye'nin laik ve sosyal bir hukuk devleti olmasına sıklıkla değinmiştir. Hukuk devletini “bireyin temel hak ve hürriyetlerinin güvenceye alındığı devlet” olarak tanımlayan Gül için hukuk devletinin olmazsa olmaz şartı ise “bağımsız ve tarafsız yargıdır, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı, öncelikle millet için vardır” (1 Ekim 2009). Devletin “tek yüzünün hukuk” olduğunu söyleyen Gül'ün hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti konusunda dikkat çeken cümlelerinden bazıları şunlardır:

- “Devletin, bir yüzeyde görünen bir de derin ve görünmeyen yüzü olamaz. *Devletin tek yüzü hukuktur*” (1 Ekim 2009).
- “Sağlıklı bir ekonomi, sağlıklı bir sosyal sistem, işleyen demokratik kurumlar ve *çağdaş bir hukuk sistemi* ile ele ele gidebilir” (1 Ekim 2010).
- “Yeni anayasa; *demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti* olan Cumhuriyetimizin temel ilkelerinden taviz vermeyen bir anayasa olmalıdır” (1 Ekim 2011).
- “Türkiye'nin *demokratik bir hukuk devleti* olduğu yolunda kimsenin kaygısı da, kuşkusu da bulunmamalıdır” (1 Ekim 2012).
- “*Hukuk devleti*, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi *temel demokratik ilkeler* her ülkeyi güçlü kılar” (1 Ekim 2012).
- “Temel insan hakları ve demokratik değerler bakımından etrafımızda yaşanan onca trajediye rağmen demokrasinin, *hukukun üstünlüğünün* bölgemizde de er ya da geç hüküm süreceğine olan inancım hiç eksilmedi” (1 Ekim 2013).

Hukukun üstünlüğü ilkesi olmadığında, çağdaş anayasal demokrasi tasavvur edilemez ve çoğulcu olan toplumlarda hem anayasal demokrasinin hem de hukukun üstünlüğünün normatif gerekçelendirilmesine dayalı olarak rıza temelli meşrulaştırma, meşrulaştırmanın en uygunu olarak görünür. “Fiili olarak çoğulcu toplumlarda bireyler, aynı değer ya da ilgileri paylaşmadıkları için böyle bir toplumun temel siyasi kurumlarının meşruiyeti; eninde sonunda söz konusu kurumlara tabi olan insanlar arasında var olan bir çeşit rızaya dayalı olacaktır” (Rosenfeld, 2014: 31, 33, 34). Gül’ün hukukun üstünlüğüne ilişkin cümleleri dikkatle incelendiğinde demokrasiyle birlikte meşruiyet kavramına da göndermeler yaptığı görülmektedir:

- “....anayasal *meşruiyetin* hâkim olduğu ve demokrasinin temel prensiplerinin hayata geçirildiği bir sistem...” (1 Ekim 2013).
- “Demokrasilerde, farklı düşünceler, itirazlar, şiddete bulaşmadan, hukuk ve *meşruiyet* sınırları içinde ifade edilebilir. Böylece, yetkililerin ve kamuoyunun dikkati çekilebilir” (1 Ekim 2013).
- “Milletçe topyekûn yürütmemiz gereken terörle mücadelede şüphesiz en büyük silahımız, ahlaki üstünlüğümüzü ve *hukuki meşruiyetimizi* gerek içeride, gerek dışarıda asla kaybetmemektir. Bu meşruiyetin en büyük güvencesi ise demokrasimizdir. Esasen terörün kastettiği temel hedef demokrasidir” (1 Ekim 2012).

Gül’ün, demokrasinin varlığının ve devamlılığının en önemli unsuru olarak kabul edilen “hukukun üstünlüğü” ilkesi yaklaşımı, genel olarak değerlendirildiğinde bu ilkeyi gerek devletin temeline yerleştirmesi gerekse toplumdaki farklılıkların, çokkültürlülüğün var olabilmesinin temel şartı olarak kabul etmesi Demirović’in çizdiği demokrasi tasavvuruna yakınlaştığı bir başka sonuç olmuştur.

3.2.6. Modernleşme/Çağdaşlaşma: “Muasır Medeniyetin Politik Yüzü Demokrasidir”

Hem Osmanlı İmparatorluğu’nda hem de Cumhuriyet Türkiye’sinde demokratikleşme, bir nevi modernleşme/muasırlaşma olarak kabul edilmektedir. Osmanlı’da olduğu gibi Batılılaşma yoluyla modernleşme düşüncesi, bir ulus ve modernleşmenin gerektirdiği yeni bir insan yaratmayı hedefleyen Kemalizm’in de çekirdeğini oluşturmuştur (Çelik, 2009: 84, 85). Cumhuriyet’in kuruluşunda kadro, Osmanlı İmparatorluğu’ndan devralınan iki geleneği; “katı merkeziyetçi ve kolektivist değerlere sahip paternal devletçi anlayış” ile “sivil topluma doğru evrilen bir toplum mozaiği”ni harmanlayarak “çağdaş uygarlıklar düzeyinde” bir toplum oluşturmayı hedeflemekteydi (Çaha, 1997: 258). “Batılılaşma ve modernleşme, ‘doğru’ yolun adıydı. ‘Muasır medeniyetler seviyesine ulaşma’ ideali, Batılılaşma-modernleşme yoluyla ilerleme tasarısının bir ifadesiydi” (Çelik, 2009: 76).

Türkiye’nin “muasır medeniyetler seviyesi”ne taşınması, Türkiye politik yaşamında politikacılar tarafından çoğu zaman dillendirilen ideallerden biri olagelmıştır. Abdullah Gül’ün de parlamento konuşmalarında “modernleşme/çağdaşlaşma” retoriğini fazlaca sergilediği, bu kavramları da yine çoğu zaman demokrasiyle ilişkilendirerek ifade ettiği görülmüştür. “Muasır medeniyetin siyasi yüzü” (1 Ekim 2007) olarak gördüğü demokrasi, Gül için aynı zamanda “Cumhuriyetin değişmez ve değiştirilemez niteliği haline gelmiştir” (1 Ekim 2010):

- “*Muasıır medeniyetin* siyasi yüzü, Cumhuriyetimizin sağlam temelleri üzerinde yükselen ve ayrılmaz bir parçası olan *demokrasidir*. En güçlü vurgusunu bu çatı altında bulan demokrasi, Cumhuriyetimizin değişmez ve değiştirilemez niteliği haline gelmiştir” (1 Ekim 2007).
- “*Muasıır medeniyetin* siyasi projesi olan demokrasi, bunun yegâne yoludur. Demokrasi bu yüzden Cumhuriyetimizin değişmez ve değiştirilemez niteliği haline gelmiştir. Çünkü milletin dile gelmesidir demokrasi, varlığını hissettirmesi, bütün farklılıklarıyla temsil edilmesi imkânıdır. Bu imkânı derinleştirmek, milletimizin birliğinin nişanesi olan değerlerle, zenginliğinin göstergesi olan farklılıklarını koruyacak bir biçimde demokrasiyi her düzeyde geliştirmek, Meclis’in ve bütün kurumların, iktidarın olduğu kadar muhalefet partilerinin de sorumluluğundadır” (1 Ekim 2010).

Modernleşmeyi kimi zaman “Cumhuriyetin Kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün öncülüğünde Türkiye’nin yirminci yüzyılın başlarında ortaya koyduğu büyük dönüşüm hamlesi” (1 Ekim 2008) olarak ifade eden Abdullah Gül’e göre “Mustafa Kemal Atatürk’ün koyduğu ve milletimizin benimsemiş olduğu ‘çağdaş uygarlık düzeyi’ hedefi, bu maksatla Avrupa Birliği’ne yöneliminde ilham verici olmuş, bunun zeminini teşkil etmiştir” ve “Türkiye’nin çağdaşlaşma hamlelerinin eksenini Avrupa kurumları teşkil etmektedir” (1 Ekim 2007). Bu gibi cümlelerden de rahatlıkla görülebileceği gibi modernleşmeyi bir anlamda Atatürk’le özdeşleştiren Gül’ün ifadelerinde “modernleşme/çağdaşlaşma” çoğunlukla gerçekleştirilmesi arzu edilen bir hedef olarak kurgulanmıştır:

- “...ortak hedef, Türkiye’nin milli birlik ve huzur içinde gelişmesi, güçlenmesi, büyümesi, *modernleşmesi* ve serbestleşmesi olmuştur” (1 Ekim 2007).

- “*Modernleşme* yolunda topyekûn ilerleme hamlemizin sürmesi şarttır”. (1 Ekim 2007).
- “Türkiye Büyük Millet Meclisi; ülkemizi *muasır medeniyet* düzeyine ve ilerisine taşıyacak irade ve azmin müşahhas ifadesidir” (1 Ekim 2011).

Gül’ün konuşmalarında dikkat çeken bir başka nokta ise zaman zaman da “modern/çağdaş demokrasi” ifadesini kullanmayı tercih etmesi olmuştur. Genel olarak günümüz liberal temsili demokrasilerini ifade ederken kullanılan “modern demokrasi” kavramı bireysel hak ve özgürlükleri, hukukun üstünlüğünü temel alsa da seçimlerin belirleyiciliği anlayışıyla genel olarak yurttaşların politik yaşama katılmasını seçimlerle sınırlamaktadır. Gül’ün de altını çizdiği gibi modern demokrasiler, iktidarın “sandıktan öne çıkana ait olduğu” yönetim biçimleridir (1 Ekim 2009):

- “*Çağdaş demokrasiler*, demokratik ve laik değerler şemsiyesi altında, politikaları belirleme ve uygulama yetkisinin sandıktan önde çıkana ait olduğu yönetim biçimleridir. Demokrasilerde, hükümetler çoğunluğun iradesiyle kurulur ama hükümetlerin yönetim yetkisi sınırsız değildir” (1 Ekim 2009).
- “*Modern temsili demokrasiler*, seçmen çoğunluğunun tercih ettiği siyasi partilerin, yönetim yetkisini kullanması esasına dayanmaktadır” (1 Ekim 2009).
- “... *modern demokrasiler*, aynı zamanda çoğunluğun iktidarının temel hak ve hürriyetleri korumak amacıyla sınırlandırıldığı, daha da önemlisi iktidar kavramının da bu bilinçle tanımlandığı anayasal demokrasilerdir.” (1 Ekim 2009).
- “Milletin birliği ve millet içindeki çeşitlilikleri aynı derecede kollamak, birlik ile çeşitliliği birbirinin alternatifi değil, destekleyicisi olarak konumlandırmak ve korumak *modern demokrasilerin omurgasıdır*” (1 Ekim 2009).

- “Yeni anayasa; vesayeti örtülü bir şekilde başka organlar aracılığıyla sağlamak yerine, *çağdaş demokrasilerde* olduğu gibi açık bir şekilde halka tevdi eden bir anlayışı hâkim kılmalıdır” (1 Ekim 2011).

“Çoğunluğun iktidarının temel hak ve hürriyetleri korumak amacıyla sınırlandırılması, “milletin birliğinin ve millet içindeki çeşitliliklerin aynı derecede gözetilmesi” (1 Ekim 2009) gibi muhafazakâr demokrasinin söylemlerine vurgu yapsa da “modern demokrasi” ifadelerinin yer aldığı cümleler dikkatle incelendiğinde Abdullah Gül’ün, çoğunluğun iradesine ve sandık demokrasisine yaptığı göndermelerle ve “vesayeti halka tevdi ettiği” bir anlayışla yine biçimsel demokrasi sınırları içerisinde hitap ettiği ve delegatif demokrasiye yakın bir retorik sergilediği gözlenmiştir.

Bu başlıkta son olarak değinilmesi gereken nokta, Gül’ün “modern ordu” ifadelerine yer vermesidir. Türkiye’nin uluslararası arenada saygınlığının bir ölçütü olarak gördüğü “modern ordu”, zaman zaman da “güçlü ordu” ya da “imkân ve kabiliyetleri yüksek bir ordu” olarak nitelendirilmesinin yanında “güçlü” ya da “ileri” demokrasiyle de bir arada değerlendirilmiştir:

- “Türkiye Cumhuriyeti bugün, dinamik ekonomisi, *çoğulcu demokratik siyasi yapısı*, canlı kültürel hayatı, barışçı diplomasisi ve *modern ordusuyla*, bölgenin cazibe merkezi ve uluslararası toplumun itibarlı ve saygın bir üyesi konumundadır” (1 Ekim 2007).
- “*Güçlü bir ordu ve güçlü bir demokrasiye* sahip olmak ancak güçlü bir ekonomi sayesinde mümkündür” (1 Ekim 2007).
- “*İmkân ve kabiliyetleri yüksek bir ordunun* yanında, bir ülkedeki *demokrasinin gelişmişliği.....* bugünün dünyasında milli güvenliği önemli unsurlarıdır” (1 Ekim 2010).

Ülkelerin uluslararası alandaki politik ve stratejik konumlarının bir ölçütü olarak kabul edilse de ordunun Gül tarafından “güçlü ve gelişmiş” demokrasiyle aynı cümlelerde yorumlanması dikkat çekmiştir. Liberal demokrasilerde ordu ile politik iktidar ilişkisinde genel olarak iki yaklaşım bulunmaktadır: Bunlardan ilki, “ordunun hükümet etmekten sorumlu olmaması ve hükümete müdahale etmemesidir. İkincisi ve daha önemlisi, ordunun profesyonel işlevinin tamamen sivil iktidarın tasarrufunda ve denetiminde gerçekleştirilmesidir. Bu modelde, ordu sivil iktidara bağımlıdır, ordunun bütçesi parlamento tarafından denetlenir, üst rütbeli subayların atanmaları hükümet tarafından gerçekleştirilir, savaş veya ciddi iç güvenlik sorunlarına dair kararlar da yine hükümet tarafından alınır” (Erdem, 1999’dan aktaran Coşkun, 2011: 12).

Türkiye politik tarihine baktığımızda ise demokrasiyi kesintiye uğratan darbelerin müsebbibi olarak kabul edilen ordu ile politik iktidar arasındaki ilişkilerin demokratik yaklaşımdan uzak bir seyir izlediği görülmektedir. Demokrasiyi askıya alan darbeler sonrasında yine “askeri darbelerle ‘demokrasiyi kurtarma’ denemeleri, demokrasinin daha da kısıtlanmasına ve sonunda bir askeri vesayete yönelmesine yol açmıştır” (Timur, 2013: 50). Ancak AK Parti’nin iktidara geldiği 2002 sonrası dönemde yapılan anayasa değişiklikleriyle ordunun yetkilerinin kısıtlandığı, politik arenadan çekilmesine yönelik düzenlemelerin ve beraberinde uygulamaların hayata geçirildiği bilinmektedir. AK Parti’nin, bir dizi reformu hayata geçirerek Avrupa Birliği’ne üyelik sürecini hızlandırması, hem Batı yanlısı bir politika ile meşruiyeti sağlamlaştırma hem de Türkiye’yi üyelik müzakere sürecine sokarak vesayetçi girişimleri ve iddiaları zayıflatma çabasının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Çınar, 2011: 23). AK Parti

iktidarının ilk döneminde ivme kazanan AB üyelik süreciyle birlikte siyasette sivilleşme ve demokratikleşme perspektifi oldukça Batılı ve modern bir yerden savunulmaya başlanır ve ordunun sivil siyasetle ilişkisi ve bu siyaset üzerindeki etkisi böylece bir bağlamda sorunsallaştırılır (Temiz, 2011: 28).

3.2.7. Avrupa Birliği: “Bir Devlet Politikası”, “Türkiye’nin En Önemli Hedeflerinden Biri”

Türkiye demokrasisi, demokratikleşme sürecini askıya alan ya da ülkeyi “ileri” demokrasiye taşımaya çalışan kendi dinamiklerinin yanında, 1987 yılında tam üyelik için başvuruda bulunduğu Avrupa Birliği açısından da değerlendirilebilir. 1990’lı yılların koalisyon dönemlerinde yaşanan politik krizler, demokrasinin sorgulanması, zaman zaman engellenme girişimleri ülkeyi yeni bir arayışa yöneltirken, Avrupa Birliği üyelik süreci daha da önemli hale gelmiştir (Okur, 2009). 2002 yılında Türkiye politik hayatına yeni giren bir parti olarak meşruluğunu, yollarını ayırdığı Refah Partisi’nin Batı karşıtı ve İslamcı çizgisi yerine, liberal demokratik kavramlarla kuran AK parti, kuruluş yıllarında inşa ettiği muhafazakar demokrat kimliğine sıklıkla vurgu yapan, Batı, Avrupa Birliği ve demokratikleşme retoriği geliştirmiştir (Doğanay, vd., 2017: 30). AK Parti iktidarının ilk yıllarında bir dizi reform paketi TBMM tarafından onaylanarak güvence altına alınmıştır. Düşünce ve ifade özgürlüğü, idam cezasının kaldırılması, üyelik sürecinde engel çıkaran 301. maddenin ve anadilde basın yayın, televizyon, radyo ve eğitim yasağının kaldırılması, işkencenin ciddi yaptırımlarla cezalandırılması gibi hayata

geçirilen unsurlar demokrasi yolunda dikkat çeken adımlar olarak kabul edilmiştir (Okur, 2009).

Abdullah Gül'ün, konuşmalarında “demokratikleşme”, “temel hak ve özgürlükler”, “yargı reformu”, “çağdaşlaşma” gibi konuları ele alırken özellikle Avrupa Birliği'ne de değinmesi dikkat çekmiştir. Gül, Türkiye'nin en önemli hedeflerinden biri olarak gördüğü Avrupa Birliği'ni aynı zamanda “bir devlet politikası olarak ifade etmiştir:

- “Avrupa Birliği, Türkiye'nin çok önceden belirlenmiş en önemli hedeflerinden biridir. Bu yolda bugüne kadar çok ciddi adımlar atılmıştır” (1 Ekim 2010).
- “Ülkemizin Avrupa Birliği üyeliği siyasi partilerin ve hükümetlerin mutabık oldukları *bir devlet politikasıdır*” (1 Ekim 2010).

“İleri bir demokrasi” olarak gördüğü Türkiye, Gül'e göre artık “Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakerelerinde ilerleyen bir ülke konumuna yükselmiştir” (1 Ekim 2007). Özellikle Türkiye'nin çağdaşlaşma hedefine ulaşmasında Avrupa Birliği'nin yerine ve önemine dikkat çeken Gül, Avrupa kurumları ile ilişkilerin, AB'nin tam üyeliğine aday olarak kabul edilmekten çok daha eskilere kadar gittiğini vurgulayarak, Mustafa Kemal Atatürk'ün “muasır medeniyet” hedefine de gönderme yaparak, “bu hedef, Avrupa Birliği'ne yönelimde ilham verici olmuş, bunun zeminini teşkil etmiştir” (1 Ekim 2007) ifadelerini kullanmıştır. Gül'e göre; “Türkiye için hedef olarak belirlenen

muasır milletler düzeyinin ötesine geçme yolunda ilerlemekten ve bu amaçla AB’ye tam üyelik perspektifinden geri adım atmamalıdır” (1 Ekim 2009) .

2007 yılında yaptığı konuşmasında kullandığı “Avrupa Birliği’ne tam üyelik başvurumuzu resmen yapmış olan rahmetli Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ı da saygıyla anıyorum” ifadesi ise Türkiye sağ politik kültürde yaygın olan “selefleri selamlamaya” bir örnek olarak kabul edilmiştir. Bilindiği gibi sağ politik cenahta çoğu zaman aynı ya da benzer politik söylemler üzerinden ortak politik dil kullanan liderler zaman zaman Adnan Menderes⁹⁸, Turgut Özal gibi seleflerini “saygıyla anarak” aynı geleneğin temsilcileri olduklarını yinelemektedirler.

Bu başlıkta dikkat çeken bir diğer sonuç; Gül’ün Avrupa Birliği’ne tam üyelik hazırlıklarında *katılımcılığa* yaptığı vurgudur. Tüm tarafların “mutabakatının” ve “aktif katılımının” şart olduğunu düşünen Gül için “Avrupa Birliği’ne tam üyelik yolunda hazırlanmakta olan Ulusal Program herkesin katkısıyla şekillenmeli ve hızla hayata geçirilmelidir” (1 Ekim 2008). Avrupa Birliği sürecinde gerçekleştirilecek reformlarda “demokratik standartların yükseltileceğini” de söyleyen Gül, Avrupa Birliği’ne üyelik sürecindeki kararlılığa da sıklıkla dikkat çekmiştir:

- “Yasal düzenlemeler kadar yargı ve temel haklar alanında yapılması gereken reformlar da Avrupa Birliği sürecini yakından ilgilendirmektedir. Bu alanda da, tüm tarafların aktif katılımı şarttır. Öngörülen yargı reformu, sadece demokratik standartlarımızı yükseltmekle kalmayacaktır. Ülkemizde

⁹⁸ Demokrat Parti lideri Adnan Menderes, sağ-muhafazakârlığın kolektif hafızasında güçlü bir politik sembolizmi temsil etmektedir.

öngörülebilirliği ve istikrarı pekiştirecek, şeffaflığı artıracaktır.” (1 Ekim 2008).

- “Avrupa Birliği’ne tam üyelik sürecini, etkin bir dış politikayla ve geniş bir toplumsal ve siyasi mutabakatla hızlandırmak zorundayız” (1 Ekim 2008).
- “AB ile devam etmekte olan tam üyelik müzakerelerimizin daha sağlıklı biçimde ilerlemesini temin etmek, toplum olarak bir önceliğimiz olmalıdır” (1 Ekim 2008).

3.2.8. Ekonomi: “İşleyen Demokrasi, Gelişen Ekonomi”, “Ekonominin ve Demokrasinin Güçlendirilmesi”, “Demokrasisi ve Ekonomisi Güçlü Bir Ülke”

Demokrasinin ülkelerin ekonomik büyüme sürecindeki etkilerini inceleyen çalışmalar 1990’lı yıllarda başlamıştır. Örneğin, demokrasi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1960-1990 yıllarını kapsayan dönemde 100 ülke için inceleyen Barro’nun (1994) çalışmasında elde edilen bulgular; demokrasinin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisinin hukukun üstünlüğü, serbest pazar, kamu harcamalarının küçüklüğü ve yüksek beşeri sermayeye bağlı olduğunu göstermektedir. “Buna göre, söz konusu değişkenler ve kişi başı reel gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) sabit tutulduğunda, demokrasinin büyüme üzerindeki genel etkisi negatiftir. Bunun yanında aynı çalışmada; politik özgürlüğün düşük düzeyde olduğu ülkelerde demokrasinin büyümeyi hızlandırdığı, orta seviyede olduğu ülkelerde ise büyümeyi yavaşlattığı tespit edilmiştir” (Barro, 1994’ten aktaran Hayaloğlu, 2015: 19).

Tavares ve Wacziarg'ın (2001) demokrasi ve ekonomik büyüme ilişkisini 65 sanayi ülkesi ve gelişmekte olan ülke grubu için araştırdıkları çalışmalarında elde edilen bulgulara göre; demokrasi beşeri sermaye birikimini arttırarak ve gelir eşitsizliğini azaltarak büyümeyi pozitif yönde etkilerken fiziksel sermaye yatırımlarını engelleyerek ve kamu tüketim harcamalarının GSYH'ya oranını yükselterek büyümeyi engellemektedir (Tavares ve Wacziarg 2001'den aktaran Hayaloğlu, 2015: 21). Tavares ve Wacziarg, aynı çalışmalarında demokrasinin ekonomiyi etkilediği yedi unsur olarak şunları tespit etmişlerdir: 1) Politik istikrarsızlık, 2) Yönetişim kalitesi, 3) Kamu kesimi büyüklüğü, 4) Beşeri sermaye düzeyi, 5) Gelir eşitsizliği, 6) Ticari açıklık ve 7) Fiziki sermaye düzeyi (Tavares ve Wacziarg 2001'den aktaran Doğan, 2005: 10). Son dönem yapılan bir başka çalışmada ise demokrasi ve ekonomik büyüme ilişkisi 1960-2010 döneminde 175 ülke için araştırılmıştır. Acemoğlu ve arkadaşları (2014) tarafından yapılan bu çalışma sonuçları, demokrasinin GSYH üzerinde anlamlı ve güçlü bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Jacob (2015) tarafından yapılan ve 1960-2010 döneminde 160 ülkede demokrasinin büyüme üzerindeki etkisinin incelendiği bir başka çalışmada ise demokrasi ve ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir (Acemoğlu, vd., 2014; Jacob 2015'ten aktaran Hayaloğlu, 2015: 22).

Abdullah Gül'ün konuşmaları incelendiğinde demokrasiyle birlikte sunduğu kavramlardan bir diğerinin de ekonomi olduğu ortaya çıkmıştır. Bir başka şekilde ifade edilecek olursa, Türkiye ekonomisiyle ilgili kurduğu cümleleri genellikle “demokrasiye bağlılık”, “güçlü demokrasi”, “demokratik standartlar” gibi ifadeler etrafında kurduğu gözlemlenmiştir:

- “..... *güçlü bir demokrasiye* sahip olmak ancak güçlü bir ekonomi sayesinde mümkündür” (1 Ekim 2007).
- “Sağlıklı bir ekonomi, sağlıklı bir sosyal sistem, *işleyen demokratik* kurumlar ve çağdaş bir hukuk sistemi ile ele ele gidebilir” (1 Ekim 2010).
- “Türkiye’nin artan siyasi ve ekonomik gücü ile *ilerleyen demokratik standartlarına* paralel olarak, uluslararası alandaki itibar, nüfuz ve kabiliyetleri de yükseltmektedir” (1 Ekim 2010).
- “Unutmayalım ki, ülkemizin *demokratik standartlar*, ekonomik gelişmişlik, siyasi istikrar ile askeri ve yumuşak güç bakımından belki de Cumhuriyet tarihinin en güçlü dönemini yaşadığı da vakiadır (1 Ekim 2012).

Cumhuriyetin yüzüncü kuruluş yıldönümü olan 2023 yılına kadar gerçekleştirilmesi istenilen hedeflerden biri olan “Türkiye’nin, dünyanın en güçlü ekonomisine sahip 10 ülkeleri arasında yer alması” Abdullah Gül tarafından da zaman zaman dile getirilmiş, Türkiye’nin uluslararası düzende hak ettiği yeri almasında ise gelişen ekonomi kadar “köklü kültür ve demokrasinin erdemleri” de temel itici güç olarak işaret edilmiştir (1 Ekim 2010). Konuşmalarında “demokratik ve ekonomik inkişaf (gelişim)” (1 Ekim 2012) gibi kelimelere de yer veren Gül’ün ekonomiyle ilgili cümlelerinde üzerinde önemle durulması gereken bir nokta; “terörle mücadele kararlılığında” ekonomi ve demokrasinin birlikteliğine özellikle dikkat çekmesi olmuştur:

- “*Terörle mücadelede* kararlılığın yanı sıra topyekûn bir sosyoekonomik kalkınma anlayışı, demokrasiye inanç ve bağlılık esas olmalıdır” (1 Ekim 2007).
- “*Terörle mücadele* konusunda kararlılık esastır. Ancak demokrasiye inanç ve bağlılık, topyekûn bir sosyoekonomik kalkınma anlayışı terörü besleyen kaynakları ve terörün zeminini büyük ölçüde zayıflatacaktır” (1 Ekim 2008).

- “*Terör olmasaydı*, demokratik standartlarda da, ekonomik gelişmişlikte de çok daha ileride bir Türkiye’de yaşıyor olacaktık” (1 Ekim 2011).

Gül tarafından parlamentoda sergilenen ekonomi retoriğinde son olarak değinilmesi gereken unsur, “ekonomisini ve demokrasisini güçlendiren ve yurttaşların hayat standardını yükselten pek çok reforma öncülük Türkiye’nin” (1 Ekim 2012), “işleyen demokrasisi ve gelişen ekonomisiyle bölgesinde bir istikrar adası ve umut kaynağı” olmasıdır (1 Ekim 2013). “Güçlü ekonomi, güçlü demokrasi” vurgusuyla Gül, Türkiye’nin uluslararası alanda itibarının arttığına ve “tüm dünyada saygın bir konuma” geldiğine dikkat çekmiştir.

3.2.9. Türkiye’nin Bölgesindeki Konumu: “Çevresinin Demokratik Değişim ve Dönüşümüne Katkı Sağlayan Türkiye”

Çalışma kapsamında analiz edilen parlamento konuşmalarında en çok dikkat çeken noktalardan biri; XI. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından Türkiye’nin bölgesindeki konumuna dair cümlelerinde çizdiği “hami” ya da “büyük abi” rolü olmuştur. Konuşmalarda kimi zaman “bölgenin cazibe merkezi” olarak gösterilen Türkiye, Gül’e göre “ileri bir demokrasi olarak, dünya ve bölge barışına katkıda bulunan bir ülke konumuna yükselmiştir” (1 Ekim 2007). Özellikle Irak, Suriye, Orta Asya coğrafyasındaki Türk devletlerinden ya da Kafkaslar, Balkanlar ve Ortadoğu coğrafyalarındaki ülkelerden bahsederken Türkiye’ye biçilen “hami/büyük abi” rolünün

gözle görülecek bir şekilde sergilenmesi üzerinde önemle durulması gereken sonuçlardan biri olmuştur.

İlk parlamento konuşmasında (1 Ekim 2007) “İrak’ın bölgesinde layık olduğu itibarlı konumu yeniden kazanması çabalarına katkıda bulunmaya çalışacağını”, beraberinde “Kafkaslar, Balkanlar, Karadeniz, Akdeniz ve Ortadoğu coğrafyalarında da güvenlik, istikrar ve ortak ekonomik kalkınma temelli iş birliği arayışlarını sürdüreceğini” ifade eden Gül’e göre; “Türkiye, Filistin, Yukarı Karabağ ve Kosova meseleleri başta olmak üzere, ihtilafların çözümü ve barışın kalıcı bir biçimde tesisine dönük somut katkılarda bulunmaktadır.”

Türkiye’yi içinde bulunduğu coğrafyada “güven, istikrar ve barışın teminatı” olarak gören Gül’ün, ülkeye kimi zamanda da “*donör ülke*” rolü biçtiği görülmüştür: “Gerek insani gerek kalkınma yardımları bağlamındaki *donör ülke* konumumuzu pekiştirmemiz, ayrıca Afrika, Latin Amerika, Asya ve Karayip coğrafyalarındaki ülkelerle ilişkilerimizi sürekli geliştirmemiz bölgesel ve küresel ağırlığımıza mütenasip yaklaşımlar olacaktır” (1 Ekim 2008).

Aşağıdaki örneklerle detaylı bir şekilde sunulduğu gibi Abdullah Gül’ün Türkiye’den bahsederken Van Dijk’ın (2015: 53) politik retoriğin genel stratejisi olarak gördüğü *ideolojik dördül alanın* ilk ve belki de en önemli stratejilerinden biri olan “*Bizim hakkımızda olumlu şeyleri vurgula*” ilkesini sıklıkla uyguladığı görülmüştür. Bunun yanında yine zaman zaman “*ulusal övünç*” (Van Dijk, 2015: 89) stratejisinden de yararlandığı dikkat çekmiştir:

- “Türkiye, bölgesinde, güvenlik, istikrar, ekonomik işbirliği ve refah denkleminin adil bir biçimde yeniden inşasında, dinamik bir unsur olarak özgün yerini almaktadır. (1 Ekim 2009).
- “... bu yeni kabiliyet sayesinde Türkiye, sadece bölgesel misyon ve sorumluluklarını yerine getiren bir ülke değil, aynı zamanda insanlığın ortak sorunlarının çözümünde elini taşın altına koyan bir devlet olarak takdirle anılmaktadır (1 Ekim 2010).
- “Bölge halkları, yaşadıkları tarihi dönüşüm sürecinin başarıya ulaşması için bir ilham kaynağı olarak gördükleri Türkiye’yi yakından takip etmektedirler. Ülkemizin bu anlayışla yaptığı ekonomik, siyasi ve askeri katkılar gerçekten takdire şayandır” (1 Ekim 2011).

Retorik pratiğinin en önemli ögesi kabul edilen politik konuşmalarda retorik düzen türleri arasında yer alan *üç ifadeli söz (tricolon)* en iyi bilinenlerden biridir. Gül’ün de dinleyicilerin duygularını harekete geçirmek (*pathos*) için zaman zaman bu tür retorik stratejilerine başvurduğu görülmüştür. Türkiye’nin özellikle “*akrabalık, kardeşlik, dostluk*” bağları bulunan bölgelere “sırtını dönemeyeceğini” (1 Ekim 2010) söyleyen Gül, aynı zamanda “Dost ve kardeş bölge halklarının tarihi ve şerefli mücadelesinde, Türk milletinin yanlarında olduğunu parlamento kürsüsünden bir kez daha ilan” etmiştir (1 Ekim 2011).

Bu başlıkta dikkat çeken bir başka nokta ise, Batı dünyasından bahsederken kullandığı dil ile Orta Doğu ya da İslam coğrafyası hakkında konuşurken tercih ettiği kelimelerin birbirinden oldukça farklı özellikler sergilemesidir. Örneğin birbirinin devamı olan cümlelerde şu ifadelere yer verilmiştir: “Türk dış politikasının temel eksenlerini teşkil eden AB’ye tam üyelik sürecimiz”, “Avrasya coğrafyası ve İslam

dünyası içindeki merkezi konumumuz” (1 Ekim 2007). Yine benzer dil tercihi şu cümlelerde de görülmektedir: “Birleşmiş Milletler’in Türkiye’nin bu tür katkılarından memnuniyet duyduğu...” (1 Ekim 2008), “Türkiye’nin Kafkaslar, Balkanlar, İran, Irak, Afganistan, Pakistan, Lübnan, Filistin ve Somali’yle ilgili pek çok meselede öncülük ettiği... ya da katıldığı diyalog ve işbirliği süreçleri, bu bölgelerdeki barış ve istikrar çabalarına en anlamlı katkıyı yapan mekanizmalar haline dönüşmüştür” (1 Ekim 2011).

Bu örneklerden de görülebileceği gibi Avrupa ülkeleri, Avrupa Birliği, ABD ya da Batı oluşumlu uluslararası kuruluşlarla ilişkilerden bahsedilirken daha edilgen bir Türkiye etrafında ılımlı, uyumlu ve karşı taraftan gelecek önerilere her zaman açık ve yapıcı olunduğuna dair bir retorik sergilenirken, Kafkaslar, Balkanlar, Orta Doğu ya da İslam coğrafyası hakkında konuşulurken ise çizilen “söz sahibi” Türkiye tablosunda; “yardım eden”, “öncülük eden”, “sözü geçen” ve “inşa eden” bir ülkeyi işaret eden bir dil kullanıldığı ortaya çıkmıştır.

Burada değinilmesi gereken son nokta; Türkiye’nin, bölgesindeki ülkelerin demokratik gelişiminde ya da dönüşümünde söz sahibi olduğunu vurgulayan bir dil tercih edilmesidir.

- “... kardeş ve dost ülkelerin istikrar, adalet, demokrasi ve kalkınma süreçlerine her seviyede yardımcı olmalıyız” (1 Ekim 2011).
- “Bu nedenle, işleyen demokrasisiyle bölgesinde seçkin bir yere sahip olan ülkemizde, en yüksek demokrasi standartlarını hâkim kılmak temel önceliğimiz haline gelmelidir” (1 Ekim 2013).

- “...Türkiye ancak bu yolla, çevresinin demokratik değişim ve dönüşümüne katkı sağlar” (1 Ekim 2013).

Abdullah Gül’ün parlamento konuşmalarında ortaya çıkan demokrasi retoriğinin “Batı” ve “Doğu” coğrafyalarından bahsedilirken farklı kavramlarla inşa edilmesi, bu çalışmanın sonuçları açısından önem taşımaktadır. Batı karşısında “demokrasinin gelişimine, dönüşümüne” (evrimine) devam eden ve bunu yaparken de yine Batı’nın çizdiği demokrasi patikasından yürümeye gayret eden bir Türkiye tablosu çizilirken, Balkanlar ya da Doğu coğrafyasındaki ülkeler söz konusu olduğunda “yardım eden, öncülük eden ve sözü geçen” Türkiye bu kez “işleyen demokrasisiyle” bölgesindeki demokrasi değişimine/dönüşümüne de katkı sağlamaktadır. Türkiye’nin ve demokrasinin iki coğrafya açısından konumlandırılışındaki bu farklıklar Gül’ün demokrasi retoriğinin öne çıkan özelliklerinden biri olarak kabul edilmiştir.

3.2.10. Hoşgörü: “Başarılı Bir Demokrasinin Ölçütlerinden Biri”

Demokratik politik kültürün vazgeçilmez unsurlarından biri olan hoşgörü aynı zamanda bir ülkedeki toplumsal düzen ve barışla da yakından ilişkilidir. Farklı kimliklerin ve hayat tarzlarının herkesçe kabul edilmesi ve saygı görmesi demokrasinin yerleşmesi ve işlemesi açısından önem taşımaktadır. Demokrasi, hukuk kurallarına, insan haklarına saygılı, özgürlükçü, eşitlikçi, katılımcı, uzlaşmacı özellikleriyle farklı bireylerin ya da ve toplulukların birlikte aynı zeminde yaşamalarını sağlar. Bir toplumda farklılıklara hoşgörüyle yaklaşılmıyorsa, orada demokrasinin toplumsal anlamda yeterince geliştiği söylenemez.

XI. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün parlamento konuşmalarında demokrasinin temel unsurlarında biri olan hoşgörü kavramına da yer verdiği görülmüştür. “İki yüz yıllık demokrasi ve hürriyet mücadelesinin sonunda tedricen rahatlayan Türkiye'nin” sorunlarını açıkça tartışan, konuşan, böylece birbirini daha iyi tanıyan ve anlayan, *hoşgörüsü* gelişen bir ülke haline” geldiğini düşünen (1 Ekim 2007) Gül'ün hoşgörü konusunda öne çıkan cümlelerinden bazıları şunlardır:

- “...Demokratik ülkelerde, kimilerince aşırı, marjinal ve hatta eksantrik sayılan görüşlerin, -şiddet içermemek şartıyla- ifade edilmesi, bunları savunan kişi veya grupların mevcudiyetine tahammül edilmesi olağandır. Hatta bu demokrasinin gereğidir. Önemli olan, sonuçta toplumda ortak aklın ve sağduyunun egemen olmasıdır. Ilımlıların aşırıları ikna edebilmesi, her türlü aşırılığın ve bağnazlığın marjinalleşmesinin sağlanması, başarılı bir demokrasinin ölçütlerindendir (1 Ekim 2007).
- “Yüce Meclis'in açılışının bir bayram gününe tesadüf etmesinin ülkemizde hoşgörü, işbirliği ve karşılıklı saygıya dayalı bir siyasi iklimin oluşmasına katkıda bulunmasını ümit ediyorum” (1 Ekim 2008).

“Katılımcılık”, “çokkültürlülük” ve “müzakere” gibi kavramlar, 1960'lı yılların sonlarından itibaren gündeme getirilmiş ve özellikle de radikal demokrasi tartışmaları içinde yeni bir bağlama taşınmıştır (Doğanay, 2008: 66). “Liberal demokrasinin toplumsal grupların ve kolektif kimliklerin karar alma süreçlerine katılımını gerçekleştirecek tarzda yeniden kurulmasını” amaçlayan radikal demokrasi, çokkültürlülüğü, “demokratik bir devlet içinde çoğunlukla-azınlıklar arası ilişkilerin bir örgütlenme biçimi” olarak düşünür (Keyman, 2000: 129, 154). Politik karar alma süreçlerine toplumun farklı kesimlerinin de katılabilmeleri anlamına gelen

çokkültürlülük aynı zamanda toplumdaki politik, kültürel ya da etnik farklılığa yaptığı vurguyla çoğulculuğa da gönderme yapar. Radikal demokrasi yaklaşımına göre demokratik bir sistemde farklı fikirler, görüşler ve inançlara sahip bireyler birbirlerinin farklılıklarını tanıyarak ve kendi farklılıklarını da koruyarak uzlaşabilirler. Gül'ün konuşmalarında farklılık, uzlaşa gibi kavramlara yer vererek, zaman zaman hem Demirović'in durduğu noktadan hem de AK Parti tarafından özellikle iktidara geldikleri ilk yıllarda sıklıkla referans gösterdikleri muhafazakâr demokrasi yaklaşımı içinden seslendiği dikkat çekmiştir:

- “Demokratik devlet.... *sosyal ve kültürel farklılıkları* ortadan kaldıran değil, onları zenginlik olarak kabul edip geliştirilmesine imkân sağlayan devlettir” (1 Ekim 2009).
- “İnsanlığın siyasi bilincinin bugün geldiği aşamada demokrasileri rakipsiz kılan, *toplumsal ve siyasi farklılıkların* bir arada yaşamasına uygun vasatı sunma imkânıdır” (1 Ekim 2009).
- “Aslolan, milletin tüm birlik nişanelerinin ve *farklılıklarının*, varlığının ve birliğinin korunması, dile gelmesi ve temsil edilmesidir” (1 Ekim 2010).
- “Demokrasinin hoşgörü, tahammül, sabır, azim ve fedakârlık gerektirdiğinin hep bilincinde oldum” (1 Ekim 2013).

Bu başlık altında bahse değer bir başka sonuç da, Gül'ün konuşmalarında özellikle “ortak kanı, ortak dil” kullanmayı tercih etmesi olmuştur. Gül tarafından, Van Dijk'ın (2015), Söylem ve İdeoloji – Çokalanlı Bir Yaklaşım başlıklı çalışmasında dikkat çektiği politik retorik stratejilerinden biri olan *kanı birliğine* başvurulduğu görülmüştür:

- “Özgüven, karşılıklı güven ve demokratik tolerans içinde, 21. yüzyılın meydan okumalarına hep birlikte güçlü bir karşılık vermeliyiz” (1 Ekim 2008).
- “Yüzlerce yıllık bir tarihin ve devlet geleneğinin varisi olan bizler, farklılıklarımızın birlikte yaşadığımız uzun asırlar içerisinde birbirimize sağladığımız katkılar ve milli birliğimizi pekiştiren unsurlar olduğunu düşünmeliyiz” (1 Ekim 2009).
- “Farklılıklarımızdan korkulan dönemleri geride bıraktık; uzlaşmanın yolunun zorlamadan geçtiğine de, artık inanmıyoruz” (1 Ekim 2010).
- “..... bu deneyimden demokrasimizin katılımcı ve çoğulcu vasıflarını güçlendirme yolunda yararlanmalıyız (1 Ekim 2013).

Bu başlık altında vurgulanması gereken son nokta; demokrasiyi katılımcılık, hoşgörü, çokkültürlülük, farklılık, çoğulculuk gibi kavramlar ışığında sunan Gül’ün yine metafor kullanmayı tercih etmesidir: “Siyasi bilincin ve demokrasinin yetkin olduğu bir toplumda, ‘çeşitlik içinde birlik’ ilkesi”ne dikkat çeken Gül, “Birliğimiz ve dirliğimiz farklı nehirlerle beslenen ve güçlenen bir okyanus haline gelir” (1 Ekim 2009) cümleleriyle, farklılıkta bile birlik olma, bir başka ifadeyle çeşitliliği (*farklı nehirler*) birliktelik içinde sağlama ve bunu güçlendirme/derinleştirme (*okyanus*) mesajı vermiştir.

3.2.11. Çoğulculuk: “Demokratik Çoğulcu Zihniyet”, “Çoğulcu Demokratik Politik Yapı”

Çoğunluğun hâkimiyetini reddeden, azınlıktakilerin politik ve kültürel haklarının kabul edilmesi gerektiğini savunan bir demokrasi anlayışı olarak ifade edilebilecek çoğulculuğa⁹⁹ göre çoğunluğun yönetimi hakkı temel bir ilke olarak kalmakla birlikte azınlık hakları da vazgeçilmez öneme sahiptir. Zizek’e (2002) göre çoğulcu demokrasi anlayışında politika sadece sivil toplum içerisinde hareket eden, birbirleriyle etkileşime geçen farklı kimliklerin söylem düzeyinde meşruluk kazanmaları olarak tanımlanır (Zizek, 2002’den aktaran Güney, 2006: 189). Yine çoğulcu anlayışta, çoğunlukçu yaklaşımdan farklı olarak parlamentonun üstünlüğü korunmuştur ancak yetkileri sınırsız değildir.

Abdullah Gül’ün parlamentoda yaptığı konuşmalarda zaman zaman sergilediği “çoğulcu demokrasi” retoriği dikkat çekmiştir. Çağdaş (anayasal) demokrasilerin, toplumun çoğulcu yapısını koruyacak şekilde düzenlendiğini düşünen (1 Ekim 2009) Gül için toplum önünde yürütülen tartışmalar, dile getirilen öneriler, eleştiriler ya da

⁹⁹ “Alexis de Tocqueville tarafından geliştirilen ve Joseph Shumpeter, Robert Dahl, Isaiah Berlin, Michael Walzer ve benzeri önemli demokrasi kuramcıları tarafından açık ya da dolaylı biçimde kabul edilmiş ‘çoğulculuk modeli’ ikili bir nitelik içerir. Connolly’nin ‘ulusal çoğunluk’ diye adlandırdığı bu model, ‘alansal, ulusal ve bir ağaç görüntüsünde’ bir toplum metaforu üzerine kurulur. Tocqueville bir taraftan hem yerel yönetimler arasındaki farklı çıkarlardan kaynaklanan çekişmelere hem de kültürel/dilsel kimlikler arası ilişkilerde ortaya çıkan ve gündeme getirilen ılımlı farklılık taleplerini önemli görerek, demokratik siyaset içindeki çatışmalara, kargaşalara ve mücadelelere olumlu bir değer yükler. Fakat diğer taraftan Tocqueville’ci çoğunluk anlayışı belli bir ahlak anlayışını, ortak değerleri ve belli bir ulus ulusun anlayışını ‘bir ağacın sabit gövdesi ve kökleri’ olarak ayrıcalıklı bir konum koyar. Bu anlamda, çoğulculuk belli bir kimliğin merkezi ve temel konumunu yanında ontolojik varlıkları kabul edilmiş farklı kimliklerin bir arada yaşadıkları alanları kodlayan bir simgedir” (Keyman, 2000: 153, 154).

sorunlara çözüm arayışları “demokratik çoğulcu zihniyetin” gelişmesi açısından önem taşımaktadır (1 Ekim 2009). Politik istikrar ile çoğulcu temsilin birbirini dışlayamayacağını söyleyen Gül’ün çoğulculuğa yaptığı konuşmalarından bazı örnekler şunlardır:

- “Temsilde *çoğulculuğu* sürdürürken siyasi istikrarın sağlanması bütün siyasetçilere düşen önemli bir sorumluluktur” (1 Ekim 2010).
- “*Çoğulcu* demokrasilerde siyasi partiler, birbiriyle yarışır, mücadele eder, neticede ülke kazanır” (1 Ekim 2010).

Demokratik politika yeniden düşünülürken birey özgürlüğü ile çoğulculuğu içinde barındırmalıdır ve modern demokrasilerde çoğulculuğu garanti altına alacak ve uygulanması gereken çeşitli usullerin olması gerekir (Mouffe 1993’ten aktaran Üstüner, 2007: 319). Çeşitliliğe-farklılığa önem veren çoğulcu görüşe göre çoğunluğun yönetme hakkı kadar, farklı görüşlerin ifade edilebilmesi için özgürlükçü bir ortamın sağlanmasına da önem verilmelidir. Gül’ün konuşmalarında farklı politik ve ideolojik görüşlerin yaşamasına, politik partiler ya da farklı oluşumlar etrafında temsiline olanak tanıyan çoğulcu demokrasi anlayışının bu özelliklerine de vurgu yaptığı görülmüştür:

- “Ortak paydamız, daha fazla demokrasi, daha fazla siyaset ve *çoğulculuktur*. Bunun dışında kalan tüm yollar tükenmiştir, bitmiştir” (1 Ekim 2010).
- “Ülke gündeminin ilk sıralarında yer alan kimlik tartışmaları, demokratik standartların yükseltilmesi, yeni anayasa yapılması, din, devlet ve toplum ilişkisine yönelik tartışmalar, iktidar olsun muhalefet olsun tüm tarafların,

Meclis dışındaki siyasi partiler ve sivil toplumun tüm unsurlarının da katılımını ve ortak bir anlayışa varmasını gerektirmektedir”. (1 Ekim 2010).

Gül, çoğulculukla ilgili cümlelerinde aynı zamanda katılımcılığı da dile getirmiştir. “*Katılımcı, çoğulcu* ve özgürlükleri genişleten bir demokrasi anlayışı içinde demokratik reformların gerçekleştirilmesini her fırsatta” savunduğunu (1 Ekim 2013) söyleyen Gül’e göre katılımcı demokrasi için “Meclisin ve kamuoyunun verimli bir şekilde ve doğru bilgilendirilmesi” de önem taşımaktadır. Temel meselelerde demokrasinin hem temsili hem de katılımcı yanıyla beraber işlemek zorunda olduğunu belirten Gül, aynı zamanda demokratik olgunluğun, ülkenin temel politik meselelerinde yüksek düzeyde katılımın teşviki ve güçlendirilmesiyle yakından ilişkili olduğuna dikkat çekmiştir (1 Ekim 2010).

Bu başlık altında değinilmesi gereken bir başka sonuç, Abdullah Gül’ün demokrasiyi tanımlarken kullandığı ya da Türkiye demokrasisinin arzu edilen noktaya gelmesinde gerekli olan unsurlardan biri olarak gösterdiği “çoğulculuk” kadar biçimsel demokrasinin öne çıkan özelliklerinden biri olan “çoğunlukçuluk”a da yaptığı vurgu olmuştur. “Rekabete dayalı demokrasi” ifadesiyle, demokrasiyi kimi zaman “politikaları belirleme ve uygulama yetkisinin sandıktan önde çıkana ait olduğu yönetim biçimi” olarak tanımlayan Gül’e göre; “demokrasilerde, hükümetler çoğunluğun iradesiyle kurulur” (1 Ekim 2009). Gül’ün demokrasi ile çoğunlukçuluğu bir arada kullandığı benzer yorumlamalardan bazıları şunlardır:

- “Modern temsili demokrasiler, seçmen *çoğunluğunun* tercih ettiği siyasi partilerin, yönetim yetkisini kullanması esasına dayanmaktadır (1 Ekim 2010).
- “Demokrasiler, politikaları belirleme ve uygulama yetkisinin *çoğunluğa* ait olduğu yönetim biçimleridir. Ancak çoğunluğun yönetim yetkisinin sınırsız olmadığı da bir gerçektir (1 Ekim 2010).
- “*Çoğulcu demokrasilerde siyasi partiler, birbiriyle yarışır, mücadele eder, neticede ülke kazanır. Sizin (parlamento üyelerinin) demokratik mücadelenizden de hep Türkiye kazanmıştır, kazanacaktır* (1 Ekim 2013).

Abdullah Gül’ün parlamento konuşmaları genel olarak değerlendirildiğinde milli irade söyleminin yanında parlamento üyelerine “milli iradenin temsilcileri” olarak hitap etmesiyle ya da bir yarışma, bazen de bir şölen olarak gördüğü seçimlerin ortaya çıkaracağı “milli iradenin” tüm milleti temsil edeceğine olan inancını dile getirmesiyle “çoğulculuk”tan çok “çoğunlukçuluk”u merkeze alan bir retorik sergilediği söylenebilir. Demokrasi geleneğinin en önemli unsurunun seçim olduğunu düşünen, sandığı çoğunluğun temsiliyetinin aracı olarak gören Gül’ün, Türkiye’de demokrasinin işlerliğini daha çok biçimsel demokrasi içinden gördüğü ancak çoğulculuk, çokkültürlülük, katılımcılık gibi radikal demokrasi kavrayışının kavramlarını da daha çok bir arzu olarak dile getirdiği söylenebilir.

Parlamento konuşmalarında ortaya konulan bu başlıkların dışında Gül’ün zaman zaman “kurumsallaşmış demokrasi”, “güçlü demokrasi” gibi ifadelerin yanında “demokratik kazanım”, “demokrasi kültürü” gibi ifadeleri de kullandığı görülmüştür. Kurumsallaşmış demokrasiyi, “dönemlerden, kişilerden, iktidarlardan bağımsız; sürekli, sürdürülebilir ve tutarlı bir demokrasi” (1 Ekim 2011) olarak tanımlayan Gül,

“Türkiye’nin demokratik kazanımların sürmesini sağlayacak yöndeki kararlı yürüyüşüne devam edeceğine” (1 Ekim 2012) dikkat çekmiştir. Tüm politik partilerin demokrasi kültürünü geliştirmek için gayret göstermesinin Türkiye’nin geleceği açısından önem taşıdığını düşünen Gül, medyayı ise demokrasi kültürünün oluşması bakımından en kritik aktörlerden biri olarak işaret etmiştir (1 Ekim 2013). Bunların dışında Gül’ün, konuşmalarında “demokrasiye bağlılık”, “güçlü demokrasi”, “demokrasinin ilerlemesi-güçlendirilmesi”, “demokratik olgunluk-olgun demokrasi”, “demokrasinin değer ve erdemi”, “demokratik gelişkinlik”, “gelişmiş demokrasi”, “demokratik dönüşüm” gibi ifadelerle de yer verdiği görülmüştür.

Son olarak değinilmesi gereken nokta ise Abdullah Gül’ün 1 Ekim 2010 tarihinde yaptığı konuşmasında “politik dil”in yenilenmesine yaptığı vurgudur. “Sorunlara, açmazlara, gelişmelere cevap veremeyen eski politik dilin” yerini “yeni, dinamik, hoşgörülü bir politik dil”in alması gerektiğini söyleyen Gül, konuşmasına şöyle devam etmiştir: “Bu yeni siyaset dilinin kurulabilmesine büyük önem atfediyorum. Bunun sebebi, siyaset dilinin mahiyetinin sonuçları belirlemesidir. Siyaset dili, yapıcı da olabilir, yıkıcı da. Siyasetin aktörleri, kullanmayı tercih ettikleri dil ile ortak bir anlayışın kurulmasına da hizmet edebilirler, ayrıştırıcı olmaya da. Yakın dönem siyasi tarihimiz, eskittiğimiz siyaset dilinin yapıcı olmaktan ziyade çatışmacı olduğunun örnekleriyle doludur.” Milletvekillerinden yeni bir politik dil kullanmasını isteyen Gül’ün diyalog ortamının geliştirilmesi sağlayacak ve sorunların ortak anlayışla çözülmesini kolaylaştıracak böyle bir dile dikkat çekmesi bir politik retorik çalışması olan tezin ilginç bulgularından birini oluşturmuştur.

3.3. ABDULLAH GÜL'ÜN MÜLAKATLARINDA DEMOKRASİ RETORİĞİ

Çalışmanın bu bölümünde Abdullah Gül'ün, Cumhurbaşkanlığı süresince verdiği mülakatlardaki demokrasi retoriği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Gül'ün yedi yıl boyunca 18'i ulusal basın, 104'ü uluslararası basın olmak üzere toplam 122 mülakat¹⁰⁰ verdiği görülmüştür. Mülakatların yıllara ve ulusal/uluslararası basın-yayın organlarına göre dağılımı Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. XI. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Mülakatlarının
Yıllara Göre Dağılımı

YILLAR	ULUSAL BASIN	ULUSLARARASI BASIN			TOPLAM
		Batı	Doğu	Toplam	
2008	3	2	2	4	7
2009	8	11	10	21	29
2010	2	23	4	27	29
2011	1	15	7	22	23
2012	1	12	5	17	18
2013	2	7	3	10	12
2014	1	2	1	3	4
TOPLAM	18	72	32	104	122

¹⁰⁰ Mülakatların tarih sırasına ve basın-yayın organlarına göre listesi Ek 1'de verilmiştir.

Tablo 1’den de görülebileceği gibi niceliksel olarak ele alındığında 122 mülakatın sadece 18’inin ulusal basın-yayın organlarına geri kalan 104 mülakatın yabancı medya organlarına verilmesi, Gül’ün Türkiye’yi uluslararası alanda gündemde tutma çabası olarak görülmüştür. Kategori açısından ele alındığında da 104 mülakatın 72’sinin Batı’ya, 32’sinin Doğu coğrafyasında faaliyet gösteren basın-yayın organlarına verilmesi ise Gül’ün, uluslararası arenada Türkiye’yi anlatma/tanıtma ya da gündemde tutma gayretlerinin daha çok Batı ekseninde olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde önce ulusal basın mülakatları, ardından uluslararası mülakatlar analiz edilmiş, bu mülakatlar ise kendi içinde Doğu ve Batı coğrafyasındaki basın-yayın organlarıyla yapılan mülakatlar olarak iki ayrı başlık altında ele alınmıştır. Mülakatlar analiz edilirken, metinlere şu sorular sorulmuştur:

- Abdullah Gül, mülakatlarında “demokrasi”yi hangi kavramlar üzerinden kurmuştur?
- Ulusal ve uluslararası basın-yayın organlarına verilen mülakatlar arasında demokrasinin konumlandırılışındaki farklılıklar nelerdir?
- Türkiye’deki ve Batılı olmayan (özellikle Orta Doğu coğrafyası) ülkelerdeki basın yayın organlarına verilen mülakatlarda Türkiye demokrasisinin mevcudiyeti hangi söylemlerle inşa edilmiştir?
- Batılı basın yayın organlarına verilen mülakatlarda Türkiye demokrasisi hangi kavramlarla birlikte ele alınmıştır? Batılı ve Batılı olmayan ülkelere verilen mülakatlarda inşa edilen demokrasi söylemi aynı mıdır?

3.3.1. ULUSAL BASIN YAYIN ORGANLARINA VERİLEN MÜLAKATLARIN ANALİZİ

Bu başlık altında Abdullah Gül'ün 2008 yılında 3, 2009'da 8, 2010 ve 2013 yıllarında 2'ser ve son olarak 2011, 2012 ile 2014'te ise 1'er mülakat olmak üzere ulusal basına verilen toplam 18 mülakatı analiz edilmiştir. Burada incelenen mülakatlara "Abdullah Gül, mülakatlarında "demokrasi"yi hangi kavramlar üzerinden kurmuştur?" sorusu yöneltilmiştir. Parlamento konuşmalarının "kalbi"ni oluşturan "*milli irade*" kavramına bir kez dahi rastlanmayan mülakatlardaki demokrasi retoriğinin ana motiflerini şu başlıklar oluşturmuştur:

- 1) Demokratik Standartlar,
- 2) Demokratik, Laik, Hukuk Devleti,
- 3) Hukukun Üstünlüğü,
- 4) Güçlü Türkiye/Büyük Türkiye,
- 5) Avrupa Birliği,
- 6) ABD,
- 7) Terör,
- 8) Kürt Konusu (Meselesi/Sorunu),
- 9) Soft Power (Yumuşak Güç),
- 10) Türkiye'nin Bölgesindeki Konumu.

3.3.1.1. Demokratik Standartlar: “Topyekûn Yükselen Standartlar”

Abdullah Gül’ün ulusal basına verdiği mülakatlardaki demokrasi retoriğinin başat bileşeni “demokratik standartlar” ifadesi olmuştur. Gül’ün hemen hemen tüm mülakatlarında kullandığı bu ifadeyi çoğu zaman “demokratik standartların yükseltilmesi, yukarıya çekilmesi, Avrupa standartlarına yükseltilmesi” şeklinde dile getirdiği görülmüştür:

- “Türkiye’nin *demokratik standartları yükseldikçe*, şikâyetlerin çoğunun bittiğini insaflıysa herkesin görmesi gerekir” (NTV - 27.08.2008).
- “Yapılan şey aslında Türkiye’nin demokratik standartlarını topyekûn yukarı çıkartmaktır. Bunun çerçevesi içerisinde de birçok problemlili konular da cevabını buluyor” (Kanal D - 04.01.2009).
- “Türkiye’nin demokratik standartları yükseliyor... Demokratik standartlar topyekûn yükseldikçe bu şikâyetlerin ve problemlerin gideceğine inanıyorum” (TRT 1- Politik Açılım Programı, 18.10.2009).
- “Topyekûn demokratik standartlarımızın yükseltilmesiyle ilgili çalışmalar, eminim ki devam edecektir. Türkiye’nin gücünün, itibarının artarak devam edeceğinden hiçbir tereddüdüm yok” (CNN TÜRK - 04.01.2010)
- “Türkiye, topyekûn standartlarını yükseltiyor; hukuk standartlarını, demokratik standartlarını, siyasi standartlarını yükseltiyor” (Anadolu Ajansı, 27-28.08.2011).

Bu başlıkta dikkat çeken bir başka nokta; demokratik standartların sürekli olarak Batı'yla, özellikle de Avrupa Birliği'yle birlikte ele alınmasıdır. Bir başka ifadeyle, Türkiye'nin topyekûn olarak ulaşması hedeflenen demokratik standartlar, Avrupa ülkelerinin standartları olarak ifade edilmiştir:

- “Türkiye *demokrasisini Avrupa standartlarına* taşıyan bir ülkedir (ATV – 01.01.2009).
- “Türkiye demokrasisi giderek güçlenen, derinleşen *Avrupa standartlarını* yakalama yolunda önemli gelişmeler sağlamış bir ülkedir” (Kanal D - 04.01.2009).
- “*Avrupa Birliği standartlarını* Türkiye’de geçerli kılmak gerekiyor” (TRT 1 - Politik Açılım Programı, 18.10.2009).
- “... en gelişmiş ülkelerin demokratik standartlarını ilke almak ve bu çerçevede hareket etmek, Türkiye’nin birliğine asla zarar vermeyecek bir yeni çerçevede bu konuları çözmek gerekir demişim ve hep bunu savundum” (Habertürk TV, Basın Kulübü, 03.01.2014).

Mülakatların birçoğunda “demokratik standartların” yükseltilmesine ilişkin böyle bir vurgunun yapılması, Türkiye’de demokrasinin gelişimi ve kurumsallaşma sürecinin devam ettiğine işaret etmektedir.

3.3.1.2. Demokratik Laik, Hukuk Devleti: “Türkiye, Demokratik, Laik, Sosyal Bir Hukuk Devletidir”

Abdullah Gül’ün ulusal basına verdiği hemen her mülakatta “demokratik standartlarının” yükseltilmesi gerektiğini vurguladığı Türkiye’nin “demokratik, laik bir hukuk” devleti özelliğine sıklıkla dikkat çekmesi, çalışmanın bir başka sonucu olmuştur. 1982 Anayasasının 2. maddesinde (Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir) yer alan bahsi geçen ifadelerle mülakatlarda şöyle yer verilmiştir:

- “Türkiye’nin demokratik, laik bir hukuk devleti olması, modern bir devlet olması... AB kriterlerinin gerçekleştiği modern bir devlet... Demokratik, laik, hukukun üstün olduğu sosyal hukuk devleti, bunlarda çok büyük mutabakat var” (Sabah Gazetesi, 01.08.2008).
- “Türkiye’nin demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olma yapısında, bunlarda zaten bir tartışma söz konusu değil, bunlarda tam bir mutabakat söz konusu. (TRT 1 'Politik Açılım' Programı - 18.10.2009)
- “Türkiye, anayasamıza göre demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti” (CNN TÜRK - 04.01.2010).

Gül’ün, Anayasanın 4. maddesiyle¹⁰¹ “değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez” şeklinde tanımlanan “Cumhuriyetin niteliklerine” parlamento konuşmalarında

¹⁰¹ “MADDE 4- Anayasanın 1 inci maddesindeki Devletin şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki hüküm ile, 2’nci maddesindeki Cumhuriyetin nitelikleri ve 3’üncü maddesi hükümleri değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez” (TBMM, www.tbmm.gov.tr, erişim tarihi: 05.12.2017).

olduğu gibi mülakatlarında sıklıkla başvurması, Gül’ün Türkiye’yi anlatırken ülkenin bu özelliklerini bilhassa öne çıkarma çabası olarak değerlendirilmiştir.

3.3.1.3. Hukukun Üstünlüğü: “Demokrasinin Temel İlkelerinden Biri”

Parlamento konuşmalarının analiz edildiğı bölümde etraflıca tartışıldığı gibi hukukun üstünlüğü, çağdaş anayasal demokrasinin temel taşlarından biri olarak kabul edilmektedir. Örneğın hukuk önünde eşitliğı demokrasinin en önemli değeri olarak gören Friedrich Hayek’e göre hukukun üstünlüğüne bağı kalmadığı sürece demokrasinin uzun süre yaşaması mümkün değildir. Yönetilenler arasında hakkaniyetin sağlanması kadar demokrasinin işlerliğinin devamlılığı için yönetenlerin de hukukun üstünlüğünün gereklerine uyması gereklidir (Hayek, 2011).

“Hukukun üstünlüğü”, Abdullah Gül’ün farklı basın yayın organlarına verdiği mülakatlardaki demokrasi söyleminin ana unsurlarından birini oluşturmuştur. “Türkiye’de demokrasi, laiklik, hukukun üstünlüğü gibi konularda yaygın bir mutabakat olduğuna” inandığını söyleyen (Milliyet Gazetesi, 01.08.2008) Gül, bir başka mülakatında ise dünyayla giderek bütünleşen Türkiye’nin “evrensel değerler; demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, kadın-erkek eşitliğı” konularında “daima ileriye gittiğini” ifade etmiştir (ATV, 01.01.2009). Gül’ün, hukukun üstünlüğüne dair cümlelerine birkaç örnek aşağıda sunulmuştur:

- “(Türkiye’nin) çevresiyle olan ilişkileriye gayet açık... Yapıcı, istikrarlı, yine oralara demokrasinin, hukukun üstünlüğünün, şeffaflığın, hesap verebilirliğin oralara da taşınmasının doğru olduğunu söyleyen, yani açıkçası böyle bir politika güdüyor” (CNNTÜRK, 04.01.2010).
- “... reform süreci olarak sık sık dillendirdiğim şey, hepimizin kendi evimizi düzene koyması... Bu nasıl olacak? Hukukun daha çok üstün olduğu, hürriyetlerin, özgürlüklerin daha geniş olduğu bir sistem...” (TRT Haber, Sosyal Medya, 25.05.2012).

Bir başka mülakatında demokrasiyi “bir uzlaşî rejimi” ve “çoğunluğun iradesini icraata yansıtıran, azınlığın haklarını koruyan, endişelerine cevap veren bir sistem” olarak tanımlayan Abdullah Gül, “gerek iktidarın gerek muhalefetin demokrasiye sahip çıkarak ve hukukun üstünlüğü çerçevesinde hareket ederek, ülkenin geleceğini birlikte inşa etmeleri” gerektiğini söylemiştir (Anadolu Ajansı – Arapça, 06.02.2013). Katıldığı Basın Kulübü programında ise “hukukun karşısında herkes eşittir ve mahkemelerin gayet bağımsız ve tarafsız bir şekilde karar vermelerini temin etmek de yine herkesin görevidir” ifadelerinin yanında hukukun üstünlüğünü “demokrasinin temel ilkelerinden biri” olarak tanımlamıştır (Habertürk TV, 03.01.2014).

3.3.1.4. Güçlü Türkiye/Büyük Türkiye: “Türkiye, Giderek Daha İtibarlı Hale Gelmektedir”

Abdullah Gül’ün, ulusal basına verdiği mülakatlarda yine demokrasiyle birlikte ele aldığı, bir başka ifadeyle Türkiye demokrasisini anlatırken başvurduğu bir başka retorik “Güçlü/Büyük Türkiye” olmuş, hemen her mülakatında “itibarı artan Türkiye” tablosu çizmiştir. Örneğin CNNTÜRK’te yayınlanan Eğrisi Doğrusu Özel Programında “Bizim yüksek seviyedeki standartlarda demokrasiyi tercih etmemiz gerekir. Türkiye’yi de güçlü yapan bu.... Türkiye’nin yüksek standartlarda bir demokrasiyle yönetiliyor olması Türkiye’yi çok güçlü yapmaktadır” ifadelerine yer verirken (CNNTÜRK, 27.02.2013), bir başka programda ise “Türkiye’nin giderek daha güçlü olduğunu, giderek daha itibarlı hale geldiğini ve Türkiye’nin..... daima ileriye giden bir ülke olduğunu göreceksiniz” demiştir (ATV, 01.01.2009). “Türkiye gerçekten büyük ülke olduğu için kendisine özgüveni vardır” diyen (Bloomberg HT, 09.11.2010) Gül’ün itibarı artan Türkiye portresini çizdiği cümlelerinden birkaç örnek aşağıda sunulmaktadır:

- “Türkiye’nin doğru bir istikamette gittiğini ve Türkiye’nin güçlenerek gittiğini, itibarının bütün dünyada arttığını ve ilham kaynağı olduğunu; çevresine, herkese; çok açık bir şekilde görüyorum” (CNNTÜRK, 04.01.2010).
- “Türkiye gerçekten büyük bir ülke ve çok daha büyük bir ülke olmaya devam ediyor. Ekonomisiyle, demokratik yapısıyla, güçlü ordusuyla, diğer kurumlarıyla ve özgürlüklerle” (ATV – 01.01.2009).

Gül'ün "Güçlü/Büyük Türkiye" retoriğinde göze çarpan iki ifade; "güçlü ordu, güçlü ekonomi" olmuştur. "Güçlü bir demokrasi, güçlü bir ekonomi, güçlü bir dış politikanın da şüphesiz ki en önemli unsurudur" diyen (TRT 1 'Politik Açılım' Programı - 18.10.2009) Gül'e göre "Türkiye, ekonomisi çok güçlü olan bir ülkedir" (Kanal D - 04.01.2009) ve "Türkiye'nin çok güçlü bir ordusu vardır" (CNN TÜRK - 04.01.2010). Bir mülakatında "Türkiye'nin, bölgesinde daima güçlü olması gerektiğini" söyleyen (NTV, 27.08.2008) Gül, "güçlü, itibarlı ve modern Silahlı Kuvvetlerin" "Sadece Türkiye'de değil, Afganistan'dan Avrupa'ya, Afrika'ya, Doğu Akdeniz'e kadar her yerde hizmet ettiğini ve her yerde büyük takdir gördüğünü ifade etmiştir (Sabah Gazetesi, 01.08.2008).

"Artan itibar" retoriğinde son olarak değinilmesi gereken nokta; Gül'ün, Türkiye'nin itibarının başkalarınca da takdir edildiğini ifade etmiş olmasıdır. Özellikle çalışmanın "ABD" başlığında detaylı bir şekilde ele alınsa da bu ifade tarzına örnek olarak şu cümleler gösterilebilir: "Dünyanın her tarafında doğrusu Türkiye ile ilgili çok güzel şeyler söylendi, yazıldı. Her gittiğimiz yerde çok büyük itibar gördük açıkçası ben Cumhurbaşkanı olarak Amerika'dan Avrupa'ya kadar nereye gittiysem olağanüstü itibar gördüm, eminim ki Sayın Başbakan gittiğinde o da aynı şekilde itibarı hep gördü" (Habertürk TV-Basın Kulübü, 03.01.2014).

3.3.1.5. Avrupa Birliği: “Türkiye’nin İstikameti, Bir Devlet Politikası”

Avrupa Birliği, mülakatlarda demokrasiyle birlikte anılan unsurlardan bir diğerini oluşturmuştur. Gül tarafından “kriterleri, standartları belli olan büyük bir değişim projesi” şeklinde tarif edilen Avrupa Birliği’nin, Türkiye için bir devlet politikası olduğu parlamento konuşmalarında olduğu gibi mülakatlarda da belirtilmiştir: “Avrupa Birliği’yle bütünleşmek bir devlet politikasıdır, stratejik bir karardır. Ancak AB rölantide gitmez, hızlandırmak lazım” (Milliyet Gazetesi - 01.08.2008).

“Türkiye'nin istikameti” (TRT TÜRK, 24.06.2009) olarak gösterilen Avrupa Birliğine üyelik sürecinde devam eden müzakerelerin özellikle Türkiye demokrasisini geliştireceğini düşünen Gül’ün demokratik standartların yükseltilmesinin Avrupa Birliği temelli olmasına dair cümlelerinden bazıları şunlardır:

- “Avrupa Birliği ile bütünleşme sürecini hızlandırmak, reform sürecini hızlandırmak... Reform süreci dediğimde de siyasi *demokratik reform* süreci ve ekonomik reform süreci. Bunun ikisinin de altını özellikle çiziyorum... bir taraftan *demokratikleşmeyle* ilgili reformlar, diğer taraftan da ekonomiyle ilgili konular; bunlar çok önemli” (NTV, 27.08.2008).
- “Avrupa Birliği ile bu müzakere sürecimizi tekrar canlandırmamız gerekir. ... önemli olan Avrupa Birliği’ne mensup herhangi bir ülke gibi gelişmiş demokrasisi, hukuku ve ekonomisi olan bir ülke olmaktır (Habertürk TV-Basın Kulübü, 03.01.2014).

“Avrupa Birliği standartlarını Türkiye’de geçerli kılmak gerektiğini” düşünen (TRT 1-Politik Açılım Programı, 18.10.2009) Abdullah Gül’ün, müzakere süreci ya da Kıbrıs gibi konularda Avrupa Birliği’ni zaman zaman eleştirdiği görölmüştür. Örneğin, “Türkiye’nin, müzakere sürecini başarılı bir şekilde tamamlamakta kararlı olduğunu” söyleyen Gül, konuşmasını şöyle sürdürmüştür: “Ancak önümüzde *sunı engeller, sunı sorunların olduğu kesindir*. Nihayetinde, bu iş *AB tarafına kalmıştır* ve bundan dolayı Türkiye’nin AB için bir kazanç olup olmadığı hakkında düşünmeleri gerekiyor. Ve ayrıca, Türkiye’ye verdikleri sözleri yerine getirip getirmeyecekleri hakkında da düşünmeleri gerek” (Bloomberg TV, 09.11.2010). Gül’ün yine benzer şekilde özellikle Kıbrıs söz konusu olduğunda da AB’yi eleştirmekten sakınmadığı dikkat çekmiştir:

- “Biliyorsunuz bir ülkenin AB’ye üye olmak için önce dahili meselelerini, iç meselelerini çözmesi, sınır meseleleri olmaması, komşularıyla iyi ilişkiler içerisinde olması gerekir ki; AB’nin içine herhangi bir politik problem taşınmasın. *Bu konuda AB bu ilkesini o zaman çiğnedi* (Bloomberg HT, 09.11.2010).
- “.... burada (Kıbrıs), *Avrupa Birliği bu işi biraz istismar ediyor açıkçası*. Yani aslında birçok üye ülke için bu konu hiç önemli değilken, bu konuyu önümüze çıkartıyorlar (CNN TÜRK, 04.01.2010).

3.3.1.6. ABD: “Türkiye’yi Takdir Eden Müttefik”

Çalışma kapsamında analiz edilen mülakatlarda göze çarpan bir diğer sonuç; Abdullah Gül’ün Türkiye’yi ABD nezdinde konumlandırırken, edilgen, takdir edilmeyi bekleyen bir dil kullanmayı tercih etmiş olmasıdır. Örneğin, ATV’de yayımlanan mülakatında şu cümleleri kullanmıştır: “Kendisiyle (Obama) bir telefon konuşması da yaptık. Doğrusu Türkiye ile ilgili kendisini belli ki bilgilendirmişler. Yani çok güzel, Türkiye’yi çok takdir eden, Türkiye’nin hem önemiyle ilgili hem de Türkiye’de olup bitenlerle ilgili çok güzel kanaatleri var” (ATV, 01.01.2009). Bu ifadelerden üç gün sonra Kanal D’de yayımlanan bir başka mülakatında ise “...bir telefon görüşmesi yaptık. Belli ki, yakın çalışma arkadaşları Türkiye ile ilgili kendisini çok geniş, detaylı bir şekilde bilgilendirmişler. O telefon konuşmasında duymak istediğim birçok şeyi duydum ve çok memnun oldum. Memnuniyetim şuradan, Türkiye’nin farkında olduğunu (Obama için) gösteriyor” demiştir (Kanal D - 04.01.2009).

18 Ekim 2009 tarihinde yayınlanan bir başka mülakatındaki “Başkan Obama ile yaptığımız konuşmada fikirlerimi kendisine aktardım ki, Türkiye’nin fikirlerine baştan gerçekten çok önem veriyor” (TRT 1-Politik Açılım Programı, 18.10.2009) ifadeleriyle yine edilgen, takdir bekleyen bir dil kullanımına örnek sergilemiştir. Son olarak da, “Görüyorsunuz, ilk ziyaret ettiği ülke oldu Türkiye, Başkan Obama’nın. Genellikle ABD başkanları dönemleri biterken Türkiye’ye uğramışlardır” diyerek (CNN TÜRK, 04.01.2010) ABD nazarından Türkiye’nin itibarının arttığına gönderme yapmıştır.

Bu tespitlerin dışında, Gül'ün ABD'den bahsederken kullandığı dille ilgili söylenmesi gereken bir başka bulgu ise “Türk-Amerikan ilişkilerini Türk dış politikasının temel direklerinden biri” olarak gören (Kanal D, 04.01.2009) Gül'ün “ABD bizim müttefikimiz tabii ki. Türk dış politikasında çok önemli bir sütundur. Yani birçok konuda terörle mücadeleden tutun da ta Afganistan'dan enerji işlerine kadar, NATO'dan birçok meseleye kadar işbirliği içerisindeyiz” (CNNTÜRK (Eğrisi Doğrusu Özel, 27.02.2013) ifadeleriyle seleflerinin “dost müttefik ABD” retoriğini sürdürmeyi tercih etmiş olmasıdır.

3.3.1.7. Terör: “Demokratik Gelişmelerin Engeli”

Bu çalışmada üzerinde dikkatle durulması gereken sonuçlardan biri de Abdullah Gül'ün ulusal basına verdiği mülakatlarda demokrasi ile terörü sürekli olarak birbirine karşıt iki unsur olarak konumlandırması olmuştur. “Demokrasinin olduğu yerde terör olamaz, terörün olduğu yerde ise demokrasi olamaz” retoriğinin sunulduğu mülakatlarda bu minvalde öne çıkan örneklerden bazıları şöyle sıralanabilir:

- “Açılımlar terör için değil, Türkiye'nin standartlarını yükseltmek için yapılıyor. Terör için yapıldığını sanmak büyük yanılıdır. *Terör demokratik gelişmelerin sebebi değil, engelidir!*” (Milliyet Gazetesi, 09/10.08.2009).
- “Terörle mücadele konusu, Türkiye'de uzun süredir -belki de demokratik standartların düşüklüğünden dolayı- ortaya çıkan tartışmalar, meseleler... Türkiye'nin önündeki en büyük tehdit unsuru bu unsur; terör unsurudur” (TRT 1 Politik Açılım Programı, 18.10.2009).

- “.... eğer terör olmamış olsaydı, geçen 20 sene içerisinde.... bugün Türkiye’nin birçok sorunlarının çok daha kolay bir şekilde çözülmüş olacağını ve demokrasinin çok daha olgunlaşmış olacağına inanıyorum” (CNN TÜRK, 04.01.2010).

Anadolu Ajansıyla gerçekleştirilen bir başka mülakatta “Demokrasi, terör örgütünü izole eder” diyen (27-28.08.2011) Gül, bir başka mülakatta ise Türkiye’nin demokratik standartlarının yeterli seviyeye ulaşamamasının sebebi olarak yine terörü göstermiştir: “Eğer Türkiye’de terör söz konusu olmasaydı, Türkiye’de bu kadar kan dökülmemiş olsaydı, Türkiye’de bu kadar silahlı çatışma yaşanmamış olsaydı, bu geçen 20-25 yıl içerisinde, bugün Türkiye’nin demokratik standartları, Türkiye’nin bütün hak ve özgürlüklerle ilgili standartları, bunun fersah fersah ötesinde olacaktı” (TRT Haber-Sosyal Medya, 25.05.2012).

3.3.1.8. Kürt Konusu (Meselesi/Sorunu): “Demokrasi Eksikliğinden Neşet Eden Bir Problem”

XI. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün mülakatlarda demokrasiyle ilgili düşüncelerini dile getirirken Kürt konusunu da ele alması yine çalışmanın önemli sonuçlarından biri olarak kabul edilmiştir. Konuşmalarında kimi zaman “Kürt konusu” ifadesini kullanan Gül’ün, zaman zaman da “Kürt meselesi/Kürt sorunu” demeyi tercih ettiği gözlenmiştir.

Türkiye’de demokratik standartların yükseldikçe “sadece Kürt meselesiyle” değil, “tüm meselelerle ilgili şikâyetlerin ve problemlerin ortadan kalkacağına

inandığını” (TRT 1-Politik Açılım Programı, 18.10.2009) söyleyen Gül, katıldığı Eğrisi Doğrusu Özel Programında ise “Kürt meselesinin ardındaki ana sebep olarak “demokrasi eksikliğini” işaret ederek şu ifadeleri kullanmıştır: “*Kürt meselesi* olarak baktığımızda geçmişin tabii ki bazı yanlışlarının bugünlerde maliyeti ödenmektedir. Şimdi Türkiye’de yanlışlar sadece Kürt vatandaşlarımızın şikâyetleriyle ilgili değildi. Türkiye’de geçmişte birçok yanlışlar vardı. Türkiye’de çok partili sistem uzun süredir uygulanmakta ama özellikle tek partili sistem sırasında yapılan yanlışlıklar var. Bütün bunlar hep Türkiye’nin demokrasi eksikliğinden neşet eden problemlerdi” (CNNTÜRK, 27.02.2013).

Basın Kulübü Programında “Kürt sorunu” yüzünden binlerce insanın hayatını kaybettiğini, binlerce şehit verildiğini söyleyen Gül, “Bu yıla baktığımızda artık konuşarak meseleleri halledebiliriz, sorunları çözebiliriz noktasına gelindi. Bu, çok büyük bir olay. Türkiye’nin en büyük meselelerinden birisidir bu, Türkiye’nin beka meselesidir” demiştir (Habertürk TV, 03.01.2014). Yine aynı mülakatında Kürt konusu-demokrasi ilişkisine de yer vermiştir:

- “Kürt meselesinin konuşularak çözülmesi muhakkak ki bunun çözülmesi Türkiye’nin birliğini ve bütünlüğünü hiçbir şekilde zedelemeyecek şekilde olması, bu da demokratik standartların yükseltilmesi ile olacak bir şeydir.”

Bu başlıkta değinilmesi gereken bir başka sonuç, Gül’ün, Kürt konusundan bahsederken bazen de “demokratik açılım”¹⁰² ifadelerini kullanmasıdır:

¹⁰² 2010 yılının Ocak ayında Adalet ve Kalkınma Partisi Tanıtım ve Medya Başkanlığı tarafından yayımlanan “Soruları ve Cevaplarıyla Demokratik Açılım Süreci, Milli Birlik ve Kardeşlik

- “Türkiye kararlı bir şekilde demokratik açılımlarına devam ederken diğer yandan da terör örgütünün gücünü kırmak için her şeyi yapacaktır” (ATV, 01.01.2009).
- “Açılımlar terör için değil, Türkiye'nin standartlarını yükseltmek için yapılıyor. Terör için yapıldığını sanmak büyük yanılgıdır. Terör demokratik gelişmelerin sebebi değil, engelidir!” (Milliyet Gazetesi, 09/10.08.2009).

Son olarak, Gül’ün demokratik terör, Kürt konusu ve demokratik açılımla ilgili konularda AK Parti’nin açıklamalarına yakın ya da benzer ifadeleri tercih ettiği görülmüştür.

Projesi” adlı kitapçıkta; terörün uluslararası bir boyut kazandığı ve uluslararası çözümler gerektirdiği vurgulanarak, “komplo teorileri üreterek kendimizi dünyadan soyutlayamayız. Bu proje her yönüyle yerli ve milli bir projedir. Milletimiz kendi meselelerini çözebilecek kudrette ve dirayettedir. Siyasi irade olarak hükümetimiz bu kudret ve dirayete öncülük etmektedir” ifadelerine yer verilmiştir. 30 soruluk kitapçıkta; sürecin sadece Kürt meselesi gibi kavramlara indirgenemeyecek kadar geniş olduğu belirtilerek “Süreçte Alevi vatandaşlarımızın, azınlık gruplarının sorunları, hatta başta işsizlik olmak üzere ülkemizdeki ekonomik meselelerin çözüm yoluna konulması, minimize edilmesi hedeflenmiştir” cümleleri yer bulmuştur (<http://www.hurriyet.com.tr>, 22 Ocak 2010).

3.3.1.9. Soft Power (Yumuşak Güç): “Demokrasi Türkiye’nin Yumuşak Gücü’dür”

Abdullah Gül’ün mülakatlarında inşa ettiği demokrasi retoriğinin öne çıkan bir başka unsuru “soft power (yumuşak güç)”¹⁰³ olmuştur. Demokrasinin bir yumuşak güç olduğunu söyleyen Gül, Obama’nın ABD’de başkan seçilmesini şu sözlerle yorumlamıştır: “Bu işte demokrasi dediğimiz şey, *soft power* dediğimiz şeyin gücünü gösteriyor, hayranlık duyuyorum doğrusu. Şimdi doğrusu ben biraz okuyorum ve çok ilginç” (Kanal D - 04.01.2009). Demokrasiyi, yumuşak güç olarak tanımladığı mülakatlardan bazı örnekler aşağıdaki gibidir:

- “Üniversiteler bir ülkenin demokratik olarak da gelişmesi için çok önemli. *Soft power* dediğimiz demokrasi, insan hakları, özgürlükler bakımından, her türlü fikrin rahatlıkla konuşulabildiği, yeni düşüncelerin gelişebildiği, bunlara mekânlık yapan yerlerdir (NTV, 27.08.2008).
- “*Soft power* dediğimiz şey demokrasiyi, insan haklarını, özgürlükleri, hukukun üstünlüğünü kapsıyor” (Sabah Gazetesi, 01.08.2008).

¹⁰³ Yumuşak güç kavramını ilk defa Joseph Nye 1990 yılında, Amerika’nın düşüşte olduğu iddiasını tartışan ‘Bound To Lead’ adlı kitabında geliştirmiştir. Kavram, uluslararası ilişkiler alanında çok fazla tartışılmış ve birçok düşünür yumuşak gücü farklı şekillerde tanımlamıştır. Joseph Nye, yumuşak gücü iş birliği sağlayarak ve çekicilik unsurlarını kullanarak istediğini yaptırma olarak tanımlamaktadır. Yani dolaylı yoldan istediğini yaptırma olarak gücün ikinci yüzüne vurgu yapmaktadır. Güç uygularken zorlama, tehdit veya kandırma yoktur. Örneğin başkaları bir ülkenin ahlaki değerlerine, refah düzeyine veya kültürüne hayran kalıp onun gibi olmak ister ve onu takip eder. Bu gücün ikinci yüzüdür ve bazı durumlarda bu güç fark edilmez bile... Yani yumuşak güç özet olarak başkalarının ‘isteklerini’ kendi istekleri yönünde etkileyebilmektir (Nye, 2005’ten aktaran Çavuş, 2012: 24, 25).

- “Türk demokrasisi Türkiye'nin *soft power*'ı aslında” (CNN TÜRK, 04.01.2010).
- “... bizim ülkemiz bir '*soft power*'a, yani 'yumuşak güce' de sahip" (Milliyet Gazetesi, 01.08.2008).

3.3.1.10. Türkiye'nin Bölgesindeki Konumu:

“Demokratik Açıdan Bölgeye İlham Veren Ülke”

Abdullah Gül'ün, parlamento konuşmalarında olduğu gibi mülakatlarında da Türkiye'nin bölgesel konumuyla ilgili cümlelerinde yine ülkenin “hami/büyük abi rolü”ne ilişkin vurgular ya da göndermeler yaptığı gözlenmiştir. Türkiye'nin *sui generis* (nevi şahsına münhasır/kendine özgü) bir ülke olduğunu düşünen Gül'e göre Türkiye, “demokrasisi, hukukun üstünlüğü ve laik rejimiyle çevresine de, Arap ve İslam dünyasına da hizmet etmekte, katkı yapmaktadır” (Milliyet Gazetesi, 01.08.2008). Gül, bir başka mülakatında, “Bölgesinin güçlü ve etkili bir ülkesi olan Türkiye'nin burada oynayacağı rolün herkesin farkında olduğunu” söyleyerek “bölgenin güçlü ve etkili ülkesi” retoriği sergilemiştir (Sabah Gazetesi, 01.08.2008). Bu retoriğin gözlemlendiği mülakatlardan bazıları şunlardır:

- “Türkiye'nin büyüklüğü herkes tarafından çok iyi tanınmaktadır ve görülmektedir” (NTV - 27.08.2008).
- “Türkiye, demokratik olarak bölgeye ilham veren bir ülkedir” (Bloomberg TV - 09.11.2010).

- “Türkiye, bölgesinde bir istikrar unsurudur” (CNN TÜRK, 04.01.2010).

Abdullah Gül’ün, başta demokrasi olmak üzere birçok alanda bölgesinde Türkiye’ye biçtiği “örnek olan, koruyan, yardım eden, destek olan” hami ya da büyük abi retoriğini Balkanlar ve Kafkaslar bölgeleriyle birlikte özellikle şu ülkeler üzerinden kurduğu görülmüştür: **Filistin, İran, Irak, Mısır, Suriye, Libya.**

“Türkiye için Kafkaslar ve Balkanlar, doğuda ve batıda çok önemli iki bölge ve Türkiye her ikisinde de var olan bir ülke. Türkiye her ikisinde de adeta önemli rol oynayan ülkelerin başında geliyor” (TRT 1- Politik Açılım Programı, 18.10.2009), “Kafkasları, doğu ile batıyı ayıran bir duvar olmaktan çıkartmak için çok çalışmak gerekiyor” (CNNTÜRK, 04.01.2010) diyen Abdullah Gül, bölgesindeki ülkeler konusunda da şu ifadelere yer vermiştir:

- “Gazze (**Filistin**), bütün Türkiye’nin meselesidir” (Kanal D - 04.01.2009).
- “**İran**’ın istikrarı, güvenliği, huzuru bizim için çok önemli (TRT TÜRK - 24.06.2009).
- “Biz **Irak**’ın birliğini, bütünlüğünü başından beri hep savunan bir ülkeyiz. Irak’ın toprak bütünlüğü bizim için önemli (CNNTÜRK, Eğrisi Doğrusu Özel, 27.02.2013).
- “Türkiye, içinden geçmekte olduğu bu hassas süreçte dost ve kardeş **Mısır**’a siyasi, mali ve teknik destek sağlamaktadır.... Mısır’ın demokratik dönüşüm sürecinde kat ettiği mesafeyi takdirle¹⁰⁴ karşılıyoruz” (Anadolu Ajansı-Arapça, 06.02.2013).

¹⁰⁴ Batı ülkelerinden ya da “kadim müttefik” ABD’den takdir gören Türkiye, bu kez “takdir eden” ülke olarak konumlandırılıyor.

- “Son yıllarda en çok siyasi yatırımımızı **Suriye**'ye yaptık... ‘Suriye'nin dönüşümüne yardımcı olabilir miyiz, katkı sağlayabilir miyiz’ diye gayet iyi niyetli olarak bunu yaptık (Anadolu Ajansı, 27-28.08.2011).
- “**Libyalı** kardeşlerimize ülkelerini siyasi ve maddi açıdan yeniden imar etmeleri için her türlü yardımı yapıyoruz, yapmaya da devam edeceğiz (Anadolu Ajansı, 27-28.08.2011).

Bu ifadelerden de açıkça görülebileceği gibi mülakatlarda “dost ve kardeş” ülkelere yol gösteren, politik ve ekonomik anlamda yardım eden “büyük abi” Türkiye retoriği sergilenmektedir.

Abdullah Gül’ün ulusal basın yayın organlarına verdiği mülakatlarında detaylı bir şekilde ele alınan bu başlıklar dışında “demokratik açılım, gelişmiş demokrasi, modern demokrasi, yükselen demokrasi, pekişen demokrasi, demokrasinin yayılması, demokrasi mücadelesi, demokrasi=uzlaş rejimi” gibi ifadelerle birlikte demokrasinin etrafında “farklılık (farklılıklar, zenginlik oluşturur), kuvvetler ayrılığı, insan hakları, azınlık hakları” gibi yan kavramlara da başvurduğu görülmüştür.

Gül, parlamento konuşmalarında olduğu gibi mülakatlarında da zaman zaman “metafor” kullanmayı tercih etmiştir. Mülakat metinlerinde görülen metaforlar şunlardır:

Mühür, harman, kazan, otobüs, jeneratör, türbülans.

- “Ahlat ve Malazgirt, Anadolu’daki **mühürlerimizdir**” (Milliyet Gazetesi, 09/10.08.2009).
- “Böyle bir tarihin bin yılda yoğurarak günümüze taşıdığı ‘**harman**’ı etnik olarak ayırtırmak mümkün mü?” (Milliyet Gazetesi, 09/10.08.2009).

- “1000 yılın **kazanıdır** burası (Türkiye). Yani 100 yıllık bir Cumhuriyet dönemi neredeyse, Osmanlı dönemi, Selçuklu dönemi; bütün baktığınızda değerler ortak, her şey ortak...” (CNN TÜRK, 04.01.2010).
- “Partiyi yönlendiren, yani bir **otobüs**, otobüsün kendisi yapmıyor ki, otobüsü süren yapıyor yanlış” (CNN TÜRK, 04.01.2010)
- “Türkiye, bölgesinde çevreye bir istikrar unsuru. İstikrar dağıtan bir **jeneratör** gibi” (CNN TÜRK, 04.01.2010).

Metafor kullanımının dışında Abdullah Gül’ün parlamento konuşmalarında olduğu gibi burada da *retorik* konusuna değindiği görülmüştür. “Eğrisi Doğrusu Özel” Programında, kendisine sorulan “.... hem politikacılara hem entelektüellere Türkiye Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanı olarak nasıl bir üslup tavsiye edersiniz? Hangi üsluptan sakınmalıyız?” sorusunu şöyle yanıtlamıştır:

- “Bu Türk siyasetinin maalesef en negatif yanısıdır ve bir gelenektir, maalesef bizim acı bir geleneğimizdir. Bundan dolayı Türkiye’nin başına nelerin geldiğini de hepimiz biliriz.... İklim tabii ki önce dille oluşur. *Dilin gücü malumdur*, yani dilin gücü üzerine Batılı filozofların da çok sözleri vardır. Bizim mutasavvıflarımızın, şairlerimizin, düşünürlerimizin güçlü söylemleri vardır. O bakımdan artık o iklimi oluşturacak dile geçmek gerekir ki, söylediklerimiz ve düşündüklerimiz karşı taraf tarafından daha iyi algılanabilsin. Keskin dil, söylediğinizin karşı tarafa ulaşmasını önüyor. Buna ihtiyaç var” (CNNTÜRK, 27.02.2013)

Yanıtında vurgulandığı gibi “dilın gücünün” farkında olan Gül’ün, hemen her konuda oluşturulacak olumlu ortamın/iklimin temel unsuru olarak “dil”i işaret etmesi, bir politik retorik analizi olan bu çalışmanın üzerinde durması gereken sonuçlarından birini oluşturmuştur.

3.3.2. YURTDIŞI BASIN YAYIN ORGANLARINA VERİLEN MÜLAKATLARIN ANALİZİ

Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanlığı süresince verdiği toplam 122 mülakattan 104'ünün uluslararası medya organlarına verilmesi, daha önce de değinildiği gibi Gül'ün Türkiye'yi uluslararası alanda gündemde tutma çabası olarak görülmüştür. Bu kategorideki mülakatların yaklaşık üçte ikisinin (72 adet) Batılı medya organlarına, geri kalan üçte birlik kısmın ise (32 adet) Doğu coğrafyasında faaliyet gösteren basın-yayın organlarına verilmesi de Gül'ün, uluslararası arenada Türkiye'yi anlatma uğraşlarının daha çok Batı yönünde olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Gül'ün yedi yıl boyunca ulusal basın-yayın organlarına verdiği mülakat sayısı 18 olması sebebiyle ve çalışmada mülakatlar arasında niceliksel denge sağlama hassasiyetiyle her iki kategoriden (Batı ve Doğu coğrafyası) de 18'er mülakat çalışmaya dahil edilerek, bu başlık altında toplam 36 mülakat analiz edilmiştir. Mülakatların seçiminde, yıllara¹⁰⁵ ve medya organlarına göre dağılım belirleyici olmuştur. Mülakatlar analiz edilirken, metinlere şu sorular sorulmuştur:

- Abdullah Gül, uluslararası basın-yayın organlarına verilen mülakatlarında “demokrasi”yi hangi kavramlar üzerinden kurmuştur?

¹⁰⁵ Gül'ün verdiği mülakatlar niceliksel açıdan yıllara göre farklılık gösterdiğinden ve her yıl için mülakat sayısında denge sağlanması gözetildiğinden her iki kategori için yıllara göre dağılım şöyle yapılmıştır: 2008: 2, 2009: 4, 2010: 4, 2011: 4, 2012: 2, 2013: 1, 2014: 1, toplam 18 adet mülakat.

- Ulusal ve uluslararası basın-yayın organlarına verilen mülakatlar arasında demokrasinin konumlandırılışındaki farklılıklar nelerdir?
- Türkiye'deki ve Batılı olmayan ülkelerdeki basın yayın organlarına verilen mülakatlarda Türkiye demokrasisinin mevcudiyeti hangi söylemlerle inşa edilmiştir?
- Batılı basın yayın organlarına verilen mülakatlarda Türkiye demokrasisi hangi kavramlarla birlikte ele alınmıştır? Batılı ve Batılı olmayan ülkelere verilen mülakatlarda inşa edilen demokrasi söylemi aynı mıdır?

Bu sorular etrafında elden edilen yanıtlar başta ulusal mülakatlarda ortaya çıkan sonuçlarla zaman zaman da parlamento konuşmalarında elde edilen verilerle birlikte yorumlanmaya çalışılmıştır.

3.3.2.1. BATI COĞRAFYASINDA YER ALAN BASIN YAYIN ORGANLARINA VERİLEN MÜLAKATLARIN ANALİZİ

Uluslararası basın yayın organlarına verilen mülakatların ilk kategorisini oluşturan bu başlık altında analiz edilen mülakatlarda demokrasiyle birlikte en çok başvurulan konular şunlar olmuştur:

- 1) Avrupa Birliği,
- 2) İlham Kaynağı Türkiye,
- 3) Laiklik ve Başörtüsü Tartışmaları,
- 4) Suriye,
- 5) Ermenistan Konusu,
- 6) NATO.

3.3.2.1.1. Avrupa Birliği: “Türkiye’nin Stratejik Yönelimi”, “Politika Üstü Bir Konu”

Abdullah Gül, çalışmanın öncedeki başlıklarında görüldüğü gibi hem parlamento konuşmalarında hem de ulusal basına verdiği mülakatlarda, müzakere sürecinde atılan demokratik adımlar başta olmak üzere birçok konuda Avrupa Birliği’ni işaret eden cümlelere yer vermiş olsa da Avrupa Birliği konusu en çok Batı basınına verilen mülakatlarda gündeme getirilmiş ve burada sunulan demokrasi retoriğinin en önemli parçasını oluşturmuştur. Örneğin Der Spiegel dergisine verdiği mülakatta “Türkiye’de yaşanan değışim sürecinde ülkenin modernleştirilmesi ve demokratikleştirilmesi söz konusudur. Bu bağlamda yalnızca Avrupa Birliği’nin standartlarını uyguluyoruz” (Der Spiegel-Almanya, 19.10.2008) diyen Gül, bir başka mülakatında ise “Türkiye AB’yle tam üyelik müzakereleri yürütüyor. Bu da demokratik bir sistemin kurallarına uymamız gerektiğı anlamına geliyor. Bu kriterleri yerine getirmeye çalışan ve üyelik müzakereleri yapan bir ülkede demokrasinin sekteye uğraması mümkün değildir” (Newsweek-ABD, 09.04.2010) diyerek demokrasi-AB ilişkisine gönderme yapmış ve AB’yi demokrasinin temel şartlarından biri olarak sunmuştur. Gül’ün demokrasi-AB retoriğini sergilediğı mülakatlardan başka örnekler aşağıda sunulmaktadır:

- “(Türkiye) reform sürecinin meyvelerini aldığı için bu süreci devam ettirmeye kararlı bir ülke. Reform süreci dediğimde de *demokratik*, yani politik reformlar, hukuk reformları ve ekonomik reformlar... AB ile müzakere süreci de bir anlamda reform sürecini besleyen ve teşvik eden bir süreç (Fortune Dergisi-ABD, 17.02.2009).

- “Avrupa Birliği ortak değerler, *demokrasi*, insan haklarına saygı ve serbest piyasa ekonomisi gibi temel değerler üzerine inşa edilmiştir (SME Dail-Slovakya, 28.10.2009).
- “Kopenhag’ın siyasi kriterlerini yerine getirmek durumundayız. Yani *demokrasi*, hukukun üstünlüğü (Avrupa normları düzeyinde) ve insan hakları (bu noktada da Avrupa normları düzeyinde)” (L’Express-Fransa, 07.11.2008).
- “Ekonomik başarı açısından da gaz ve petrolümüz olmadığı halde dünya sıralamasında 16’ncıyız. (Bu), Avrupa’nın *demokratik hedeflerinin* yürürlüğe konulmasından kaynaklanıyor” (İl Sole 24 Ore Gazetesi-İtalya, 28.01.2014).

Abdullah Gül’ün Batı coğrafyasında yer alan basın yayın organlarına verdiği mülakatlarda, kendisine sorulan soruları, özellikle Avrupa Birliği etrafında yanıtlamaya çalışması dikkat çekmiştir. AB üyeliğini Türkiye’nin “stratejik yönelimi” olarak ifade eden, “Bu konu, siyaset üstü bir mesele” diyen Gül, The Times’a verdiği mülakatta aynı zamanda “Türkiye, AB üyeliğine kilitlenmiş ve bu konuda son derece kararlıdır. Türkiye’nin yönelimi AB ye tam üyeliktir” cümlelerini kullanmayı tercih etmiştir (The Times-İngiltere, 02.07.2010). The Guardian’a verdiği mülakatta ise “AB ile ilişkiler stratejik bir seçim. Bu siyasi partilerin de ötesindedir” diyen (The Guardian-İngiltere, 22.11.2011) Gül, bir başka mülakatında ise “Biz bunu (AB) bir devlet politikası olarak yürütüyoruz. Partiler üstü bir mesele ve konuda çok kararlıyız, bizim için stratejik bir konu bu” (Euronews-Fransa, 03.12.2010) ifadelerini kullanmıştır. Ulusal basına verdiği mülakatlarda Türkiye’nin demokratik standartlarının sürekli yükseldiğini, bunun da AB standartları çerçevesinde gerçekleştiğini sıklıkla belirten Gül, AB standartları ifadelerine bu kategoride analiz edilen mülakatlarda da yer vermiştir:

- “(Türkiye’de) standartlar, her sahada AB kriterlerine doğru yükseliyor” (The Times-İngiltere, 02.07.2010)
- “Türkiye Avrupa Birliği müktesebatını -ki bu standartlar her alanda- hayatın her alanındaki standartlarını, kendi standartları yapmayı üstlenecek” (Fortune Dergisi-ABD, 17.02.2009).
- “Bizim hedefimiz Türkiye’yi AB standartlarının geçerli olduğu bir ülke yapmaktır”(Euronews-Fransa, 03.12.2010).

Burada Gül’ün, Türkiye’nin yarım asırdan fazla bir süredir üye olmaya çalıştığı Avrupa Birliği’ne verdiği önemi zaman zaman da “stratejik” ifadesini kullanarak göstermeye çalıştığı gözlenmiştir: “(AB’ye katılım) bizim açımızdan stratejik” (İl Sole 24 Ore Gazetesi-İtalya, 28.01.2014), “Türkiye için AB üyeliği, stratejik bir hedeftir” (The Washington Post-ABD, 22.09.2013). Bu başlık altında paylaşılması gereken son bulgu ise çalışmanın birçok yerinde değinildiği gibi zaman zaman demokrasinin karşılığı olarak konumlandırılan “modernleşme”nin Gül tarafından bu kez AB etrafında ele alınmış olmasıdır. Abdullah Gül, “Türkiye için bir değişim süreci” (L’Express-Fransa, 07.11.2008) olarak gördüğü Avrupa Birliği müzakere sürecini bir mülakatında “Türkiye’nin modernleştirilmesi ve demokratikleştirilmesi” (Der Spiegel-Almanya, 19.10.2008) olarak ifade ederken, bir başka mülakatında ise “... Avrupa Birliği olmasaydı yine de Türkiye’yi kendi kendimize modernleştirmemiz, Türk halkı için özgürlükleri mümkün olduğu kadar genişletmemiz gerekirdi” (L’Express-Fransa, 07.11.2008) cümlelerini kullanmıştır.

3.3.2.1.2. İlham Kaynağı Türkiye: “Demokratik Standartlarını Yükselten, Büyük Bir Müslüman Nüfusa Sahip Ülke”

Abdullah Gül’ün bu kategoride demokrasiyle birlikte sunduğu bir başka retorik “ilham kaynağı Türkiye” olmuştur. Bir başka ifadeyle mülakatlarda Türkiye, Gül tarafından özellikle demokrasinin işlerliği başta olmak üzere birçok alanda ilham veren bir ülke olarak sunulmuştur. Almanya’da yayımlanan haftalık bir gazete olan Die Zeit’e verdiği bir mülakatta “Aynı bölgede yaşıyoruz ve tarihî ortak yönlerimiz var. Ancak Türkiye ilham kaynağı olarak da görülüyor” diyen Gül, konuşmasını şöyle sürdürmüştür: “Araplar, Müslüman halka sahip bir ülkede demokrasi, çok partili sistem ve kadın-erkek eşitliğinin olabileceğini görüyorlar ve kendi ülkelerinde neden böyle olmadığını sorguluyorlar”. Die Zeit - Almanya, 15.09.2011). Bir başka mülakatında ise içinden geldiği AK Parti’nin “muhafazakâr demokrasi” yaklaşımına değinerek, bunun da bölgedeki ülkeler açısından bir ilham kaynağı teşkil ettiğini söylemiştir:

- “Gerçek budur ki, muhafazakar bir parti olan bu parti (AK Parti), demokrasiye odaklanıyor, demokratik standartlarını yükseltiyor, Türkiye’yi dünyanın geri kalan kısmı ile entegre etmeye çalışıyor ve Türkiye’de köklü reformlara angajedir, bütün bunlar da bu ülkeler için ilham kaynağıdır” (Chicago Tribune-ABD, 22.05.2012).

The Guardian’a verdiği mülakatta “Türkiye’nin Suriye, İran, Irak gibi birçok ülke için ilhan kaynağı” olduğunu (The Guardian-İngiltere, 22.11.2011) söyleyen Gül zaman zaman da Türkiye için “hem Müslüman hem demokrasiyle yönetilen ülke” tablosu çizmiş, örneğin The New York Times gazetesine verdiği mülakatta “Türkiye,

Müslüman bir demokrasi” ifadesini kullanmıştır (The New York Times-ABD, 22.09.2010). Gül, bir başka mülakatında da birçok ülkeye ilham kaynağı olan Türkiye’nin bu özelliğinden dolayı Batı tarafından takdir edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir:

- “Batı, Türkiye’yi dolaylı yoldan bu değerleri çevresinde yaydığı için takdir etmelidir. Birçok ülkede bir ilham kaynağı olmasından dolayı takdir etmelidir. Öyle bir ülke ki, bütün bu değerlere, demokratik standartların yükseltilmesine, laikliğe ve diğer değerlere önem veren, büyük bir Müslüman nüfusa sahip bir ülke” (The Times-İngiltere, 02.07.2010).

Mülakatlarında Türkiye’yi “bölgesel güç” olarak sunan, “Türkiye’nin bölgesine sahip çıktığını” söyleyen (The Times-İngiltere 02.07.2010) Gül, zaman zaman da “Yalnızca kendi problemlerimizi değil, bölgedeki sorunları da çözebileceğimiz kanısındayız” (Der Spiegel-Almanya, 19.10.2008), “Barış yanlısı olan, daima istikrar yanlısı olan ve bölgede daima istikrar için güvenli, iyi bir güç olan Türkiye'nin bu görüntüsü herkes tarafından da çok takdir edilmeye başlandı” (Fortune Dergisi-ABD, 17.02.2009) gibi ifadeler kullanmıştır.

3.3.2.1.3. Laiklik ve Başörtüsü Tartışmaları: “Din ve Devlet İşleri Ayırıcı”, “Başörtüsü Tartışması Türkiye’nin Demokratikleştirilmesiyle İlgilidir”

Abdullah Gül’ün Batılı basın yayın organlarına verdiği mülakatlarda demokrasiyle birlikte ele aldığı konulardan biri de laikliktir. Burada dikkat çeken bir başka konu başlığı ise laiklikle birlikte özellikle vurgulanan başörtüsü tartışmaları olmuştur. Der Spiegel dergisine verdiği mülakatta “Benim ülkem laik ve demokratik bir devlettir” diyen Gül, aynı mülakatta şu ifadelerle de yer vermiştir:

- “Başörtüsü tartışması da Türkiye’nin demokratikleştirilmesi ile ilgilidir, buna temel haklar ve temel özgürlükler de dahildir, din de buna aittir”
- “Başörtüsü düzenlemelerinde düşünce ve din özgürlüklerini içeren Avrupa kriterlerine riayet ediyoruz” (Der Spiegel, Almanya, 19.10.2008).

Daha önce değinildiği gibi The Times’a verdiği mülakatta “demokratik standartların yükseltilmesine, laikliğe ve diğer değerlere önem veren Türkiye’nin büyük bir Müslüman nüfusa sahip bir ülke” olduğunu söyleyen Gül (The Times-İngiltere 02.07.2010), farklı mülakatlarında da başörtü konusunu şu cümlelerle değerlendirmiştir:

- “Dini siyasetten ayırmak lazım... 550 milletvekilinden 400’ü bu yasağın (başörtüsü) kaldırılması yönünde oy verdi” (L’Express-Fransa, 07.11.2008)
- “Türkiye’nin sokaklarında yürüdüğünüz zaman, pek çok kadının eşarp taktığını görürsünüz. Ve bu kişisel bir tercih. Bu kimsenin karışmaması gereken özel bir seçimdir ve herkes buna saygı göstermelidir” (SME Dail-Slovakya, 28.10.2009).

Newsweek’e verdiği mülakatta “Türkiye, Müslümanların çoğunlukta olduğu bir ülke. Ancak devletimiz demokratik ve laik değerler ile yasanın üstünlüğüne dayalı. Din ve devlet işleri ayrı” (Newsweek-ABD, 09.04.2010) ifadeleriyle Türkiye’nin laik bir ülke olduğuna özellikle değinen Gül, bir başka konuşmasında ise laikliğı bu kez Ruhban Okulu konusu çerçevesinde ele almıştır:

- “Ruhban Okulu meselesi ‘anayasa ve laiklik ilkesi’ ile ilgilidir. Tüm dinlere eşit muamele yapmalıyız (Chicago Tribune-ABD, 22.05.2012).

Abdullah Gül’ün mülakatlarında üzerinde durulması gereken bir başka bulgu ise zaman zaman “İslam karşıtlığı”, “İslam düşmanlığı (İslamofobi)” gibi ifadeler kullanmış olmasıdır:

- “Avrupa’da yabancı düşmanlığı, aşırıcılık ve İslam düşmanlığı gibi endişe verici gelişmeler olduğunu görüyoruz. Bunlar Avrupa’nın ruhuyla çelişiyor.”
- “Avrupa’da yaşayan Müslümanların demokrasi ve insan haklarına dair gerekli standartlar hakkında bilgileri var... İslam’daki aşırı fikirler, İslam düşmanlığı için bir bahane olmamalıdır. İslam düşmanlığı tehlikeli bir gelişmedir” (Die Presse-Avusturya, 29.04.2011).

Die Zeit gazetesine verdiği mülakatta da İslam düşmanlığını (İslamofobi), antisemitizm ve yabancı düşmanlığı gibi “tehlikeli bir gelişme” olarak gören, “tedavisi çok zor olan bir hastalık” olarak nitelendiren Gül’ün, “demokrasi ve hukuk devleti ilkelerine dayalı modern devlet, teorisi ve uygulaması ile dünyaya bir armağan” olarak gördüğü Avrupa’yı, “İşte bu Avrupa’dan İslam karşıtlığının yükselmesini büyük bir tezat

olarak görüyorum” (Die Zeit-Almanya, 15.09.2011) sözleriyle eleştirmesi çalışma açısından ilginç bir sonuç olarak kabul edilmiştir.

3.3.2.1.4. Suriye: “Bu Yüce Halkın İsteddiği Demokrasidir”

Abdullah Gül’ün Batılı basın yayın organlarına verdiği mülakatlarda dikkate değer bir diğer sonuç da hemen her mülakatında bir şekilde Suriye’den bahsetmiş olmasıdır. Hatta France 24’e verdiği mülakatta neredeyse sadece Suriye konusunun konuşulduğu görülmüştür. Çoğunlukla “demokrasi” kavramı etrafında ele alsa da Suriye, kimi zaman da “bölgesel hami” Türkiye’nin kapılarını açarak “yardım ettiği, elini uzattığı” bir ülke olarak konumlandırılmıştır. Konuşmalarında Suriye’de halkın sadece “demokrasi” talep ettiğini özellikle belirten Gül, “demokrasi için çaba gösterenlerin” Türkiye’de bir araya geldiğini ifade etmiştir:

- “Suriye’yi, Suriye halkını seven kişi bunu görmelidir, bunu görür. Bu yüce halkın istediği *demokrasidir*. Özgürlük talebi. Bu talepleri görmek ve bunlara cevap vermek gerekir. Bir defada yapılacak şey ise, halkın meşru talepleri, çok partililik, geniş bir *demokratik sistem*” (France 24, Fransa, 10.12.2011).
- “İlımlılar-*demokrasi* için çaba gösterenler-Türkiye’de bir araya geliyor” (The Washington Post, ABD, 22.09.2013).
- “Türkiye *demokratik* bir platform sunuyor. Yani özgürlük ve *demokrasi* için mücadele edenlere, baskıdan kaçanlara, ülkelerinden kaçanlara evimizin kapılarını açıyoruz” (France 24, Fransa, 10.12.2011).

Abdullah Gül’ün, “demokrasi” isteyen Suriyelilere Türkiye’nin yaptığı yardımlara ilişkin cümlelerinden bazı örnekler aşağıda sunulmuştur:

- “Şu ana kadar, Türkiye’de 500.000 Suriyeli mülteci var ve bunların 200.000’i kamplarda. Türkiye, bu sığınmacılara her türlü ihtiyaçlarını sağlıyor ve şu ana kadar bu süreç 1 milyar dolardan fazla bir paraya mal oldu. Bu durum kesinlikle bizim onurumuz” (The Washington Post, ABD, 22.09.2013).
- “700 bin mülteci kabul ediyoruz ve bunun maliyeti Türk Devleti tarafından karşılanıyor” (İl Sole 24 Ore Gazetesi, İtalya, 28.01.2014)

Gül’ün Die Zeit gazetesinde verdiği mülakatta “Teknoloji demokrasiyi teşvik mi ediyor?” sorusuna “Evet, Mısır ve Suriye’de öyle oldu” şeklinde yanıt vererek, teknolojiyi demokrasiyi tetikleyen bir unsur olarak değerlendirmesi çalışmada değinilmesi gereken bir sonuç olarak görülmüştür (Die Zeit, Almanya, 15.09.2011).

Bu başlık altında ele alınan son bulgu, Gül’ün The Washington Post gazetesinde yayımlanan mülakatında Suriye’de yaşananlara dair kullandığı “Bugün, eğer ‘bu iş bizi ilgilendirmez, bu mesele o ülkede kendi aralarında savaşıyor insanların meselesi’ dersek, başlangıçtaki retoriği sorgulamamız gerek” cümleleriyle yine retorik konusuna değinmiş olmasıdır (The Washington Post, ABD, 22.09.2013).

3.3.2.1.5. Ermenistan Konusu: “Ermenistan ile Dostluğumuzu ve İlişkilerimizi Geliştirmek İstiyoruz”

Çalışmanın bir diğer sonucu da Abdullah Gül’ün Batılı basın yayın organlarına verdiği mülakatlarda konuşmaların bir şekilde Ermenistan konusuna getirilmiş olmasıdır. Parlamento konuşmalarında ya da ulusal basına verilen mülakatlarda hemen hemen hiç değinilmeyen Ermenistan konusuna Batı basınının ilgi göstermesi ve özellikle bu minvalde sorular sorması, çalışma açısından şaşırtıcı bir sonuç olmamıştır. Gül’ün, Ermenistan hakkındaki sorulara özellikle yapıcı bir tutumla yaklaştığı ve ılımlı bir dil kullandığı görülmüştür:

- “İki ülke (Türkiye-Ermenistan) arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi konusunda muhtelif zamanlarda bazı çabaların sarf edildiğini eminim biliyorsunuz... İlk kez bir Türk cumhurbaşkanı Erivan’a gitmiştir. (Financial Times, İngiltere, 08.04.2009).
- “Türkiye ile Ermenistan bugün iki komşu ülkedir. Bizler de Ermenistan ile dostluğumuzu ve ilişkilerimizi geliştirmek istiyoruz” (L’Express, Fransa, 07.11.2008).
- “Ermenistan konusunda arzumuz bu süreci tamamlamaktır ve bu nedenle en kısa zamanda diplomatik ilişkiler kurmak istiyoruz” (SME Dail, Slovakya, 28.10.2009).
- “Cesaretli bir adım atarak geçen sene Ermenistan'a gittim... Çok yakında tamamen huzurlu ve mutlu ilişkiler içerisinde olabilmeyi diliyorum” (SKY TV, İtalya, 18.11.2009)

Bu başlıkta son olarak ele alınan bulgu, Gül'ün, Hrant Dink davasıyla ilgili bir soruyu, demokratik temel haklardan biri olan düşünce ve ifade özgürlüğüne başvurarak, "Türkiye'de artık benzer olaylar yoktur ve konuşma özgürlüğü garanti edilmiştir" (SME Dail, Slovakya, 28.10.2009) şeklinde yanıtlamış olmasıdır.

3.3.2.1.6. NATO: "Türkiye, NATO'nun İlk ve En Aktif Üyelerinden Biridir"

Abdullah Gül'ün parlamento konuşmalarında ya da ulusal basına verdiği mülakatlarda hemen hiç bahsetmediği NATO'ya Batı basınına verilen mülakatlarda sıklıkla değinmesi çalışmanın bir başka ilginç sonucu olmuştur. Gül, kimi zaman NATO'nun "ilk ve önemli üyelerinden" biri olan Türkiye'nin, "dünya barışının korunmasında çok önemli bir role sahip" (Newsweek, ABD, 09.04.2010) olduğunu vurgularken kimi zaman da "1952'den beri NATO'nun en aktif üyesi ve iştirakçisi" olan Türkiye'nin "Soğuk Savaş döneminde Avrupa'nın savunması için kendi kaynaklarını kullandığını" (Financial Times, İngiltere, 08.04.2009) söyleyerek Türkiye'yi bu kez de NATO üzerinden konumlandırmayı tercih etmiştir.

Konuşmalarında NATO'nun "bir savunma örgütü" (Euronews, Fransa, 03.12.2010) olduğu vurgusu yapan Gül, yine politik retorikte önemli bir yeri olan metafor kullanımını tercih ederek, "NATO'ya üye olmak çok önemli. Böylece bütün ülkeler bir *şemsiye* altında olursa aralarındaki küçük sorunları da çözebilirler" ifadelerine yer vermiştir (Politika Gazetesi, Sırbistan, 18.05.2012). Bu başlık altında

dikkat çeken bir başka sonuç, Gül'ün özellikle NATO ülkelerinden bahsederken sunduğu “dostluk retoriği” olmuştur:

- “Türkiye ile İtalya arasında eskiye dayanan bir dostluk ve tarihî ilişkiler mevcuttur. NATO ve uluslararası askerî misyonlarda ortaklığımız var” (İl Sole 24 Ore Gazetesi, İtalya, 28.01.2014).

Çalışmanın ilerleyen sayfalarında detaylı bir şekilde değinileceği gibi Gül tarafından sıkça sunulan “dostluk retoriği”, mülakat verilen ülkeye/coğrafyaya bağlı olarak yerini bazen de “kardeşlik retoriğine” bırakmaktadır.

Bu başlıkların dışında Gül'ün bu kategoride analiz edilen mülakatlarında Türkiye'nin “demokrasi, insan hakları, serbest ekonomi” gibi alanlarda “geliştiğini, ilerlediğini” (Der Spiegel, Almanya, 19.10.2008) belirten ifadelerinin yanında yine demokrasinin temel taşlarından olan *hukuk ve ifade özgürlüğüne*; “Türkiye’de hukuk kuralı herkes için geçerlidir” ve “Artık yazarlar düşüncelerinden ötürü cezaevine atılmıyor. Türkiye’de istediğinizi söyleyebilirsiniz” (L’Express, Fransa, 07.11.2008) gibi cümlelerle de dikkat çektiği görülmüştür.

Gül'ün, ulusal basına verdiği mülakatlardaki demokrasi retoriğini omurgasını oluşturan “demokratik standartlar” ifadesine bu kategoride de rastlanmıştır:

- “Türkiye, değerleriyle, ülkede hangi standartların kök saldıyla değerlendirilmeli. Demokratik standartlar, insan haklarına saygı, kadın-erkek eşitliği, şeffaflık, hesap verebilirlik ya da serbest piyasa ekonomisinin işleyişi...” (The Times, İngiltere, 02.07.2010).

- “Türkiye, en gelişmiş demokratik standartlara ve ekonomik standartlara ulaşmak için çalışıyor” (Euronews, Fransa, 03.12.2010).

Abdullah Gül’ün bazı mülakatlarında, Cumhurbaşkanı olarak “parti politikası yapmayacağını” belirtse de (Der Spiegel, Almanya, 19.10.2008) zaman zaman AK Partiyle ve partinin bu çalışmada kapsamlı bir şekilde tartışılan “muhafazakâr demokrasi” yaklaşımıyla ilgili cümlelerine rastlanmıştır:

- “AK Parti, dinî değerlere önem atfeden ancak ekonominin işleyişinde önemli ölçüde liberal, demokratik ve muhafazakâr bir partidir” (İl Sole 24 Ore Gazetesi, İtalya, 28.01.2014).
- “... Gerçek şudur ki, muhafazakâr bir parti olan bu parti (AK Parti), demokrasiye odaklanıyor, demokratik standartlarını yükseltiyor...” (Chicago Tribune, ABD, 22.05.2012).

Gül’ün parlamento konuşmalarında ve ulusal basına verdiği mülakatlarda olduğu gibi burada da zaman zaman metafor kullandığı görülmüştür:

- “Türkiye’yi bir -en azından bu bölgede- güvenli bir **ada** olarak görecektir” (Fortune Dergisi, ABD, 17.02.2009).
- “Enerji konusunda, Türkiye batıdan doğuya, kuzeyden güneye çok önemli bir **terminal** konumundadır” (SKY TV, İtalya, 18.11.2009).
- “Türkiye, doğru bir **eksen** üzerine oturuyor” (Euronews, Fransa, 03.12.2010)
- “AB’ye tam katılım için müzakerelere başladık ve hedefimiz, Avrupa yargı sistemine **demir atmak**” (İl Sole 24 Ore Gazetesi, İtalya, 28.01.2014).

Çalışmanın bu kısmıyla ilgili son olarak söylenmesi gereken bulgu; Batı coğrafyasında yer alan basın yayın organlarına verilen mülakatların hemen hepsinde “Türkiye, Batı'nın bir parçasıdır” gibi cümlelerle (The Times, İngiltere, 02.07.2010) Batı’ya eklemlenme arzusu, çabası, iradesine yönelik bir dil kullanılmış olmasıdır.

3.3.2.2. DOĞU COĞRAFYASINDA YER ALAN BASIN YAYIN ORGANLARINA VERİLEN MÜLAKATLARIN ANALİZİ

Uluslararası basın yayın organlarına verilen mülakatların ikinci kategorisini oluşturan bu başlık altında incelenen mülakatlarda demokrasiyle birlikte öne çıkan konular şunlardır:

- 1) Bölgesinde Hâkim Ülke Türkiye,
- 2) Demokratik Standartlar,
- 3) ABD,
- 4) Filistin,
- 5) Kardeşlik-Kardeş Ülke Retoriği.

3.3.2.2.1. Bölgesinde Hâkim Ülke Türkiye: “Yardım Eden, Yol Gösteren, Model Ülke Türkiye”

Bu kategoride incelenen mülakatlarda ortaya çıkan demokrasi retoriğinin en güçlü ögesi “Bölgesinde hâkim ülke Türkiye” olmuştur. Bölgesel istikrar ve güvene katkı sağlayan, komşu ülkelerde demokrasinin inşası ya da demokratik gelişmişliğin güçlendirilmesi gibi konularda yol gösteren, zaman zaman da bölge ülkelerine yardım eden, rol üstlenen bir Türkiye portresi sunulmuştur.

- “Türkiye’nin bütün milli güçlerinin güçlenmesi, ordusunun güçlü, *demokrasisinin* güçlü olması, bu, bütün komşu ülkelerin lehinedir” (Hurra Televizyonu, Libya, 08.04.2009)
- “Türkiye olarak, tüm bölge halklarının *demokrasinin* ve barış priminin nimetlerinden yararlanacağı bir siyasi iklimin tesisi için azami çaba göstermeye devam edeceğiz” (Moskovski Komsomolets Gazetesi, Rusya, 08.09.2011).
- “Türkiye bölgesel lider olarak da hareket etmektedir... Ortadoğu'nun tamamı Türkiye'yi izlemektedir ve bizden ilham almaktadır... Biz açık bir şekilde Ortadoğu'daki *demokratikleşmeyi* destekliyoruz” (Nikkei Gazetesi, Japonya, 07.08.2011).
- “Suriye-İsrail konularında, Türkiye çok büyük bir rol aldı” (Suriye Dünya TV, Suriye, 11.05.2009)
- “Biz (Irak'ta) Şii, Sünni, Türk, Kürt, Arap hiç ayrım yapmadan... hepsine yaptığımız tavsiyelerle ‘Aman, ülkenize sahip çıkın! Ülkenize, devletinize sahip çıkın!’ diyoruz, tecrübelerimizi de aktarıyoruz” (Şarkiye TV, Irak, 15.12.2008).

Al Arabia Televizyonuna verdiği bir mülakatta “bölgedeki tüm ülkelerle yakın ve samimi bir ilişkisi olan” Türkiye’ye “çok büyük bir güven duyulduğunu” (Al Arabia TV, 13.02.2009) söyleyen Abdullah Gül, bir başka mülakatında ise Irak’ta yaşananlara işaret ederek, “Türkiye için Irak’ın tamamı önemlidir... Bütün, gayretimizle problemlerin çözülmesine çabalıyoruz” ifadelerine yer vermiştir (Şarkıye TV, Irak, 15.12.2008).

Yardım eden Türkiye retoriği yine bir başka mülakatta, “Türkiye olarak Irak’ın birliği için... her türlü desteği vereceğiz, her türlü yardımı yapacağız” (Hurra Televizyonu, Libya, 08.04.2009) cümleleriyle ortaya çıkmaktadır. Bu ve benzeri örneklerle, bölgesinde güçlü Türkiye’nin aynı zamanda bölgesindeki sorunlara çözüm üreten bir konumda olduğu vurgusu da yapılmaktadır.

Başka örneklerde ise Suriye ve Irak’ın demokrasiye geçiş çabaları konusunda şöyle ifadelere rastlanmıştır:

- “Suriye rejimi halkın *demokrasi* ve özgürlük yolunda isteklerini yerine getirmelidir. Halk demokrasi içinde hayatını sürdürmelidir” (El Ray, Kuveyt, 29.04.2013).
- “*Irak’ın demokrasiye geçmesi* gerçekten bölgemiz açısından çok anlamlıdır” (Afak TV, Irak, 17.11.2008).
- “*Suriye’ye demokrasi gelsin*, talebini, tavsiyesini, düşüncesini gayet halisane bir şekilde hep paylaştık” (SKY Arabia, Birleşik Arap Emirlikleri, 08.05.2012).

Al Arabia televizyonuna verdiği mülakatta “Biz bütün Filistinlilere sahip çıkarız. Filistinlilerin birleşmeleri ve bütünleşmeleri için katkımızı, gücümüzü, telkinlerimizi kullanıyoruz” ifadelerini kullanan (Al Arabia TV, Suudi Arabistan,13.02.2009) Abdullah Gül’ e göre “huzurun, barışın ve istikrarın önemini bilen” ve “dostluğu aranan bir ülke olan” Türkiye aynı zamanda “bölgesinin sahipliğini de üstlenmektedir” (El Cezire, 28.11.2009).

Bu başlık altında sunulan örneklerden de görülebileceği gibi; mülakatlarda Türkiye’nin bölgesiyle ilgili konulardaki tutumu Abdullah Gül tarafından genel olarak bir “üst dil” üzerinden anlatılmıştır.

3.3.2.2. Demokratik Standartlar: “Demokratik Standartları Yükseltiyoruz”

Doğu coğrafyasından basın yayın organlarına verilen mülakatlarda Gül’ün, Türkiye’nin demokratik gelişimine ve mevcut durumuna, demokratik standartlarına da sık sık değindiği görölmüşür. Bir mülakatında “Türkiye’nin çok uzun bir demokrasi geçmişı var” (Afak TV, Irak, 17.11.2008) diyen Gül, bir başka mülakatında “Türkiye demokratik, laik bir ülkedir” (Al Arabia TV, 13.02.2009) ifadesini kullanmayı tercih etmiş, kimi mülakatlarında ise yine “demokratik standartlar” ifadesine başvurmuştur:

- “Türkiye içerisinde yaptıklarımız da şudur: Türkiye’nin topyekûn demokratik standardını yükseltici çalışmalardır” (El Cezire, 28.11.2009).

- “Sorunlarımız, demokrasimizin standartlarından kaynaklanıyordu... Mesela bir zamanlar yine işte Kürt meselesi denen konulara baktığımızda ne tip sorunlarla karşılaşılıyorsa, bunlar demokrasinin standartlarıyla ilgiliydi”.
- “Bu standartları yükseltiyoruz. Bugün Türkiye’deki demokratik standartlarla, Almanya’daki, İngiltere’deki demokratik standartlar arasındaki fark çok azalmıştır” (Suriye Dünya TV, Suriye, 11.05.2009)

Rus Moskovski Komsomolets gazetesine verdiği mülakatta ise “Türkiye’deki değişim ve reform sürecinin iki yüzyıllık bir geçmişinin bulunduğu” değinen Abdullah Gül, çalışmada sıklıkla değinilen demokrasinin aynı zamanda bir modernleşme çabası olmasına da gönderme yapmıştır: “Bunun neticesinde bugün, insan haklarına saygılı ve hukukun üstünlüğüne dayalı bir demokrasi düzenine.... sahibiz” (Moskovski Komsomolets, Rusya, 08.09.2011).

3.3.2.2.3. ABD: “Dünyaya Yön Veren Ülke”

ABD, çalışmanın ulusal basına verilen mülakatlarının analiz edildiği bölümde olduğu gibi Doğu coğrafyasına verilen mülakatlarda da yine öne çıkan bir konu olmuştur. Parlamento konuşmalarında ya da Batı coğrafyasına verilen mülakatlarda hemen hemen hiç bahsedilmeyen ABD, özellikle Doğu coğrafyasına yapılan konuşmalarda, “demokrasi öncüsü” ve “dünyaya yön veren ülke” olarak sunulmuş ve Türkiye’nin müttefiki olarak konumlandırılmıştır. Bir başka ifadeyle Gül’ün konuşmalarında bölgesinde, “güçlü” ABD’nin “değer atfettiği” bir Türkiye kompozisyonu oluşturulmuştur.

- “(Barack Obama’nın başkan seçilmesi) şunu gösteriyor: Amerika’nın yani demokrasisinin gücünü. ABD’nin gücü silâhtan gelmiyor; buradan geliyor”
- “Amerika Birleşik Devletleri önemli tabii, dünyaya yön veren bir ülke. Orada da yeni bir anlayış iktidara gelirken bütün bu bölgede de bütün ülkeler kendine çekidüzen vermeli” (Şarkiye TV, Irak, 15.12.2008).
- “ABD’nin politikalarındaki farklılık da dünyada hissedilmeye başladı” (Suriye Dünya TV, Suriye, 11.05.2009).

Çalışmanın ulusal basına verilen mülakatlarında özellikle belirtildiği gibi Obama’nın ABD Başkanı seçilmesinin ardından ilk yurt dışı ziyaretini Türkiye’ye gerçekleştirmiş olması bu kategoride incelenen mülakatlarda da sıklıkla gündeme gelmiştir.

- “Obama’nın ilk ziyaret ettiği ülke Türkiye oldu” (Suriye Dünya TV, Suriye, 11.05.2009).
- “Bu ziyaret, Barack Obama’nın Başkan seçildikten sonra Türkiye’ye verdiği önemi göstermek ve bütün İslam dünyasına verdiği önemi göstermek için yaptığı bir ziyaret” (Hurra Televizyonu, Libya, 08.04.2009).

Burada değinilmesi gereken bir başka nokta ise “müttefik ABD” ile ilişkilerin zaman zaman da NATO üzerinden sunulmuş olmasıdır:

- “Öncelikle bizim bir yandan NATO’ya üye olduğumuzu söylemek istiyorum. Diğer yandan da ABD ile ilişkilerimizin tarihî ve stratejik olduğunu da vurgulamak istiyorum” (El Ahram, Mısır, 20.07.2010)
- “Bir anlaşma vardır ve Türkiye, 1952 yılından beri NATO üyesidir. Yani biz ABD ile müttefikiz” (Press TV, İran, 17.02.2011).

3.3.2.2.4. Filistin: “Filistin Devletinin Kurulmasını İstiyoruz”

Birebir demokrasi retoriğiyle ilişkili olmasa da Abdullah Gül’ün hemen her mülakatta Filistin konusuna değinmesi dolayısıyla çalışmada bu başlığa da yer verilmiştir. Türkiye’nin her zaman “Filistin’in yanında yer alacağı”, Filistin’in Türkiye açısından adeta “milli bir duruş” olduğuna dair cümlelere rastlanmıştır.

- “Filistin meselesi dünyadaki büyük olayların neredeyse hemen hemen hepsini besleyen bir olaydır... Türk halkının çok büyük bir ekseriyeti Filistin davasına destek vermektedir” (Al Arabia TV, Suudi Arabistan,13.02.2009).
- “Gazze konusundaki tutumumuz sadece bizim resmi tutumumuz değil. Bu Türk halkının tutumu” (Suriye Dünya TV, Suriye, 11.05.2009).
- "Filistin meselesi, Filistinlilerle sınırlı değil hatta tüm Arap ve Müslüman dünyasının sorunudur"(Kayhan Gazetesi, İran, 17.02.2011).

El Cezire’ye verdiği bir mülakatta “İsrail ve Filistin meselesinin çözümünü hayati görüyoruz” (El Cezire, Katar, 28.11.2009) ifadelerini kullanan Abdullah Gül, bir başka mülakatında ise şu cümlelere yer vermiştir: “Biz Filistin devletinin kurulmasını istiyoruz. Biz Filistin halkının kendi ülkelerinde barış ve refah içinde yaşamalarını istiyoruz” (El Ray, Kuveyt, 29.04.2013).

3.3.2.2.5. Kardeşlik-Kardeş Ülke Retoriği: “Kardeş Filistin”, “Kardeş Ülke Suriye”, “Kardeş Tunus”

Abdullah Gül’ün, mülakat verdiği basın yayın organının ait olduğu coğrafyaya (bağlama) göre farklı bir politik dil kullanıldığı görülmüştür. Özellikle ilgili ülke hakkında konuşurken (hitap ederken) kelimeleri özenle seçen Gül, karşı tarafta belirli bir etki ya da duygu yoğunluğu oluşturma amacıyla kimi zaman “dost İtalya” derken, kimi zaman da “Kardeş Tunus” gibi ifadeler kullanmıştır. Batı coğrafyası ile Doğu coğrafyasından ülkelere mülakat verirken bu fark bariz bir şekilde görülmüş; Batı’da “dost, müttefik ülke retoriği” sunulurken, Doğu’da ise “kardeşlik-kardeş ülke retoriği” sergilenmiştir:

- “Bizim için Kürtler de, Araplar da, Türkler de, Şiiler de, Sünniler de önemlidir; hepsini biz *kardeş* olarak görüyoruz” (Şarkıye TV, Irak, 15.12.2008).
- “*Kardeş* Filistin halkının acısını Türk halkı çok derinden hissettiği için bütün gücümüzle destek veriyoruz” (Al Arabia TV, 13.02.2009)
- “Komşu, *kardeş* bir ülkeyi (Suriye) ziyaret ediyor olmaktan, şüphesiz ki büyük bir zevk alacağım” (Suriye Dünya TV, Suriye, 11.05.2009).
- “Türkiye ile Pakistan arasındaki ilişkiler normal ilişkilerin çok ötesindedir. *Kardeşlik* ile dostluk ile ifade edilebilen....” (GEO TV, Pakistan, 29.03.2010).
- “*Kardeşlerimiz* (Azerbaycan halkı) hepsini zenginlik ve refah içerisinde görmek istiyoruz” (APA Ajansı, Azerbaycan, 13.08.2010).
- “Tunus’a önce *kardeş* olarak bakıyoruz. Ondan sonra dost olarak bakıyoruz...” (Tunus TV, Tunus, 08.03.2012)

- “İrak halkının tümü bizim *kardeşimizdir*” (El Ray, Kuveyt, 29.04.2013).

Bahsedildiği gibi Doğu’daki “kardeşlik”, Batı’da daha mesafeli bir dille yerini “dostluğa-müttefikliğe” bırakmaktadır. Bu hitabet şekliyle de ilgili birkaç örnek aşağıda sunulmaktadır:

- “Ülkem ile Balkanlar arasında büyük *dostluk* bağları var” (Politika Gazetesi, Sırbistan, 18.05.2012).
- “Türkiye ile İtalya arasında eskiye dayanan bir *dostluk* ve tarihî ilişkiler mevcuttur” (İl Sole 24 Ore Gazetesi, İtalya, 28.01.2014).
- “Biz Batı’nın güçlü bir *müttefikiyiz*” (The Times, 02.07.2010).
- “Türkiye ile Avusturya arasında kök salmış derin tarihî ilişkiler var. Birinci Dünya Savaşı’nda iki ülke de *müttefikti*” (Die Presse, Avusturya, 29.04.2011).

Bu başlıkların dışında XI. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Doğu coğrafyasında faaliyet gösteren basın yayın organlarına verdiği mülakatlarda; “demokrasinin güzellikleri”, “demokrasinin gelişmesi” gibi ifadeler kullandığı, zaman zaman da demokrasiyi “hukuk, insan hakları, özgürlük, basın” gibi kelimelere birlikte ele aldığı görülmüştür. Gül’ün hem parlamento hem de diğer iki kategoride incelenen mülakatlarında olduğu gibi kimi zaman da yine metafor (ev, Pandora’nın Kutusu, makine, pencere gibi) kullanmayı tercih ettiği görülmüştür.

Çalışmada dikkat çeken bir başka bulgu da Gül’ün, Doğu coğrafyasına zaman zaman “yeni sağ” içinden konuşmuş olmasıdır. Özellikle yeni sağın, yeni muhafazakârlıkla birlikte diğer bileşeni olan yeni liberalizme vurgu yapması gözden

kaçmamıştır. “Türkiye’de demokrasi, serbest pazar ekonomisi, insan hakları, hukukun üstünlüğü kuvvetlenmiştir” (Nikkei Gazetesi, Japonya, 07.08.2011) ifadelerini kullanan Gül, bir başka konuşmasında ise şu cümleleri söylemiştir:

- “Biz, senelerce ulusal üretimi koruyan kapalı bir ekonomi politikası izledik. Ancak bu politika beklediğimiz sonucu vermedi, Türk sanayisi ilerlemedi. Ancak *ekonomik açılımla birlikte rekabet de başladı* ve herkes rekabet edebilmek için canla başla çalışmaya başladı. Türk ekonomisi de açılım ve reformlar sayesinde gelişti” (El Watan, Suriye, 05.05.2010).

SONUÇ

XI. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanlığı görevi süresince sergilediği demokrasi retorikini, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında yaptığı konuşmaları (parlamento konuşmaları) ile ulusal ve yurt dışı basın yayın organlarına verdiği mülakatları üzerinden hangi kavramlarla inşa ettiğini ve bunu nasıl sunduğunu araştıran bu politik retorik çalışmasında ortaya çıkan en önemli sonuç, Gül'ün demokrasi retorikinin bağlama ve hitap edilen kitleye göre farklılık göstermiş olmasıdır. Bir başka ifadeyle Gül'ün demokrasi retorikini oluşturan unsurların parlamento konuşmalarında ve mülakatlarda farklılık gösterdiği görülmüştür. Gül'ün, ulusal ve yurt dışı basın organlarına verdiği mülakatlarda da demokrasiyi birbirinden tamamen farklı kavramlarla sunduğu, bunun yanında Doğu ve Batı coğrafyasına verilen mülakatlarda da demokrasi retorikini farklı motifler etrafında ele aldığı ve özellikle mülakat verilen ilgili coğrafyaya uygun kelimeleri tercih ettiği ortaya çıkmıştır.

Abdullah Gül'ün parlamento konuşmalarında sunduğu demokrasi retorikinin omurgasını “milli irade” söylemi oluştururken, ulusal basın yayın organlarına verilen mülakatlarda Türkiye demokrasisi bu kez “demokratik standartlar-topyekûn yükselen standartlar” çerçevesinde sunulmuştur. Uluslararası basın yayın organlarına verilen mülakatlar analiz kapsamında “Batı” ve “Doğu” coğrafyası olarak iki ayrı kategoride incelenmiş ve Batı'ya sunulan demokrasi retorikinin ana eksenini “Avrupa Birliği”

oluştururken, Doğu coğrafyasında ise “Bölgesinde Hâkim Ülke Türkiye” söylemiyle, Türkiye’nin başta demokrasi olmak üzere birçok alanda bölgesinin ilham aldığı, birçok ülkeye model olduğunu anlatan bir dil kullanılmıştır. Doğu coğrafyası retoriğinde ayrıca, bölgesindeki istikrar ve güvene katkı sağlayan, komşu ülkelerin demokrasisinin inşası ya da demokratik gelişmişliğinin güçlendirilmesi gibi konularda yol gösteren, zaman zaman da bölge ülkelerine yardım eden, birçok konuda rol üstlenen “söz sahibi” Türkiye portresi çizilmiştir.

Abdullah Gül’ün çalışma kapsamında incelenen parlamento konuşmalarında sunulan demokrasi retoriğinin ana merkezini “milli irade” söylemi oluşturmuştur. Türkiye demokrasi kültüründe parlamentoda kazanılan sandalye sayısının taşıdığı önem ve beraberinde çoğunlukçu yaklaşım göz önünde bulundurulduğunda, çoğunluk tercihinin de “milli irade” olarak kavrandığı ve bunun anayasalarda yer alan milli egemenliğin temsili olarak dile getirildiği söylenebilir. Tanıl Bora ve Nergis Canefe tarafından “Demokrat Parti popülizmi” olarak adlandırılan ve Türkiye’de özellikle merkez-sağ çizgiye damgasını vuran temel referanslardan biri olduğu ileri sürülen halk çoğunluğunun seçimlerde ortaya koyduğu tercihi milli iradeyle özdeşleştiren yaklaşım, “halka neredeyse hukuk üstü bir kutsiyet yüklemek” ve çoğunluk kanaatini “milli irade” olarak kutsamak yoluyla ona bir tür dokunulmazlık kazandırmaktadır (Bora ve Canefe, 2007’den aktaran Doğanay, vd., 2017: 130). Abdullah Gül’ün, temsilcilerinden birisi olduğu geleneksel sağda (demokrasi, CHP liderleri/temsilcilerince de zaman zaman parlamentodaki sandalye sayısı ile eş tutulabilmektedir) demokrasinin neredeyse milli

irade kavramıyla beraber anıldığı çalışma kapsamında yapılan araştırmalarda da ortaya çıktığından kendisinin de bu kavramı sıkça kullanması beklenen bir sonuç olmuştur.

Abdullah Gül'ün, parlamento konuşmalarında *bağlamı* (TBMM) da sıklıkla *mili irade* kavramıyla birlikte yorumladığı, zaman zaman da parlamento üyelerine *milli iradenin temsilcileri* olarak hitap ettiği görülmüştür. Gül'ün parlamento konuşmalarındaki demokrasi retoriğinin ikinci bileşenini milli irade'nin “tecelligâhı” olarak betimlediği TBMM oluşturmuştur. Gül, “demokrasinin en güçlü vurgusunu bulduğu çatı” olarak ifade ettiği Meclis'i, aynı zamanda “demokratik düzenin kalbi” olarak görmektedir.

Parlamento konuşmalarında ayrıca “sandık demokrasisi” retoriği sergileyen ve politik katılımın neredeyse tek platformu olarak görülen seçimleri demokrasinin işlerliğinin temel şartı olarak gören Gül, seçimlerin ortaya çıkaracağı “milli iradenin” tüm milleti temsil ettiğini düşünmektedir. Türkiye demokratik politik kültüründe seçimlerde tercihini yapan, “iradesini” belirleyen milletin bu iradeyi bir dahaki seçime kadar parlamento çoğunluğuna emanet ettiği gibi bir anlayış hâkimdir. Demokrasiyi ve seçimleri zaman zaman bir yarışma ya da bir şölen olarak gördüğünü ifade eden cümleleri, milli irade söylemi ve TBMM'ye yaptığı vurguyla birlikte değerlendirildiğinde Gül'ün parlamento konuşmalarında, bu çalışmada ideal demokrasi tasavvuru olarak kabul edilen ve çoğulculuğu-katılımcılığı öne çıkararak demokrasiyi toplum merkezli bir açıdan ele alan Alex Demirović'in yaklaşımından çoğu zaman uzaklaşarak daha çok biçimsel demokrasi kavrayışı içinden seslendiği görülmüştür.

Temelini katılımcılık, çoğulculuk, eşitlik, şeffaflık gibi ilkelerin oluşturduğu modern demokrasileri, iktidarın “sandıktan öne çıkana ait olduğu” yönetim biçimleri olarak gören, çoğunluğun iradesine ve sandık demokrasisine yaptığı göndermelerle ve “vesayeti halka tevdi ettiği” bir anlayışla Abdullah Gül’ün, günümüz biçimsel demokrasi uygulamalarından biri olarak kabul edilen delegatif demokrasiye yakın bir retorik sergilediği gözlenmiştir. Gül’ün konuşmalarında sunduğu biçimsel demokrasi yaklaşımına benzer biçimde demokrasiyi araçsalcı bir bakış açısıyla değerlendirdiği de söylenebilir. Bir başka ifadeyle Gül tarafından çoğunlukla seçim süreçlerine ve seçimlerde elde edilen çoğunluğa indirgenen demokrasinin (sandık demokrasisi) araçsalcı bir yaklaşımla ele alındığı görülmüştür. Günümüz demokrasilerinde temel unsurlar olarak kabul edilen çoğulculuk, müzakere, katılım, hesap verebilirlik, şeffaflık, eşitlik gibi ilkelerin Gül tarafından çoğu zaman bu araçsalcı yaklaşım içinden yorumlandığı görülmüştür.

Parlamento konuşmalarında ortaya çıkan bir başka sonuç; Abdullah Gül’ün demokrasiyi tanımlarken kullandığı ya da Türkiye demokrasisinin arzu edilen noktaya gelmesinde gerekli olan unsurlardan biri olarak gösterdiği “çoğulculuk” kadar biçimsel demokrasinin öne çıkan özelliklerinden biri olan “çoğunlukçuluk”a da yaptığı vurgu olmuştur. “Rekabete dayalı demokrasi” ifadesiyle, demokrasiyi kimi zaman “politikaları belirleme ve uygulama yetkisinin sandıktan öne çıkana ait olduğu yönetim biçimi” olarak tanımlayan Gül, “hükümetlerin çoğunluğun iradesiyle kurulduğu” demokrasileri, “politikaları belirleme ve uygulama yetkisinin çoğunluğa ait olduğu yönetim biçimleri” olarak tanımlamayı tercih etmiştir.

Demokrasinin temeli olarak kabul edilen seçimlerin demokrasinin sürdürülebilirliğinin sağlanmasına aracılık edebilmesi ancak temel hak ve özgürlüklerin, temel demokratik ilkelerin çerçevelediği bir politik katılım anlayışına olanak tanıyan bir politik kültürün oluşturulmasıyla mümkündür (Doğanay, vd. 2017, 18, 26). Konuşmalarında “temel hak ve özgürlükler”, “hukukun üstünlüğü”, “hoşgörü”, “çoğulculuk” gibi demokrasiyi var eden ana unsurlara sıklıkla değinse de, bir başka ifadeyle çalışmanın ana ard alanı olarak kabul edilen Demirović’in demokrasi yaklaşımının temel bileşenlerine yakın ifadelerle yer verse de, yedi parlamento konuşması genel hatlarıyla ele alındığında Gül’ün daha çok delegatif demokrasiye yakın bir demokrasi retoriği sergilediği görülmüştür.

Abdullah Gül’ün parlamento konuşmaları genel olarak değerlendirildiğinde milli irade söyleminin yanında parlamento üyelerine “milli iradenin temsilcileri” olarak hitap etmesiyle ya da bir yarışma, bazen de bir şölen olarak gördüğü seçimlerin ortaya çıkaracağı “milli iradenin” tüm milleti temsil edeceğine olan inancını dile getirmesiyle “çoğulculuk”tan çok “çoğunlukçuluk”u merkeze alan bir retorik sergilediği söylenebilir. Demokrasi geleneğinin en önemli unsurunun seçim olduğunu düşünen, sandığı çoğunluğun temsiliyetinin aracı olarak gören Gül’ün, Türkiye’de demokrasinin işlerliğini daha çok biçimsel demokrasi içinden gördüğü ancak çoğulculuk, çokkültürlülük, katılımcılık gibi radikal demokrasi kavrayışının kavramlarını da daha çok bir arzu olarak dile getirdiği söylenebilir.

Çalışmanın bir başka sonucu ise Abdullah Gül’ün “demokrasi vurgusunu” en fazla parlamento konuşmalarında yapmış olmasıdır. Hemen her konuyu bir şekilde

demokrasiyle ilişkilendiren Gül'ün parlamento konuşmalarında zaman zaman “kurumsallaşmış demokrasi”, “güçlü demokrasi” gibi ifadelerin yanında “demokratik kazanım”, “demokrasi kültürü”, “demokrasiye bağlılık”, “güçlü demokrasi”, “demokrasinin ilerlemesi-güçlendirilmesi”, “demokratik olgunluk-olgun demokrasi”, “demokrasinin değer ve erdemi”, “demokratik gelişkinlik”, “gelişmiş demokrasi”, “demokratik dönüşüm” gibi vurguları da tercih ettiği görülmüştür.

Çalışma kapsamında Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanlığı süresince verdiği mülakatlardaki demokrasi retoriği de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Gül'ün yedi yıl boyunca 18'i ulusal basın, 104'ü uluslararası basın olmak üzere toplam 122 mülakat verdiği görülmüştür. Niceliksel olarak değerlendirildiğinde 122 mülakatın sadece 18'inin ulusal basın-yayın organlarına geri kalan 104 mülakatın ise yabancı medya organlarına verilmesi, Gül'ün Türkiye'yi uluslararası alanda gündemde tutma çabası olarak değerlendirilmiştir. Yurt dışı basın yayın organlarına verilen 104 mülakatın 72'sinin Batı'ya, 32'sinin Doğu coğrafyasında faaliyet gösteren basın yayın organlarına verilmesi ise Gül'ün, uluslararası arenada Türkiye'yi anlatma/tanıtma ya da gündemde tutma uğraşlarının daha çok Batı yönünde olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Gül'ün yedi yıl boyunca ulusal basın yayın organlarına verdiği mülakat sayısı 18 olması sebebiyle ve çalışmada mülakatlar arasında niceliksel denge sağlama hassasiyetiyle Batı ve Doğu coğrafyasına verilen mülakatlardan da 18'er mülakat dâhil edilerek, çalışma kapsamında toplam 54 mülakat analiz edilmiştir. Mülakatların seçiminde, yıllara ve medya organlarına göre dağılım belirleyici olmuştur.

Ulusal basına verilen mülakatlardaki demokrasi retoriğinin en fazla öne çıkan unsuru “demokratik standartlar” ifadesi olmuştur. Abdullah Gül’ün hemen hemen tüm mülakatlarında başvurduğu bu söylemi çoğu zaman “demokratik standartların yükseltilmesi/Avrupa standartlarına yükseltilmesi” şeklinde ifade ettiği görülmüştür. Mülakatların hemen hepsinde “demokratik standartların” yükseltilmesine ilişkin böyle bir vurgunun sıkça yapılması, Türkiye’de demokrasinin gelişimi ve beraberinde kurumsallaşması (pekişmesi) yolunda daha kat edilecek uzun bir mesafe olduğu ve bunun da devletin en yetkin ismi tarafından somut bir şekilde ifade edildiği şeklinde yorumlanmıştır.

Ulusal mülakatlarda, Türkiye’nin “demokratik, laik bir hukuk” devleti olduğu vurgusuna da sıklıkla rastlanmıştır, “Türkiye’de demokrasi, laiklik, hukukun üstünlüğü gibi konularda yaygın bir mutabakat olduğuna” inandığını söyleyen Gül mülakatlarda ayrıca yine demokrasinin vazgeçilmez ilkelerinden biri olan “hukukun üstünlüğü”ne de fazlaca dikkat çekmiştir.

Ulusal basına verilen mülakatların analizinde elde edilen bir başka sonuç; “itibar artan Türkiye” retoriği olmuştur. Büyük/güçlü ülke Türkiye vurgusunun sıklıkla yapıldığı mülakatlarda Gül’ün, Türkiye’nin itibarının başkalarınca da takdir edildiğini ifade etmesi çalışmanın ilginç sonuçlarından biri olmuştur. Doğu coğrafyasına verilen mülakatlar dışında hem parlamento hem de ulusal ve Batı basınına verilen mülakatlardaki tek ortak başlık olan “Avrupa Birliği”, ulusal basına verilen mülakatlarda demokrasiyle birlikte öne çıkan söylemlerden biri olmuştur. “Türkiye’nin istikameti” olarak nitelendirdiği Avrupa Birliği’nin, Türkiye için bir devlet politikası olduğu,

parlamento konuşmalarında olduğu gibi mülakatlarda da belirtilmiştir. 1958 yılında kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) 1959'da yaptığı ortaklık başvuruyla yaklaşık 60 yıldır Batı yolunda yürüyen Türkiye için “bir devlet politikası” olarak belirlenen Avrupa Birliği, Gül açısından demokrasi, hukuk, ekonomi gibi alanlar başta olmak üzere standartlarının yakalanmasının hedeflendiği bir ideal olarak görülse de Gül'ün zaman zaman AB'yi yanlış davranmakla eleştirmesi, Batının da ısrarla üzerinde durduğu “ifade özgürlüğü” kapsamında değerlendirilmiş ve çalışmanın dikkat çeken sonuçlarından biri olarak kabul edilmiştir.

Çalışma kapsamında elde edilen bir başka sonuç da Abdullah Gül'ün ulusal basına verdiği mülakatlarda demokrasi ile terörü sürekli olarak birbirine karşıt iki unsur olarak konumlandırması olmuştur. “Terör” konusuna parlamento konuşmalarında zaman zaman değinilse de en fazla bu kategorideki metinlerde üzerinde durulmuştur. Terörle mücadele kararlılığının dile getirildiği, “terör demokratik gelişmelerin sebebi değil, engelidir”, “terörle mücadele, aynı zamanda demokrasimizi koruma ve ilerletme mücadelesidir” gibi ifadelerin yer aldığı mülakatlarda genel olarak “demokrasinin olduğu yerde terör olamaz, terörün olduğu yerde ise demokrasi olamaz” söylemleri sıklıkla kullanılmıştır.

Gül'ün mülakatlarında demokrasiden bahsederken zaman zaman “Kürt konusu”na da değinmesi çalışmanın önemli sonuçlarından biri olarak kabul edilmiştir. Gül'ün bu konuya ilgili cümlelerinin seçiminde dikkatli/özenli/mutedil bir dil kullandığı ve terör ile Kürt konusunun özellikle birbirinden ayrı tutulması gerektiğine dair hemen her platformda vurgu yapması, araştırmanın dikkat çeken bir başka sonucu olmuştur.

Abdullah Gül'ün ulusal basına verdiği mülakatlarında “demokratik açılım, gelişmiş demokrasi, modern demokrasi, yükselen demokrasi, pekişen demokrasi, demokrasinin yayılması, demokrasi mücadelesi, demokrasi=uzlaş rejimi” gibi ifadelerle birlikte, “farklılık (*farklılıklar, zenginlik oluşturur*), kuvvetler ayrılığı, insan hakları, azınlık hakları” gibi demokrasinin yan kavramlarına da zaman zaman başvurduğu görülmüştür.

Ulusal basına verilen mülakatlarda gözlemlenen bir başka nokta ise Abdullah Gül'ün, basın mensuplarını Çankaya Köşkü'nde ağırladığı zaman “Burası (*Çankaya Köşkü*) tüm milletin”, (TRT 1, 18.10.2009), “Milletin evi burası. Biz geçiciyiz. Bizim sürelerimiz bellidir. Yani bizim kendi evimiz değil. Buralar milletin evi, dolayısıyla sizin eviniz” (TRT 1, 10.05.2009) gibi cümleler kullanmasıdır. Bu gibi ifadelerle Gül'ün, devletin en üst temsilcisinin (devletin başının) ikametgâhı olan Çankaya Köşkü'nün aslında millete ait bir mekân olduğu vurgusu yapması dikkat çekmiştir. Gül'ün bu vurgusu devletle milleti özdeşleştiren geleneksel sağ yaklaşımın içinden gelmesinin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Türkiye demokratik politik hayatında Demokrat Parti'yle birlikte ortaya çıkan “milli irade” üst söylemiyle nitelendirilebilen bu yaklaşımın en fazla vurgu yaptığı kavramların başında “milli” ve “millet” gelmekte, hemen her fırsatta bu hassasiyet dile getirilmektedir.

Ulusal basına verilen mülakatlarda özetle; ılımlı, yapıcı bir dil etrafında başta demokrasi konusunda olmak üzere birçok alanda Avrupa standartlarını yakalamaya çalışan, ABD ile istikrarlı ve olumlu ilişkilerine devam eden, aynı zamanda bölgesinde

sözü geçen, yardım eden bir Türkiye portresi çizilerek; “güçlü Türkiye”, “itibarlı/itibarlı artan Türkiye” retoriğinin sergilendiği gözlemlenmiştir.

Batı coğrafyasında verilen mülakatlarda sunulan demokrasi retoriğinin en önemli unsurunu ise “Avrupa Birliği” oluşturmuştur. Doğu basınına verilen mülakatlar hariç çalışmanın diğer tüm kategorilerinde tek ortak başlık olan Avrupa Birliği konusunun burada ön plana çıkması çalışma kapsamında beklenen bir sonuç olmuştur. Gül’ün Türkiye’de demokrasinin mevcut durumunu, işlerliğini, gelişme sürecini ve demokrasi hedeflerini Batı’ya anlatırken en çok tercih ettiği konu Avrupa Birliği olmuştur. Bir başka ifadeyle Abdullah Gül’ün Batı basın yayın organlarına verdiği mülakatlarda, demokrasi-AB ilişkisine sıklıkla gönderme yapması ve AB’yi demokrasinin temel şartlarından biri olarak sunması dikkat çekmiştir. AB üyeliğini stratejik bir hedef olarak gösteren Gül’ün mülakatlarda kendisine sorulan soruları, özellikle Avrupa Birliği etrafında yanıtlamaya gayret etmesi de yine dikkate değer bir başka sonuç olmuştur. Gül tarafından sunulan “ilham kaynağı Türkiye” retoriğinde ise Türkiye, demokrasinin işlerliği başta olmak üzere birçok alanda ilham veren bir ülke olarak konumlandırılmış, “hem Müslüman hem demokrasiyle yönetilen bir ülke” tablosu çizilmiştir.

Abdullah Gül’ün Batı basınına verdiği mülakatlarda Türkiye’nin özellikle “laik” bir ülke olduğunu sıklıkla vurgulaması yine çalışmanın değinilmesi gereken bir sonucu olmuştur. “Müslümanların çoğunlukta olduğu, demokratik ve laik değerler ile yasanın üstünlüğüne dayalı” Türkiye’de, başörtüsünün kişisel bir tercih olduğu özellikle ifade edilmiştir. Parlamento konuşmalarında ve ulusal ya da Doğu basınına verilen

mülakatlarda bu minvalde açıklamalar yapılmazken Batı'ya bu konuyla ilgili bir söylem geliştirilmesi dikkat çekmiştir.

Gül'ün Batı'ya seslenirken özellikle Avrupa'da İslam düşmanlığının (İslamofobi) artığına dikkat çekmesi, bunu “tehlikeli bir gelişme” olarak nitelendirmesi ve “demokrasi ve hukuk devleti ilkelerine dayalı” Avrupa'dan İslam karşıtlığının yükselmesini “büyük bir tezat olarak gördüğünü” ifade etmesi de çalışma açısından ilginç bir sonuç olarak kabul edilmiştir.

Batı'ya verilen mülakatlarda demokrasiyle birlikte Suriye de sıklıkla gündeme gelmiş ve Türkiye'nin, Suriye'de “demokrasi için çaba gösterenlere” destek verdiği, “yardım eli uzattığı” özellikle vurgulanmıştır. Ermenistan konusunun sadece Batılı basın yayın organlarına verilen mülakatlarda ön plana çıkması ve konuşmaların bir şekilde Ermenistan konusuna getirilmesi de yine bahse değer bir sonuç olmuştur. Ermenistan konusuna Batı basınının ilgi göstermesi ve bu minvalde sorular sorması, çalışma açısından şaşırtıcı bir sonuç olmamakla birlikte, Gül'ün, Ermenistan hakkındaki sorulara mümkün olduğunca yapıcı bir tutumla yaklaştığı ve ılımlı bir dil kullandığı özellikle belirtilmelidir.

Çalışmada dikkate değer bir başka bulgu ise Batı coğrafyasında yer alan basın yayın organlarına verilen mülakatların hemen hepsinde özellikle Batı'ya eklemlenme arzusu ve kararlılığına yönelik bir dil kullanılmış olmasıdır.

Çalışma kapsamında incelenen Doğu coğrafyasında yer alan basın yayın organlarına verilen mülakatlarda ise ortaya çıkan demokrasi retoriğinin en güçlü ögesi

“Bölgesinde hâkim ülke Türkiye” olmuştur. Bölgesel istikrar ve güvene katkı sağlayan, komşu ülkelerde demokrasinin inşası ya da demokratik gelişmişliğin güçlendirilmesi gibi konularda yol gösteren, zaman zaman da bölge ülkelerine yardım eden, rol üstlenen bir Türkiye’nin bölgesiyle ilgili konulardaki tutumu Abdullah Gül tarafından genel olarak bir “üst dil” üzerinden anlatılmıştır. Batı’ya daha edilgen bir dille konuşan Gül, Doğu coğrafyasına ise bölgesel hami/büyük abi Türkiye retoriğiyle seslenmiştir. Özellikle ilgili ülke hakkında konuşurken (hitap ederken) kelimeleri özenle seçen Gül, karşı tarafta belirli bir etki ya da duygu yoğunluğu oluşturma amacıyla kimi zaman “dost” ifadesini kullanırken, kimi zaman da “kardeş” demeyi özellikle tercih etmiştir. Batı coğrafyası ile Doğu coğrafyasından ülkelere mülakat verirken bu fark bariz bir şekilde görülmüş; Batı’da “dost, müttefik ülke retoriği” sunulurken, Doğu’da ise “kardeş ülke retoriği” sergilenmiştir. Genel olarak ilişkilerin mesafeli olduğu Batı’nın aksine Doğu coğrafyasında duygu yoğun bir kültür ve aile, akrabalık ilişkilerine değer veren bir toplum örgüsü olduğundan Gül’ün böyle bir tercihte bulunduğu düşünülmüştür.

Abdullah Gül’ün Cumhurbaşkanlığı süresince sergilediği demokrasi retoriği genel olarak değerlendirildiğinde; demokrasiyi daha çok araçsal bir bakış açısıyla ele aldığı, politik katılımı genel olarak seçimlere ve beraberinde halkın iradesini de parlamentodaki çoğunluğun iradesine indirgediği söylenebilir. Abdullah Gül’ün konuşmalarında ve mülakatlarında normatif demokrasinin önemli bileşenlerinden birini oluşturan sivil toplum alanının inşasına hemen hiç denecek kadar az yer vermesi, ülkedeki biçimsel demokratik kültürün bir tezahürü olarak değerlendirilmiştir. Konuşmalarda ve mülakatlarda hem klasik hem de günümüz politik retorik uygulamalarında önemli bir yeri olan metafor

kullanımına sıklıkla başvurduğu görülen Gül'ül metafor tercihinin de yine bağlama ve hitap edilen kitleye göre değişiklik göstermesi dikkat çekmiştir.

Rasyonel dil ile bütünleştirici/ılımlı söylemin retoriksel motifler olarak ön plana çıktığı parlamento konuşmalarında ve mülakatlarda Abdullah Gül'ün genel olarak mutedil bir dil kullandığı, keskin ifadelerden kaçındığı, olumlu ve yapıcı bir tutum sergilediği görülmüştür. Özellikle uluslararası basına verilen mülakatlarda kendisinin ve beraberinde Türkiye'nin her zaman huzurun ve barışın yanında olduğunu, hem bölgesinde hem de dünyanın herhangi bir coğrafyasında meydana gelebilecek istenilmeyen bir durumda her zaman yapıcı olunması gerektiğini ve “yumuşak güç”ten yana olduğunu özellikle belirtmiştir.

XI. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün görev süresi dolmadan önce yayımladığı “veda mesajı” da çalışma kapsamında incelenmiştir. 24 Ağustos 2014 tarihinde kamuoyuyla paylaşılan veda mesajının ilk cümlelerinin “*Millî iradenin temsilcisi, yüce Türkiye Büyük Millet Meclisi* tarafından seçildiğim Cumhurbaşkanlığı görevimde...” şeklinde başlaması dikkat çekmiştir. Bir taraftan parlamento konuşmalarının ana merkezini oluşturan, diğer taraftan ise mülakatlarında kullanmayı tercih etmediği “milli irade” kavramıyla başlayan veda mesajının girizgâhında, yine parlamento konuşmalarında sunduğu demokrasi retoriğinin başat kavramlarından biri olan TBMM'ye yer vermesi çalışma açısından ilginç bir bulgu olarak değerlendirilmiştir.

Veda metninde, parlamento konuşmalarında çokça kullanmayı tercih ettiği “Yüce Meclis, Aziz Türk Milleti, Aziz Yurttaşlarım” gibi ifadelerle rastlanmış, bu ifadelerin yine duygu yoğunluğunu sağlama amacıyla dikkatle seçildiği düşünülmüştür.

Mesajında “*Politik kimliğine rağmen tarafsızlığını titizlikle koruduğunu*” söyleyen eden Gül, “Devlet organlarına ve toplumumuza verdiğim mesajlarda, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olmanın gereklerine hepimizin azami özen göstermesini istedim” ifadelerine yer vermiştir. Veda metninde üzerinde durulması gereken bir diğer sonuç; Gül’ün yine “*sandık demokrasisi*” vurgusu olmuştur. “Seçim sandığının kutsal, halkın iradesinin demokrasinin temeli olduğunu söylediğine” dikkat çeken Gül, “demokrasinin diğer ilke ve değerlerinin önemini hep hatırlattığını” da sözlerine eklemiştir.

Gül veda mesajında, demokrasinin temel unsurları olan hukukun üstünlüğü, yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı, temel hak ve özgürlükler, basın özgürlüğü gibi kavramlara özellikle yer vermiştir. Bu çalışmanın üzerinde önemle durduğu demokratik politik kültür konusuna da değinin Gül, “yeni bir politika üslubuna” ihtiyaç duyulduğu Türkiye’de “uzlaşma kültürünün yerleşmesini çok arzu ettiğini” söylemiştir. Bu gibi ifadelerden görülebileceği gibi Gül’ün, Cumhurbaşkanlığı süresince yaptığı parlamento konuşmalarında ya da mülakatlarda olduğu gibi görevinden ayrılırken de ılımlı, uyumlu, yapıcı bir politik dil kullanmayı özellikle tercih ettiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Acar, Ali., Çelebi, M. Burak. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Cumhurbaşkanlığı Makamının Önemi ve 2007 Yılı Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Abdullah Gül'ün Görev Süresi Tartışmaları*. SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi. Cilt. 12. Sayı: 23. s. 1-34.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali (ed.). (2011). *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akdoğan, Yalçın. (2003). *Muhafazakâr Demokrasi*. Ankara: Adalet ve Kalkınma Partisi.
- Akdoğan, Yalçın. (2010). *Muhafazakâr-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslâmcılıktan Farkı*. Ak Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri içinde (Editör. Hakan Yavuz). İstanbul: Kitap Yayınevi: 210.
- Akgün, Birol. (2006). *Türkiye'de Merkez Sağ Siyaset Geleneği ve Ak Parti*. Muhafazakâr Düşünce. Yıl: 3, Sayı: 9-10.
- Akgün-Kaya, Elif. (2015). *Filozof (Φιλόσοφος), Sofist (Σοφιστής), Retor (Ρήτωρ): II. Sofistik Dönem'de Sınıflandırma Problemi*. Mediterranean Journal of Humanities. V/2 (2015) 1-15 DOI: 10.13114/MJH.2015214556.
- Alemdar, Zeynep. (2014). *Modelling' for Democracy? Turkey's Historical Issues with Freedom of Speech*. Middle Eastern Studies, 2014. Vol. 50, No. 4, 568–588, <http://dx.doi.org/10.1080/00263206.2014.886573>.

- Altınörs, Atakan. (2011). *Platon ile Aristoteles'in Retorik Anlayışlarının Karşılaştırılması*. EKEV Akademi Dergisi Yıl: 15 Sayı: 49 s. 81-9.
- Altıok, Metin. (2007). *Neoliberal Yapısal Uyum Sürecinde Son Evre: AKP Hükümeti. Toplum ve Demokrasi 1 (1)*, Eylül-Aralık, s. 57-72.
- Arı, Mehmet. (2012). *Türk Sağının Demokrasi Anlayışı: Altmış Yıllık Süreç, Turgut Özal*. Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-II, Bildiriler Kitabı. Malatya.
- Aristoteles (2001). *Retorik*, Çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ataay, Faruk. (2008). *Neoliberalizm ve Muhafazakâr Demokrasi 2000'li Yıllarda Türkiye'de Siyasal Değişimin Dinamikleri*. Ankara: Deki Yayınevi.
- Atlan, Sabahat (1970). *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 1529.
- Aydoğan Ahmet. (2003). *Siyaset ve Retorik. Platon-Longinos*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ayman-Güler, Birgül. (2005). *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi. Yapısal Uyarlama Politikaları*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Balcı, Sarp. (2007). *XI. Cumhurbaşkanının Seçimi*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 62-2. s. 237-242.
- Balcı, Şükrü, Bal, Enes. (2008). *22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde AKP ve CHP Reklamları: Karşılaştırmalı Bir Analiz*. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi.
- Beneton, Philippe. (2011). *Muhafazakârlık*. Çeviren: Cüneyt Akalın. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Bilge, Muhittin (2011). *Türkiye’de Demokrasi Kültürü: Siyaset ve Toplum*. TSA / Yıl: 15 Sayı: 3. s. 49-60.
- Bingöl, Yılmaz, Akgün, Şener. (2005). *Demokratlıktan Muhafazakâr Demokratlığa: Demokrat Parti ile Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Karşılaştırmalı Bir Analizi*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (9) 2005/1 s.1-33.
- Black, Edwin (2009). *On Objectivity and Politics in Criticism*. Rhetorical Criticism Perspectives in Action. İçinde. Editör: Jim A. Kuypers. Lexington Books. ISBN 978-0-7391-3617-1 (electronic).
- Boeynaems, Amber, vd. (2017). *The Effects of Metaphorical Framing on Political Persuasion: A Systematic Literature Review*, Metaphor And Symbol, 2017, Vol. 32, NO. 2, 118–134 <http://dx.doi.org/10.1080/10926488.2017.1297623>.
- Bogaards, Matthijs. (2009). *How to Classify Hybrid Regimes? Defective Democracy and Electoral Authoritarianism*, Democratization, 16:2, 399-423, DOI: 10.1080/13510340902777800.
- Bulut, Sedef. (2009). *27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılamayan Demokrat Parti Mirası*. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Sayı: 19.
- Campbell, K. Karlyn (2006). *Cultural Challenges to Rhetorical Criticism*. Interdisciplinary Perspectives on Rhetorical Criticism. İçinde. Rhetoric Review, Vol. 25, No. 4, 358–361.
- Cevizci, Ahmet (2011). *Sokrates*, İstanbul: Say Yayınları.
- Charteris-Black, Jonathan. (2011). *Politicians and Rhetoric The Persuasive Power of Metaphor*. Second edition. Hampshire: Palgrave Macmillan.

- Cohen, David (2004). *The Politics of Deliberation: Oratory and Democracy in Classical Athens*. A Companion to Rhetoric and Rhetorical Criticism. İçinde. Editörler: Walter Jost, Wendy Olmsted. Oxford: Blackwell Publishing.
- Condit, M., Celeste. (2006). *Contemporary Rhetorical Criticism: Diverse Bodies Learning New Languages*. Interdisciplinary Perspectives on Rhetorical Criticism. İçinde. Rhetoric Review, Vol. 25, No. 4, 368-372.
- Coşkun, Vahap. (2011). *Yeni Anayasada Sivil-Asker İlişkilerinin Demokratik Modeli*. (Editörler: Murat Yılmaz, Yusuf Tekin). Stratejik Düşünce Enstitüsü.
- Çaha, Ömer. (1997). *Sivil Toplum-Devlet Karşıtlığında Türkiye’de Cumhuriyet*. Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik içinde. (Yayına Hazırlayan: Nuri Bilgin). Bağlam Yayınları: İstanbul.
- Çaha, Ömer. (2000). *Rejim ile Demokrasi Arasında Türkiye (Turkey in Between Regime Problem and Democracy)*, Tezkire, January 2000, pp. 22-43.
- Çaha, Ömer. (2004). *Muhafazakâr Düşüncede Toplum*. Liberal Düşünce, Sayı: 34.
- Çataloluk, Gökçe (2008), *Platon’un Gorgias Diyalogunda Hukuk ve Retorik*, İÜHFMC. LXVI, S. 1, www.iudergi.com.
- Çavdar, Tevfik. (2004). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi: 1839-1950*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Çavuş, Tuba. (2012). *Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye’nin Yumuşak Güç Kullanımı*. KSÜ İİBF Dergisi. Yıl: 2012 Cilt: 2 Sayı: 2.
- Çavuşoğlu, Hüseyin. (2009). *Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt: 19, Sayı: 2, s. 265-278.
- Çaylak, Adem. (2007). *1946-50 Arası Dönemde Müfrit Muhafazakâr Demokratlar ve Türk Demokrasisinin Almış Olduğu Biçim*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 62-1.

- Çelik, Nur Betül. (1998). *Kemalist Hegemonya Üzerine*. Birikim Dergisi. Sayı: 105-106 - Ocak/Şubat 1998.
- Çelik, Nur Betül. (2009). “*Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem*” içinde Ahmet İnel (der.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce II: Kemalizm*, İstanbul: İletişim.
- Çınar, Menderes. (2011). *Anti-Vesayetçiliğin Ötesinde Bir Demokrasi Gündemi Olacak mı?*. Birikim, Haziran 2011, Sayı: 266.
- Çopuroğlu-Kuzu, Özge. (2015). *Seçim Kuralları, Seçim Mühendisliği ve Türkiye’de Siyasal Katılım Üzerine*. Bilge Strateji, Cilt 7, Sayı 12, Bahar 2015, s.101-116.
- Dağı, İhsan. (2008). *Turkey’s AKP in Power*. *Journal of Democracy*, Volume 19, Number 3, July 2008, pp. 25-30.
- Dahl, Robert. (1971). *Polyarchy Participation and Opposition* New Haven: Yale University Press.
- Demirel, Tanel (2001). *12 Eylül’e Doğru Ordu ve Demokrasi*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi Yayın Tarihi: 2001 Sayı: 4 Cilt: 56 s. 43-75.
- Demirhan, Yılmaz, Kartal Nazım (2014). *1980 Sonrası Yoksullukla Mücadelenin Başlıca Aracı Olarak Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu’nun Kuruluş ve Varlık Nedenlerine İlişkin Bazı Tespitler*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 42. Sayı Ekim 2014 s. 257-268.
- Demirović, Alex. (1988). *Ecological Crisis and The Future of Democracy*. *Capitalism Nature Socialism*, 1: 2, 40-61, DOI: 10.1080/104557588093583.
- Demirović, Alex. (2003a). *Hegemonya ve Sivil Toplum: Kamusal Kavramı Üzerine Eleştiri-Ötesi Düşünceler*. Çeviren: İlker Ataç. *Praksis* 10. s. 73-91.

- Demirović, Alex. (2003b) *NGOs, the State, and Civil Society: The Transformation of Hegemony, Rethinking Marxism*, 15:2, 213-235, DOI: 10.1080/0893569032000113541.
- Demirović, Alex. (2004). *Eleştirel Kuramın Bugünü – Alex Demirović’le Röportaj*. Cogito, Sayı: 40. pp. 51-69.
- Demirović, Alex. (2010). *Materialist State Theory and the Transnationalization of the Capitalist State*. Antipode Vol. 43 No. 1 pp. 38–59 doi: 10.1111/j.1467-8330.2010.00810.x.
- Doğan, Adem. (2005). *Demokrasi ve Ekonomik Gelişme*. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı 25, Temmuz-Aralık 2005.
- Doğanay Ülkü, vd. (2017). *Seçimlik Demokrasi, Recep Tayyip Erdoğan, Kemal Kılıçdaroğlu, Devlet Bahçeli ve Selahattin Demirtaş’ın Demokrasi Söylemi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Doğanay, Ülkü. (2008). *AKP’nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakârlık: Muhafazakâr Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış*. SBF Dergisi, Cilt: 62. Sayı: 1. s. 65-88
- Dominik, William ve Hall, Jon (2007). *A Companion to Roman Rhetoric*, Blackwell Publishing.
- Dryzek, John. (2010). *Rhetoric in Democracy: A Systemic Appreciation*. *Political Theory* 38 (3) pp. 319– 339 DOI: 10.1177/0090591709359596.
- Dubiel, Helmut. (1998). *Yeni Muhafazakârlık Nedir?* Çeviren: Erol Özbek, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Durmuş-Şenyapar. H. Nurgül. (2013). *2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Aday Açıklama Sürecinde Basın Söyleminin İdeolojik İnşası*. İletişim Kuram ve Araştırma

Dergisi - Sayı 37 / Güz 2013. Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Süreli Elektronik Dergi.

- Dürüşken, Çiğdem (2001). *Antik Çağda Doğan Bir Eğitim Sistemi: RHETORICA, Roma'da Rhetorica Eğitimi*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ekinci, Necdet. (2016). *Antik Yunan'dan Roma'ya Retorikten Propagandaya*. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi. Cilt: 5 Sayı: 4.
- Enos, L., Richard (2006). *Classical Rhetoric and Rhetorical Criticism. Interdisciplinary Perspectives on Rhetorical Criticism*. İçinde. Rhetoric Review, Vol. 25, No. 4, pp. 357-358.
- Ercins, Gülay. (2012). *Türkiye'nin Demokratikleşmesinde Toplumsal Sorun Alanları*. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 14/1 (2012). s. 79-102.
- Erdoğan, Mustafa. (2004). *Muhafazakârlık: Ana Temalar*. Liberal Düşünce, Sayı: 34.
- Ergil, Doğu. (1986). *Muhafazakâr Düşüncenin Temelleri*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, XLI, 1-4, s. 269-293.
- Erken, Baki. (2016). *Türkiye'de Merkez Sağ İdeolojisini Siyasi Hareket Üzerinden Temellendirme Denemesi*. CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi Cilt:14, Sayı:2, Haziran 2016. Doi Number: 10.18026/cbusos.23418.
- Eroğul, Cem (2013). *“Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971” içinde Irvin C. Schink, E. Ahmet Tonak (der.) Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Fairclough, Isabela, Fairclough, Norman. (2012). *Political Discourse Analysis – A Method for Advanced Students*. New York: Routledge.

- Gagarin, Michael (2010). *The Encyclopedia of Ancient Greece and Rome*, Oxford: University Press, Volume 6.
- Gencer, Mustafa (2008). *Osmanlı-Türk Modernleşme Sürecinde Kültür, Din ve Siyaset İlişkileri*. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/2. Spring 2008. s. 354-369.
- Gill Ann M., Whedbee Karen (1997). “Rhetoric”, Teun A. van Dijk (Ed.). *Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction Vol. 1*, London: Sage Publications, pp.157-184.
- Ginzburg, Carlo. (2006). *Güç İlişkileri, Tarih, Retorik ve Kanıt*. Çeviren: Durdu Kundakçı. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Göle, Nilüfer (2007). *80 Sonrası Politik Kültür*. (içinde) Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme (der: Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay). Bursa: Alfa Aktüel.
- Gözler, Kemal. (2004). *Anayasa Hukukuna Giriş*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları (www.anayasa.gen.tr/demokrasi.htm, 11 Şubat 2017).
- Güneş, İhsan. (2009). *Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa, Parlamento ve Demokrasi Anlayışı*. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi. Cilt: 29 No: 5.
- Güney, Atilla (2006). *Postmodern İdeoloji, Siyasetten Arındırma Süreci ve Türkiye’de Siyaset*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 61-1. s. 175-200.
- Hakyemez, Yusuf Şevki (2003). *Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C.52 Sayı.4, s. 69-92.
- Hale, William. (2005). *Christian Democracy and the AKP: Parallels and Contrasts*, Turkish Studies, 6: 2, 293-310, DOI: 10.1080/14683840500119601.

- Hayaloğlu, Pınar. (2015). *MINT Ülkelerinde Demokrasi Ekonomik Büyümeyi Nasıl Etkilemektedir?* Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 1 (1) 2015, s.17-29.
- Hayek, Friedrich. (1960). *Why I Am Not a Conservative*. In *The Constitution of Liberty*. Chicago: The University of Chicago Press
<http://www.cato.org/sites/cato.org/files/articles/hayek-why-i-am-not-conservative.pdf>.
- Hayek, Friedrich. (2011). *The Constitution of Liberty: The Definitive Edition*. (ed.) Ronald Hamowy. London-New York: Routledge.
- Henderson, Karen (2004) *The Slovak Republic: Explaining Defects in Democracy*, Democratization, 11:5, 133-155, DOI: 10.1080/13510340412331304624.
- Heper, Metin. (2013). *Islam, Conservatism and Democracy in Turkey: Comparing Turgut Özal and Recep Tayyip Erdoğan*. Insight Turkey. Vol. 15 / No. 2 / 2013, pp. 141-156.
- Huntington, Samuel. (1991). *Democracy's Third Wave*. Journal of Democracy Vol.2. No.2 Spring 1991. pp. 12-34.
- Huntington, Samuel. (1996). *Democracy For The Long Haul*. Journal of Democracy 7.2. pp. 3-13.
- IJsseling, Samuel (1976). *Rhetoric and Philosophy in Conflict: An Historical Survey*, [M. Nijhoff/The Hague](http://www.mn.nl/nijhoff/the-hague).
- İnan, Süleyman. (2008). *Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)*. Yakın Dönem Türk Politik Tarihi. İçinde. Ankara: Anı Yayıncılık.
- İnsel, Ahmet. (2003). *The AKP and Normalizing Democracy in Turkey*. The South Atlantic Quarterly, Volume 102, Number 2/3, Spring/Summer 2003, pp. 293-308.

- İnsel, Ahmet. (2009). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Kemalizm* (Editör Ahmet İnsel). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kahraman, Mehmet. (2007). *Fonksiyon İtibarıyla Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı: 19. s. 149-166.
- Kalaycıoğlu, Ersin, Sarıbay Ali Yaşar (2007). *Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme*. (içinde) Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme (der: Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay). Bursa: Alfa Aktüel.
- Kalaycıoğlu, Ersin. (2007a). *Politics of Conservatism in Turkey*, Turkish Studies Vol. 8, No. 2, s. 233-252.
- Kalaycıoğlu, Ersin. (2007b). *1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar*. (içinde) Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme (der: Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay). Bursa: Alfa Aktüel.
- Karaaslan-Şanlı, Halise. (2010). *Milli Şef Dönemi Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel’in Politik Konuşmalarında Ulusal Kimliğin İnşası ve Yurttaş Terbiyesi*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı. Danışman: Prof. Dr. Eser Köker. Ankara.
- Karpat, H. Kemal (2008). *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kaya-Özçelik, Pınar. (2010). *Demokrat Parti’nin Demokrasi Söylemi*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 65-3.
- Keskin, Fatih. (2014). *Politik İletişim Sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Keskin, Fatih. (2017). *Temsili Demokrasinin Krizi ve Alternatif Politik Model Arayışı Olarak “5 Yıldız Hareketi”*. TBB Dergisi 2017 (128). s.481-510.

- Keyman, Fuat. (2000). *Radikal Demokrasi Kuramları: Türkiye ve Geç Zamanlarda Demokratik Yönetim*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Keyman, Fuat. (2014). *The AK Party: Dominant Party, New Turkey and Polarization*. Insight Turkey, Vol. 16 / No. 2 / 2014, pp. 19-31.
- King, Andrew. (2006). *The State of Rhetorical Criticism*. Interdisciplinary Perspectives on Rhetorical Criticism. İçinde. Rhetoric Review, Vol. 25, No. 4, pp. 365-368.
- Kiriş, Hakan Mehmet. (2015). *Türkiye’de ‘Seçim Sandığı’ Tartışmaları: Seçime Katılma Oranlarının Anlamı ve Önemi*. Tematik Yazılar, Toplum ve Demokrasi, 9 (19-20), Ocak-Aralık 2015, s.25-4.
- Köker, Eser. (2010). *Kitapta Kurutulmuş Çiçekler ya da Sözlü Kültür Üzerine Düşünmek*, Ankara: Dipnot Yayınları / Araştırma-İnceleme Dizisi.
- Köker, Eser. (2007). *Politikanın İletişimi İletişimin Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Köker, Levent. (1995). *Türkiye’de Siyasal Kültür ve Demokrasi*. Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür içinde. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Köker, Levent. (1998). *İki Farklı Siyaset*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Köker, Levent. (2000). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Köker, Levent. (2008). *Demokrasi, Eleştiri ve Türkiye*. Ankara: Dipnot Yayınları 45.
- Köker, Levent. (2009). “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi” içinde Ahmet İnsel (der.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce II: Kemalizm*, İstanbul: İletişim.

- Kuypers, Jim (2009). *Rhetorical Criticism As Art*. Rhetorical Criticism Perspectives in Action. İçinde. Editör: Jim A. Kuypers. Lexington Books. ISBN 978-0-7391-3617-1 (electronic).
- Kuypers, Jim, King, Andrew (2009). *What is Rhetoric?*. Rhetorical Criticism Perspectives in Action. İçinde. Editör: Jim A. Kuypers. Lexington Books. ISBN 978-0-7391-3617-1 (electronic).
- Lall, Marie. (2012). *Policy, Discourse and Rhetoric How New Labour Challenged Social Justice and Democracy*. Edited by Marie Lall. Rotterdam: Sense Publishers.
- Lewis Bernard (2007). *Demokrasinin Türkiye Serüveni*. Çevirenler: Hamdi Aydoğan, Esra Ermert. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mardin, Şerif. (2009). *Yeni Osmanlı Düşüncesi. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi* (Editörler: Tanıl Bora, Murat Gültekin). İçinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Martin, James. (2014). *Politics and Rhetoric A Critical Introduction*. London: Routledge.
- Medhurst, J., Martin. (2006). *Thirty Years Later: A Critic’s Tale*. Interdisciplinary Perspectives on Rhetorical Criticism. İçinde. Rhetoric Review, Vol. 25, No. 4, pp. 380-383.
- Merkel, Wolfgang (2012). *Avrupa’da Demokrasi ve Katılımcılık Krizi Var mı? Çev. Ender Türk*. (İçinde. Uluslararası Konferans: Demokrasi ve Siyasal Katılım 23-24 Haziran 2012). Editör: Nihal Boztekin. İstanbul: Ezgi Ofset. ISBN NR: 978-605-87169-6-4.
- Merkel, Wolfgang. (2004). *Embedded and Defective Democracies*, Democratization, 11:5, 33-58. DOI: 10.1080/13510340412331304598.

- Mert, Nuray. (2009). *Cumhuriyet Türkiye'sinde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Kemalizm* (Editör Ahmet İnsel). İçinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meyer, Michel. (2004). *Retorik*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları Kültür Kitaplığı No: 89.
- Murpy, James J. (2006). *Rhetoric: History*. The Encyclopedia of Language and Linguistics, Oxford: Elsevier.
- Müftüler-Baç, Meltem, Keyman, Fuat. (2012). *(Turkey Under AKP) The Era of Dominant-Party Politics*. *Journal of Democracy*. Volume 23, Number 1, January 2012, pp. 85-99.
- O'Donnell, Guillermo. (1994). *Delegative Democracy*. *Journal of Democracy*. Volume 5, Number 1, January 1994, pp. 55-69.
- O'Shaughnessy, Nicholas. (2014). *The Rhetoric of Rhetoric – Political Rhetoric as Function and Dysfunction*. *Rhetoric in British Politics and Society* içinde. Editörler: Alan Finlayson, James Martin, Judi Atkins. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Okur, Eren. (2009). *Demokratikleşme İçin Avrupa Birliği*. BİLGESAM, <http://www.bilgesam.org>. Erişim Tarihi: 9 Kasım 2017.
- Okutan. M. Çağatay. (2006). *Adalet ve Kalkınma Partisi: Muhafazakâr Demokrat mı, Hristiyan Demokrasinin Müslüman Versiyonu mu?*. Dokuz Eylül Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt: 8. Sayı: 1.
- Olmsted, Wendy (2006). *Rhetoric An Historical Introduction*. Malden: Blackwell Publishing.
- Özbudun Ergun, Hale Willam. (2010). *Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm: AKP Olayı*. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.

- Özbudun, Ergun. (2014). *AKP at the Crossroads: Erdoğan's Majoritarian Drift*. South European Society and Politics, DOI: 10.1080/13608746.2014.920571.
- Özdemir, Yeliz. (2010). *Basında Cumhuriyet Mitinglerinin İnşasının Karşılaştırmalı Eleştirel Analizi: Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman Gazeteleri*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı. Ankara.
- Özdemir-Taştan, İnan. (2012). *Devrimci Yol'un Retoriği: Devrimci Yol Dergisinde Bir Kurtuluş Ve Gelecek Tasavvuru Olarak Devrim*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı. Danışman: Prof. Dr. Eser Köker. Ankara.
- Özkazanç, A. (2007). *Siyaset Sosyolojisi Yazıları, Yeni Sağ ve Sonrası*. Dipnot Yayınları: Ankara.
- Özsarı Reyhan (2006). *Cumhuriyet Döneminde Kompozisyon Anlayışı ve Batılı Kaynaklarla Mukayesesi*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Platon (2011). *Gorgias*. Eski Yunancadan Çeviren: Furkan Akderin. Hazırlayan: Ahmet Cevizci. Ankara: Say Yayınları.
- Richards, Jennifer (2008). *Rhetoric*. New York: Routledge.
- Rosenfeld, Michel. (2014). *Hukukun Üstünlüğü ve Anayasal Demokrasinin Meşruiyeti*, Çev.: Volkan Aslan, Hukuk Kuramı, C. 1, S. 2, Mart-Nisan 2014, s: 30-61.
- Runciman, David (2011). *Can Democracy Cope?*. The Political Quarterly, Vol. 82, No. 4, October–December 2011.
- Safi, İsmail. (2005). *Türkiye'de Muhafazakârlığın Düşünsel-Siyasal Temelleri ve "Muhafazakar Demokrat" Kimlik Arayışları*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Ana Bilim Dalı. Danışman: Prof. Dr. Mehmet Ali Ağaoğulları. Ankara.

- Sallan-Gül, Songül (2000). *20. Yüzyılda Yeni Sağın İdeolojik Yükselişi ve Yeni Sağda Sosyolojiye Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği*. Ekonomik Yaklaşım. 2000, Cilt: 11 Sayı: 39. s. 1-22.
- Sarıbay, Ali Yaşar (2007). *Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum*. (içinde) Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme (der: Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay). Bursa: Alfa Aktüel.
- Sartori, Giovanni (Tarihsiz). *Demokrasi Kuramı*. Çeviren: Doç. Dr. Deniz Baykal. Siyasi İlimler Türk Derneği Yayın No: 23, Ankara.
- Savcı, Bahri (1966). *Osmanlı Türk Reformlarının (İslahat Hareketlerinin) Bir Batı Demokrasisi Doğurma Çabaları*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi Cilt: 21 Sayı: 1
- Schmidt, Manfred. G. (2002). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*. Çeviren: M. Emin Köktaş. Ankara: Vadi Yayınları.
- Schmitt, Carl. (2006). *Parlamentar Demokrasinin Krizi*. Çeviren: A. Emre Zeybekoğlu. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Sever, Ahmet. (2015). *Abdullah Gül İle 12 Yıl – Yaşadım, Gördüm, Yazdım*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Sloane, O. Thomas (2006). *Ciceronianism*. Encyclopedia of Rhetoric. Oxford University Press.
- Suddaby Roy, Greenwood, Royston. (2005). *Rhetorical Strategies of Legitimacy*. Administrative Science Quarterly. Vol. 50, No. 1 (Mar., 2005), pp. 35-67

- Suveren, Yaşar (2013). *Türkiye’de Sağ-Muhafazakâr Siyasetçilerin Siyasal Toplumsallaşmalarını ve Kimlik Aidiyetlerini Belirleyen Faktörler Üzerine*. Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries) Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 3, Yıl/Year: 2013 s. 19-58.
- Sümer, Çağdaş ve Yaşlı, Fatih. (2010). *Liberal-Muhafazakâr İttifak Üzerine Notlar*. Hegemonyadan Diktatoryaya AKP ve Liberal Muhafazakârlık içinde. Derleyen. Çağdaş Sümer ve Fatih Yaşlı. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.
- Sümer, Çağdaş. (2010). *Liberal Muhafazakâr Sentezin Eleştirisine Giriş: İttifakın Düşünsel Kaynakları*. Hegemonyadan Diktatoryaya AKP ve Liberal Muhafazakârlık içinde. Derleyen. Çağdaş Sümer ve Fatih Yaşlı. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.
- Şenel, Alaeddin (1997). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara: Bilim-Sanat Yayınları.
- TASAM. Siyasal İletişim Enstitüsü. *Siyasal Kültür*. <http://www.siyasaliletisim.org> Erişim Tarihi: 9 Ekim 2017.
- Taş, Hakkı. (2015). *Turkey-from Tutelary to Delegative Democracy*. Third World Quarterly, 2015 Vol. 36, No. 4, 776–791, <http://dx.doi.org/10.1080/01436597.2015.1024450>.
- Teazis, Christos. (2010). *Adalet ve Kalkınma Partisi: Türkiye’de Ekonomi ve Siyasetin Dönüşümü*, Doktora Tezi. A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Ana Bilim Dalı. Danışman: Prof. Dr. Mehmet Ali Ağaoğulları. Ankara.
- Tekin, Yusuf. (2000). *Osmanlı’da Demokrasi Tartışmalarının Miladı Olarak Meşrutiyet Öncesi Tartışma Platformu*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 55-3.

- Telatar, Gökhan. (2012). *Yeni Muhafazakârlar, Demokrasinin Yayılması ve Amerikan Dış Politikası*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 67, No. 3, s. 159-187.
- Temiz, Ruşen. (2011). *Türkiye’de Değişimi Tartışmak ve AKP*. Birikim, Haziran 2011, Sayı: 266.
- Timur, Taner (2013). “*Osmanlı Mirası*” içinde Irvin C. Schink, E. Ahmet Tonak (der.) *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Tuncer, Erol. (2007). *22 Temmuz 2007 Seçimleri: Genel Bir Değerlendirme*. Toplum ve Demokrasi, 1 (1), Eylül-Aralık, 2007, s. 135-146.
- Tunçay, Mete. (2009). *İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)*. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Kemalizm (Editör Ahmet İnsel). İçinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turan, İlter (2007). *Türkiye’de Siyasal Kültürün Oluşumu*. (içinde) Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme (der: Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay). Bursa: Alfa Aktüel.
- Türe, Fatih. (2005). *Muhafazakârlık, Yeni Sağ ve AKP*. Eğitim Bilim Toplum. Cilt: 3, Sayı: 12.
- Ulaş, Sarp Erk (2002). *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim-Sanat Yayınları.
- Uluç, Vahap (2012). *Birey ve Sivil Toplum İlişkisi Çerçevesinde Türkiye’de Demokrasi Sorunu*. Mukaddime, Sayı 6 s. 1-19.
- Uluç, Vahap. (2014). *Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi*. Yönetim Bilimleri Dergisi. Cilt: 12, Sayı: 23, s. 107-140.

- Usul, Ali Resul. (2011). *Democracy in Turkey The Impact of EU Political Conditionality*. Routledge: Oxford.
- Üstüner, Fahriye. (2007). *Radikal demokrasi: “Liberalizm mi, Demokrasi mi? Evet, Lütfen!”*. ODTÜ Gelişme Dergisi, 34 (Aralık), 2007, s.313-336.
- Van Dijk, Teun (1991). *Racism and the Press*. London: Routledge.
- Van Dijk, Teun (2008). *Discourse and Context A Sociocognitive Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Dijk, Teun. (1980). *Macrostructures An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction, and Cognition*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publisher.
- Van Dijk, Teun. (1988). *News As Discourse*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers.
- Van Dijk, Teun. (2015). *Söylem ve İdeoloji Çok Alanlı Bir Yaklaşım. Söylem ve İdeoloji*. İçinde. Hazırlayanlar: Barış Çoban, Zeynep Özarslan. İstanbul: Su Yayınları.
- Wilson John. (2015). *Politik Söylem. Söylem ve İdeoloji*. İçinde. Hazırlayanlar: Barış Çoban, Zeynep Özarslan. İstanbul: Su Yayınları.
- Winton, Sue. (2013). *Rhetorical analysis in critical policy research*, International Journal of Qualitative Studies in Education, 26:2, pp. 158-177, DOI: 10.1080/09518398.2012.666288.
- Wolfson, Adam. (2004). *Conservatives and Neoconservatives*. Policy Intre. Feb/Mar: 153.

- Yanardağ, Merdan. (2013). *Yeni Muhafazakârlık Neo-Conlar Dünyada ve Türkiye’de Post-Modern Gericilik*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Yavuz, Bülent (2009). *Çoğulcu Demokrasi Anlayışı ve İnsan Hakları*. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XIII, Y. 2009, S. 1-2. s. 283-302.
- Yerasimos, Stefanos (2013). “*Tek Parti Dönemi*” içinde Irvin C. Schink, E. Ahmet Tonak (der.) *Geçiş Sürecinde Türkiye*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Yıldız, Ahmet. (2004). *Ak Partinin “Yeni Muhafazakâr Demokratlığı”: Türkiye Siyasetinde Adlandırma Problemi*. Liberal Düşünce, Sayı: 34.
- Yılmaz, Selman. (2016). *Milli Görüş Hareketi: Toplumsal Hareketlerde Çerçeve Değişimi Etkisi*. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi Cilt: 5, Sayı: 4, 2016 s. 1164-1185 Nisan Özel.
- Zarefsky, David. (2006). *Reflections on Rhetorical Criticism*. Interdisciplinary Perspectives on Rhetorical Criticism. İçinde. Rhetoric Review, Vol. 25, No. 4, pp.383–387.
- Zürcher Eric. (2003). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. Çeviren: Yasemin Saner Gönen. İstanbul: İletişim Yayınları.
- www.luggat.com
- <http://www.hurriyet.com.tr>, 22 Ocak 2010, Erişim Tarihi: 07.12.2017.
- <https://www.tccb.gov.tr>
- <https://www.tbmm.gov.tr>

**EK 1. XI. CUMHURBAŞKANI ABDULLAH GÜL'ÜN MÜLAKATLARININ
TARİH SIRASINA GÖRE LİSTESİ**

2008		
Sıra	Basın-Yayın Organı	Tarih
1.	Milliyet Gazetesi	01.08.2008
2.	Sabah Gazetesi	01.08.2008
3.	NTV	27.08.2008
4.	Der Spiegel	19.10.2008
5.	L'Express Dergisi (Fransa)	07.11.2008
6.	Afak Tv (Irak)	17.11.2008
7.	Şarkiye Tv (Irak)	15.12.2008
2009		
Sıra	Basın-Yayın Organı	Tarih
1.	ATV	01.01.2009
2.	Kanal D	04.01.2009
3.	Suud Televizyonu	03.02.2009
4.	Rus Vesti 24 Televizyonu -	12.02.2009
5.	Al Arabia Tv (Suudi Arabistan)	13.02.2009
6.	Fortune Dergisi	17.02.2009
7.	CNBC Afrika	21.02.2009
8.	Euronews	27.03.2009
9.	El Hurra Televizyonu	08.04.2009
10.	Financial Times	08.04.2009
11.	TRT 1 'Eğlence Pazarı' Programı	10.05.2009
12.	Suriye Dünya Tv	11.05.2009
13.	TRT TÜRK	24.06.2009
14.	Çin Ulusal Radyosu	29.06.2009
15.	Global Finance	21.07.2009

16.	Milliyet Gazetesi	09.08.2009
17.	Sabah Gazetesi	10.08.2009
18.	Le Figaro	07.10.2009
19.	LCI TV	08.10.2009
20.	TV5	14.10.2009
21.	L'Express	15.10.2009
22.	TRT 1 'Politik Açılım' Programı -	18.10.2009
23.	Sırbistan RTS TV	26.10.2009
24.	Slovakya SME Daily	28.10.2009
25.	İtalyan SKY TV	18.11.2009
26.	La Stampa	21.11.2009
27.	El Cezire	28.11.2009
28.	El Kabas Gazetesi (Kuveyt)	21.12.2009
29.	CNBC-E Arabia	22.12.2009

2010

Sıra	Basın-Yayın Organı	Tarih
1.	CNN TÜRK	04.01.2010
2.	GEO TV (Pakistan)	29.03.2010
3.	Newsweek	09.04.2010
4.	EL WATAN (Suriye)	05.05.2010
5.	AB Ülkeleri Gazetecileri	11.05.2010
6.	Le Monde	12.06.2010
7.	The Times	02.07.2010
8.	Reuters	06.07.2010
9.	El Ahram -	20.07.2010
10.	APA Ajansı (Azerbaycan) -	13.08.2010
11.	La Repubblica	13.09.2010
12.	AP	20.09.2010

13.	PBS	21.09.2010
14.	The Wall Street Journal -	21.09.2010
15.	The New York Times	22.09.2010
16.	TRT Haber Özel Röportaj	22.09.2010
17.	Washington Post	22.09.2010
18.	CNN International	26.09.2010
19.	The Christian Science Monitor	30.09.2010
20.	Süddeutsche Zeitung	16.10.2010
21.	BBC	08.11.2010
22.	Bloomberg HT	09.11.2010
23.	Financial Times	08.11.2010
24.	First Magazine	08.11.2010
25.	BBC (HardTalk Programı) -	09.11.2010
26.	Bloomberg TV	09.11.2010
27.	Neue Zürcher Zeitung	27.11.2010
28.	Reuters	02.12.2010
29.	Euronews	03.12.2010

2011

Sıra	Basın-Yayın Organı	Tarih
1.	Anadolu Ajansı	27-28.08.2011
2.	ANSA	30.01.2011
3.	BBC	22.11.2011
4.	Der Standard (Avusturya)	29.04.2011
5.	Die Presse (Avusturya)	29.04.2011
6.	Die Zeit (Almanya)	15.09.2011
7.	Financial Times	07.11.2011
8.	France 24	10.12.2011
9.	France 24	25.01.2011

10.	Frankfurter Allgemeine Zeitung (Almanya)	16.09.2011
11.	İnterfaks (Rusya)	09.09.2011
12.	IRNA	12.02.2011
13.	Kayhan Gazetesi (İran)	17.02.2011
14.	Kurier (Avusturya)	29.04.2011
15.	Le Figaro	27.01.2011
16.	Monocle	22.11.2011
17.	Moskovski Komsomolets Gazetesi (Rusya)	08.09.2011
18.	Nikkei Gazetesi (Japonya)	16.06.2011
19.	Nikkei Gazetesi (Japonya) -	07.08.2011
20.	Press Tv (İran) -	17.02.2011
21.	Süddeutsche Zeitung (Almanya)	16.09.2011
22.	The Guardian	22.11.2011
23.	The Sunday Telegraph	22.11.2011

2012

Sıra	Basın-Yayın Organı	Tarih
1.	El Şark El Evsat	12.01.2012
2.	Abu Dhabi Televizyonu	25.01.2012
3.	Arrajol Dergisi	02.03.2012
4.	Reuters	02.03.2012
5.	Tunus TV	08.03.2012
6.	La Presse de Tunisie	08.03.2012
7.	De Volkskrant	14.04.2012
8.	NRC-Handelsblad	14.04.2012
9.	Foreign Policy	01.05.2012
10.	SKY Arabia	08.05.2012
11.	Politika Gazetesi (Sırbistan)	18.05.2012
12.	Chicago Tribune	22.05.2012

13.	Project Syndicate	22.05.2012
14.	Sosyal Medya (TRT Haber)	25.05.2012
15.	CNN International	25.05.2012
16.	The Christian Science Monitor	29.05.2012
17.	Toronto Star	28.11.2012
18.	Project Syndicate	31.12.2012
2013		
Sıra	Basın-Yayın Organı	Tarih
1.	Foreign Affairs	01.01.2013
2.	Anadolu Ajansı (Arapça)	06.02.2013
3.	El Vatan (Mısır)	06.02.2013
4.	CNNTÜRK (Eğrisi Doğrusu Özel)	27.02.2013
5.	Dagens Nyheter (İsveç)	09.03.2013
6.	Svenska Dagbladet (İsveç)	10.03.2013
7.	El Ray (Kuveyt)	29.04.2013
8.	CNN International	22.09.2013
9.	The Washington Post	22.09.2013
10.	Foreign Affairs	23.09.2013
11.	Okaz Gazetesi	19.10.2013
12.	The Guardian	03.11.2013
2014		
Sıra	Basın-Yayın Organı	Tarih
1.	Corriere della Sera	27.01.2014
2.	Habertürk TV (Basın Kulübü)	03.01.2014
3.	Il Sole 24 Ore Gazetesi	28.01.2014
4.	Kuveyt Devlet Televizyonu	28.03.2014

ÖZET

Bu tez, XI. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanlığı görevi süresince sergilediği demokrasi retoriğini, parlamento konuşmaları ve mülakatları üzerinden hangi kavramlarla inşa ettiğini ve bunu nasıl sunduğunu incelemektedir. Gül'ün demokrasi retoriğini oluşturan unsurları araştıran bu politik retorik çalışmasında metinler, eleştirel retorik analizi yöntemiyle incelenmiş, zaman zaman da klasik retorik yöntem ve araçlarına başvurulmuştur.

Tezin ilk bölümü; “Retorik ve Politik Konuşma”ya ayrılmış, klasik retorik yaklaşımlarıyla birlikte çalışmanın yöntemini oluşturan “eleştirel retorik analizi” farklı yaklaşımlarla birlikte ele alınmıştır. Tezin “Türkiye Politik Yaşamında Demokrasi Kültürü ve Delegatif Demokrasi” başlıklı ikinci bölümünde Türkiye’deki demokrasi çabaları Abdullah Gül’ün içinden geldiği politik kültür de göz önünde bulundurularak incelenmiş ve demokrasiyi daha çok biçimsel bir açıdan kavrayan “delegatif demokrasi” de bu bölümde ayrı bir başlık altında detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise Gül’ün parlamento konuşmaları ve mülakatları demokrasiyi birlikte ele aldığı temalar çerçevesinde analiz edilmiştir.

ABSTRACT

This thesis study examines the democracy rhetoric of the 11th President Abdullah Gül through his parliamentary speeches and interviews that he exhibited during his tenure and how he presented it. In this political rhetorical study that researching Gül's patterns of democracy rhetoric, texts were studied through the method of critical rhetoric analysis and from time to time the classical rhetorical methods and tools were applied.

In the first section of the thesis titled "Rhetorical and Political Speech", "critical rhetoric analysis", which is a method of the study, and paradigms of classical rhetorical were discussed with different approaches. In the second section of the thesis, democratic political culture in Turkey examined and "delegative democracy", a form of procedural democracy, has also been discussed in detail in this section. In the third and last section, Abdullah Gül's parliamentary speeches and interviews has been analyzed with the themes which he discussed democracy together.